

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

Justina
SIPAVIČIŪTĖ

Antspaudas Lietuvos Didžiosios
Kunigaikštystės teismų sistemoje
XVI–XVIII a.

DAKTARO DISERTACIJA

Humanitariniai mokslai,
Istorija ir archeologija H 005

VILNIUS 2020

Disertacija rengta 2015–2019 metais Lietuvos istorijos institute.

Mokslinis vadovas – doc. dr. Edmundas Antanas Rimša (Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005).

TURINYS

ĮVADAS.....	5
1. TEISMŲ ANTSPAUDŲ NAUDOJIMO REGLAMENTAVIMAS LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS TEISĖJE	27
1.1. Žemės teismo ir jo pareigūnų antspaudų reglamentavimas ir tų normų realizavimas praktikoje.....	27
1.2. Pilies teismo pareigūnų antspaudų reglamentavimas ir tų normų realizavimas praktikoje.....	43
1.3. Pakamario teismo pareigūnų antspaudų reglamentavimas ir tų normų realizavimas praktikoje.....	54
1.4. Antspaudavimo mokesčiai teismuose.....	60
1.5. Teismų antspaudų ir spaudų klastojimas	61
1.6. Teismų knygų saugojimas	66
1.7. Teismų pareigūnų antspaudai ant testamentų.....	67
1.8. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudai: nuo žemės teismo iki savarankiškų Tribunolo antspaudų atsiradimo	69
2. TEISMŲ ANTSPAUDŲ ANALIZĖ.....	83
2.1. Vaizdulys.....	83
2.2. Herbai teismų antspauduose: valstybės herbas.....	87
2.3. Herbas teismų pareigūnų antspauduose.....	102
2.4. Herbas teismų pareigūnų antspauduose: šaltinis genealoginei savimonei tirti.....	107
2.5. Raštininkų herbai.....	116
2.6. Herbų puošyba antspauduose	121
2.6.1. Herbo skydas	121
2.6.2. Herbo šalmas	124
2.6.3. Šalmo papuošalas	127
2.6.4. Skydininkai.....	130
2.6.5. Rangų karūnos ir kepurės	133
2.6.6. Mantijos.....	137

2.6.7. Kiti puošybos elementai	140
2.7. Įrašai ir legendos	144
2.8. Datų rašyba.....	171
2.9. Forma ir dydis	176
2.10. Antspaudavimo formulės ir parašai.....	185
2.11. Antspaudų medžiaga ir jos spalva	196
2.12. Teismų dokumentų antspaudavimas.....	200
IŠVADOS.....	213
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	218
PRIEDAS	233
PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS	257

ĮVADAS

Antspaudų teisė ir patys antspaudai kiekvienoje valstybėje ir skirtingais istoriniais laikotarpiais skyrėsi¹. Labai vaizdžiai savo knygoje yra parašiusi vokiečių istorikė Andrea Stieldorf, kad spauda turėtoją, sutvirtinusi dokumentą antspaudu, ilgam laikui saistė prisiimti įsipareigojimais, bet, nors ir didelę reikšmę turėjo antspaudai, nebuvo jokios visuotinės antspaudų teisės, kuri būtų visur vienodai taikoma ir apibrėžta rašytiniame dokumente, tam tikroje „Sfragistikos konstitucijoje“. Randama tam tikrų normų, reguliuojančių, kas, kada ir ką galėjo sutvirtinti antspaudu, bet jos galėjo skirtis, nes priklausė nuo laikotarpio ar regiono². Apie jas sužinome, nagrinėdami antspaudų naudojimo praktiką, kai imame tam tikros asmenų grupės iš tam tikro regiono pasirinktu laikotarpiu antspaudu sutvirtintus dokumentus.

Disertacijoje antspaudų teisės samprata apibrėžiama nagrinėjant keturis aspektus:

1. Regionas – Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė (Vilniaus ir Trakų vaivadijos ir 9 jų pavietai).

2. Antspaudai – žemės, pilies, pakamario ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo teismų antspaudai.

3. Laikotarpis – XVI a. II pusė – XVIII a., tiksliau, 1565 m. – 1792 m.

4. Svarbiausias kriterijus – tai teisės ir praktikos atitikimas, t. y. ar tai, kas buvo numatyta teisėje, realiai įgyvendinta to meto praktikoje.

1565–1566 m. teismų reformos metu³ Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje įkuriama šie teismai: žemės⁴ (civilinėms byloms), pilies⁵

¹ Plačiau apie antspaudų teisės raidą senovėje, viduramžiais ir naujaisiais laikais žr.: G. A. Seyler, *Geschichte der Siegel*, Leipzig, 1894, S. 1 ir kt., 52–55; Th. Ilgen, *Sphragistik*, S. 49–57; W. Ewald, *Siegelkunde*, München und Berlin, 1914, S. 27–51; M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka*, Warszawa, 1960, s. 60–71; E. Kittel, *Siegel*, Braunschweig, 1970, S. 7–131; H. A. Соболева, *Русские печати*, Москва, 1991, с. 26–69; A. Stieldorf, *Siegelkunde*, Hannover, 2004, S. 54–55; *1000 років української печатки* / Ред. кол. В. А. Смолій et al., 2013; *Empreintes du passé – 6000 ans de sceaux* // M. Bloche, C. Dorion-Peyronnet et al., 2015.

² A. Stieldorf, *Siegelkunde*, S. 54–55.

³ Plačiau apie teisės kodifikavimą Europoje XVI a. H. Lück, *The Codification of Law in Europe during the 16th Century – Conceptions, Results, Effects* // *Lietuvos Statutas: Temidės ir Klėjos teritorijos. Straipsnių rinkinys*, sudarė I. Valikonytė ir N. Šlimienė, Vilnius, 2017, p. 17–32; plačiau apie teismų reformą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. Т. И. Довнар, *Судебная реформа в Великом Княжестве Литовском и Статут 1566 года* // *1566 metų Antrasis Lietuvos Statutas*

(kriminalinėms byloms) ir pakamario⁶ (žemės ribų byloms). Žemės ir pilies teismai taip pat atliko notarines funkcijas, o pilies teismas papildomai atliko dar ir valstybinę funkciją pavietai. 1581 m. įkuriamas Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas⁷ (į pirmąjį posėdį susirinkta 1582 m. balandžio 30 d.), kuris nagrinėjo žemės, pilies ir pakamario teismų apeliacines bylas. Šių teismų dokumentai buvo tvirtinami antspaudais.

Tyrimo objektas – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (Vilniaus ir Trakų vaivadijų ir 9 jų pavietai⁸) žemės, pilies, pakamario ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo teismuose naudoti antspaudai 1565–1792 m.

Viename tyrime neįmanoma tolygiai išnagrinėti visą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismų sistemą, todėl bus analizuojama ne visa teismų sistema, o tik jos dalis tiek institucine prasme (žemės, pilies, pakamario ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo teismų antspaudai), tiek erdvine prasme (Vilniaus ir Trakų vaivadijų ir 9 jų pavietai). Išsamiam tyrimui iš daugelio kitų vaivadijų pasirinktos Vilniaus ir Trakų vaivadijos, nes jos yra pagrindinės ir labiausiai reprezentuoja Lietuvos Didžiosios

(Respublikinės mokslinės konferencijos, skirtos Antrojo Lietuvos Statuto 425-osioms metinėms pažymėti, medžiaga), Vilnius, 1993, p. 56–64.

⁴ Plačiau žr. disertacijos 1.1 poskyrį „Žemės teismo ir jo pareigūnų antspaudų reglamentavimas ir tų normų realizavimas praktikoje“.

⁵ Plačiau žr. disertacijos 1.2 poskyrį „Pilies teismo pareigūnų antspaudų reglamentavimas ir tų normų realizavimas praktikoje“.

⁶ Plačiau žr. disertacijos 1.3 poskyrį „Pakamario teismo pareigūnų antspaudų reglamentavimas ir tų normų realizavimas praktikoje“.

⁷ Plačiau žr. disertacijos 1.8 poskyrį „Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudai: nuo žemės teismo iki savarankiškų Tribunolo antspaudų atsiradimo“.

⁸ 1564–1566 m. administracinė reforma padalijo visą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritoriją į vaivadijas ir pavietus (atsirado nauji teritoriniai dariniai). Tiksliau, 12 vaivadijų ir Žemaitijos seniūnija, vėliau vadinta Kunigaikštyste. 1566–1569 m. Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę sudarė 13 vaivadijų ir 30 pavietai, o nuo 1569 m. iki XVIII a. pabaigos liko 9 vaivadijos su 22 pavietais. Po Liublino unijos Lenkija perėmė Palenkės, Voluinės, Kijevo, Podolės ir Braclavo vaivadijas. Toks suskirstymas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje išliko iki XVIII a. pabaigos. Plačiau apie teritorijų raidą žr. E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 122–124, D. Vilimas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismo sistemos formavimasis (1564–1588)*, Vilnius, 2006, p. 16–17. Vilniaus, kaip sostinės, vaivadija turėjo penkis pavietus: Vilniaus, Ašmenos, Lydos, Vilkmergės (dab. Ukmergės) ir Breslaujos. Trakų vaivadijai priklausė Trakų, Gardino, Kauno ir Upytės pavietai. Kita vertus, radus pavyzdžių iš čia nenagrinėjamų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietai, bus siekiama atkreipti dėmesį, ar antspaudų raida tuose pavietuose panaši Vilniaus ir Trakų vaivadijose naudotiems antspaudams. Taip pat tyrime kitų pavietai teismų antspaudų medžiaga bus naudojama tada, kai turima Vilniaus ir Trakų vaivadijų medžiaga bus labai fragmentiška, o nenagrinėjamų pavietai teismų medžiaga ją galėtų papildyti.

Kunigaikštystės teismų sistemoje vykusius reiškinius. Taip pat šios vaivadijos pasirinktos dėl išlikusio gausensio kiekio medžiagos Lietuvos archyvuose ir bibliotekų rankraščių skyriuose.

Tyrimo tikslai. Disertacijos tyrimo tikslai yra du:

Pirmas – išanalizuoti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisinės normas, kurios reglamentavo teismų antspaudų naudojimą ir – svarbiausia – išsiaiškinti, kaip tos normos buvo realizuojamos praktikoje.

Antras – ištirti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (Vilniaus ir Trakų vaivadijų ir 9 jų pavietų) žemės, pilies, pakamario ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo teismuose naudotus antspaudus bei pateikti heraldinę ir sfragistinę jų analizę.

Tyrimo uždaviniai. Šiems tikslams pasiekti numatyta išspręsti šiuos uždavinius:

1. Glaustai pristatyti tiriamus žemės, pilies, pakamario ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo teismus bei aptarti jų susiformavimą, veiklą, sudėtį ir raidą. Nustatyti, kokios rūšies spaudai (instituciniai ar / ir pareigūnų) buvo naudojami kiekviename teisme. Išsamiai išanalizuoti, kaip teismų antspaudai buvo reglamentuoti 1566 m. Antrajame, 1588 m. Trečiajame Lietuvos Statutuose, Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo nuostatuose bei Seimo konstitucijose, ir išnagrinėti, ar tų normų buvo laikomasi to meto praktikoje.

2. Analizuojant iki šiol istorikų nenaudotus archyvinius, nepublikuotus šaltinius, visapusiškai išnagrinėti teismuose naudotus antspaudus.

Pasirinktas tyrimas yra plataus ir įvairialypio pobūdžio, todėl pirmiausia būtina aptarti kai kurias metodines problemas, iš dalies susijusias su tyrimo ribomis ir su jame naudojamais šaltiniais.

Temos aktualumas ir problema. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI–XVIII a. buvo įvairių asmenų grupių ir institucijų, kurios turėjo savo antspaudus: valdovai⁹, teismai, kilmingieji¹⁰, miestai¹¹, cechai, Bažnyčios

⁹ Apie valdovų antspaudus rašė E. Rimša: *Edmundas Rimša: bibliografinė rodyklė, 1972–2008*, sud. R. Strazdūnaitė, Vilnius, 2008; *Ministri historiae: pagalbiniai istorijos mokslai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose: mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas Edmundo Antano Rimšos 65-mečio sukakčiai*, sud. Z. Kiaupa ir J. Sarcevičienė, Vilnius, 2019, p. 13–19, pateikiama 2008–2013 m. bibliografinė rodyklė. Naujaisi darbai skelbiami: www.istorija.lt.

¹⁰ Plačiau apie privačių antspaudų reglamentavimą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisėje XVI–XVIII a.: J. Sipavičiūtė, *Antspaudų teisė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI–XVIII a. Bakaluro darbas, Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas*, Vilnius, 2013, p. 67–76; R. Ragauskienė, Keletas faktų apie

atstovai, vienuolijos¹² ir daugelis kitų. Kai kurios antspaudo grupės ir institucijos iširtos labai išsamiai, pavyzdžiui, valdovų ir miestų antspaudai, tačiau bene mažiausiai tyrinėti tiek lietuviškoje, tiek užsienio istoriografijoje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavių teismų antspaudai.

Šiuo tyrimu siekiama išsiaiškinti, ar teisės normos, reglamentavusios teismų antspaudus, buvo praktiškai įgyvendintos to meto realybėje. Taip pat norima atskleisti, ar teismų sfragistika buvo sukurta visiškai savita, ar ją veikė valdovo ir bajorijos sfragistikoje atsiradusios naujovės? Pirmą kartą istoriografijoje bus renkama ir palyginama tokia didelė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (Vilniaus ir Trakų vaivadijų ir 9 jų pavių) teismų antspaudo medžiaga. Ypač svarbu šį tyrimų lauką užpildyti nauja medžiaga, pažvelgti į šią problemą analizuojant naujus jos aspektus, kurie dar nėra aptarti šiuolaikinėje istoriografijoje.

Pavykus surinkti ir išanalizuoti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavių teismuose naudotus antspaudus, ateities tyrimuose būtų galima palyginti ir su Lenkijos teismuose naudotais antspaudais. Lietuvos istoriografijoje yra įvairių svarstymų, kiek Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė perėmė įtakos iš Lenkijos teismų. Tuo labiau teismai¹³ ten jau egzistavo. Ateityje bus galima palyginti Lenkijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavių teismų antspaudus, pagrindžiant hipotezę, ar matoma kokia nors Lenkijos teismų antspaudo įtaka, o gal priešingai – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavių teismų antspaudai buvo unikalūs to laikmečio kūrinys, susiformavęs savarankiškai?

Šiuo tyrimu norima patvirtinti, kad sfragistika¹⁴ – pagalbinis istorijos mokslas, kuris gali atskleisti daug svarbios medžiagos ne tik apie antspaudus, bet ir apie pačius teismus. Juk būtent per antspauduotus

spaudą XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorijos gyvenime (pagal Lietuvos Metrikos medžiagą) // *LDK: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos studijos. Konstantinui Avižoniui – 90*, Vilnius, 2001, p. 12–22; E. Rimša, Kaip praeityje dokumentus antspauduodavo spaudų neturintys asmenys? // *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos kraštovaizdis*, sud. R. Šmigelskytė-Stukienė, 2012, p. 416–433.

¹¹ E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, Vilnius, 1999.

¹² E. Rimša, *Heraldry. Past to Present*, Vilnius, 2015, pp. 142–162.

¹³ Plačiau apie Lenkijos teismus žiūrėti: J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa, 2003; *Dyplomatyka staropolska!* pod. red. T. Jurka, Warszawa, 2015.

¹⁴ E. Henning, *Auxilia Historica. Beiträge zu den Historischen Hilfswissenschaften und ihren Wechselbeziehungen*, S. 3 ir kt.; T. Dieterich und J. Oepen (Hg.), *Historische Hilfswissenschaften. Stand und Perspektiven der Forschung*, Köln, Weimar, Wien, 2005, S. 35.

dokumentus būdavo užmezgami teismų kontaktai su visuomene. Antspaudai atspindėdavo šių institucijų galią. Tyrime taip pat bus analizuojamos ir kitų pagalbinių istorijos mokslų – heraldikos ir iš dalies genealogijos problemos.

Chronologinės tyrimo ribos. Teismų sistemos raidos ypatybės ir išlikusių šaltinių situacija lėmė nurodyto laikotarpio pasirinkimą. XVI a. 7 dešimtmetyje vykdoma administracinė ir teismų reforma. Žemės, pilies ir pakamario teismai pamažu pradeda veikti ir yra sukuriami šių teismų spaudai. Tyrimo pradžia pasirinkti 1565 m., nes jau randami patys ankstyviausi vieno iš tiriamo teismo – žemės teismo instituciniai antspaudai. Tyrimas baigiamas 1792 m., kai nagrinėjamų teismų veikla buvo panaikinta. Ilgesnio laikotarpio analizė leidžia nustatyti antspaudų raidą ir išskirti tos raidos svarbiausius etapus.

Tokias chronologines tyrimo ribas lėmė ir archyvinių, nepublikuotų šaltinių būklė. Prieš atliekant tyrimą nebuvo visiškai aišku, kokia yra teismų antspaudų išlikimo būklė ir kiek pavyks surinkti gerai išlikusių antspaudų, todėl siauro laikotarpio pasirinkimas būtų netikslingas. Pavyzdžiui, pasirinkus analizuoti tik XVII a. teismų antspaudus, neįvertinus to laikmečio bendros šalies situacijos ir išlikusių dokumentų kiekio su antspaudais, toks tyrimas būtų netikslus. Taigi visi šie esminiai veiksniai lėmė nurodyto laikotarpio pasirinkimą.

Tyrimo metodai. Sfragistika turi daug tyrimo metodų, kurie artimi heraldikai. Jie buvo derinami atsižvelgiant į keliamą problematiką. Disertacijoje taikomi šie tyrimo metodai: aprašomasis, sintezės, analitinis, istorinis lyginamasis, chronologinis, statistinis.

Aprašomasis ir sintezės metodas bus pasitelkiamas fragmentiškai aprašant teismų susiformavimą, veiklą, funkcijas ir gautiems rezultatams apibendrinti. Pagrindiniai ir patys svarbiausi tyrimo metodai, taikomi disertacijoje – analitinis ir istorinis lyginamasis (komparatyvistinis). Abu šie metodai bus pasitelkiami analizuojant teismų antspaudus. Istorinio lyginamojo metodo pritaikymas padeda nuosekliai parodyti teismų antspaudų raidą ir jų vietą kitų antspaudų struktūroje. Chronologinis metodas bus taikomas siekiant nustatyti laikotarpius, kurių metu esmingai keitėsi teismų antspaudų panaudojimas. Jis taip pat svarbus antspaudams (spaudams) datuoti. Statistinis metodas bus taikomas palyginamosioms lentelėms sudaryti. Remiantis aptartais metodais, bus siekiama išanalizuoti tiriamus antspaudus, o kartu gauti originalius ir naujus duomenis, kurie turėtų pagilinti ir išplėsti šią temą.

Istoriografija ir šaltiniai. *Istoriografija.* Sfragistikos tyrimai yra sulaukę daugelio žymių ne tik Lietuvos, bet ir užsienio šalių istorikų

dėmesio, kurie parašė vertingas istorines studijas. Europos šalys turi galias sfragistikos¹⁵ tyrimų tradicijas. Lietuvoje vienareikšmiškai solidžiausius sfragistikos, heraldikos ir genealogijos tyrimus yra paskelbęs Edmundas Rimša¹⁶.

Disertacijoje tiriama problema dar nėra sulaukusi tinkamo užsienio šalių istorikų dėmesio. Kita vertus, aktualu išanalizuoti, kas jau nuveikta šiuo klausimu istoriografijoje, kokiais aspektais tema yra tirta, kokios užsienio šalių ir lietuvių istorikų kryptys ir tendencijos šiuo klausimu. Taip pat svarbu apibrėžti, kurie šios problemos tyrimai naudingesni ir konkretesni, kokie jų trūkumai ir privalumai.

Išanalizuotos istoriografinės pozicijos kaip tam tikras atspirties taškas padeda įvertinti tai, kas yra ištirta ir kaip naujai būtų galima pažvelgti į šią problemą. Tyrime naudojama Lietuvos, Vokietijos, Lenkijos, Didžiosios Britanijos, Rusijos, Baltarusijos ir Ukrainos literatūra.

Istoriografijos analizę skirstome į penkias dalis. Pirmoje dalyje aptarsime, kaip teismų antspaudai funkcionuoja užsienio ir Lietuvos istorikų tyrimuose apie pačius teismus. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietų teismų veiklos istoriografija didžiulė. Nuo XIX a. yra publikuota nemažai svarbių tyrimų, skirtų teismams: žemės¹⁷, pilies¹⁸, pakamario¹⁹ ir Lietuvos

¹⁵ Plačiau apie sfragistikos sąvoką: E. Henning, *Auxilia Historica. Beiträge zu den Historischen Hilfswissenschaften und ihren Wechselbeziehungen*, Köln, Weimar, Wien, 2004, S. 316.

¹⁶ *Edmundas Rimša: bibliografinė rodyklė, 1972–2008*, sud. R. Strazdūnaitė; *Ministri historiae: pagalbiniai istorijos mokslai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose: mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas Edmundo Antano Rimšos 65-mečio sukakčiai*, sud. Z. Kiaupa ir J. Sarcevičienė, p. 13–19, pateikiama 2008–2013 m. bibliografinė rodyklė. Naujausi darbai skelbiami: www.istorija.lt.

¹⁷ Plačiau apie teismų tyrimus rašoma II disertacijos skyriuje aptariant kiekvieną teismą atskirai. Nurodysime keletą svarbesnių darbų apie žemės teismus: И. Лаппо, Земский суд в Великом Княжестве Литовском в конце XVI века // *Журнал Министерства Народного Просвещения*. (toliau – *ЖМНП*), 1897, No. 6, c. 263–301 (publikacijoje tik nurodoma, kad žemės teismo šaukimai yra antspauduojami žemės teismo spaudu; plačiau ši problema nekomentuota); М. Любавский, *Литовско-русский сейм*, Москва 1900, c. 719 ir kt.; И. Лаппо, *Великое Княжество Литовское за время от заключения Люблинской Унии до смерти Стефана Батория (1569–1586)*, ч. 1. С.-Петербург 1901, c. 352–354; И. Лаппо, *Великое Княжество Литовское во второй половине XVI столетия: литовско-русский повет и его сеймик*, Юрьев, 1911, c. 498–523; К. Avižonis, *Žemės teismas// Rinktiniai raštai. T. IV / Sud. A. Avižonienė*, spaudai parengė A. Tyla, A. Gustaitė. Vilnius, 1994, p. 191–194; H. Lulewicz, *Sąd ziemski brasławski w świetle zachowanych ksiąg ziemskich z lat 1603–1632 // Miscellanea Historico-Archivistica. T. X.* 1999, s. 151–161; Šiuo metu vienareikšmiškai pačius išsamiausius žemės teismų tyrimus Lietuvoje atlieka istorikas D. Vilimas. Knygoje

Vyriausiojo Tribunolo²⁰. Derama vieta teismų temai tenka ir šiuolaikinių istorikų sintezėse, tačiau kaip atskiras, tirtinas reiškinytis teismų antspaudai

apie žemės teismus (D. Vilimas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismo sistemos formavimasis (1564–1588)*, Vilnius, 2006) D. Vilimas trumpai užsimena apie atribojimo privilegijas, kuriose nurodoma, kad pavietams suteikiamas žemės teismo spaudas, tačiau plačiau antspaudų klausimas jo darbe neaptariamas; D. Vilimas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietų žemės teismų darbo pobūdis (XVI a. pabaiga). Žemaitijos atvejis // *Acta humanitarica universitatis Saulensis. T. 19 (2014)*, p. 35–44; D. Vilimas, *Bajoras Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teisme (1566–1600)*, Vilnius, 2019 (ten pat žiūrėti autoriaus nuorodas į senesnę literatūrą, p. 212–213); A. B. Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo-ustrój-społeczeństwo*, Warszawa, 2013, s. 184–186.

¹⁸ И. И. Лаппо, Гродский суд в Великом Княжестве Литовском // *ЖМНП*, 1908, No. 1, с. 51–113; К. Avižonis, Pilies teismas // *Rinkiniai raštai, t. IV*, Vilnius, 1994, p. 167–168; A. B. Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo-ustrój-społeczeństwo*, s. 182–184; Išsami Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pilies teismų istoriografijos apžvalga: A. Шаланда, Гродскі суд Гарадзенскага павета ВКЛ у другой палове XVI–XVII ст. Частка I: Перадумовы, ход і вынікі рэформы гарадзенскага замкавага суда (1562–1572 гг.) // *Гарадзенскі палімпсест 2010. Дзяржаўныя і сацыяльныя структуры, XVI–XX стст* // Пад рэд. А. Ф. Смаленчука, Н. У. Сліж. Мінск, 2011, с. 12–44; A. Šalanda, Sąd grodzki grodzieński za czasów Wazów (1587–1668): stan badań i źródła // *Rocznik Lituanistyczny, T. 3, Rok 2017*, Warszawa, 2017, s. 47–80; G. Zujienė, Lietuvos Statutų baudžiamosios teisės normų vykdymas pilies teismų praktikoje XVI amžiaus antroje pusėje – XVII amžiaus pirmoje pusėje, *Lietuvos Statutas: Temidės ir Klėjos teritorijos*. Straipsnių rinkinys, sudarė I. Valikonytė ir N. Šlimienė, Vilnius, 2017, p. 279–289. Taip pat žiūrėti tame pačiame straipsnyje nurodytą istoriografiją apie pilies teismus, p. 208, 2 išnaša.

¹⁹ И. И. Лаппо, Подкоморский судъ въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ въ концѣ XVI и началѣ XVII вѣка // *ЖМНП*. 1899, No. 8, с. 341–403; И. Лаппо, *Великое Княжество Литовское за время от заключения Люблинской Унии до смерти Стефана Батория (1569–1586)*, с. 354–358; К. Avižonis, *Pakamario teismas, Rinkiniai raštai, t. IV*, Vilnius, 1994, p. 163–164; A. B. Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo-ustrój-społeczeństwo*, s. 187; G. Šliesoriūnas, *Lietuvos istorija. T. 6. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*, Vilnius, 2015, p. 170.

²⁰ Plačiau apie Lietuvos Vyriausiąjį Tribunalą galima nurodyti keletą svarbesnių darbų: М. Н. Ясинский, *Главный Литовский Трибунал, Вып. I, Происхождение Главного Литовского Трибунала*, Киев, 1901; И. Лаппо, *Великое Княжество Литовское во второй половине XVI столетия: литовско-русский совет и его сеймик*, с. 524–542; A. Janulaitis, *Vyriausiasis Lietuvos Tribunalas XVI–XVIII amž.*, Kaunas, 1927; *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai 1583–1655 (Lietuvos teisės paminklai, t. 3)*, parengė V. Raudeliūnas ir A. Baliulis, Vilnius, 1988; M. Ślusarska *Litewskie kaznodziejstwo Trybunalskie z czasów Stanisławowskich o miłości ojczyzny, zgodzie i jedności obywatelów, Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, red Z. Kiaupa, A. Mickevičius, J. Sarcevičienė, Vilnius, 1997, p. 187–215; *Deputaci Trybunatu Głownego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1582–1696)*. *Spis*, pod red. A. Rachuby, opracowali H. Lulewicz i A. Rachuba, Warszawa,

istorikų nebuvo paminėti ir sistemingo dėmesio nesulaukė. Istoriografijos būklė taps kur kas aiškesnė, išanalizavus pirmiausia tyrimus, kuriuose bent fragmentiškai randame nedidelių užuominų apie teismų antspaudus.

Antroje dalyje atskleidžiama, kokiais aspektais teismų antspaudus tyrinėjo užsienio šalių istorikai. Istoriografijoje pirmuosius teismų antspaudus be išsamesnių komentarų dar XIX a. paskelbė M. Balińskis²¹, A. Sapunovas²² ir Cz. Jankowskis²³, tačiau jų tyrimuose žemės ir pilies teismų antspaudai nėra analizuojami, o naudojami tik kaip iliustracijos. Tą pačią funkciją žemės teismų antspaudai atlieka ir XX a. rašiusių autorių J. Jodkowskio²⁴, O. Hedemanno²⁵ ir M. Gumowskio²⁶ tyrimuose.

2007, s. 7–49; *Deputaci Trybunahu Głownego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697–1794). Spis*, pod red. A. Rachuby, opracowali A. Rachuba i P. P. Romaniuk, przy współpracy A. Macuka i J. Aniszczunki, Warszawa, 2004, s. 7–15; A. B. Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo-ustrój-społeczeństwo*, s. 189–202; Šiuo metu išsamiausiai tyrimus Lietuvoje apie Lietuvos Vyriausiąjį Tribunolą atlieka A. Stankevič. A. Stankevič, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII amžiaus antroje pusėje*, Vilnius, 2018 (ten pat pateikia išsamią Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo istoriografijos apžvalgą, p. 22–31) bei paskelbė vieną Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo teismo antspaudo nuotrauką, kuri monografijoje naudojama kaip iliustracija, p. 527, 1775 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo vykusio Gardine išrašas su Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudu.

²¹ M. Baliński, *Historja miasta Wilna. T. 2*, Wilno, 1836, s. 65, 1733 m. Vilniaus žemės teismo antspaudo piešinys.

²² А. П. Сапунов, *Витебская старина. Т. 1*. Витебск, 1883, c. įklija prieš pirmą lapą. Nr. 5 nedatuotas Vitebsko pilies teismo institucinis antspaudo piešinys, be šaltinio nuorodos; Nr. 6 nedatuotas Vitebsko žemės teismo antspaudo piešinys, be šaltinių nuorodų.

²³ Cz. Jankowski, *Powiat Oszmiański: materiały do dziejów ziemi i ludzi. Cz. 1*, Petersburg, 1896, s. 164, 1783 m. Ašmenos žemės teismo antspaudo piešinys be šaltinių nuorodų.

²⁴ J. Jodkowski, *Pieczęćie polskie w muzeum Rumiancowskiem w Moskwie // Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne. T. 2, nr. 6*, Kraków, 1910, s. 95, 1733 m. Vilniaus žemės teismo antspaudas.

²⁵ O. Hedemann, *Historja powiatu brasławskiego*, Wilno, 1930, s. 341, 1792 m. Breslaujos pavieto antspaudo nuotrauka, be šaltinių nuorodų.

²⁶ M. Gumowski, *Handbuch der polnischen Siegelkunde*, Graz, 1966, S. knygos priede sudarytame antspaudų kataloge jis pateikė keletą žemės, pilies ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudų trynių: Tafel LXIX – 791 (XVII a. II pusės Gardino žemės teismo) bei 802 (1704 m. Minsko žemės teismo); Tafel LXX – kelis nedatuotus: 803 (Vitebsko pilies teismo institucinį), 804 (Vilniaus pilies teismo institucinį), 805 (Vilniaus pilies teismo institucinį) bei 806 (Breslaujos žemės teismo); 807 (XVI a. II pusės Vilkmėrgės žemės teismo pareigūno), 808 (1719 m. Naugarduko žemės teismo), 810 (1765 m. Ašmenos žemės teismo), 814 (XVI a. 7 dešimtmečio žemės teismo) antspaudų trynes bei Tafel LXXI 819 (1705 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Vilniuje) ir 823 (1776 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Vilniuje) antspaudų trynes.

Tuo tarpu 1960 m. pasirodė M. Gumowskio, M. Haisigo ir S. Mikuckio knyga, skirta sfragistikai²⁷, kurioje autoriai aptaria daug Lenkijos sfragistikai aktualių problemų. M. Gumowskio parašytame skyriuje daugiau dėmesio skiriama Lenkijos žemės teismų antspaudams, tačiau jis vienas pirmųjų iš užsienio istorikų atkreipė dėmesį, kad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismų antspauduose vaizduojamas valstybės herbas. Autorius tik keliais sakiniais nurodė, kad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės – Minsko, Pinsko, Trakų, Vilniaus, Naugarduko ir Slanimo žemės teismai buvo su valstybės herbu. Taip pat jis atkreipė dėmesį, kad XVII–XVIII a. žemės teismo antspauduose po valstybės herbu vaizduojamas žemės teismo raštininko herbas su inicialais. M. Gumowskis taip pat teigė, kad yra žinomi 1705 m., 1708 m., 1711 m. ir 1712 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Vilniaus kadencijos bei 1699 m., 1703 m., ir 1711 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Naugarduko kadencijos antspaudai, tačiau, kaip ir žemės teismų atveju, nei istoriografijos, nei šaltinių nuorodų nepateikė, todėl lieka neaišku, kokia archyvine medžiaga remiamasi. Jis taip pat pastebėjo, kad Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudų vaizduliuose viršuje vaizduojamas valstybės herbas, o apačioje – Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo raštininko herbas. Tik lieka neaišku, nuo kada tiksliai buvo naudojamas raštininko herbas po valstybės herbu? Disertacijoje siekiama patikrinti šias tezes bei nustatyti, kada Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo raštininko herbas atsiranda po valstybės herbu.

XX a., be minėtų kelių teismų antspaudų publikacijų bei lenkų istoriko M. Gumowskio teiginių, daugiau nepavyko rasti jokių teismų antspaudų tyrimų Europos šalyse ir Lietuvoje. Būtina pabrėžti, kad ir Europos šalyse, ir Lietuvoje įvairiais laikotarpiais tyrimus lėmė tiek politinės, ideologinės to meto aplinkybės, tiek ir pačios tiriamos temos specifiškumas.

Per pastarąjį trisdešimtmetį pasirodė kelios svarbios publikacijos, kuriose pateikiama naujų duomenų apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietų teismų antspaudus. Pavyzdžiui, kitu rakursu teismų antspaudus tyrinėjo Baltarusijos istorikas A. Citovas²⁸. Jis analizavo tik kelias Lietuvos

²⁷ M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka*, Warszawa, 1960, s. 254–256.

²⁸ А. Цитову, *Пячаткі старажытнай Беларусі: нарысы сфрагістыкі*, Мінск, 1993, с. 25, 113 ir kiti. Jis taip pat pateikė kitų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietų XVI–XVII a. žemės, pilies ir pakamario teismo pareigūnų antspaudų piešinius su šaltinių nuorodomis, c. 42, 43, 46, 62, 66,70, 71,73, 74,75, 78,79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 99, 100, 101, 102, 103, 106, 107. Nurodysime disertacijai aktualius antspaudus: c. 26 1683 m. Vilniaus vaivados antspaudu bei 1742 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Vilniaus kadencijos antspaudu nuotraukos su šaltinių nuorodomis. Taip pat A. Citovas pateikė antspaudų

Statutų normas, kurios reglamentavo teismų antspaudų naudojimą, tačiau neaptarė, kaip tos normos buvo taikytos praktikoje. Disertacijoje analizuojamos visos Lietuvos Statutų normos, kurios reglamentavo teismų antspaudų panaudojimą bei siekiama patikrinti, kaip tos normos veikė praktikoje. A. Citovas ir kituose savo tyrimuose apsiribojo pateikdamas tik teismų antspaudų piešinius arba fotografijas kaip iliustracijas prie teksto, tačiau plačiau jų neanalizavo²⁹. Nors tyrinėjimams autorius gausiai panaudoja Baltarusijos archyvų medžiagą, tačiau A. Citovo darbus reikia vertinti gana atsargiai ir kartu kritiškai, nes jo darbuose randame netikslumų, nepateiktų kai kurių šaltinių nuorodų. Taigi, visiems anksčiau aptartiems tyrinėjimams būdingi tie patys trūkumai. Istorikai rašė apžvalginio pobūdžio darbus ir dažniausiai apsiribojo tik teismų instituciniais antspaudais, tačiau nepateikė platesnių, apibendrinančių įžvalgų apie teismuose taip pat naudotus teismų pareigūnų antspaudus.

Ukrainos istorikų O. Alfiorovo ir O. Odnoroženko tyrime³⁰ pateikiamos ir aprašomos kelios dešimtys teismų pareigūnų antspaudų iš įvairių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės disertacijoje netyrinėjamų pavičių teismų. Autoriai daugiausiai pateikia pietrytinių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavičių teismų antspaudų piešinius, bet ne nuotraukas. Perpieštos kelios dešimtys teismų pareigūnų antspaudų iš nenagrinėjamų (disertacijoje bus nurodoma – kitų) pavičių bei vienas kitas mūsų tyrimui aktualus antspaudas³¹. Jų tyrimas naudingas situacijai kituose Lietuvos

piešinius su archyvinėmis nuorodomis: c. 71 1598 m. Gardino seniūno, c. 79 1601 m. Gardino pakamario, c. 90 1592 m. Vilniaus žemės teismo pateisėjo, c. 91 1594 m. Gardino seniūno ir c. 102 1634 m. Vilniaus žemės teismo pateisėjo.

²⁹ А. Цытоу, *Сфрагістыка і Геральдыка Беларусі*, Мінск, 1999, с. 44 (1646–1669 m. Naugarduko žemės teismo), с. 45 (1606 m. ir 1614 m. Naugarduko žemės teismo teisėjų), с. 46 (1641–1645 m. Bresto paseniūnio) ir (1635 m. Rečicos žemės teismo), с. 47 (1602 m. Bresto vaivadijos antspaudas), с. 48 (1671 m. Pinsko žemės teismo) antspaudų piešiniai be šaltinių nuorodų; А. Цытоу, *Геральдыка Беларусі*, Мінск, 2007, с. 10 (1593 m. Naugarduko žemės teismo pateisėjo), с. 15 (1578 m. Minsko žemės teismo teisėjo), с. 21 (1745 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Vilniaus kadencijos), с. 96 (XVIII a. Raseinių pavieto pilies ir žemės), с. 98 (1566 m. Naugarduko žemės teismo, 1674 m. Pinsko žemės teismo, 1713 Minsko žemės teismo, 1766 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Minsko kadencijos, 1767 m. Minsko žemės teismo) antspaudų nuotraukos, be šaltinių nuorodų.

³⁰ О. Алфьоров, О. Одророженко, *Українські особові печатки XV–XVII ст. За матеріалами київських архівосховищ*, Харків, 2008.

³¹ Ten pat, pavyzdžiui, с. 63 1575 m., 1580 m. Upytės seniūno, с. 64 1621 m. Gardino seniūno, с. 70 1618 m. Gardino paseniūnio, с. 77 1620 m. Gardino paseniūnio, с. 78 1631–1639 m. Upytės paseniūnio, с. 90 Gardino seniūno, с. 111 1674 m. Gardino paseniūnio, с. 133 1613 m. Gardino paseniūnio, с. 135 1615 m.

Didžiosios Kunigaikštystės pavietų teismuose palyginti. Kitaip nei anksčiau minėtas A. Citovas, šie autoriai atidžiau perpiešia antspaudus bei pateikia šaltinių nuorodas. Taip pat teismų pareigūnų antspaudai trumpai aprašyti, kas juose pavaizduota, o ne naudojami tik kaip teksto iliustracija. Kita vertus, išsamesni apibendrinimai ar palyginimai nėra pateikiami.

Greta šių darbų minėtinas itin vertingas A. Rachubos tyrimas³², skirtas Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo deputatams. Darbo pabaigoje pateikiamos šešių Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudų nuotraukos bei trumpai aprašytos antspaudų legendos, formos ir jų dydžiai, bet nepateiktos šaltinių nuorodos, tik pažymima, kad jie gauti iš E. Rimšos. Ši publikacija – pirmoji, kai publikuojamas didesnis kiekis Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudų.

Naujų duomenų apie žemės teismų antspaudus pateikė A. Šalanda³³, trumpai apžvelgęs situaciją, kada atsiranda pirminiai svarstymai apie žemės teismo spaudų suteikimą, pateikia kelias XVI a. 7 dešimtmečio žemės teismų antspaudų nuorodas, siekdamas parodyti, kad tam tikros normos, užfiksuotos Antrajame Lietuvos Statute, buvo įgyvendintos. Nors tyrimui pasirenkamas platus XVI–XVIII a. laikotarpis, tačiau iš šio tyrimo neaišku, kiek ir kokių šaltinių autorius panaudoja, rašydamas straipsnį. Antra, kodėl, remiantis vaizdulo heraldika, išskiriami šeši žemės teismų antspaudų tipai. Disertacijoje bus patikrinta, ar tikrai toks žemės teismų antspaudų skirstymas yra tikslingas. Kitame savo tyrime autorius pateikia tik vieną žemės teismo piešinį³⁴. Išskirčiau kitą, svarbesnę A. Šalandos publikaciją apie XVII–

Trakų žemės teismo raštininko, c. 154 1621–1631 m. Gardino žemės teismo pateisėjo, c. 157 1615 m. Upytės žemės teismo pateisėjo.

³² *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697–1794). Spis*, s. 403 1700/1701 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo vykusio Minske bei 1739/1740 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo taip vykusio Minske antspaudų nuotraukos su trumpais legendos ir dydžio aprašymais. Ten pat, s. 404 1742 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo vykusio Vilniuje, 1742/1743 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo vykusio Naugarduke, 1746 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo vykusio Vilniuje bei 1790 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo, vykusio Gardine, antspaudų nuotraukos su trumpais legendos ir dydžio aprašymais. 7 lako antspaudas pavaizduotas ant viršelio 1766 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Minsko kadencijos. Nurodytas jo dydis, forma ir legendos įrašas.

³³ А. Шаланда, Земскія печаткі Вялікага Княства Літоўскага у XVI–XVIII ст.: аснаўныя тыпы // *Сфрагістычныі щорічник*. IV. 2013, с. 277–298.

³⁴ А. Шаланда, Геральдыка Валовічаў XVI–XVIII стст.: мифы і рэальнасць // *Unus pro omnibus: Валовічы ў гісторыі Вялікага княства Літоўскага XV–XVIII стст.* / Склад. А. М. Янушкевіч; навук. ред. А. І. Шаланда. Мінск, 2014, с. 169, 1675 m. Gardino žemės teismo antspaudo piešinys.

XVIII a. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Minsko kadencijos antspaudus³⁵. Jis detaliai aptarė 10 antspaudų ir analizavo antspaudų vaizdumus, kas juose vaizduojama, aprašė legendas bei nurodė antspaudų dydžius. Vertingas jo pastebėjimas, kad po valstybės herbu buvo vaizduotas Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo raštininko herbas, ir teiginys, kad šias pareigas eidavo Tribunolo deputatai. Autorius naudojasi jau prieš tai aptartomis A. Rachubos ir A. Citovo antspaudų publikacijomis, tačiau pateikia ir visiškai naujų Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Minske antspaudų aprašymų. Kitame savo tyrime A. Šalanda taip pat publikuoja keletą teismų institucinių ir pareigūnų antspaudų piešinių³⁶.

Pastarajame dešimtmetyje pasirodė svarbi G. Semiančiuko studija³⁷, kurioje autorius nagrinėja kelių žemės ir pilies teismų pareigūnų jungtinius herbus antspauduose ir pateikia įdomių išvalgų. Šio autoriaus pastabos vertė atkreipti dėmesį į genealoginių ryšių reikšmę jungtiniuose herbuose, pavaizduotuose teismų pareigūnų antspauduose.

Trečioje dalyje išanalizuosime, kaip buvo tiriami Lenkijos teismų antspaudai, kodėl labai pravertė kelių Lenkijos istorikų tyrimai. Dar XIX a. bene pirmasis apie Lenkijos žemės ir Tribunolo teismus trumpai rašė A. Chmielis³⁸. Jis pateikė tik pamatines žinias apie kelis Lenkijos žemės ir Tribunolo teismų antspaudus, bet plačiau šios problemos neanalizavo, o po kelerių metų pasirodžiusiame kitame straipsnyje³⁹ analizę papildė dar keliais Lenkijos žemės teismų antspaudais. Nors šiuolaikiniai tyrimai dalį jo tezių

³⁵ А. Шаланда, Пятаткі галоўнага Трыбуналу ВКЛ Менскай („рускай“) кадэнцыі ў XVII–XVIII ст. // *Мінск і мінчане: дзесяць стагоддзяў гісторыі (да 510–годдзя атрымання Менскам магдэбургскага права)*, Мінск, 2010, с. 48–58.

³⁶ А. Шаланда, *Таямнічы свет беларускіх гербаў: Шляхецкая геральдыка Вялікага княства Літоўскага*, Мінск, 2014, с. 114 1619 m. Vilniaus pakamario, с. 129 1582 m. Gardino žemės teismo pateisėjo, с. 156 1724 m. Gardino paseniūnio, с. 171 1764 ir 1765 m. Gardino pilies teismo, с. 172 1790 m. Kauno pilies teismo seniūnio, 1723 m. Vilniaus pilies teismo bei 1736 m. Vilniaus pilies teismo, с. 177 1781 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Gardine, с. 179 1758 m. Lydos pilies teismo paseniūnio, p. 181 1698 m. Ašmenos pilies teismo paseniūnio, 1653 m. Gardino pilies teismo seniūno, 1703 m. Gardino pilies teismo seniūno, с. 190 1681 m. Ašmenos žemės teismo teisėjo. Nors platesnių apibendrinimų autorius nepateikia, tačiau šis tyrimas naudingas, nes jame papildomai nurodomas ir antspaudų dydis.

³⁷ Г. Семянчук, Агульнае і асабівае ў шляхецкай геральдыцы Гарадзенскага павета другой паловы XVI – пачатку XVII ст. // *Сфрагистичний щорічник*, IV. 2013, с. 428–429.

³⁸ А. Chmiel, *Materyały sfragistyczne. Pieczęcie ziemskie i Trybunału koronnego w Polsce* // *Wiadomości Numizmatyczno–Archeologiczne*, 1897, t. III.

³⁹ А. Chmiel, *Materyały sfragistyczne. Pieczęcie ziemskie (II)* // *Wiadomości Numizmatyczno–Archeologiczne*, 1903–1906, t. V.

yra paneigę ir papildę, bet svarbiausia, kad jis vienas pirmųjų atkreipė dėmesį, jog Lenkijos žemės teismų antspauduose vaizduojamas arba Lenkijos valstybės herbas – erelis, arba teritorijos herbas. Dėl apžvalginio darbo pobūdžio autorius apsiribojo Lenkijos teismų antspaudais ir apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės situaciją neužsiminė.

Lenkijos teismų antspaudus išsamiai ir įvairiais aspektais šiuo metu tyrinėja M. Adamczewskis⁴⁰. Tiesa, istorikas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismų antspaudų išsamiau neanalizavo, tik pateikė kelias žemės teismų antspaudų šaltinių nuorodas. M. Adamczewskis nurodė, kad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismų antspaudai, kaip ir Lenkijos žemės teismų antspaudai, XVIII a. II pusėje buvo tokios pačios struktūros: viršuje vaizduojamas valstybės herbas (Lenkijoje – erelis, Lietuvoje – valstybės herbas), o po juo apačioje to teismo raštininko herbas. Daugiausiai autorius remiasi jam prieinama Lenkijos archyvų medžiaga. Fragmentiškai analizuota ir kita problema – tai teritorijų, kurios priklausė Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei, tačiau po Liublino unijos perėjo Lenkijai, heraldika antspauduose. Šis darbas yra labai svarbus norint suprasti, kaip reikia perskaityti ir interpretuoti teismų antspauduose užfiksuotą informaciją. M. Adamczewskis, tirdamas Lenkijos teismų (žemės, pilies ir Tribunolo) antspaudus, daugiausiai dėmesio skiria antspaudų heraldikai ir jos raidai. Už jo tyrimo ribų lieka daug neanalizuotų klausimų.

Ketvirtoje dalyje išanaluosime, kokia teismų antspaudų tyrimų situacija lietuviškoje istoriografijoje. Kaip sakyta, Lietuvos istoriografijoje stipriausią vaidmenį pagalbinuose istorijos moksluose, tiksliau, sfragistikoje, heraldikoje ir genealogijoje atlieka Edmundo Rimšos darbai⁴¹. Jis vienas pirmųjų Lietuvos istoriografijoje aptarė žemės teismų antspaudų problemą, dar 1996 m. parašytoje publikacijoje aprašęs surastą Žemaitijos kunigaikštystės Raseinių repartacijos žemės teismo spaudą⁴² bei pateikęs kelias nuorodas į Lietuvos Statutus, taip pat nurodęs 1764 m. reformos svarbą, kuri pakeitė antspaudavimo tvarką žemės teisme. Kita svarbi E.

⁴⁰ M. Adamczewski, *Pieczęcie urzędowe władz lokalnych z obszaru Polski centralnej*. Łódź, 2010. Autorius nagrinėjo Lenkijos žemės, pilies ir Vyriausiojo Tribunolo teismų antspaudus.

⁴¹ *Edmundas Rimša: bibliografinė rodyklė, 1972–2008*, sud. R. Strazdūnaitė, Vilnius, 2008; *Ministri historiae: pagalbiniai istorijos mokslai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose: mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas Edmundo Antano Rimšos 65-mečio sukakčiai*, sud. Z. Kiaupa ir J. Sarcevičienė, p. 13–19, pateikiama 2008–2013 m. bibliografinė rodyklė. Naujausi darbai skelbiami www.istorija.lt.

⁴² E. Rimša, G. Zabiela, Žemaitijos Kunigaikštystės Raseinių repartacijos žemės teismas // *Anykščiai: krašto kultūros ir istorijos puslapiai*, 1996, nr. 10, p. 1–4.

Rimšos studija skirta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudams⁴³. Nors pagrindinis dėmesys skiriamas miestų antspaudų analizei, tačiau, analizuodamas miestų antspaudus, jis atkreipia dėmesį į analogijas, matomas ir teismų antspauduose. Ši knyga tapo viena pamatinių mūsų tyrimui, nes šiuo metu tai vienintelė tokios rūšies knyga, atskleidžianti antspaudų tyrimo metodiką. Atskirai nurodysime ir kelis kitus šio autoriaus darbus. E. Rimša, rašydamas išsamius komentarus Alberto Kojalavičiaus-Vijūko „Vardynui“⁴⁴, taip pat nurodė ir kelias dešimtis teismų pareigūnų antspaudų bei aprašė juose pavaizduotus herbus. Galbūt šiame tyrime pavyks nustatyti jungtiniuose herbuose pavaizduotus giminystės ryšius. Dar viena svarbi E. Rimšos publikacija – „Lietuvos heraldika“, kurioje autorius nurodo kelis teismų antspaudus ir pateikia jų fotografijas⁴⁵.

Tyrinėjamai temai aktualus yra G. Zujienės magistro darbas⁴⁶, kuriame buvo analizuojama Žemaitijos Kunigaikštystės teisminių institucijų sfragistika 1565–1795 m., nagrinėjami žemės, pilies, teisminių repartacijų, pakamario, kaptūrinio, surogatorių teismų antspaudai, taip pat aptarta Žemaitijos teismų raida, teismų antspaudų struktūra, jų kompetencija, mokesčių ir falsifikavimo problemos. Darbo pabaigoje pateiktame priede aprašomi analizuoti antspaudai. Magistro darbas atskleidė, kokia buvo teismų antspaudų raida Žemaitijoje.

J. Galkus darbe „Lietuvos Vytis“⁴⁷ taip pat pateikia kelias teismų antspaudų ir spaudo nuotraukas, tačiau išsamiai jų nekomentuoja bei nepateikia tikslų spaudo ir antspaudų šaltinių nuorodų, tik jų saugojimo vietą, o nuotraukos naudojamos kaip iliustracija tekste.

⁴³ E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, Vilnius, 1999.

⁴⁴ A. Kojalavičius-Vijūkas, *Šventasis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos bei jai priklausančių provincijų giminių ir herbų vardynas* / vertė, sudarė, pratarinę ir straipsnį parašė S. Narbutas, straipsnį parašė E. Rimša, Vilnius, 2015.

⁴⁵ E. Rimša, *Lietuvos heraldika*, Vilnius, 2008, p. 54 – Kauno pavieto žemės teismo antspaudas 1568 m.; p. 55 – Kauno pavieto žemės teismo antspaudas 1765 m.; p. 68–59 – 1790–1795 m. Šiaulių repartacijos komisijos antspaudai, 1795 m. Šiaulių pavieto žemės teismo antspaudą; p. 83 – Vilniaus pavieto antspaudą 1595 m. (spaudas pagamintas 1565 m.); p. 84 – Vilniaus vaivadijos žemės teismo antspaudą 1773 (spaudas pagamintas 1765 m.). Tiesa, daugelis šių antspaudų nuorodų ir nuotraukų buvo publikuota ankstyvesniame jo darbe: E. Rimša, *Lietuvos heraldika, t. II*, Vilnius, 2004.

⁴⁶ G. Zujienė, *Žemaitijos Kunigaikštystės teisminių institucijų sfragistika 1565–1795 m.* Magistro darbas, Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas, Vilnius, 1998.

⁴⁷ J. Galkus, *Lietuvos Vytis*, Vilnius, 2009, p. 206 p. 1765 m. Minsko vaivadijos žemės teismo spaudas, 1765 m. Vilniaus žemės teismo antspaudas, 1795 m. Trakų vaivadijos pilies teismo antspaudas, 1742 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudas.

Penktoje dalyje nurodysime svarbesnę tyrime naudojamą pagalbinių literatūrą. Pagalbinė medžiaga, naudota tyrime, buvo vokiška istoriografija, nes ji užima išskirtinę vietą sfragistikos tyrimuose. Išskirtini A. Seylerio⁴⁸, Th. Ilgeno⁴⁹, W. Ewaldo⁵⁰, E. Kittelio⁵¹, A. Stieldorf⁵² ir T. Dietericho tyrimai⁵³. Jų darbai aktualūs ir tuo, nes daro didelę įtaką ne tik Vokietijos, bet ir kitų šalių mokslininkams, tiriantiems įvairias sfragistikos problemas. Būtent vokiškoji istoriografija ir vokiečių istorikų įžvalgos davė vieną svarbiausių impulsų tyrimams. Nors šie autoriai ir nėra atlikę specialių tyrimų apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietų teismų antspaudus, tačiau jų tyrimai yra nepamainomi rašant apie antspaudų teisinę raidą bei dėl preciziškos antspaudų analizės tyrimų. Šios istoriografinės pozicijos labai svarbios kaip pagalbines įvairioms problemoms, susijusioms su antspaudu, kaip šaltinio, panaudojimu (t. y. antspaudu, kaip teisės šaltinio, antspaudų ir spaudų klastojimo, dydžio, formos, legendos, heraldikos ir kitoms problemoms).

Apibendrinant galima teigti, kad fragmentiškos pastabos apie teismuose naudotus antspaudus yra dažniausiai integruotos į apibendrinamąsias studijas, skirtas teismams. Teismų antspaudai, nepaisant svarbių pavienių tyrimų, liko teismams skirtos istoriografijos šešėlyje. Tenka pastebėti, kad nuosekliai teismuose naudotų antspaudų reglamentavimas ir jų transformacija nėra tirta. Paskelbtos kelios dešimtys teismų antspaudų, dažniausiai antspaudų nuotraukos arba piešiniai. Publikuoti antspaudai buvo perpiešti iš spaudų, kiti – iš antspaudų. Juose randame netikslumų, kai kuriuose (ypač tai pasakytina apie XIX a. publikacijas) nėra archyvinių nuorodų ir aprašų. Kita vertus, vis tiek tai turi nemažą reikšmę, nes apie kai kuriuos iš jų sužinome tik iš minėtų publikacijų. Istoriografija atskleidžia, kad istorikai rašė apžvalginio pobūdžio darbus ir dažnai apsiribojo tik teismų instituciniais antspaudais, nepateikė platesnių, apibendrinančių įžvalgų apie teismuose taip pat naudotus teismų pareigūnų antspaudus. Išsamiausiai tyrinėti žemės teismų antspaudai, mažiausiai informacijos yra apie pakamario antspaudus. Istoriografijos apžvalga parodė, kad atsietas paskirų

⁴⁸ G. A. Seyler, *Geschichte der Siegel*, Leipzig, 1894.

⁴⁹ Th. Ilgen, *Sphragistik // Sphragistik, Heraldik, deutsche Münzgeschichte (Grundriß der Geschichtswissenschaft, Bd. 1, Abt. 4)*, Leipzig–Berlin, 1912, S. 1–58.

⁵⁰ W. Ewald, *Siegelkunde*, München–Berlin, 1914.

⁵¹ E. Kittel, *Siegel*, Braunschweig, 1970.

⁵² A. Stieldorf, *Siegelkunde*, Hannover, 2004.

⁵³ T. Diederich, *Siegelkunde, Beiträge zu ihrer Vertiefung und Weiterführung*, Böhlau–Wien, 2012.

problemų nagrinėjimas paliko daug neišaiškintų klausimų, į kuriuos dar nėra atsakyta.

Šaltiniai. Tyrime naudotus šaltinius galima suskirstyti į dvi grupes: publikuoti ir nepublikuoti archyviniai šaltiniai, kurie saugomi Lietuvos bei Lenkijos bibliotekų ir archyvų fonduose. Atlikta publikuotų ir nepublikuotų šaltinių peržiūra leidžia susisteminti šaltinių bazę ir ją pritaikyti užsibrėžtam tikslui.

Publikuoti šaltiniai. Analizuojant, kaip buvo reglamentuoti to meto teisėje žemės, pilies ir pakamario antspaudai, buvo naudotasi Lietuvos Statutų publikacijomis: 1566 m. ir 1588 m. Lietuvos Statutais. Vis dar neturime šiuolaikinės, mokslinės 1566 m. Antrojo Lietuvos Statuto publikacijos, todėl tyrime teko naudotis 2003 m. Minske perspausdinta XIX a. Antrojo Lietuvos Statuto publikacija⁵⁴ rusėnų kalba bei 1900 m. Piekosiński publikacija⁵⁵ lenkų ir lotynų kalbomis. Bus palyginami straipsniai, kurie susiję su teismų spaudais ir antspaudais. Straipsniai, kuriais buvo nustatytas antspaudų naudojimas teismuose (žemės, pilies ir pakamario), išversti remiantis lenkų kalba (kaip pagrindą naudojant 1900 m. Piekosiński publikaciją), tačiau tas pats straipsnis bus nurodomas keliomis kalbomis: rusėnų ir lotynų. Pasirinktų straipsnių neatitikimai tarp 2003 m. ir 1900 m. Antrojo Lietuvos Statuto publikacijų bus pažymėti disertacijos išnašose⁵⁶. Tiriant straipsnius, susijusius su teismų antspaudais, taip pat naudojamosi I. Lappo publikuotu 1588 m. Lietuvos Statutu⁵⁷. Tai patikima, aukštą mokslinę vertę turinti publikacija. Ši publikuotų šaltinių grupė buvo pagrindinė ir svarbiausia. Priede pateikiama Antrojo ir Trečiojo Lietuvos Statutų straipsnių, kurie susiję su teismų spaudais ir antspaudais, palyginamoji lentelė.

Tiriant, kaip buvo reglamentuoti to meto teisėje Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudai, naudotasi 1581 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo nuostatais⁵⁸. Disertacijos priede taip pat pateikiama nuostatų, susijusių su Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudais, palyginamoji lentelė.

⁵⁴ Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года / Т. І. Даўнар і інш. Мінск, 2003 (toliau – Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года).

⁵⁵ Statut Litewski drugiej redakcyi (1566) // Pomniki prawa Litewskiego z XVI wieku (Archiwum komisji prawniczej, t. 7) / Wyd. F. Piekosiński, Kraków, 1900 (toliau – Statut Litewski drugiej redakcyi (1566)).

⁵⁶ Plačiau apie Antrojo Lietuvos Statuto problemą J. Bardach, *Statuty litewskie a prawo rzymskie*, Warszawa, 1999, s. 54–56.

⁵⁷ Disertacijoje naudojamas I. Lappo, 1588 m. Lietuvos Statutas. T. II. Tekstas. Kaunas, 1938 (toliau – 1588 m. Lietuvos Statutas).

⁵⁸ A. Janulaitis, *Vyriausiasis Lietuvos Tribunolas XVI–XVIII amž.*, Kaunas, 1927.

XVII–XVIII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje teismų antspaudų naudojimas papildomai buvo nustatomas Seimo konstitucijomis⁵⁹. Šie pagrindiniai publikuoti šaltiniai leido išsamiai išanalizuoti teisinės normas, kurios reglamentavo teismų antspaudų naudojimą. Norint patikrinti, kaip normos veikė realybėje, ar jų buvo laikomasi, teko analizuoti ir kitus to meto publikuotus ir nepublikuotus archyvinis šaltinius.

Dėl temos specifiškumo, ieškant duomenų apie teismų antspaudus, naudingi buvo žemės, pilies, pakamario ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo teismų publikuoti dokumentai⁶⁰. Nors šiose šaltinių publikacijose nėra pateikiamos antspaudų publikacijos ar išsamūs antspaudų aprašymai, tačiau šaltiniai naudingi tais atvejais, kai norime sužinoti antspaudavimo formules.

Naudotasi ir publikuotomis Lietuvos Metrikos knygomis⁶¹. Nors jose nerasime teismų antspaudų aprašymų ar jų publikacijų, bet jos praverčia, kai norime patikrinti, kaip Lietuvos Statuto normos funkcionavo to meto realybėje, ar buvo užfiksuota kokių nors teisminių bylų, susijusių su teismų antspaudų panaudojimu.

Nepublikuoti šaltiniai. Didžiausią ir reikšmingiausią tyrimui šaltinių korpusą sudaro archyviniai nepublikuoti šaltiniai⁶². XVI a. II pusės – XVIII a. II pusės laikotarpis nebuvo vienodai ramus visoje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Buvo ir mūšių, marų, gaisrų ir kitų įvykių pačiuose teismuose, kurie lėmė ir teismų darbą⁶³, todėl jų veiklos medžiaga

⁵⁹ *Volumina legum*, Petersburg, t. II 1859, t. VI 1866, t. VII 1860; t. IX, Kraków, 1889.

⁶⁰ *Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею для разбора древних актов*, t. 1, 8, 22, 26, 30, 32, Вильна, 1865–1907; *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai 1583–1655 (Lietuvos teisės paminklai, t. 3)*, parengė V. Raudeliūnas ir A. Baliulis, Vilnius, 1988.

⁶¹ Žiūrėti šaltinių ir literatūros sąrašą, kuriame nurodoma panaudota Lietuvos Metrika.

⁶² Nuoširdžiai dėkoju Vilniaus universiteto bibliotekos generalinei direktorei I. Krivieni ir Lietuvos valstybės istorijos archyvo direktoriui R. Kurpei už suteiktas nemokamas antspaudų nuotraukas ir leidimą neatlygintinai jas publikuoti disertacijoje, taip pat Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos direktoriui S. Narbutui už suteiktą nuolaidą antspaudų nuotraukoms ir leidimą neatlygintinai jas publikuoti.

⁶³ G. Sliesoriūnas, *Lietuvos istorija. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje (1588–1733 m.)*, t. VI., p. 415 ir kiti. Pavyzdžiui, kaip teigia R. Ragauskienė, prastos dokumentų rinkinių laikymo sąlygos, karai, dvarų užpuolimai, buitiniai konfliktai ir vagystės, padegimai, stichinės nelaimės ar tiesiog neapsižiūrėjimas lėmė didesnius XVI a. privačių bajorijos archyvų praradimus, R. Ragauskienė, *Dinge istorijoje. XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės privatūs archyvai*, Vilnius, 2015, p. 223–236; A. Stankevič, *Priežastys, dėl kurių nutrūkdavo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietų žemės ir pilies teismų veikla XVIII*

išliko netolygi. Nepamirškime ir XIX a., ir XX a. Lietuvos įvykių, karų, okupacijos ir reokupacijos bei pačių archyvų pertvarkymų, kai dalis medžiagos buvo priskirta arba iškeliaavo į kitas dabartines mūsų kaimynines šalis, todėl ateityje dar galima atrasti naujos ir unikaliios medžiagos tęsiant šiuos tyrimus.

Keliais žodžiais galime aptarti teismų produkciją. Tai buvo tiek teismų knygos, šaukimai, išrašai, sprendimai ir kitokio pobūdžio dokumentai, tačiau ne visi jie tinka pasirinktam tyrimui. Antspauduojami buvo to pavieto teismo išduoti dokumentų originalai, dažniausiai šaukimai, išrašai iš teismo knygų, sprendimai ir kiti dokumentai. Būtent šie dokumentai sudaro tyrimo pagrindą.

Ieškant šaltinių buvo stengiamasi surinkti tolygią XVI a. II pusės – XVIII a. II pusės medžiagą Vilniaus ir Trakų vaivadijose. Didžiausia dalis disertacijos tyrimui reikalingų šaltinių saugoma Lietuvos bibliotekų rankraštyių ir archyvų fonduose. Renkant medžiagą buvo peržiūrėta keli šimtai archyvinių fondų. Disertacijoje naudojami šaltiniai iš Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriaus, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriaus, Lietuvos valstybės istorijos archyvo bei Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriaus. Šaltinių taip pat ieškota Lenkijoje, Krokuvos archyvuose ir bibliotekų rankraštyuose⁶⁴.

Šios disertacijos empirinę dalį sudarė daugiau nei keli šimtai neskelbtų, pirmą kartą į mokslinę apyvartą įvedamų Vilniaus ir Trakų vaivadijose XVI a. II pusėje – XVIII a. II pusėje teismų ir jų pareigūnų antspaudų⁶⁵. Būtent šių vaivadijų medžiaga yra gana gerai išlikusi minėtuose Lietuvos archyvuose ir bibliotekų rankraščių skyriuose. Disertacijoje kartais taip pat nurodoma kelios dešimtys kitų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietų teismų antspaudų, siekiant parodyti, ar panašios analogijos matomos visoje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje. Surinkta keli šimtai unikalių teismų institucijų ir jų pareigūnų antspaudų. Tai reprezentatyvus skaičius, kuris gali atskleisti teismų antspaudų raidą. Iš karto galime pasakyti, kad tyrimui surinkta medžiaga nėra tolygi, daugiausiai surinkta XVI a. II pusės – XVII a. I pusės bei XVIII a. antspaudų, XVII a. II pusės medžiaga fragmentiškausia, bet pakankamai reprezentatyvi, leidžianti

amžiaus antroje pusėje, *Lietuvos Statutas: Temidės ir Klėjos teritorijos*. Straipsnių rinkinys, sudarė I. Valikonytė ir N. Šlimienė, Vilnius, 2017, p. 319–331.

⁶⁴ Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (Lenkijos mokslų akademijų Mokslinė biblioteka, Krokuva) ir Biblioteka XX. Czartoryskich w Krakowie (Kunigaikščių Čartoriškių biblioteka, Krokuva).

⁶⁵ Žr. šaltinių priedą disertacijos pabaigoje.

išskirti tendencijas. Kita vertus, neabejotina, kad ateityje, suradus dar daugiau antspaudų, kai kurios disertacijos išvados galės būti ir paankstintos.

Tyrinėdamas antspaudus, ne vienas istorikas susiduria ir su tam tikromis problemomis⁶⁶, kurios apsunkina darbą renkant medžiagą disertacijai. Pirmą, neturime specialių fondų, kuriuose būtų saugomi išimtinai teismų dokumentai su antspaudais. Išimtis yra Lietuvos valstybės istorijos archyve sudaryti žemės, pilies, pakamario ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo fondai⁶⁷, tačiau juose daugiausiai saugomos tų teismų knygos, protokolai ir kita medžiaga, kuri nėra naudinga šios disertacijos problematikai. Teismų dokumentai su gerai išlikusiais antspaudais yra pavieniai šiuose fonduose. Medžiaga yra labai išblaškyta. Teismų dokumentų su antspaudais randame pačiuose įvairiausių asmenų, bažnytinių dokumentų rinkiniuose, šeimų ir giminių, privačių asmenų, institucijų ir kituose fonduose⁶⁸. Antspaudų paiešką apsunkina, kad ne visada yra gerai išlikę fondų apyrašai, neretai – ir patys bylų aprašai, nenurodžius, ar užsakomas dokumentas su antspaudu, ar be jo. Antra problema ta, kad teismų antspaudų išlikimas yra labai prastas. Ypač tai pasakytina apie XVII a. antspaudus, kuriems jau daugiau kaip 300 metų. Nemažai yra pasikartojančių tos pačios institucijos ar teismo pareigūno antspaudų pavyzdžių. Visa tai komplikavo, kad disertacijoje būtų panaudotas dar

⁶⁶ E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 130 ir kiti.

⁶⁷ LVIA fondai skirti žemės teismams: Vilniaus žemės teismas f. 20 (SA), Breslaujos žemės teismas f. 46 (SA), Ukmergės žemės teismas f. 79 (SA), Užnerio žemės teismas f. 143 (SA), Kauno žemės teismas f. 162 (SA), Merkinės žemės teismas f. 188 (SA), Anykščių žemės teismas f. 234 (SA), Raseinių (Žemaičių) žemės teismas f. 284 (SA), Trakų žemės teismas f. 334 (SA), Šiaulių žemės teismas f. 365 (SA), Upytės žemės teismas f. 351 (SA), Eišiškių žemės teismas f. 372 (SA), Telšių žemės teismas f. 377 (SA), Trakų žemės teismas f. 431, Vilniaus žemės teismas f. 946. LVIA fondai skirti pilies teismams: Vilniaus pilies teismas f. 21 (SA), Ukmergės pilies teismas f. 80 (SA), Kauno pilies teismas f. 163 (SA), Telšių pilies teismas f. 338 (SA), Trakų pilies teismas f. 345 (SA), Upytės pilies teismas f. 352 (SA), Šiaulių pilies teismas f. 367 (SA), Raseinių (Žemaičių) f. 285 (SA). LVIA fondai skirti pakamario teismams: Vilniaus pakamario teismas f. 14 (SA), Breslaujos pakamario teismas f. 45 (SA), Ukmergės pakamario teismas f. 73 (SA), Kauno pakamario teismas f. 159 (SA), Raseinių (Žemaičių) pakamario teismas f. 282 (SA), Trakų pakamario teismas f. 341 (SA), Upytės pakamario teismas f. 349 (SA), Šiaulių pakamario teismas f. 363 (SA). LVIA fondas skirtas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Tribunalui, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiasis Tribunalas f. 8 (SA).

⁶⁸ Iš šaltinio sąrašo nurodyto disertacijos pabaigoje matyti, kaip išsisklaidę šaltiniai su antspaudais ir kokiuose skirtinguose fonduose jie yra saugomi. Atskiras kiekvieno fondo aptarimas nieko neduotų.

didesnis kiekis antspaudų. Dokumentai su prastai išlikusiais antspaudais arba be jų nėra įtraukti į bendrą šaltinių sąrašą.

Publikuoti ir nepublikuoti šaltiniai nevienodai intensyviai naudojami disertacijoje. I skyriuje dažniausiai naudojami publikuoti šaltiniai, o nepublikuoti tik fragmentiškai, norint patvirtinti tam tikrą hipotezę ar teiginį. II skyriaus tyrimo pagrindą sudaro archyviniai nepublikuoti šaltiniai. Kritiškai vertinant nepublikuotus archyvinius šaltinius galima teigti, kad jie nėra tendencingi, todėl tai patikima šaltinių grupė. Gausūs teismų antspaudai pirmą kartą įvesti į mokslinę apyvartą. Svarbu tai, kad žemės, pilies, pakamario ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo dokumentus turime matyti platesniame kontekste. Šie šaltiniai gali būti naudojami ne tik sfragistikos tyrimams, bet ir kitų sričių istorikams, nagrinėjantiems to meto kasdienybę, socialinę, ekonominę, bažnytinę ir kitą istoriją.

Darbo struktūra. Disertaciją sudaro įvadas, dvi dėstomosios dalys, išvados, šaltinių ir literatūros sąrašas, priedas. Įvadinėje dalyje pristatomas tyrimo objektas, išsikeliama darbo tikslai ir uždaviniai, jiems pasiekti taikomi metodai, temos aktualumas ir problema, chronologija, šaltiniai ir literatūra.

Bendroji disertacijos struktūra yra probleminio, o ne chronologinio pobūdžio, nors atskirose dalyse nagrinėjimas yra chronologinis. Pirmame disertacijos skyriuje glaustai pristatomi tiriami teismai – žemės, pilies, pakamario ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo bei aprašomas šių teismų susiformavimas, veikla, sudėtis ir raida. Taip pat šiame skyriuje atskleidžiama, kokios rūšies spaudai (instituciniai ar / ir pareigūnų) buvo naudojami kiekviename teisme. Ieškoma atsakymo į klausimus, kaip teismų antspaudai buvo reglamentuoti Antrajame, Trečiajame Lietuvos Statutuose, Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo nuostatuose bei Seimo konstitucijose, ir išsamiai nagrinėjama, kaip tų normų buvo laikomasi to meto praktikoje. Disertacijos tyrimo branduolį sudaro antrasis skyrius, kuriame, remiantis archyviniais, nepublikuotais šaltiniais, visapusiškai išanalizuoti teismuose naudoti antspaudai.

Darbas užbaigiamas išvadomis, atsakančiomis į įvade suformuluotus tikslus. Darbo pabaigoje pridedamas šaltinių ir literatūros sąrašas bei priedas. Galime nurodyti kelias pastabas dėl antspaudų publikacijų greta teksto. Šiuo metu yra įvairių antspaudų publikavimo metodų⁶⁹. Disertacijoje nebuvo

⁶⁹ Plačiau apie antspaudų publikavimo metodiką E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 139; keletas antspaudų publikavimo pavyzdžių: *Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju melneńskiego z 1422 roku* / wyd. P. Nowak i P. Pokora, Pozań, 2004; M. Hlebionek, *Katalog pieczęci przy dokumentach samoistnych w zasobie Archiwum Państwowego w Bydgoszczy*,

tokio tikslo – publikuoti kuo daugiau surinktų teismų antspaudų, be to, tai lėmė ir jų išlikimas. Iliustruojant, patvirtinant ar išsamiau paaiškinant konkrečią problemą, publikuojamas vienas kitas geriausiai išlikęs teismų institucinis arba pareigūnų antspaudas⁷⁰.

Tyrimo apsiribojimai. Pasirinktas tyrimas ganėtinai platus ir chronologiškai, ir problemiška, todėl darbe nesiekama plačiai išanalizuoti tam tikrų temų. Disertacijoje nebuvo analizuojami teismų, veikusių iki 1564 m., asesorių, žemionių, Dvasinio Tribunolo, vaznių⁷¹ (kurie buvo pagalbiniai darbuotojai teismuose) ir kitų teismų antspaudai⁷² bei tiriamų teismų spaudai⁷³. Jų išlikimas fragmentiškas ir tai reikalautų ilgo darbo archyvuose. Išnašose apsiribojama nurodyti po kelis skirtingus pavyzdžius iš pavietų ir laikotarpių tam tikrai tezei patvirtinti, nes priešingu atveju jų būtų galima cituoti ne vieną dešimtį, o tai riboja tyrimo apimtį.

Pagrindinių sąvokų apibrėžimas. Mokslinėje istoriografijoje – spaudas (*der Siegelstempel, das Petschaft, tlok pieczętny, умамн*) yra

Warszawa, 2012; *1413 m. Horodlės aktai: dokumentai ir tyrinėjimai*, sud. J. Kiaupienė ir L. Korczak, Vilnius, 2013; *XVII a. vidurio Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai. T. 4. Pabėgėlių iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Prūsijoje 1656 m. sąrašai*/ sud. E. Meilus, Vilnius, 2016.

⁷⁰ Tiek nurodant antspaudus išnašose, tiek juos publikuojant, iliustracijose antspaudai nurodomi eilės tvarka, taip kaip jie yra prispausti ant dokumento. T. y. žemės teismo dokumentuose kairėje pusėje visada antspauduoja – teisėjas, dešinėje – pateisėjis. Pilies teisme – jeigu antspauduoja keli pareigūnai, tada iš kairės pusės, pavyzdžiui, paseniūnis, o iš dešinės visada – teisėjas. Pakamario antspaudai būna prispausti po vieną. Išnašose nurodant dokumentą, antspaudas datuojamas pagal dokumentą. Pavyzdžiui, 1589 m. išrašas iš Vilniaus žemės teismo su teisėjo ir pateisėjo antspaudais. Antspauduose ne visada yra datos, o mes tiksliai nežinome, kada galėjo būti pagaminti spaudai (t. y. kada tiksliai 1565–1589 m. laikotarpiu), todėl visada nurodomi dokumento metai. Publikuojant antspaudų nuotraukas disertacijoje taip pat laikomasi šios taisyklės, tačiau tik kitaip antspaudai įvardijami. Pavyzdžiui, Vilniaus žemės teismo pareigūnų antspaudai prispausti ant 1589 m. išrašo iš Vilniaus žemės teismo.

⁷¹ D. Vilimas, *Bajoras Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teisme (1566–1600)*, p. 33–61.

⁷² Pavyzdžiui, nebus nagrinėjami po Liublino unijos Lenkijai atitekusių Palenkės, Voluinės, Kijevo, Podolės ir Braclavo vaivadijų teismų antspaudai J. Kiaupienė, *Tarp Romos ir Bizantijos: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinės kultūros aukso amžius (XV a. antroje pusėje – XVII a. pirmoje pusėje)*, Vilnius, 2016, p. 51, 62, 163. Taip pat nebus nagrinėjama bendrai abiejų šalių: Lenkijos ir Lietuvos valdomos Livonijos teismų antspaudai A. Plateris, *Teisiniai Livonijos ir Kuršo santykiai su Lietuva: (XVI–XVIII a.)*, Kaunas, 1938.

⁷³ Plačiau apie spaudus Europos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kontekste: E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 32–43, 142–143. Teismų spaudų tyrimai paliekami ateities tyrimų perspektyvoms.

įrankis antspaudui atspausti, o antspaudas (*sigillum, das Siegel, pieczęć, печать*) – tai, kas atspaudžiama spaudu⁷⁴. Antspaudas – kietu spaudu į antspaudinę medžiagą įspaudtas fizinio arba teisinio asmens skiriamasis ženklas, siekiant patvirtinti antspauduojamo dokumento tikrumą bei teisėtumą arba kontroliuoti ir apsaugoti užantspauduotą objektą.

Tyrime vartojamos sąvokos, siekiant nevardinti visų nagrinėjamų teismų pavadinimų:

Kai rašoma sąvoka *teismų instituciniai antspaudai* – tai žemės, pilies ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo instituciniai⁷⁵ antspaudai.

Kai rašoma sąvoka *teismų pareigūnų antspaudai* – tai privatūs⁷⁶ ir pareigybiniai⁷⁷ – žemės, pilies ir pakamario teismų pareigūnų antspaudai. Tyrime privatūs ir pareigybiniai pareigūnų antspaudai analizuojami kartu, o ne atskirtai. Išimtis tik viename disertacijos poskyryje (2.7 poskyris „Įrašai ir legendos“), analizuojant įrašus antspauduose, tuomet privatūs ir pareigybiniai antspaudai aptariami atskirai.

Kai vartojama sąvoka – *teismų antspaudai* – ji reiškia visus tyrime nagrinėjamus teismų institucinius ir teismų pareigūnų antspaudus.

Herbas – paveldimas skiriamasis ženklas, sudarytas pagal heraldikos taisykles ir ginamas įstatymu arba kitu teisiniu aktu.

Disertacijoje teismų pareigūnų vardai ir pavardės yra rašomos, laikantis šaltinyje pateiktos originalios rašybos. Prie vardo ir pavardės pridama tik lietuviška galūnė. Išskyrus tas gimines, kurių Lietuvos istoriografijoje nusistovėjo lietuviškos formos.

⁷⁴ E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 32–33, 43–44. Plačiau apie šias sąvokas žr. *Vocabularium Internationale Sigillographicum*, eds. K. Müller, V. Vrtel, M. Hlebionek, V. Keresztes, Bratislava, 2016, p. 108–109, 111–112.

⁷⁵ Kai institucinių antspaudų pagrindą sudaro tik valstybės herbas arba valstybės herbas ir raštininko herbas, o antspaudų legendoje yra nuoroda, kad tai institucinis antspaudas. Jiems priklauso žemės teismo ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo instituciniai antspaudai. Kai institucinių antspaudų pagrindą sudaro pilies teismo pareigūno herbas ir raštininko herbas arba tik pareigūno herbas, o antspaudų legendoje yra nuoroda, kad tai institucinis antspaudas. Jiems priklauso pilies teismo instituciniai antspaudai.

⁷⁶ Privačiuose antspauduose vaizduojamas asmens herbas, o virš herbo rašomos dvi raidės (reiškė teismo pareigūno vardą ir pavardę) arba trys raidės (reiškė teismo pareigūno vardą, tėvavardį ir pavardę). Privačiuose antspauduose nėra papildomų nuorodų apie pareigūno užimamas pareigas.

⁷⁷ Pareigybinuose antspauduose taip pat vaizduojamas asmens herbas, o virš herbo rašomos dvi raidės (reiškė teismo pareigūno vardą ir pavardę) arba trys raidės (reiškė teismo pareigūno vardą, tėvavardį ir pavardę), tačiau skirtingai nuo privačių antspaudų, papildomai iš herbo šonų atsiranda inicialai su pareigūno užimamomis pareigomis arba pareigos nurodomos antspaudų legendoje.

1. TEISMŲ ANTSPAUDŲ NAUDOJIMO REGLAMENTAVIMAS LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS TEISĖJE

1.1. Žemės teismo ir jo pareigūnų antspaudų reglamentavimas ir tų normų realizavimas praktikoje

Kiekviename Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavieta po administracinės ir teismų reformos XVI a. 7 dešimtmetyje⁷⁸ įkurtas žemės teismas⁷⁹ ne tik nagrinėjo civilines bylas, bet ir atliko notarines funkcijas⁸⁰. Žemės teismų veikla nebuvo nuolatinė. Žemės teismas rinkosi į sesijas tris kartus per metus: po Trijų Karalių (žiema), po Švč. Trejybės (vasara) ir po

⁷⁸ Plačiau žr. T. И. Довнар, Судебная реформа в Великом Княжестве Литовском и Статут 1566 года // *1566 metų Antrasis Lietuvos Statutas (Respublikinės mokslinės konferencijos, skirtos Antrojo Lietuvos Statuto 425-osioms metinėms pažymėti, medžiaga)*, Vilnius, 1993, p. 56–64; D. Vilimas, Mykolas Lietuvis ir Teodoras Jevlaševskis: du požiūriai į 1564–1566 m. LDK teismų reformą // *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, Vilnius, 1997, p. 159–172; J. Kiaupienė, I. Lukšaitė, *Veržli Naujųjų laikų pradžia. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1529–1588 metais*, Vilnius, 2013, p. 204.

⁷⁹ Plačiau žr. И. Лаппо, Земский суд в Великом Княжестве Литовском в конце XVI века, с. 263–301; М. Любавский, *Литовско-русский сейм*, с. 719 ir kt.; И. Лаппо, *Великое Княжество Литовское за время от заключения Люблинской Унии до смерти Стефана Батория (1569–1586)*, с. 352–354; И. Лаппо, *Великое Княжество Литовское во второй половине XVI столетия: литовско – русский повет и его сеймик*, с. 498–523; К. Avizonis, Žemės teismas // *Rinkiniai raštai. T. IV*, p. 191–194; H. Lulewicz, Sąd ziemski brasławski w świetle zachowanych ksiąg ziemskich z lat 1603–1632 // *Miscellanea Historico-Archivistica. T. X.*, 1999, s. 151–161; D. Vilimas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismo sistemos formavimasis (1564–1588)*, Vilnius, 2006; A. B. Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo-ustrój-społeczeństwo*, Warszawa, 2013, s. 184–186; D. Vilimas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietų žemės teismų darbo pobūdis (XVI a. pabaiga). Žemaitijos atvejis // *Acta humanitarica universitatis Saulensis. T. 19 (2014)*, p. 35–44; D. Vilimas, *Bajoras Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teisme (1566–1600)*, Vilnius, 2019 (ten pat žiūrėti autoriaus nuorodas į senesnę literatūrą p. 212–213).

⁸⁰ Kaip teigia dr. D. Vilimas: „Negalima tvirtinti, kad pavieto žemės teismas buvo nuobodi notarinė įstaiga. Pavartę žemės teismo knygas, tą patį bajorą galime aptikti ir kaip auką, ir kaip nusikaltėlį, kai kurie asmenys teismo sesijose teisdavosi kelete ar net keliolikoje bylų“. Plačiau apie žemės teismo notarines funkcijas žr.: D. Vilimas, LDK pavieto žemės teismų funkcija – tarp notariato ir teismo (iki 1588 m.) (lietuviškų pavietų atvejis) // *Lituanistica. 2011, t. 57, Nr. 4 (86)*, p. 355–364; D. Vilimas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismo sistemos formavimasis (1564–1588)*, p. 90–91, 104; D. Vilimas, Kauno žemės teismas paskutiniaisiais Stepono Batoro valdymo metais // *Lituanistica. 2011, t. 57, Nr. 3 (85)*, p. 229–230.

Šv. Mykolo (rudenį)⁸¹. Teismo sesija trukdavo apie tris savaites. Kita vertus, žemės teismo sesijos darbas galėjo būti pratęstas, susikaupus dideliame nagrinėtinų bylų kiekiui. Šie teismai dirbo pilyje arba valdovo dvare. Pilis ne visada suprantama kaip įtvirtinimas, dažnai tai tebuvo namas pilies teritorijoje, bet buvo dirbama ir kitur⁸². Žemės teismą sudarė teisėjas, pateisėjis ir raštininkas⁸³. Žemės teismų pareigūnai buvo renkami ir prieš eidami pareigas turėjo prisiekti⁸⁴.

⁸¹ М. Любавский, *Литовско-русский сейм*, с. 720.

⁸² D. Vilimas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismo sistemos formavimasis (1564–1588)*, p. 89–90. Žinoma apie ilgai užsitęsusią ir komplikotą situaciją dėl patalpų žemės teismui Kaune suteikimo Z. Kiaupa, *Kauno istorija*, Vilnius, 2010, p. 162–163. Plačiau apie teismų dokumentų saugyklas: R. Ragauskienė, *Dingę istorijoje. XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės privatūs archyvai*, p. 68–73. Kartais buvo dirbama ir turtingesnių miestiečių name D. Vilimas, *Bajoras Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teisme (1566–1600)*, p. 117.

⁸³ Istoriko D. Vilimo atlikta 1564–1588 m. žemės teismų pareigūnų analizė parodo, kad „turtine padėtimi žemės teismų pareigūnai priklausė viduriniajai bajorų luomo grupei. Pavietų žemės teismų pareigūnus, kaip ir visą pavietų bajoriją, siejo platūs giminystės ryšiai, kartais besidriekiantys už pavieto ribų ir neapsiribojantys viduriniąja tarnybine bajorija, kaip socialine grupe. Tik nedaugeliui žemės teismų pareigūnų pavyko išsiveržti į valstybės elito gretas, kita vertus, kartais tų žemės teismų pareigūnų palikuonys pasiekdavo tokias pareigas, apie kurias jų tėvai ar seneliai nė nesvajoto. Įdomu tai, kad dažnai kelios vienos giminės kartos dirbo tame pačiame paviete arba tuo pat metu vieno pavieto žemės teisme dirbo broliai, sūnūs“: D. Vilimas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismo sistemos formavimasis (1564–1588)*, p. 109–113, 120–125, 132–133 ir kt.; Plačiau apie žemės teismo pareigūnus: D. Vilimas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismo sistemos formavimasis (1564–1588)*, p. 105–130; *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. T. 1: Województwo Wileńskie XIV–XVIII wiek*. Pod red. A. Rachuby, Warszawa 2004; *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. T. 2: Województwo Trockie XIV–XVIII wiek*. Pod red. A. Rachuby, Warszawa 2009. Svarbu tai, kad šandien turime išlikusius Naugarduko pateisėjo Teodoro Javlašauskio / Jevlaševskio atsiminimus bei Ukmergės žemės teismo teisėjo Pauliaus Daumanto – Siesickio dienoraštį, kurie yra unikalūs per šimtmetį išlikę šaltiniai, atskleidžiantys ne tik pareigūno savimone, bet ir kasdieninį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyvenimą: *Atsiminimai / Teodoras Jevlašauskis*, iš senosios gudų kalbos vertė N. Pranckevičiūtė-Lūžienė; parengė ir paaiškinimus parašė D. Vilimas, Vilnius, 1998 ir K. Gudmantas, Ukmergės žemės teismo teisėjas Paulius Daumantas-Siesickis ir jo dienoraštis // *Ego dokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*, Vilnius, 2013, p. 259–275.

⁸⁴ Statut Litewski drugiej redakcyi (1566), IV 1, s. 69–73; Статут Вялікага Княства Літоўскага 1566 года, IV 1 с. 96–98; I. Lappo, 1588 metų Lietuvos Statutas, t. 2, с. 162–165.

Ankstyviausių užuominų apie žemės teismo spaudus randame bajorų „prašymuose“ įkurti žemės teismus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje⁸⁵. 1565–1566 m. Žygimanto Augusto nurodymu buvo padaryti spaudai su valstybės herbu ir perduoti visų paviėtų žemės teismų raštininkams⁸⁶. Taigi kiekvienas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavieto žemės teismas turėjo savo spaudą. Žemės teismų spaudai taip pat paminėti pavietų atribojimo dokumentuose, kuriuose patvirtinama, kad pavietui suteikiamas spaudas⁸⁷. Spaudų naudojimas ir įteisinimas žemės teisme reglamentuotas 1566 m. Antrajame Lietuvos Statute.

Antrojo Lietuvos Statuto IV skyriaus 10 straipsnyje⁸⁸ nurodoma, kad kiekvieno pavieto žemės teismas privalo naudoti dviejų rūšių spaudus: viena rūšis – žemės teismo institucinis spaudas, kuriame vaizduojamas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (valstybės) herbas⁸⁹, o aplink herbą turi būti užrašytas to pavieto pavadinimas. Antrojo Lietuvos Statuto rusėniškame nuoraše neminima, kad pavieto pavadinimas turi būti aplink herbą, o Antrojo Lietuvos Statuto lotyniškame nuoraše, priešingai, ne tik nurodyta, kad aplink herbą turi būti to pavieto pavadinimas, bet ir dar patikslinta, kad herbas reprezentuoja ginkluoto raitelio figūrą⁹⁰. Šiuo spaudu buvo galima antspauduoti tik šaukimus⁹¹

⁸⁵ А. Шаланда, Земскія печаткі Вялікага Княства Літоўскага у XVI–XVIII ст.: аснаўныя тыпы, с. 280–282.

⁸⁶ *Акты, издаваемые Виленскою археографическою коммисиею для разбора древних актов, т. 22: Акты Слонимского земского суда*, Вильна, 1895, с. 147.

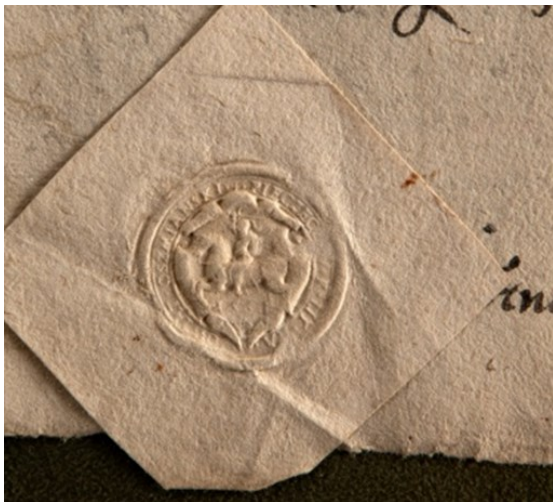
⁸⁷ Pavyzdžiui, Ašmenos pavieto atribojime rašoma, kad spaudas bus per valdovo pasiuntinį duodamas tuoj po raštininko priesaikos D. Vilimas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismo sistemos formavimasis (1564–1588)*, p. 81.

⁸⁸ Čia ir toliau analizuojant Antrąjį ir Trečiąjį Lietuvos Statutus plačiau žiūrėti disertacijos prieduose pateiktą palyginamąją straipsnių lentelę. Statut Litewski drugiej redakcyi (1566), IV 10, s. 80–81; Статут Вялікага Княства Літоўскага 1566 года, IV 10, с. 103.

⁸⁹ Plačiau apie valstybės herbą žiūrėti: E. Rimša, *Heraldika. Iš praeities į dabartį*. Vilnius, 2004, p. 58–71; E. Rimša, *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto antspaudai ir žemių heraldika*, Vilnius, 2016, p. 64, 78 išnaša. Svarbu tai, kad Antrojo Lietuvos Statuto visuose nuorašuose herbas įvarditas – *Pogonia*. Nuo 1566 m. pirmą kartą oficialiuose dokumentuose taip pavadintas. Žemės teismuose pavaizduotas valstybės herbas neabejotinai nusižiūrėtas nuo to meto valstybės mažojo antspaudu. Pavieto žemės teismų antspaudai mažesni, paprastesni savo heraldika. Plačiau žiūrėti disertacijos II skyrių apie teismų antspaudų heraldiką.

⁹⁰ Plg. Statut Litewski drugiej redakcyi (1566), IV 10, s. 80–81; Статут Вялікага Княства Літоўскага 1566 года, IV 10, с. 103. Antrojo Lietuvos Statuto nuorašų problema reikalauja atskiro tyrimo ateityje. Plg.: J. Bardach, *Statuty litewskie a prawo rzymskie*. Warszawa, 1999, s. 54–56. Toliau disertacijoje, kai bus nagrinėjami Antrojo Lietuvos Statuto straipsniai, susiję su teismų antspaudais, pastebėjimai, neatitikimai tarp nuorašų bus nurodomi.

su valdovo titulu. Spaudą saugoti patikima prisiekusiam žemės teismo raštininkui. Žemės teismų instituciniai antspaudai žr. 1, 2, 3, 4 iliustracijas.

1. 1565 m. Ašmenos žemės teismo antspaudas, prispaustas ant 1568 m. šaukimo, VUB RS, f. 77-3.

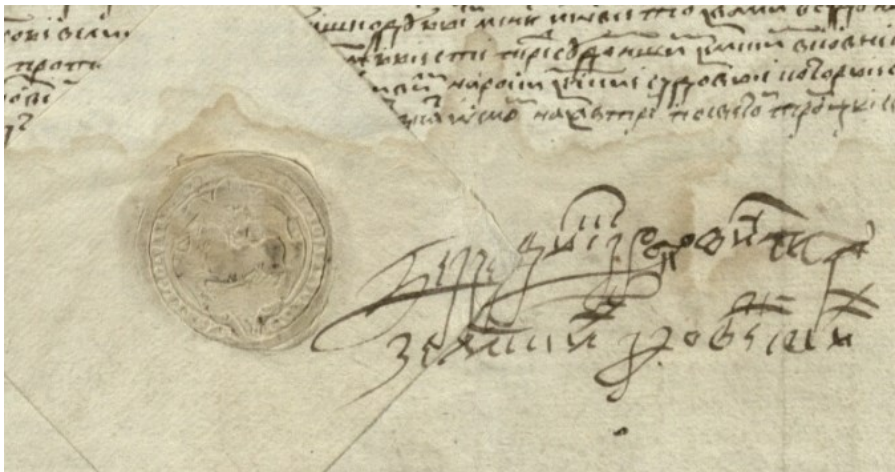

2. Trakų žemės teismo antspaudas, prispaustas ant 1605 m. šaukimo, LMAVB RS, f. 138-203, l. 1.

⁹¹ I. Valikonytė, „Skundą privalo šaukimuose išdėstyti“: šaukimų į teismą reglamentavimas Pirmajame ir Antrajame Lietuvos Statutuose, *Lietuvos Statutas: Temidės ir Klėjos teritorijos*. Straipsnių rinkinys, sudarė I. Valikonytė ir N. Šlimienė, Vilnius, 2017, p. 241–258.

3. Vilniaus žemės teismo antspaudas, prispaustas ant 1604 m. išrašo iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje, LMAVB RS, f. 16-92, l. 7.

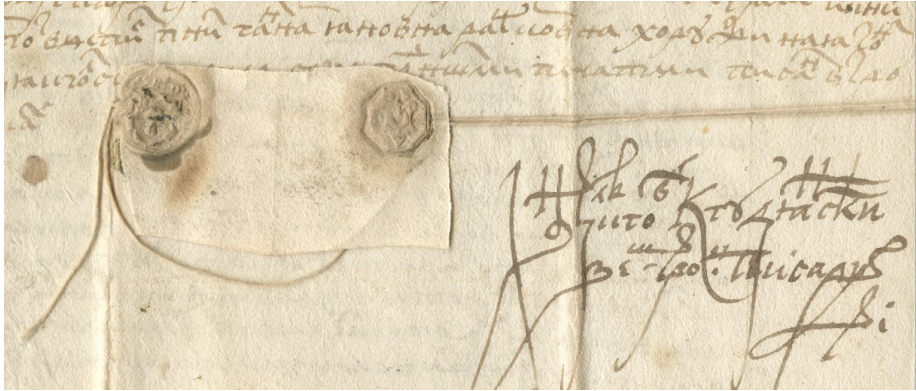

4. Kauno žemės teismo antspaudas, prispaustas ant 1568 m. šaukimo, LMAVB RS, f. 38-1, l. 60v.

Antra rūšis – žemės teismo pareigūnų – teisėjo ir pateisėjo – spaudai. Jais buvo antspauduojami visi kiti žemės teismo dokumentai, išskyrus šaukimus, o žemės teismo raštininkas turėjo ant tų dokumentų pasirašyti. Trečiojo Lietuvos Statuto IV skyriaus 12 straipsnyje ši norma buvo dar kartą pakartota ir patvirtinta⁹². Tyrimo metu surinkti žemės teismų instituciniai ir žemės teismų pareigūnų antspaudai atskleidžia, kad šios normos buvo

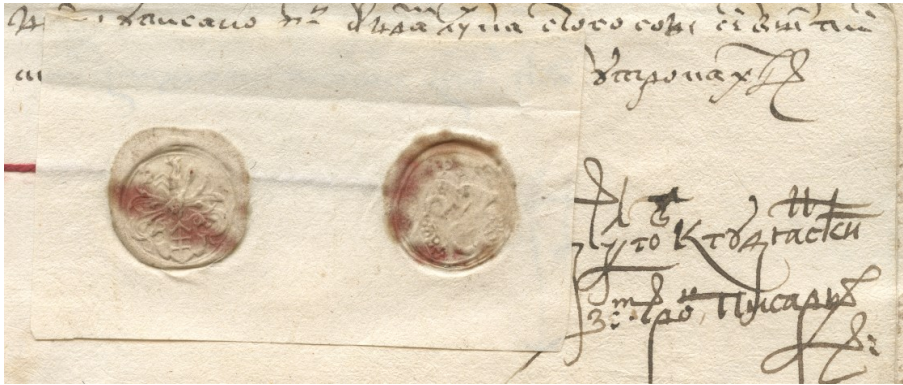
⁹² Straipsnyje išsamiau praplečiamos dokumentų, kurie turi būti su žemės teismo pareigūnų antspaudais, rūšys: I. Lappo, 1588 m. Lietuvos Statutas, IV 12, p. 180. Trečiajame Lietuvos Statute taip pat nurodoma, kad aplink herbą turi būti įrašytas to pavieto pavadinimas.

laikomasi⁹³. Žemės teismų pareigūnų antspaudai žr. 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13 iliustracijas.

5. Trakų žemės teismo teisėjo E. B. Daugirdo ir pateisėjo I. Selickio antspaudai, prispausti ant 1569 m. išrašo iš Trakų žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 138-1274, l. 17v.

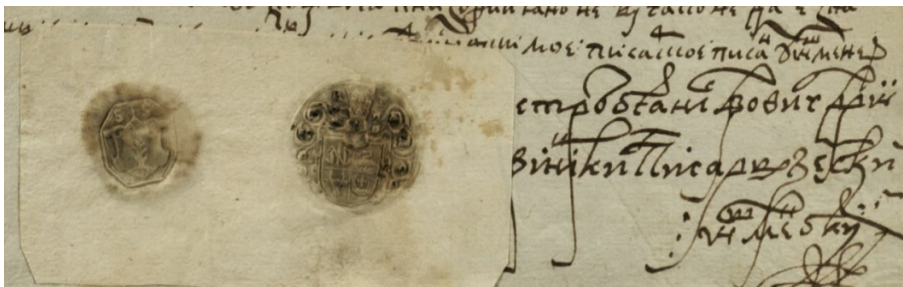
⁹³ Pavyzdžiui, 1568 m. šaukimas su Kauno žemės teismo antspaudu, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS), LMAVB RS, f. 38-1, l. 60; 1599 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje su Vilniaus žemės teismo antspaudu, LMAVB RS, f. 264-797, l. 3v. Šaukimai su valdovo titulu, pavyzdžiui, 1568 m. Vilniaus žemės teismo šaukimas su Žygimanto Augusto titulu, Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS). VUB RS, f. 69-112; 1581 m. šaukimas į Upytės žemės teismą su Stepono Batoro titulu, Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA) f. 1294, ap. 1, b. 19, l. 1 ir kt. Ateities tyrimų klausimas yra ištirti, kaip skyrėsi valdovo titulas valdovo antspauduose XVI–XVIII a., dokumentuose ir kaip jis skyrėsi/ ar buvo panašus žemės teismo šaukimuose. Grįžtant prie Antrojo Lietuvos Statuto normos, keli žemės teismo pareigūnų antspaudų pavyzdžiai: 1586 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo knygos su teisėjo ir pateisėjo antspaudais ir raštininko parašu, LMAVB RS, f. 16-77, l. 150; 1596 m. išrašas iš Breslaujos žemės teismo knygos su teisėjo ir pateisėjo antspaudais ir raštininko parašu, LMAVB RS, f. 264-285; 1582 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos su teisėjo ir pateisėjo antspaudais ir raštininko parašu, LMAVB RS, f. 16-75, 104; 1599 m. Vilniaus žemės teismo dokumentai su teisėjo ir pateisėjo antspaudais ir raštininko parašu, VUB RS, f. 13-60, l. 14a, 15 a; 1614 m. išrašas iš žemės teismo knygos su teisėjo ir pateisėjo antspaudais ir raštininko parašu, LMAVB RS, f. 264-458 ir t. t.

6. Trakų žemės teismo teisėjo B. F. Sapiegos ir pateisėjo P. Toločkos antspaudai, kurie prispausti ant 1582 m. išrašo iš Trakų žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 16-75, l. 104.

7. 1584 m. Kauno žemės teismo teisėjo J. Radošinskio ir pateisėjo G. Beinarto antspaudai, LVIA, f. 1177, ap. 1, b. 214, l. 3v.

8. Ašmenos žemės teismo teisėjo Stanislovo Stanislovovičiaus Sakovičiaus ir pateisėjo Andriejaus Sasinovičiaus Belikovičiaus antspaudai, prispausti ant 1586 m. išrašo iš Ašmenos žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 16-77, l. 150.

9. Kauno žemės teismo teisėjo Jurgio Radošinskio ir pateisėjo Vaitiekaus Kulvinskio antspaudai, prispausti ant 1596 m. išrašo iš Kauno žemės teismo knygos, LVIA, f. 716, ap. 2, b. 137, l. 101v.

10. Vilniaus žemės teismo teisėjo Jono Astiko ir pateisėjo Žygimanto Giedraičio antspaudai, prispausti ant 1599 m. išrašo iš Vilniaus žemės teismo knygos, VUB RS, f. 13-60, l. 15a.

11. Vilkymergės (dab. Ukmergė) žemės teismo teisėjo Mykolo Koscialkovskio ir pateisėjo Jokūbo Kazimiero Bialozoro antspaudai, prispausti ant 1731 m. išrašo iš Vilkymergės žemės teismo knygos, VUB RS, f. 5-A28-4975.

12. 1751 m. Ašmenos žemės teismo teisėjo J. Radzimirskio ir pateisėjo S. Naramovskio antspaudai, VUB RS, f. 72-1182.

13. Gardino žemės teismo teisėjo E. B. Aleksandrovičiaus ir pateisėjo M. Olizarovičiaus antspaudai, kurie prispausti ant 1759 m. išrašo iš Gardino žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 127-284.

Vienos iš tokių sąlygų neatitikimas tais laikais turėdavo ir tam tikrų teisinių pasekmių⁹⁴. Trečiajame Lietuvos Statute IV skyriaus 6 straipsnyje numatyta, jeigu žemės teismo raštininkas pats norėtų ką nors pašaukti į žemės teismą, tada turi šaukimą antspauduoti tam pavietui duotu spaudu, tačiau pats raštininkas pasirašyti (kas pagal prerogatyvas jam priklausė) negali, tai turi padaryti teisėjas ir pateisėjis⁹⁵.

Toks dviejų rūšių spaudų – žemės teismo institucinių ir žemės teismo pareigūnų – naudojimas žemės teisme išlieka dar apie 200 metų, iki 1764 m., kai Konvokacinis seimas priėmė konstituciją⁹⁶. 1764 m. reforma pakeitė ne

⁹⁴ Antai, 1566 m. Alenos Jonaitės Jonienės Bohuševičienės Počepovskienės byla su Mykolu Bohuševičiumi Počepovskiū dėl smurtinio jos namo Počepovo dvare užpuolimo. Ji skundė Mykolą, kad jis ne vienas, o su bajorais ir daugeliu kitų padėjėjų jos namus užpuolė. Teismo metu aiškinantis, kaip viskas buvo, jos prokuratorius pateikė išrašą iš Naugarduko žemės teismo be antspaudų, tik su raštininko parašu. Mykolas į tai atsakė, kad netiki tokiu išrašu, nes antspaudų ant jo nėra, tik raštininko parašas, o taip pat, kad apie tokius reikalus, kaip užpuolimas, reikia pranešti į Naugarduko pilies teismą, o ne į žemės teismą. Kaip matome, atkreiptas dėmesys ne tik į neteisingą antspaudavimą (pagal Antrąjį Lietuvos Statutą išrašai iš žemės teismo turėjo būti su teisėjo ir pateisėjo antspaudais ir raštininko parašu), bet ir į neteisingą teismo pasirinkimą. *Lietuvos Metrika: 50-oji teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, parengė L. Steponavičienė ir I. Valikonytė, Vilnius, 2014, p. 29–32.

⁹⁵ I. Lappo, 1588 metų Lietuvos Statutas, t. 2, IV 6, c. 172–173. Tyrimo metu nepavyko rasti tokių šaukimų pavyzdžių.

⁹⁶ Plačiau apie teismų sistemos pokyčius XVIII a. II pusėje: R. Šmigelskytė-Stukienė, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavieto teismų notarinės funkcijos // *Lietuvos notariato istorija* / Sud. J. Karpavičienė. Vilnius, 2012, p. 79–80; R. Šmigelskytė-Stukienė, E. Brusokas, L. Glemža et al., *Modernios administracijos tapimas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764–1794 metais: kolektyvinė*

tik nusistovėjusią žemės ir pilies teismų kanceliarijos struktūrą, teismų darbo laiką⁹⁷, bet iš esmės pakeitė ir dokumentų antspaudavimo tvarką. Nuo tada bajorija turėjo rinkti ne kandidatus į žemės teismo teisėjo, pateisėjo ir raštininko pareigas, bet keturis teisėjus ir vieną raštininką⁹⁸. Taip valdovas neteko nuo XVI a. galiojusios teisės rinkti vieną pareigūną iš keturių kandidatų. Buvo patvirtintas keturių teisėjų ir raštininko sudėties žemės teismas, panaikinta pateisėjo pareigybė, o raštininkai dalyvauti sprendimų priėmimo procese galėjo, tik jei balsai pasiskirstydavo po lygiai⁹⁹.

Svarbiausia, kad nuo 1764 m. reformos žemės teismo pareigūnų – teisėjo ir pateisėjo – spaudų naudojimas buvo panaikintas ir kiekviename pavieto žemės teisme buvo naudojamas tik vienas institucinis žemės teismo spaudas, tačiau šiuo spaudu jau buvo antspauduojami visų rūšių žemės teismo dokumentai (tiek šaukimai, tiek išrašai ir kiti dokumentai)¹⁰⁰. Žemės teismo spaude buvo pavaizduotas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (valstybės) herbas, įrašytas vaivadijos arba pavieto įrašas ir jie turėjo būti

monografija, Vilnius, 2014; R. Šmigelskytė-Stukienė, The Modernisation of the Court System in the Grand Duchy of Lithuania: Changes to the Organisation of the Local District Courts and Regulation of Judges' Duties in 1764–1793 // *Lithuanian Historical Studies*, vol. 21 (2017), pp. 1–30.

⁹⁷ *Volumina legum*, t. 7, s. 88–89 (183–184). Žemės teismas ir toliau turėjo rinktis vadinamosioms Trijų Karalių, Švč. Trejybės ir Šv. Mykolo sesijoms, bet jau nustatčius šešių savaičių darbo laikotarpį.

⁹⁸ *Volumina legum*, t. 7, s. 88–89 (183–184). A. B. Zakrzewski, Ograniczenie przez sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego monarszego prawa mianowania urzędników sądowych w XVII–XVIII w. // *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.* / Red. Kolegija Z. Kiaupa, A. Mickevičius, J. Sarcevičienė. Vilnius, 1997, p. 173–186; J. Michalski, Zagadnienie reformy sądownictwa i prawa sądowego w początkach panowania Stanisława Augusta // *Czasopismo Prawno-Historyczne*, t. LII. 2000, zesz. 1–2, s. 67–107. Taip bandyta spręsti prieš tai dažnai kildavusią kворumo nebuvimo problemą, mat nuo šiol, neatvykus net keliems pareigūnams, trijų teisėjų pakako sprendimui priimti (teisėją galėjo pakeisti raštininkas ir atvirksčiai – neatvykusio raštininko vietą galėjo užimti vienas iš teisėjų). Kaip rodo A. Stankevič tyrimas, ir po šių reformų įstatymuose numatytu terminu teismo sesijos neįvykdavo arba jos būdavo nutraukiamos pirma laiko: A. Stankevič, Priežastys, dėl kurių nutrūkdavo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietų žemės ir pilies teismų veikla XVIII amžiaus antroje pusėje, p. 319–331.

⁹⁹ R. Šmigelskytė-Stukienė, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavieto teismų notarinės funkcijos, p. 79–80.

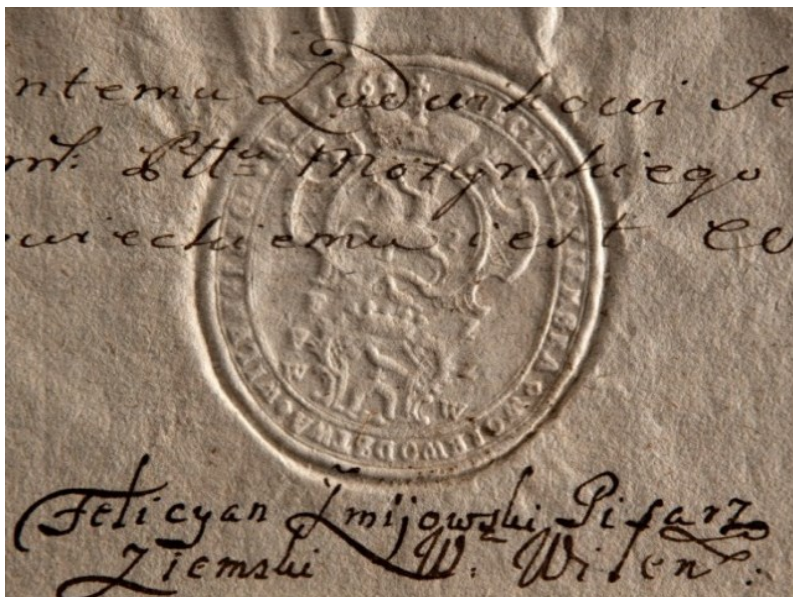
¹⁰⁰ „Vienas pavieto žemės teismo spaudas su Lietuvos herbu ir vaivadijos arba pavieto įrašu, ir dekretams ir išrašams naudojamas, privalo būti žemės kanceliarijoje saugomas“. Pieczęć zaś w Ziemstwie iedna z herbem Litewskim y inskrypcyą własnego Woiewodztwa, czyli Powiatu, tak do dekretow, iako y ekstraktow używana, y w Kancellaryi Ziemskey konserwowana być ma...“, *Volumina legum*, t. 7, p. 178 (404).

saugomi žemės teismų raštinėse. Ši žemės teismų spaudų reforma buvo įgyvendinta, nes atsiranda nauji žemės teismų instituciniai antspaudai (žr. 14, 15, 16, 17, 18 iliustracijas)¹⁰¹.

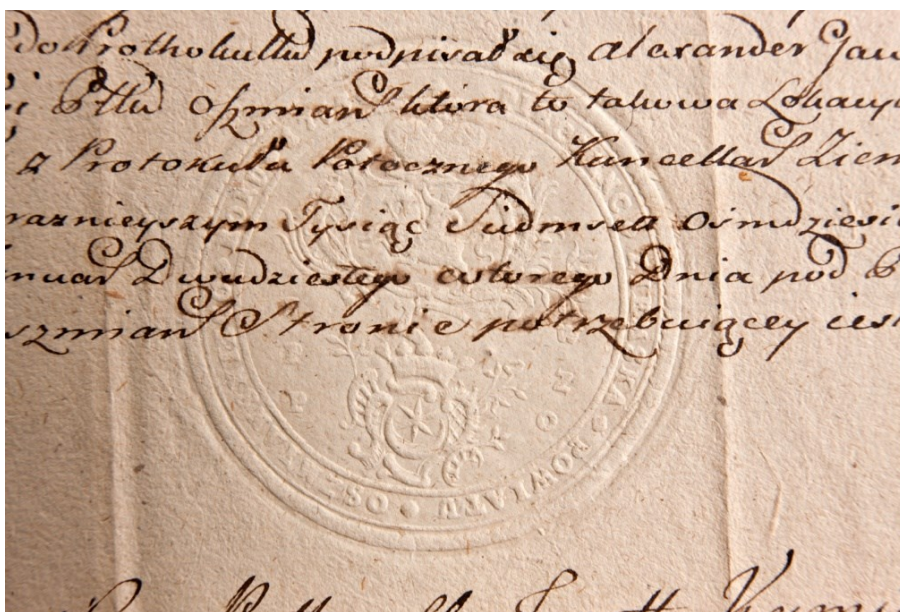

14. 1765 m. Gardino žemės teismo antspaudas, prispaustas ant 1774 m. išrašo iš Gardino žemės teismo knygos, LVIA, f. 716, ap. 4, b. 54.

¹⁰¹ *Volumina legum*, t. 7, s. 178 (104). Po 1764 m. buvo pagaminti ir nauji spaudai pavietų žemės teismams (antspaudų heraldika nebuvo pakeista. Raštininko herbas po valstybės herbu buvo paliktas, kaip ir anksčiau. Kad pagamintas naujas spaudas, rodo data jame. Plačiau apie tai žiūrėti II disertacijos skyrių). Pavyzdžiui, 1775 m. išrašo iš Vilniaus žemės teismo knygos antspaudas, kurio spaudas buvo padarytas 1765 m., VUB RS, f. 5 – f. 118-31302/6; 1766 m. išrašo iš Trakų žemės teismo knygos antspaudas, kurio spaudas buvo padarytas 1765 m., LVIA, f. 20, ap. 1, b. 88; 1770 m. išrašo iš Kauno žemės teismo knygos antspaudas, kurio spaudas buvo padarytas 1765 m., LVIA, f. 716, ap. 2, b. 116 ir kituose pavietuose po 1764 m. reformos buvo pagaminti nauji spaudai.

15. 1765 m. Vilniaus žemės teismo antspaudas, prispaustas ant 1775 m. išrašo iš Vilniaus žemės teismo knygos, VUB RS, f. 5 – f. 118-31302/6.

16. 1765 m. Ašmenos žemės teismo antspaudas, prispaustas ant 1781 m. išrašo iš Ašmenos žemės teismo knygos, VUB RS, f. 5, B-2, 265.

17. 1765 m. Breslaujos žemės teismo antspaudas, prispaustas ant 1783 m. išrašo iš Breslaujos žemės teismo knygos, VUB RS, f. 67-3118.

18. 1783 m. Vilniaus žemės teismo antspaudas, prispaustas ant išrašo iš Vilniaus žemės teismo knygos, VUB RS, f. 5 – f. 90-26637.

XVIII a. II pusėje įvyko svarbios reformos ir Žemaitijoje. Žemaitija turėjo tik vieną teisminį centrą Raseiniuose (įkurtą 1565–1566 m. administracinės reformos metu). Jau 1758 m. Raseinių seimelio instrukcijoje buvo reikalaujama įkurti daugiau teismų, nes Žemaitija esanti didelė. Jos daliai gyventojų labai nepatogu ir brangu vykti į teismą per visą kraštą. Į Žemaitijos bajorų prašymą Seime buvo atsižvelgta ir 1764 m. įkurtas antras žemės teismas Telšiuose¹⁰². Vis dėlto teismų veiklą sutrikdė XVIII a. pabaigoje prasidėję Abiejų Tautų Respublikos padalijimai. 1788–1792 m. Ketverių metų seimas įvedė naują administracinį visos valstybės suskirstymą ir pertvarkė nuo XVI a. funkcionavusią teismų sistemą: panaikino pavieto pilies, žemės ir pakamario teismus, o vietoj jų įsteigė naujas institucijas. 1792 m. sausio 10 d. Seime priimtas įstatymas dėl pavieto žemionių (žemininkų) teismo įkūrimo vietoj panaikintų žemės ir pilies teismų¹⁰³. Žemionių teismas naudojo ir naujus šiai institucijai pagamintus spaudus¹⁰⁴.

¹⁰² Plačiau apie šią problemą cituota iš darbų: E. Rimša, G. Zabiela, *Žemaitijos Kunigaikštystės Raseinių repartacijos žemės teismas*, p. 1–4 ir G. Zujienė, *Žemaitijos Kunigaikštystės teisminių institucijų sfragistika 1565–1795 m. Magistro darbas, Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas*, Vilnius, 1998, p. 15–16, 21 ir kiti, p. 85–100. Žemaitija buvo padalinta į dvi teismines repartijas arba dalis (lot. repartitio – atidalijimas). Atitinkamai Raseinių ir Telšių teisminėms repartacijoms buvo priskirti pavietai. Tiesa, po to dar kelis kartus keitėsi repartacijų ribos ir jų centrai. 1775 m. Telšių repartacijos centras iš Telšių buvo perkeltas į Šiaulius. 1790 m. greta Raseinių ir Šiaulių, buvo atgaivinta Telšių repartacija, kuriai iš pradžių vadovavo Raseinių teismo pareigūnai. Visas tris repartijas, jų etapus ir ribas 1791 m. patvirtino Ketverių metų, o 1793 m. – Gardino seimai. Atitinkamai buvo pagaminti ir šioms repartacijoms naudoti spaudai. Tyrimo metu pavyko rasti repartacijų antspaudus. Pavyzdžiui, 1767 m. išrašas iš Žemaitijos kaptūrinio teismo knygos su Žemaitijos Kunigaikštystės Raseinių repartacijos žemės teismo antspaudu (spaudas pagamintas 1765 m.), LMAVB RS, f. 12-4310; 1784 m. nuorašas su Žemaitijos Kunigaikštystės Raseinių repartacijos žemės teismo antspaudu Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius f. 91-658, l. 12. Plačiau apie repartacijų antspaudus žr. G. Zujienė, *Žemaitijos Kunigaikštystės teisminių institucijų sfragistika 1565–1795 m. Magistro darbas, Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas*, Vilnius, 1998, p. 15–16, 21 ir kiti, 85–100.

¹⁰³ *Volumina legum*, t. 9, s. 372; R. Šmigelskytė-Stukienė, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavieto teismų notarinės funkcijos, p. 81–85; R. Šmigelskytė-Stukienė, Už ar prieš reformas: Ketverių metų seimo nutarimų įgyvendinimas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietuose 1789–1792 m. // *Istorija*, Nr. 2 (t. 74). 2009, p. 13–22.

¹⁰⁴ *Volumina legum*, t. 9, s. 373. „Každy sąd ziemiański mieć będzie pieczęć z herbem swego woiewódtwa, ziemi lub powiatu, z napisem: Pieczęć woiewódtwa, ziemi lub powiatu N.“. Antspaudų pavyzdžiai: 1794 m. išrašas iš Lydos žemionių teismo knygos. Antspaudu spaudas padarytas 1792 m., VUB RS, f. 5 – f. 122-31353/86, l. 1; 1792 m. išrašas iš Trakų žemionių teismo knygos. Antspaudu spaudas padarytas 1792 m., LMAVB RS, f. 138-1279, l. 53. Tai patvirtina žemionių

Žemės teismų spaudų funkcionavimas kituose teismuose. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo ir kaptūrinio teismo atvejis. Nuo veiklos pradžios XVI a. 9 dešimtmetyje Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas dokumentams antspauduoti naudojo institucinį žemės teismo spaudą, XVIII a. pradžioje jau atsiranda savarankiški šios institucijos antspaudai¹⁰⁵.

Kitas teismas, kuriame taip pat buvo naudojamas žemės teismo spaudas, yra kaptūrinis teismas. Mirus valdovui, tarpuvaldžiu, iki užimdavo sostą naujas valdovas, buvo stabdoma pavietų teismų veikla ir vietoje jų bajorai rinkdavo kaptūrinį teismą¹⁰⁶. Kaptūriniai teismai veikdavo iki kito valdovo išrinkimo. Šį teismą dažniausiai sudarydavo visų trijų pavieto teismų – pilies, žemės ir pakamario nariai. Kaptūrinio teismo raštininkais galėjo būti žemės ir pilies teismo raštininkai. Kaptūrinis teismas sprendė tik tas bylas, kurios į jį patekdavo po valdovo mirties ir iki naujo valdovo išrinkimo dienos.

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje kaptūriniai teismai¹⁰⁷ naudojo žemės teismo spaudą¹⁰⁸, o jau XVIII a. I pusėje randami instituciniai kaptūrinio teismo antspaudai¹⁰⁹. Ateityje dar reikėtų papildomų tyrimų, kurie

teismo antspaudu įvardijimas dokumentų koroboracinėje dokumento dalyje bei antspaudu legendos analizė. Žemionių teismų antspaudų vaizdujamas vaizduojamas valstybės herbas.

¹⁰⁵ Plačiau žr. disertacijos 1.8 poskyrį „Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudai: nuo žemės teismo iki savarankiškų Tribunolo antspaudų atsiradimo“.

¹⁰⁶ Plačiau žr. K. Avižonis, *Rinkiniai raštai*, t. IV, p. 171, 177; H. Lulewicz, *Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego. Okresy bezkrólewski*, t. 1, Warszawa, 2006; D. Vilimas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismo sistemos formavimasis (1564–1588)*, p. 88; A. Abramski, A. Huras, *Sądy kapturowe (1572–1764). Studium z dziejów sądownictwa i prawa sądowego podczas bezkrólewski w Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Sosnowiec, 2010; 3. Антановіч, *Гарадзенскі каптуровы суд XVII–XVIII стст. // Гарадзенскі палімпсест 2010. Дзяржаўныя і сацыяльныя структуры, XVI–XX стст. // Пад рэд. А. Ф. Смаленчука, Н. У. Сліж, Мінск, 2011, с. 57–83.*

¹⁰⁷ Tenka apgailestauti, kad daugelyje rastų kaptūrinio teismo dokumentų nebuvo išlikusių antspaudų, o neretai išlikę antspaudai tokios blogos kokybės, kad negalime nustatyti, su kokių antspaudu yra dokumentas. Kartais nėra ne tik išlikusio antspaudu, bet ir dokumento koroboracijoje nėra informacijos apie konkretaus antspaudu prispaudimą.

¹⁰⁸ Pavyzdžiui, 1669 m. išrašas iš Vilniaus kaptūrinio teismo knygos su Vilniaus vaivadijos žemės teismo antspaudu, kurio spaudas padarytas 1668 m., LMAVB RS, f. 16-112, l. 14. 1669 m. išrašas iš kaptūrinio teismo knygos su Gardino žemės teismo antspaudu, LVIA, f. 1029, ap. 1, b. 63, l. 5.

¹⁰⁹ E. Rimša yra paskelbęs 1733 m. Vilkmergės (dab. Ukmergės, čia ir toliau tekste bus rašoma Vilkmergė) pavieto kaptūrinio teismo antspaudą E. Rimša, *Lietuvos heraldika*, p. 104; 1764 m. Minsko kaptūrinis teismo antspaudas, LVIA, f. 716, ap. 2, b. 93, l. 250.

leistų nustatyti, kada tiksliai buvo atsisakyta žemės teismo institucinių spaudų naudojimo kaptūriniam teisme ir kada anksčiausiai atsiranda kaptūrinio teismo spaudai. 1768 m. kaptūriniai teismai buvo panaikinti. Apibendrinant galima teigti, kad institucinis žemės teismo spaudas taip pat buvo naudojamas ir kituose to meto teismuose.

1.2. Pilies teismo pareigūnų antspaudų reglamentavimas ir tų normų realizavimas praktikoje

XVI a. 7 dešimtmetyje po administracinės ir teismų reformos, be žemės teismų, kiekviename paviete taip pat buvo įkurtas ir pilies teismas¹¹⁰. Pilies teismai buvo įkurti baudžiamosioms byloms spręsti: dvarų užpuolimo, namų padegimo ir t. t.

Pilies teismas buvo vienintelis pavieto teismas, kurio pareigūnai nebuvo renkami, bet skiriami. Pilies teismo asmeninė sudėtis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vaivadijų centruose priklausė nuo vaivadų, o pavietų centruose ir išimtimi buvusiame Minsko vaivadijos centriniam paviete – nuo teisminių seniūnų¹¹¹. Vaivados ir teismo seniūnai buvo įpareigoti patys sudaryti pilies teismą. Jie savo valia skirdavo pilies teismo teisėją ir teismo raštininką. Taigi pilies teismą sudarė vaivados arba teismo seniūno paskirtas pavaivadis / paseniūnis, teisėjas ir raštininkas¹¹².

¹¹⁰ Plačiau žr. И. И. Лаппо, Гродский суд в Великом Княжестве Литовском // *ЖМНП*, 1908, No. 1, c. 51–113; K. Avižonis, Pilies teismas// *Rinktiniai raštai*, t. IV, p. 167–168; A. B. Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo-ustrój-społeczeństwo*, s. 182–184; Išsami Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pilies teismų istoriografijos apžvalga: A. Šalanda, Гродскі суд Гарадзенскага павета ВКЛ у другой палове XVI–XVII ст. Частка I: Перадумовы, ход і вынікі рэформы гарадзенскага замкавага суда (1562–1572 гг.) // *Гарадзенскі палімпсест 2010. Дзяржаўныя і сацыяльныя структуры, XVI–XX стст*// Пад рэд. А. Ф. Смаленчука, Н. У. Сліж. Мінск, 2011, c. 12–44; A. Šalanda, Sąd grodzki grodzieński za czasów Wazów (1587–1668): stan badań i źródła // *Rocznik Lituanistyczny*, T. 3, Rok 2017, Warszawa, 2017, s. 47–80; G. Zujienė, Lietuvos Statutų baudžiamosios teisės normų vykdymas pilies teismų praktikoje XVI amžiaus antroje pusėje – XVII amžiaus pirmoje pusėje, *Lietuvos Statutas: Temidės ir Klėjos teritorijos*. Straipsnių rinkinys, sudarė I. Valikonytė ir N. Šlimienė, Vilnius, 2017, p. 279–289. Taip pat žiūrėti tame pačiame straipsnyje nurodytą istoriografiją apie pilies teismus p. 208, 2 išnaša.

¹¹¹ G. Sliesoriūnas, *Lietuvos istorija. T. 6. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*, p. 169.

¹¹² I. Lappo, 1588 metų Lietuvos Statutas, t. 2, IV 37, c. 210–212. Plačiau apie pilies teismo pareigūnus: И. И. Лаппо, Гродский суд в Великом Княжестве Литовском// *ЖМНП*, 1908, No. 1, c. 59–64; *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. T. 1: Województwo Wileńskie XIV–XVIII wiek*. Pod red. A.

Kitaip nei žemės teismas (kuris susirinkdavo tik tris kartus per metus), pilies teismas dirbdavo dažniau. Šis teismas veikė pirmas dvi kiekvieno mėnesio savaites. Ilgainiui padidėjo pilies teismo praktinis vaidmuo ir santykinis prestižas, lyginant su formaliai pavietuose pirmenybę turėjusiais žemės teismais (vertinant pagal teismų pareigūnų garbės hierarchiją). XVII a. antroje pusėje – XVIII a. dėl bendros įvairias Lenkijos ir Lietuvos valdžios institucijas vis labiau apninkančios krizės labai sumenko seimelių darbo rezultatyvumas, o kadangi žemės teismo sudėties formavimas priklausė nuo seimelių sprendimų, tai dažnai pavietų žemės teismai ilgai nebūdavo sukomplektuoti ar dėl kitokių priežasčių mažai veiksmingi¹¹³. Kadangi pilies teismas veikė daug dažniau nei žemės teismas, XVII a. pilies teismai po truputį ėmė periminti kai kurias žemės teismų funkcijas ir spręsti civilines bylas, savo teismo knygoje aktuoti civilinės teisės dokumentus, iš kurių svarbiausi buvo bajorų testamentai¹¹⁴. Istoriografijoje nurodoma, kad svarbų vaidmenį, užtikrinant pilies teismo darbą, atliko pavaivadžiai vaivadijų centruose ir paseniūniai pavietuose. Būtent jie antspaudo davė pilies teismo skelbiamus nuosprendžius ir išrašus¹¹⁵.

Trečiajame Lietuvos Statute randame ne vieną straipsnį, iš kurio sužinome, kaip buvo antspaudojami pilies teismų išduoti dokumentai. Pavyzdžiui, Trečiojo Lietuvos Statuto IV skyriaus 34 straipsnyje teigiama, kad šaukimų mamranai¹¹⁶ turi būti išduodami su ponų vaivadų antspaudais, o pavietuose, kur vaivadų nėra, su teismų seniūnų, bet ne su jų vietininkų

Rachuby, Warszawa, 2004; *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. T. 2: Województwo Trockie XIV–XVIII wiek.* Pod red. A. Rachuby, Warszawa, 2009. Kaip rodo A. Šalandos tyrimas, Gardino pilies teismo pareigūnai taip pat darydavo karjerą. Neretai tas pats pilies teismo pareigūnas būdavo raštininku, vėliau teisėju, o po to tapdavo ir paseniūniu A. Šalanda, *Sąd grodzki grodzieński za czasów Wazów (1587–1668): stan badań i źródła // Rocznik Lituanistyczny*, t. 3, Rok 2017, Warszawa, 2017, s. 61–63.

¹¹³ G. Sliesoriūnas, *Lietuvos istorija. T. 6. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*, p. 169; A. Stankevič, *Priežastys, dėl kurių nutrūkdavo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietų žemės ir pilies teismų veikla XVIII amžiaus antroje pusėje*, p. 319–331.

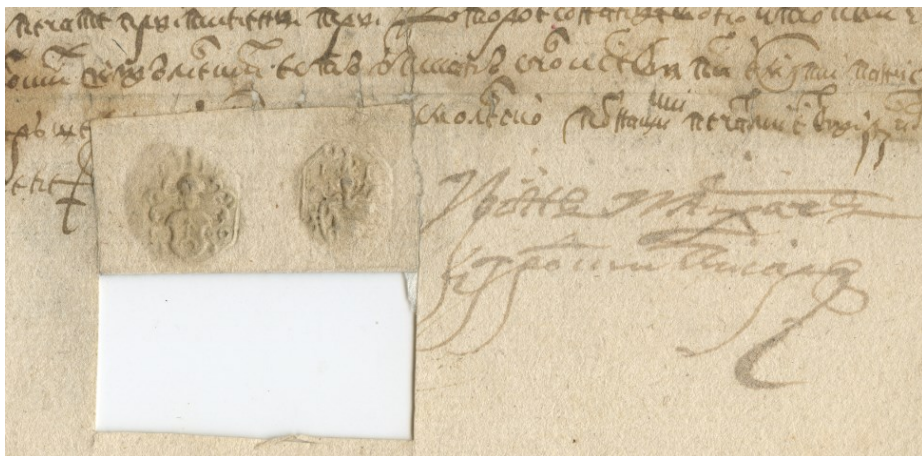
¹¹⁴ G. Sliesoriūnas, *Lietuvos istorija. T. 6. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*, p. 169.

¹¹⁵ Ten pat, p. 169.

¹¹⁶ R. Ragauskienė teigia, kad „palankią terpę raštininkų korupcijai kūrė ir žemas dokumentų rengimo technologijos lygis, tiksliau, tam tikros rūšies blankų – mamranų – funkcionavimas. Žygimanto Senojo laikais įsigali vėliau itin paplitusi praktika išduoti kanceliarijos reikmėms tik valdovo pasirašytus, neužpildytus tuščius dokumentus. Juos surašydavo vėliau, prireikus“, R. Ragauskienė, *Galimybės klastoti bajorijos dokumentus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. // Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 1, sud. D. Antanavičius, D. Baronas, Vilnius, 2008, p. 225.

antspaudais¹¹⁷. Greičiausiai to buvo reikalaujama dėl patikimumo, siekiant išvengti piktnaudžiavimo. Kita vertus, buvo siekiama aukštesnio rango pareigūno. Palyginimui – žemės teismo šaukimai išduodami valdovo vardu su valstybės herbu.

Trečiojo Lietuvos Statuto IV skyriaus 13 straipsnyje nurodoma, kad išrašai arba nuorašai iš pilies teismų knygų bus išduodami su prisiekusio pilies raštininko parašu ir su pačių vaivadų ar seniūnų antspaudais arba su jų teismo pareigūnų – vietininko arba paseniūnio ir pilies teisėjo antspaudais¹¹⁸. To meto realybėje šios normos buvo laikomasi (žr. 19, 20, 21 iliustracijas)¹¹⁹.

19. Ašmenos pilies teismo paseniūnio ir teisėjo antspaudai, prispausti ant 1598 m. išrašo iš Ašmenos pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 43-7684.

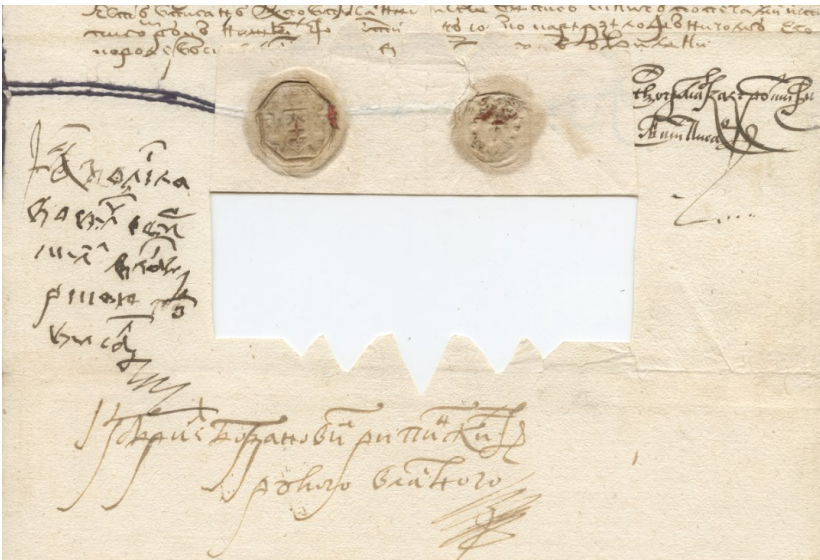
¹¹⁷ I. Lappo, 1588 metų Lietuvos Statutas, t. 2, IV 34, p. 209; И. И. Лаппо, Гродский суд в Великом Княжестве Литовском // *ЖМНП*, 1908, No. 1, с. 95. Deja, disertacijos rašymo metu nepavyko rasti išlikusių tokių šaltinių ir nustatyti, ar šios normos buvo laikomasi to meto praktikoje.

¹¹⁸ I. Lappo, 1588 metų Lietuvos Statutas, t. 2, IV 13 c. 180–182.

¹¹⁹ 1604 m. išrašas iš Upytės pilies teismo knygos su Upytės paseniūnio, teisėjo ir raštininko antspaudais ir pilies teismo raštininko parašu, LMAVB RS, f. 31-379; 1598 m. išrašas iš Ašmenos pilies teismo knygos su Ašmenos paseniūnio ir teisėjo antspaudais bei pilies teismo raštininko parašu, LMAVB RS, f. 43-7684 ir t. t. Ta pati situacija ir kituose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietuose. Pavyzdžiui, Žemaitijos pilies teisme 1631 m. išrašas iš Žemaitijos pilies teismo knygos, antspauduotas Žemaitijos paseniūnio ir teisėjo antspaudais ir pasirašytas pilies teismo raštininko, LMAVB RS, f. 32-47.

20. Upytės pilies teismo paseniūnio Stanislovo Dovydaičio, teisėjo Kasparo Stanislavovičiaus ir raštininko Merkelio Petrusevičiaus antspaudai, prispausti ant 1604 m. išrašo iš Upytės pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 31-379.

21. Vilniaus pilies teismo vietininko J. B. Svirskio (jis pavadavo Vilniaus vaivada K. Radvilą), teisėjo G. Rypinskio antspaudai, prispausti ant 1592 m. išrašo iš Vilniaus pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 138-1384, l. 53.

Kita vertus, dažniausiai randame, kad pilies teismo dokumentus antspauduodavo tik paseniūniai, o pasirašydavo to pavieto pilies teismo raštininkas¹²⁰. Antrajame Lietuvos Statute nustatomas ne tik atitinkamas

¹²⁰ Pavyzdžiui, 1599 m. išrašą iš Vilkmėrgės pilies teismo antspaudavo paseniūnis. Dokumente pažymint, kad jis pavaduoja Vilkmėrgės seniūną, LMAVB RS, f. 207-1679; 1609 m. vėlyvesniame taip pat iš šio teismo knygos išrašė pažymima, kad jau kitas paseniūnis pavaduoja Vilkmėrgės seniūną ir išrašas yra su paseniūnio antspaudu, LMAVB RS, f. 207-1795; 1649 m. išrašą iš Vilkmėrgės pilies teismo

pilies teismo pareigūnų dokumentų antspaudavimas, bet ir parašo svarba greta antspaudų¹²¹.

Tikriausiai įvairios aplinkybės XVI a. II pusėje – XVII a. pradžioje lėmė, kad vietoj dviejų pareigūnų (paseniūnio ir teisėjo) buvo numatyta, kad užteks tik vieno – antspaudu ir tai buvo įtvirtinta jau 1726 m. Seime. Seimas nutarė, kad išrašams iš pilies teismo knygų tvirtinti užtenka ir vieno seniūnio arba vaivados antspaudu¹²². Tos normos buvo laikomasi. Pavyzdžiui, seniūno antspaudas žr. 22 iliustraciją.

22. Breslaujos pilies teismo seniūno J. A. Hylzeno antspaudas, prispaustas ant 1743 m. išrašo iš Breslaujos pilies teismo knygos, VUB RS, f. 67-2845.

antspaudavo paseniūnis, LMAVB RS, f. 264-905; 1614 m. išrašas iš Upytės pilies teismo knygos su paseniūnio antspaudu LVIA f. 1195, ap. 1, b. 41; 1635 m. išrašas iš Upytės pilies teismo knygos su paseniūnio antspaudu, LMAVB RS, f. 207-1236; 1650 m. išrašas iš Trakų pilies teismo knygos su Trakų paseniūnio antspaudu, LMAVB RS, f. 207-1371; 1602 m. išrašas iš Gardino pilies teismo knygos su paseniūnio antspaudu LMAVB RS, f. 16-89, l. 3v.

¹²¹ Statut Litewski drugiej redakcyi (1566), s. 155; Статут Вялікага Княства Літоўскага 1566 года, VII 2 c. 149; I. Lappo, 1588 metų Lietuvos Statutas, t. 2, VII 2 c. 316–317. Skiriasi parašų kiekis. Nuoraše lenkų kalba greičiausiai praleistas parašų kiekis, tuo tarpu nuoraše gudų kalba ir 1588 m. Trečiajame Lietuvos Statute nurodomi pilies teismo pareigūnai (jei vaivados arba seniūno nebūtų) bei patikslinama, kad išrašas turi būti su jų parašais, turi pasirašyti bent du, jei trečiasis pasirašyti negali.

¹²² *Volumina legum*, t. 6, s. 243 (479).

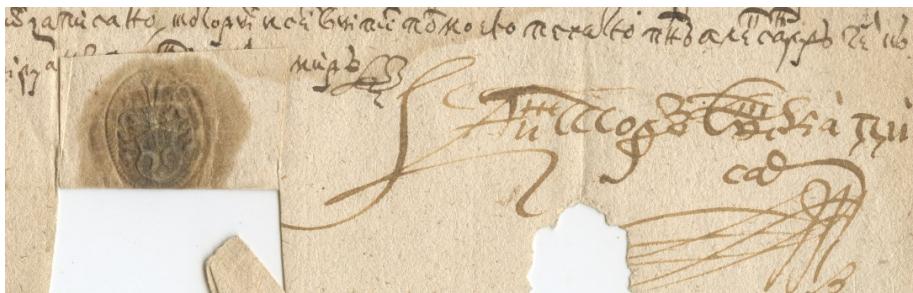
Kita vertus, galime nurodyti keletą kitų pilies teismo pareigūnų antspaudų iliustracijų. Pavyzdžiui, paseniūnių antspaudai – žr. 23, 24, 25, 26, 27, 28 iliustracijas; pavaivadžio antspaudas žr. 29 iliustraciją; vietininko antspaudas žr. 30 iliustraciją.

23. Kauno pilies teismo paseniūnio antspaudas, prispaustas ant 1600 m. išrašo iš Kauno pilies teismo knygos, VUB RS, f. 4, A-205, nr. 15921.

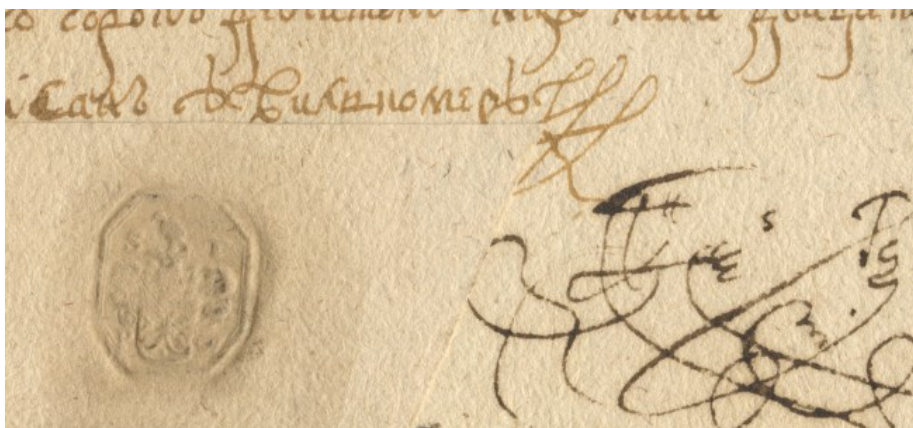
24. Gardino pilies teismo paseniūnio Jono Snarskio antspaudas, prispaustas ant 1602 m. išrašo iš Gardino pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 16-89, l. 3v.

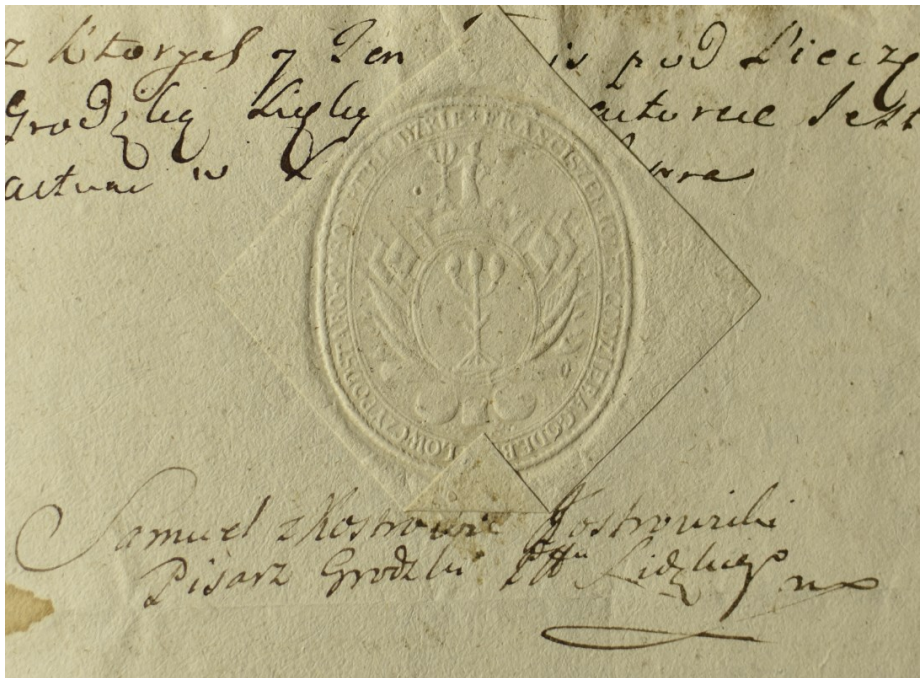
25. Vilkmergės pilies teismo paseniūnio Š. Tiškos antspaudas, prispaustas ant 1607 m. išrašo iš Vilkmergės pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 207-373.

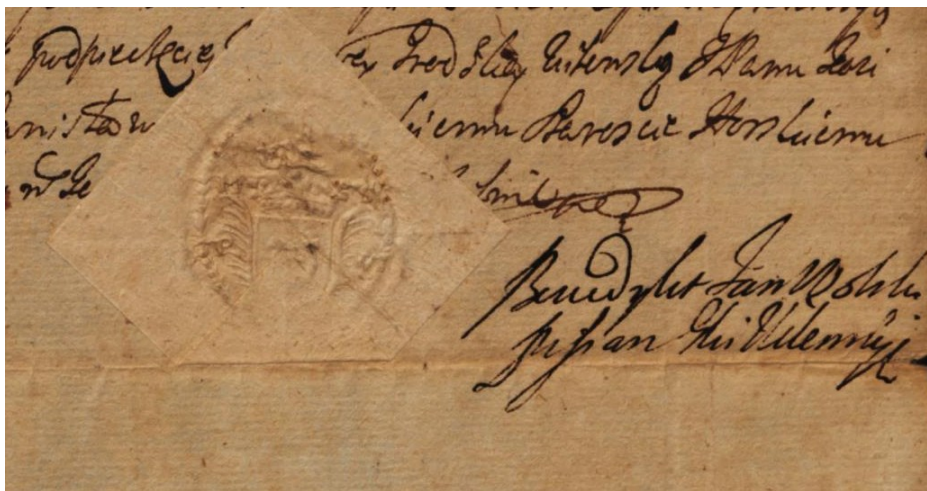
26. Vilkmergės pilies teismo paseniūnio H. Podleckio antspaudas, prispaustas ant 1609 m. išrašo iš Vilkmergės pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 207-1795.

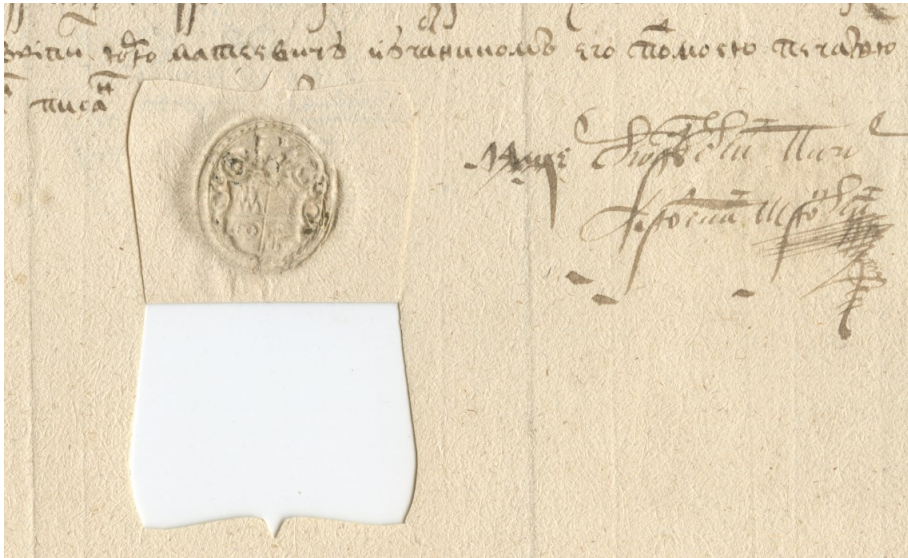
27. Vilkmergės pilies teismo paseniūnio S. Tovianskio antspaudas, prispaustas ant 1649 m. nuorašo iš Vilkmergės pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 264-905.

28. 1753 m. Lydos pilies teismo paseniūnio F. J. Godziebos antspaudas, LVIA, f. 598, ap. 1, b. 1929, l. 2.

29. Vilniaus pilies teismo pavaivadžio M. R. Šumskio antspaudas, prispaustas ant 1717 m. išrašo iš Vilniaus pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 86-34, l. 23.

30. Trakų pilies teismo vietininko I. Bako antspaudas, prispaustas ant 1592 m. išrašo iš Trakų pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 264-737.

Seimo konstitucijose randame ne vieną straipsnį, kurie ilgainiui tobulino pilies teismo veiklą. Pavyzdžiui, 1764 m. reforma pakeitė ne tik nusistovėjusią žemės ir pilies teismų kanceliarijos struktūrą, bet ir teismų darbo laiką. 1764 m. pilies teismas buvo papildytas dviem teisėjais¹²³. Pilies teisme vietoj pirmų dviejų kiekvieno mėnesio savaitės nustatytos keturios sesijos, kiekviena kurių turėjo trukti keturias savaites (pradedant nuo kovo, gegužės, rugpjūčio ir gruodžio mėnesio pirmosios dienos)¹²⁴. 1766 m. rugpjūtį turėjusi vykti sesija buvo perkelta į rugsėjį¹²⁵. Kita vertus, nors buvo pakeistas pilies teismo darbo laikas bei už neatvykimą į pilies teismą buvo taikomos numatytos bausmės, tačiau, kaip rodo naujausi A. Stankevič tyrimai, pasitaikydavo visokių atvejų, kurie trukdė įprastai dirbti ne tik žemės, bet ir pilies teismams XVIII a.¹²⁶

Nors Seimo konstitucijose neaptinkame pilies teismo instituciniams spaudams skirtų straipsnių, tačiau pilies teismų dokumentuose nuo XVIII a.

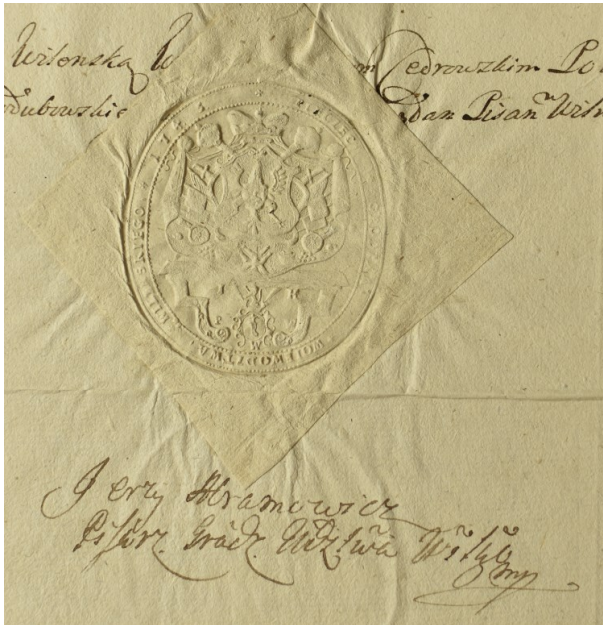
¹²³ *Volumina legum*, t. 7, s. 178–179 (404–405).

¹²⁴ *Volumina legum*, t. 7, s. 177 (402).

¹²⁵ *Volumina legum*, t. 7, s. 236 (532).

¹²⁶ A. Stankevič, *Priežastys, dėl kurių nutrūkdavo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paviėtų žemės ir pilies teismų veikla XVIII amžiaus antroje pusėje*, p. 319–331.

pradžios randame naudojamus institucinius pilies teismo antspaudus (žr. 31, 32, 33 iliustracijas)¹²⁷.

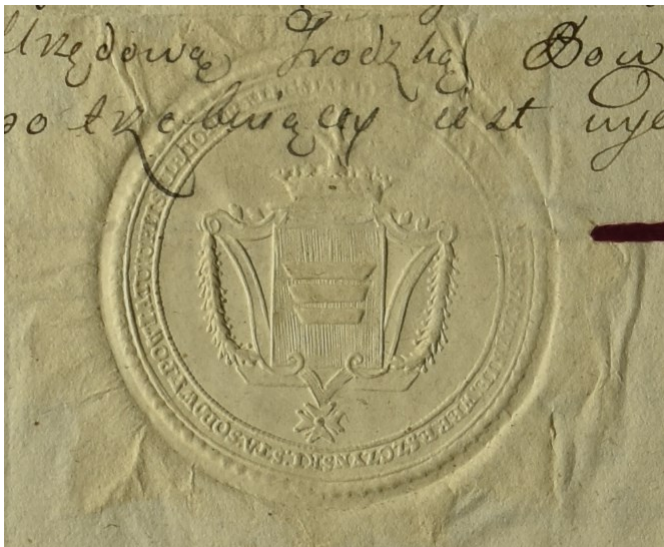

31. 1745 m. Vilniaus pilies teismo institucinis antspaudas ir raštininko J. Hiramovičiaus parašas, LVIA, f. 716, ap. 1, b. 2850, l. 18.

¹²⁷ Pavyzdžiui, 1745 m. išrašas iš Vilniaus pilies teismo knygos su instituciniu pilies teismo antspaudu, LVIA, f. 716, ap. 1, b. 2850; 1781 m. išrašas iš Vilniaus pilies teismo knygos su instituciniu pilies teismo antspaudu, LMAVB RS, f. 264-850.

32. 1777 m. Vilniaus pilies teismo institucinis antspaudas, prispaustas ant 1781 m. išrašo iš Vilniaus pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 264-850. Baltojo erelio ordinas (ilustracija viršuje), o Šv. Andriejaus? ordinas (ilustracija apačioje).

33. Uptytės pilies teismo institucinis antspaudas, prispaustas ant 1786 m. išrašo iš Uptytės pilies teismo knygos, LVIA, f. 8, ap. 4, b. 249.

Įdomu, kas paskatino institucinių antspaudų atsiradimą. Į šį klausimą dar nerandame atsakymų. Galima daryti prielaidą, kad galbūt tai žemės teismų institucinių antspaudų įtaka¹²⁸? Apibendrinant galima teigti, kad pilies teisme taip pat funkcionavo ši teismą reprezentuojantys pilies teismo pareigūnų bei pilies teismo instituciniai antspaudai.

1.3. Pakamario teismo pareigūnų antspaudų reglamentavimas ir tų normų realizavimas praktikoje

Dar vienas teismas, įkurtas kiekviename paviete prieš 1566 m. Antrojo Lietuvos Statuto priėmimą, buvo pakamario teismas¹²⁹. Pakamario teismas nagrinėjo ginčus dėl žemės ribų. Antrajame Lietuvos Statute IV skyriaus 70 straipsnyje buvo numatyta, kad kiekviename paviete Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje pakamarių savo privilegija patvirtina valdovas¹³⁰. Jau Trečiajame Lietuvos Statute IX skyriaus 1 straipsnyje nurodoma, kad pakamariis renkamas, t. y. pavieto bajorai savo seimelyje išrinkdavo keturis kandidatus, iš kurių valdovas vieną paskirdavo pakamariu iki gyvenimo pabaigos arba iki paaukštinimo¹³¹. Pakamariis galėjo išsirinkti vieną arba du savo padėjėjus – kamarininkus¹³². Taigi pakamario teismą kiekviename

¹²⁸ Plačiau žr. disertacijos 2.1 poskyrį „Vaizdulys“.

¹²⁹ И. И. Лаппо, Подкоморский судъ въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ въ концѣ XVI и началѣ XVII вѣка, с. 341–403; И. Лаппо, *Великое Княжество Литовское за время от заключения Люблинской Унии до смерти Стефана Батория (1569–1586)*, с. 354–358; *Акты, издаваемые Виленскою археографическою коммисиею для разбора древних актов, т. 30: Акты Трокского подкоморскаго суда за 1585–1613, 1904*; К. Avižonis, *Pakamario teismas, Rinkiniai raštai, t. IV*, p. 163–164; А. В. Закржевски, *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.)*. *Prawo-ustrój-społeczeństwo*, s. 187; G. Sliesoriūnas, *Lietuvos istorija. T. 6. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*, p. 170.

¹³⁰ Statut Litewski drugiej redakcyi (1566), IV 70, s. 126–127; Статут Вялікага Княства Літоўскага 1566 года, IV 70 с. 132. Prieš eidamas pareigas pakamariis turėjo prisiekti. Tame pačiame straipsnyje nurodoma ir pakamario priesaika. И. И. Лаппо, Подкоморский судъ въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ въ концѣ XVI и началѣ XVII вѣка, с. 355. Pakamarių sąrašai: *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. T. 1: Województwo Wileńskie XIV–XVIII wiek*. Pod red. A. Rachuby, Warszawa, 2004; *Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. T. 2: Województwo Trockie XIV–XVIII wiek*. Pod red. A. Rachuby, Warszawa, 2009.

¹³¹ I. Lappo, 1588 metų Lietuvos Statutas, t. 2, IX 1, с. 344–345. Šiame straipsnyje taip pat nurodoma pakamario priesaika.

¹³² И. И. Лаппо, Подкоморский судъ въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ въ концѣ XVI и началѣ XVII вѣка, с. 389; Statut Litewski drugiej redakcyi (1566), IV

paviete sudarė pakamaris ir jo padėjėjai kamarininkai. Kita vertus, pakamaris kartais buvo užimtas kitais, svarbesniais valstybės reikalais, todėl įvairius darbus neretai paskirdavo kamarininkams.

Kitaip nei žemės ir pilies teisme, konkrečių pakamario teismo sesijų nebuvo numatyta. Šis teismas buvo nuolat paviete veikusi institucija, bet dirbo ne dažniau, o rečiau nei žemės ir pilies teismai, nes priklausė nuo pakamario valios. Bylos tyrimas prasidėdavo po šešių savaitių nuo šaukimo įteikimo teisiamajam¹³³. Dar vienas skirtumas nuo žemės ir pilies teismų yra tas, kad pakamario teismas neturėjo pastovios teismo vietos. Bylos buvo nagrinėjamos ginčijamos žemės vietoje¹³⁴. Taip pat buvo nustatyta to meto įstatymais, jeigu pats pakamaris turėtų teisinių ginčų dėl žemių, kaip tokia problema turėtų būti sprendžiama¹³⁵. Buvo numatyta pakamario teismo nuosprendžio apeliacijos galimybė¹³⁶. Be teisėjo funkcijų, pakamaris atliko ir papildomas funkcijas. Pavyzdžiui, jis turėjo prižiūrėti žemės ribas pavieto teritorijoje, saugoti jas nuo pažeidimų, statyti ir taisyti ežiazėnklius ir atlikti kitas funkcijas¹³⁷. Už savo darbą pakamaris gaudavo nustatytas pajamas¹³⁸. Anot I. Lappo, pakamario teismas neturėjo savo raštinės, todėl jo sprendimus surašydavo samdomas raštininkas. Pakamaris, kaip ir žemės ir pilies teismai, turėjo savo teismo knygas, tačiau pakamaris neturėjo nuolatinės vietos knygoms saugoti. Teismo knygas pakamaris saugojo pats¹³⁹.

Antrajame ir Trečiajame Lietuvos Statutuose taip pat nurodomi ir pakamarių naudoti antspaudai. Antrojo Lietuvos Statuto IV skyriaus 71 straipsnyje teigiama, kad pakamaris šaukimus išduoda savo vardu ir su

73, s. 130; Статут Вялікага Княства Літоўскага 1566 года, IV 73 с. 134; I. Lappo, 1588 m. Lietuvos Statutas, IX 10, p. 355–356.

¹³³ I. Lappo, Подкоморскій судъ въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ въ концѣ XVI и началѣ XVII вѣка, с. 370.

¹³⁴ Numatyta ir kaip elgtis, jei oro sąlygos (pavyzdžiui, sniegas) įtakotų tyrimą И. И. Лаппо, Подкоморскій судъ въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ въ концѣ XVI и началѣ XVII вѣка, с. 376.

¹³⁵ Ten pat, с. 381.

¹³⁶ Statut Litewski drugiej redakcyi (1566), IV 72, s. 128–130. Nuo 1581 m. įsteigus Lietuvos Vyriausiąjį Tribunalą, apeliuoti buvo galima į šį teismą.

¹³⁷ К. Avižonis, *Pakamario teismas, Rinktiniai raštai, t. IV*, p. 164.

¹³⁸ И. И. Лаппо, Подкоморскій судъ въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ въ концѣ XVI и началѣ XVII вѣка, с. 385; Statut Litewski drugiej redakcyi (1566), IV 72, s. 129–130; Статут Вялікага Княства Літоўскага 1566 года, с. 133; I. Lappo, 1588 metų Lietuvos Statutas, t. 2, IX 9, p. 355.

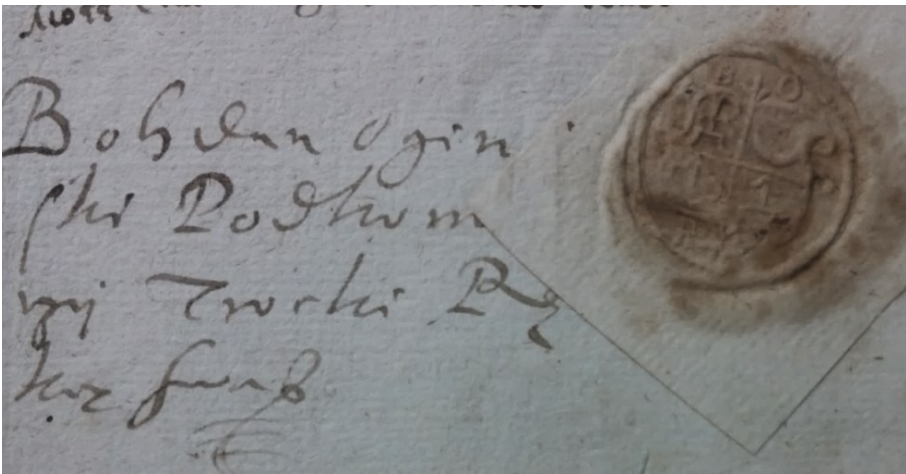
¹³⁹ И. И. Лаппо, Подкоморскій судъ въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ въ концѣ XVI и началѣ XVII вѣка, с. 386. Plačiau žr. disertacijos 1.6 poskyrį „Teismų knygų saugojimas“.

savo antspaudu¹⁴⁰. Trečiajame Lietuvos Statute IX skyriaus 2 straipsnyje ši norma papildyta¹⁴¹: pakamaris šaukimus išduoda ne tik savo vardu, su antspaudu, bet ir su savo parašu.

Trečiojo Lietuvos Statuto IX skyriaus 9 straipsnyje dar kartą nustatoma, kad visus šaukimus, išrašus ir kitus dokumentus pakamaris turi pasirašyti¹⁴². Praktikoje ši norma buvo įgyvendinta (žr. 35, 36, 37, 38 iliustracijas, 34 iliustraciją – pakamario antspaudas iki 1588 m.)¹⁴³.

34. 1582 m. Vilniaus pakamario M. Jazinskio antspaudas, LMAVB RS, f. 198-506.

35. Trakų pakamario Bogdano Oginskio antspaudas, prispaustas ant 1603 m. išrašo iš Trakų pakamario teismo knygos, LVIA, f. 1281, ap. 1, b. 326, l. 2.

¹⁴⁰ Statut Litewski drugiej redakcyi (1566), IV 71, s. 127–129; Статут Вялікага Княства Літоўскага 1566 года, IV 71 с. 132–133.

¹⁴¹ I. Lappo, 1588 metų Lietuvos Statutas, t. 2, IX 2, p. 345–346.

¹⁴² Ten pat, IX 9, p. 355.

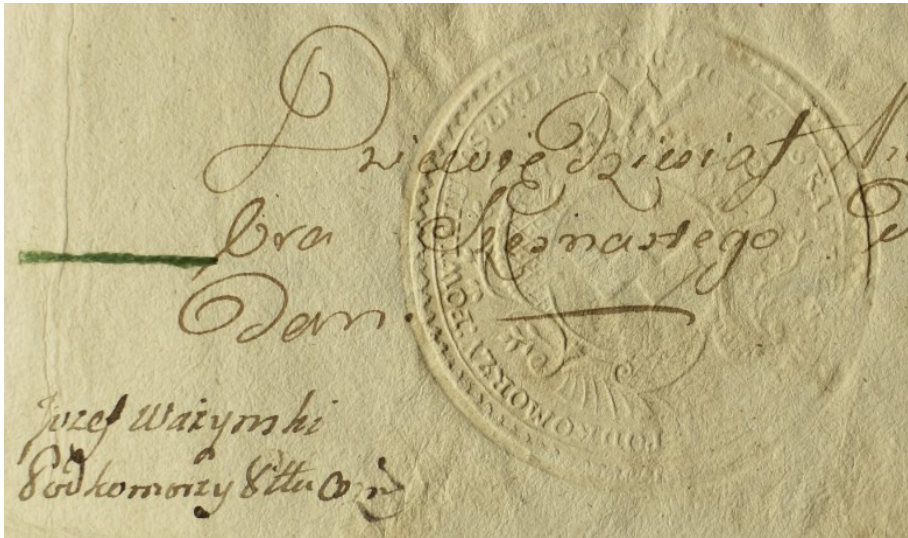
¹⁴³ Pavyzdžiui, 1603 m. Bogdano Oginskio Trakų pakamario šaukimas, LMAVB RS, f. 264-740; 1750 m. Dominyko Pozniako Ašmenos pakamario šaukimas, VUB RS, f. 4-(A660)-26028 ir t. t.

36. 1750 m. Ašmenos pakamario Mykolo Dominyko Požniako antspaudas, VUB RS, f. 4-(A-660)-26028.

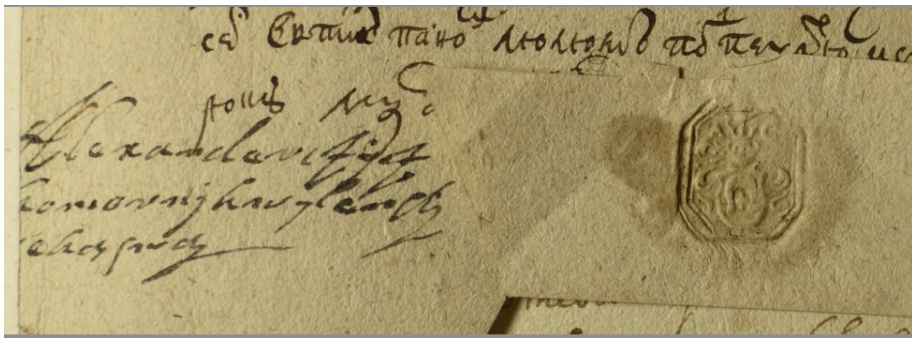

37. 1777 m. Trakų pakamario S. D. Romerio antspaudas, LVIA, f. 345, ap. 1, b. 170, l. 59.

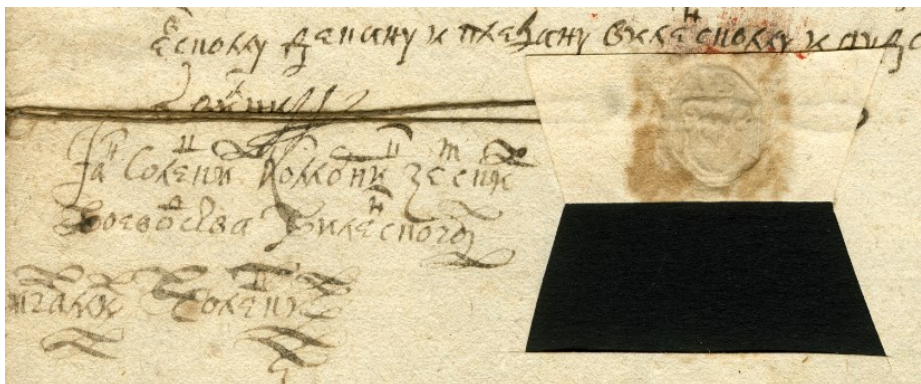
38. 1791 m. Ašmenos pakamario Juzefo Skarbeko Ważynskio antspaudas, LVIA, f. 1275, ap. 1, b. 726, l. 16.

Pavyko nustatyti ir itin retų atvejų, kai išrašai iš pakamario teismo knygos buvo išduoti su kamarininko antspaudu (žr. 39, 40, 41 iliustracijas). Pavyzdžiui, 1667 m. išrašas iš Vilniaus pakamario teismo knygos yra antspauduotas kamarininko Jono Soleckio antspaudu ir jo pasirašytas¹⁴⁴.

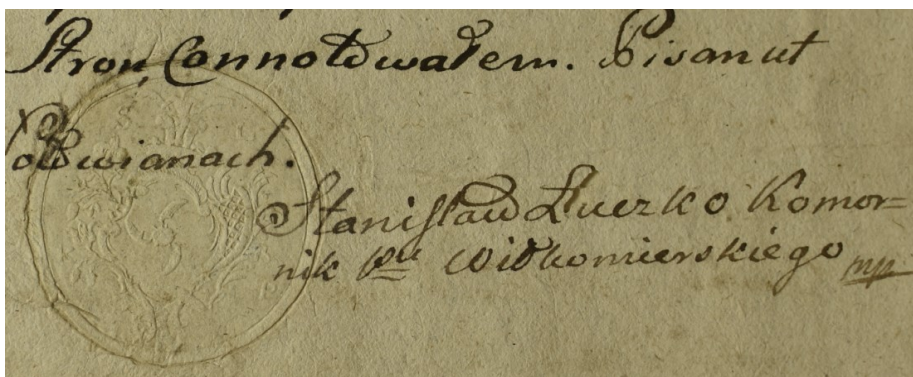

39. 1619 m. Vilniaus kamarininko antspaudas, LVIA, f. 716, ap. 1, b. 3420, l. 5.

¹⁴⁴ VUB RS, f. 5, A-10, nr. 2331. Šios institucijos antspaudų išliko labai mažai, deja, bet jų veiklą šiuo metu galima reprezentuoti tik keliais šiuo metu rastais antspaudais.

40. 1667 m. Vilniaus pakamario teismo kamarininko Jono Soleckio antspaudas, VUB RS, f. 5, A-10-2331.

41. Vilkmergės kamarininko Stanislovo Lučkos antspaudas, LVIA, f. 73, ap. 1, b. 26.

Seimo konstitucijose nebuvo nurodyta, kad XVII–XVIII a. keistūsi dokumentų antspaudavimas pakamario teisme. Po 1792 m. pakamario teismai buvo panaikinti. Taigi apibendrinant galima teigti, kad realybėje Lietuvos Statutų normos veikė, nes randame pakamarių išduotus dokumentus su jų antspaudais ir parašais.

1.4. Antspaudavimo mokesčiai teismuose

Viduramžiais ir Naujaisiais laikais Vakarų Europos teisės sąvaduose bei dokumentuose išliko duomenys apie įkainius už antspaudu prispaudimą¹⁴⁵. Antspaudavimo mokesčio dydis buvo skirtingas – priklausė nuo prispausto antspaudu rūšies, dokumento svarbumo, medžiagos ir kitų dalykų, bet labiausiai nuo to, kas dokumentą antspauduodavo¹⁴⁶.

Antrajame ir Trečiajame Lietuvos Statutuose taip pat yra nustatytas antspaudų mokestis. Trečiojo Lietuvos Statuto IV skyriaus 5 straipsnyje reglamentuojama, kad teisėjui už antspaudavimą reikėjo sumokėti 4 grašius, o pateisėjui – dukart mažiau, tik 2 grašius¹⁴⁷. Kadangi žemės teismų dokumentai, išduoti teisėjo ir pateisėjo, turėjo būti su dviem antspaudais, iš viso reikėjo mokėti 6 grašius. Trečiojo Lietuvos Statuto IV skyriaus 18 straipsnyje fiksuojama, kad raštininkas gaudavo tik 1 grašį už šaukimo antspaudavimą to pavieto instituciniu žemės teismo spaudu¹⁴⁸. Vadinas, antspaudavimas žemės teismo spaudu buvo 6 kartus pigesnis nei žemės teismo teisėjo ir pateisėjo spaudais. Tai priklausė nuo pareigūnų užimamų pareigų. Teisėjas ir pateisėjis pinigus gavo už pareigas, o raštininkas pinigus, pirmiausia, gaudavo už kiekvieną lapą, o antspauduodamas šaukimą gaudavo 1 grašį ne už savo antspaudą. Taip pat reikia atsižvelgti į tai, kad tai tik antspaudavimo kaina. Dar papildomai kainavo reikiamo dokumento surašymas¹⁴⁹.

¹⁴⁵ Th. Ilgen, *Sphragistik*, S. 29; W. Ewald, *Siegelkunde*, S. 68; H. A. Соболева, *Русские печати*, с. 56–57.

¹⁴⁶ M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka*, s. 84–85, W. Ewald, *Siegelkunde*, S. 68–69.

¹⁴⁷ I. Lappo, 1588 metų Lietuvos Statutas, t. 2, IV 5, p. 170–172. Ką tais laikais buvo galima nusipirkti už 6 grašius? Pavyzdžiui, Trečiajame Lietuvos Statute nurodoma, kad už 6 grašius buvo galima nusipirkti 2 kumpius ir vieną didelį sūrį arba 2 vištas. Plačiau apie kainas žiūrėti Trečiojo Lietuvos Statuto XIII skyrių.

¹⁴⁸ 1588 m. Lietuvos Statutas, IV 18, p. 186–187. Trečiojo Lietuvos Statuto IV skyriuje, 18 straipsnyje, numatyta, kad raštininkas turi ne tik antspauduoti tam pavietui duotu spaudu, bet ir tą šaukimą pasirašyti. Didėja asmeninė raštininko atsakomybė, nes jis turi ne tik antspauduoti, bet ir papildomai pasirašyti, tai Antrajame Lietuvos Statute dar nebuvo nustatyta. Tiesa, jau Antrojo Lietuvos Statuto IV skyriuje, 28 straipsnyje, numatyta, kad šaliai, atnešusiai šaukimą, paruoštą pagal teisę, raštininkas turi antspauduoti tam pavietui duotu spaudu. Už tai turi sumokėti raštininkui 1 grašį Statut Litewski drugiej redakcyi (1566), IV 28, s. 97. Antrojo Lietuvos Statuto gudiškam nuoraše nėra frazės, kad raštininkas antspauduos, tik pabrėžiama, kad raštininkas paims 1 grašį Статут Вялікага Княства Літоўскага 1566 года, IV 28, с. 113.

¹⁴⁹ Raštininkai pastovaus atlyginimo negaudavo. Jie gaudavo įvairias pajamas už dokumentų išrašus ir įrašus į teismo knygas ir kitus darbus. Antrojo Lietuvos Statuto

Antrojo Lietuvos Statuto IV skyriaus 3 straipsnyje numatyta – jeigu šaliai buvo poreikis paruošti svarbesnį dokumentą ant pergamento su prikabinamais antspaudais, už darbą raštininkui turėjo sumokėti 20 grašių¹⁵⁰, nes tokį dokumentą buvo sudėtingiau paruošti. Trečiajame Lietuvos Statute IV skyriaus, 6 straipsnyje numatyta, kad už tai būtų reikėję sumokėti 48 grašius¹⁵¹. Tiek Antrajame Lietuvos Statute, tiek Trečiajame Lietuvos Statute nurodoma, kad pergamentą, vašką ir raištį antspaudui prikabinti turi duoti dokumento gavėjas. Išlieka neaiški galutinė suma, nes pergamentas, vaškas ir raištis dar papildomai kainavo dokumento gavėjui. Prikabinamų teismų antspaudų pavyko rasti tik kelis¹⁵². Kita vertus, tai rodo, kad buvo poreikis ir prikabinamų teismų antspaudų. Apibendrinant galima teigti, kad XVII–XVIII a. antspaudavimo kaina taip pat keitėsi¹⁵³, tačiau šiuo metu neturime patikimų šaltinių, kurie patvirtintų, ar tikrai tokie mokesčiai buvo mokami.

1.5. Teismų antspaudų ir spaudų klastojimas

Viduramžiais ir Naujaisiais laikais tiek pačių dokumentų¹⁵⁴, tiek antspaudų ir spaudų klastojimas¹⁵⁵ buvo prilyginamas sunkiausiems

IV skyriaus 3 straipsnyje nurodomos žemės ir pilies teismų raštininkui skiriamos pajamos. Pavyzdžiui, šaukimas – 1 grašis, įrašas į žemės arba pilies teismo knygas – 1 grašis, išrašas iš žemės ir pilies teismo knygų taip pat 1 grašis ir t. t. Statut Litewski drugiej redakcyi (1566), IV 3, s. 74–75; Статут Вялікага Княства Літоўскага 1566 года, с. 99; И. И. Лаппо, *Гродский суд в Великом Княжестве Литовском // ЖМНП, 1908, No. 1*, с. 110.

¹⁵⁰ Lenkiškam ir lotyniškam nuoraše nurodoma 12 grašių Statut Litewski drugiej redakcyi (1566), IV 3, s. 74–75; Gudiškam nuoraše 20 Статут Вялікага Княства Літоўскага 1566 года, с. 99.

¹⁵¹ I. Lappo, 1588 metų Lietuvos Statutas, t. 2, IV 6, p. 172–173.

¹⁵² Plačiau žr. disertacijos 2.12 poskyrį „Teismų dokumentų antspaudavimas“.

¹⁵³ Pavyzdžiui, jau 1726 m. iš naujo patvirtinamos teismo narių pajamos *Volumina legum*, t. 6, s. 243 (479). Vėliau antspaudavimo mokesčiai taip pat keitėsi. Pavyzdžiui, 1764 m. Seimo konstitucijoje numatyta, kad pajamos gaunamos už žemės teismo spaudo panaudojimą, apibrėžtos ankstesniais teisės aktais, privalo lygiai tarp žemės teisėjų padalijamos *Volumina legum*, t. 7, p. 178 (404).

¹⁵⁴ Pavyzdžiui, *Fälschungen im Mittelalter Diplomatische Fälschungen (I): Internationaler Kongreß der Monumenta Germaniae Historica*, München, 16.19. September 1986.

¹⁵⁵ Kad buvo padaryta klastotė, leidžia pamatyti neatitikimai tarp antspaudu vaško spalvos, antspaudu pritvirtinimo, laikotarpiui netipiška vaizduliui ar užrašo forma ar net pati antspaudu pagaminimo technika ir t. t. W. Ewald, *Siegelkunde*, S. 232–233; M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka*, s. 15–16, 112–118. Pavyzdžiui, 1984 m. relikvijų dėžutėje buvo surastas tariamas vyskupo Flobert von Maastricht (†736/738) antspaudas buvo pripažintas klastote, nes galėjo būti pagamintas ne

nusikaltimams, o bausmės įvairiose šalyse ir skirtingais laikotarpiais skyrėsi. Spaudų klastotojams buvo skiriamos sudeginimo, pakorimo, mirties, gėdos ženklų išdeginimo, įkalinimo ar banicijos bausmės¹⁵⁶. Pavyzdžiui, 1503 m. klastotojui Niurnberge buvo paskelbta mirties bausmė, tačiau, atsižvelgus į švelninančias aplinkybes, jam ant abiejų skruostų buvo išdeginti gėdos ženklai¹⁵⁷. Klastotojams išdeginti gėdos ženklai buvo daromi matomoje vietoje, kad perspėtų ir kartu įbaugintų kitus, kas jiems grėstų už klastojimą. Žymėjimas už klastojimus buvo gana plačiai naudojamas ir XVIII a.¹⁵⁸ Apie pakorimo bausmės įgyvendinimą yra užuomina Prancūzijos karaliaus Henriko III 1584 m. dienoraštyje¹⁵⁹. Krokuvoje buvo pakartas vagis už Žygimanto Augusto spaudu vagystę¹⁶⁰.

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje taip pat buvo nustatytos griežtos bausmės už spaudų ir antspaudų klastojimą. Antrajame Statute, I skyriaus 12 straipsnyje numatyta, kad už valdovo dokumentų, antspaudų, parašų, taip pat Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanclerio ir raštininkų parašų klastojimą, valdovo spaudų raižymą, laikymą ir naudojimą, įrodžius kalte, buvo baudžiama ne kitaip, o tik sudeginant¹⁶¹. Tokia bausmė turėdavo įbauginti kitus (juk sudeginimas buvo viešas). Už įstaigų (t. y. ir teismų) antspaudų (jų taisymą ir antspaudų nuėmimą nuo vieno ir uždėjimą ant kito suklastoto dokumento) ir atitinkamų dokumentų¹⁶² klastojimą buvo skiriama mirties bausmė, bet sudeginimo bausmė konkrečiai nenurodyta.

Trečiojo Lietuvos Statuto atitinkamas I skyriaus 16 straipsnio turinys panašus, tačiau šiek tiek išplėstas¹⁶³. Svarbiausia, kad jau ne tik už valdovo spaudų, bet ir už institucijų (taip pat teismų) spaudų klastojimą buvo skiriama sudeginimo bausmė. Antrajame Lietuvos Statute tai nebuvo atskirai reglamentuota. Antrajame Lietuvos Statute minima: „...mūsų spaudus sau

anksčiau kaip XI a. antroje pusėje, o gal net po 1100 m. Tai parodė vyskupo atvaizdas, vardas ir titulas A. Stieldorf, *Siegelkunde*, S. 57.

¹⁵⁶ Plačiau apie klastotojus ir bausmes žr.: Th. Ilgen, *Sphragistik*, S. 57–58; E. Kittel, *Siegel*, S. 141; G. A. Seyler, *Geschichte der Siegel*, S. 45, 52–55; W. Ewald, *Siegelkunde*, S. 235; M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka*, s. 118; A. Stieldorf, *Siegelkunde*, S. 57–58; T. Diederich, *Siegelkunde, Beiträge zu ihrer Vertiefung und Weiterführung*. Böhlau–Wien, 2012, S. 221–249.

¹⁵⁷ E. Kittel, *Siegel*, S. 141.

¹⁵⁸ M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka*, s. 118.

¹⁵⁹ Ten pat, s. 118.

¹⁶⁰ Ten pat, s. 118.

¹⁶¹ Statut Litewski drugiej redakcyi (1566), I 12, s. 9–10; Plg. Статут Вялікага Княства Літоўскага 1566 года, с. 56.

¹⁶² Įrašų, testamentų, skolų dokumentų, įkaito dokumentai.

¹⁶³ I. Lappo, 1588 metų Lietuvos Statutas, t. 2, I 16, p. 82–83.

raižys...“, t. y. valdovo spaudus klastos, o Trečiajame Lietuvos Statute: „... mūsų ir mūsų įstaigų spaudus sau raižys...“, t. y. valdovo ir jau teismų spaudus. Tai galima sieti su institucijų spaudų svarbos pabrėžimu, kad jų spaudai ne mažiau svarbūs nei valdovo. Galima daryti prielaidą, kad galiojant Antrajam Lietuvos Statutui pavietų teismai dar formavosi, o priėmus Trečiąjį Lietuvos Statutą jau keli dešimtmečiai kaip teismai ir jų spaudai funkcionavo. Galėjo būti ir su žemės, pilies ir pakamario teismo spaudų klastojimu susijusių bylų. Dar viena prielaida būtų, kad žemės teismai buvo su valstybės herbu, todėl buvo labai svarbu juos reglamentuoti.

Seimo konstitucijose nebuvo numatyta tokią normą kaip nors keisti. Kaip rodo istorikų tyrimai¹⁶⁴, dokumentų klastotės XVI–XVIII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo tikrai nemaža to meto problema, tačiau buvo klastojami ne tik dokumentai, bet ir juose esantys antspaudai¹⁶⁵. Kita vertus, šiuo metu nerasta nė vieno šaltinio, kuris leistų patvirtinti, kad už teismų antspaudų arba spaudų klastojimą¹⁶⁶ Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje būtų buvusi skirta bausmė sudeginti.

¹⁶⁴ R. Ragauskienė, Galimybės klastoti bajorijos dokumentus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a., p. 219–249, apie antspaudus p. 235; R. Ragauskienė, *Dingę istorijoje. XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės privatūs archyvai*, p. 255–277, (bajorijos dokumentų klastojimo atvejai pavietų teismuose) ten pat, p. 278–284; A. Stankevič, Dokumentų klastojimo atvejai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo teismo praktikoje (XVIII a. antroje pusėje), *XVIII amžiaus studijos, t. 3: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: laimėjimai, iššūkiai, netektys*, sudarė R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2016, p. 250–267; A. Stankevič, Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII amžiaus antroje pusėje, p. 358.

¹⁶⁵ Žemės ir pilies teismuose keltos bylos dėl įvairių dokumentų ir spaudų klastojimo R. Ragauskienė, *Dingę istorijoje. XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės privatūs archyvai*, p. 278–284. Pavyzdžiui, 1585 m. Upytės žemės teismo teisėjas Jonas Vizgirda be užuolankų kaltino Stanislovą Stralkovskį dėl klastotės: šis padirbęs jo spaudą ir uždėjęs ant dokumento ten pat, p. 278. Patys žemės ir pilies teismų pareigūnai buvo įsivėlę į dokumentų klastotes, p. 279. Žinomas ir ne vienas suklastotas teismo dokumentas. Pavyzdžiui, pavyko rasti 1571 m. išrašą iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos (kaip žinome Lietuvos Vyriausiasis Tribunalas tik 1581 m. buvo įsteigtas) su suklastotu antspaudu, LMAVB RS, f. 4-12 (žr. 42 iliustraciją).

¹⁶⁶ Žinome kelias antspaudų klastotes, kai vietoj prie dokumento turėjusio būti Žygimanto Augusto antspaudu buvo prikabinatas M. Kaributo Vyšnioveckio antspaudas K. Jablonskis, *Istorija ir jos šaltiniai*, Vilnius, 1979, p. 236. Kitas suklastotas antspaudas buvo su jungtiniu herbu (falsifikatui panaudotas Sapięgų pareigūno antspaudas), esantis ant 1612 m. liepos 25 d. suklastoto dokumento E. Rimša, *Nowe dane o litewskich pieczęciach państwowych Zygmunta III Wazy // Litwa w epoce Wazów*, pod. Red. W. Kriegseisena, A. Rachuby, Warszawa, 2006, s. 171 ir kt.

42. Klostotë, LMAVB RS, f. 4-12.

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje klastotojai net tada, kai buvo nuteisti mirties bausme arba kai buvo reikalauta juos sudeginti, šios bausmės išvengdavo. Pavyzdžiui, didikas Grigas Astikas, kuris 1580 m. Vilniuje, turgaus aikštėje, buvo pakartas. Jis buvo apkaltintas net trimis Antrojo Lietuvos Statuto straipsnių pažeidimais: valdovo majestoto įžeidimu ir išdavyste, pinigų padirbinėjimu ir dokumentų klastojimu¹⁶⁷. G. Astiko dvare rasta nemažai tuščių blankų su padirbtais antspaudais ir parašais, o didikas prisipažino siekęs juos panaudoti teismo procese dėl valdų, tačiau, kita vertus, didžiausias jo nusižengimas buvo sąmokslas prieš Steponą Batorą ir šnipinėjimas maskvėnų naudai.

Už spaudų ir antspaudų klastojimą taikytos švelnesnės bausmės. Vieni buvo verčiami viešai atgailauti, kiti sodinti į kalėjimą. Buvo taikytos ir kitos bausmės. Antai, XVI a. bajoras Stanislovas Masejevičius už Tribunolo sprendimo suklastojimą buvo nuteistas mirties bausme, tačiau, gavus Leono Sapiegos ir kilmingų Tribunolo teisėjų užtarimą, jam bausmė buvo pakeista. S. Mesejevičius turėjo viešai atgailauti sekmadieniais, kai susirenka daug žmonių, ir prisipažinti apie dokumentų klastojimą Raseinių bažnyčioje, Vilniaus Šv. Jono bažnyčioje ir Evangelikų maldos namuose¹⁶⁸. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVII–XVIII a. spaudus falsifikavo Vilniaus auksakalys Šmuila Joselevičius, Gardino auksakalys M. Ruseckis. Šie du klastotojai netgi pabėgo, norėdami išvengti jiems skirtos bausmės. Š. Joselevičius, prisipažinęs kaltę, grįžo, o M. Ruseckį už klastojimą Gardino žydų kahalas pasmerkė ir prakeikė. A. Nezabitauskas (Radvilų administratorius) siūlė jį sudeginti, tačiau abiejų jų buvo pasigailėta¹⁶⁹. XVIII a. Radvilų tarno Mikalojaus Turovskio klastotės taip ir būtų buvusios neišaiškintos, jei pats klastotojas apie tai nebūtų prasitaręs¹⁷⁰.

Žinoma, reikia atsiminti, kad ne taip jau ir paprasta buvo gauti teismo, o ypač valdovo spaudą, nes jie buvo saugomi¹⁷¹. Kita vertus, galėjo pasitaikyti, kad spaudus pamedavo arba kitais įvairiais būdais prarasdavo¹⁷².

¹⁶⁷ R. Ragauskienė, Galimybės klastoti bajorijos dokumentus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a., p. 219–249, apie antspaudus p. 235.

¹⁶⁸ E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 107.

¹⁶⁹ А. Цитю, *Пячаткі старажытнай Беларусі*, с. 163–166.

¹⁷⁰ Ten pat, с. 165–166.

¹⁷¹ Nors Antrajame ir Trečiajame Lietuvos Statutuose yra tik nurodyta, kad žemės teismo spaudą saugoti patikima žemės teismo raštininkui, tačiau nieko neužsimenama apie pačių teismo pareigūnų spaudų saugojimą. Greičiausiai teismų pareigūnų spaudai buvo kiekvieno pareigūno žinioje.

¹⁷² 1581 m. liepos 18 d. karinėje stovykloje prie Polocko iš Vilniaus kašteliono ir Lietuvos kanclerio E. Valavičiaus palapinės dingo geležinė skrynelė su Lietuvos valstybės spaudu. Nors vėliau išlaužta skrynelė buvo surasta prie Dauguvos upės ir

XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo jau aiškiai suvokiama neteisėta privataus spaudo arba signeto panaudojimo reikšmė, dėl to, praradus ar pametus spaudą, nedelsiant buvo pranešama teismams apie praradimą¹⁷³.

Apibendrinant galima teigti, kad per kelis dešimtmečius antspaudų ir spaudų klastojimo problema buvo sprendžiama tobulinant tiek Antrojo, tiek Trečiojo Lietuvos Statutų straipsnius skirtus klastojimo prevencijai.

1.6. Teismų knygų saugojimas

Lietuvos Statutuose taip pat randame straipsnių, kuriuose reglamentuojamas teismų pareigūnų antspaudų naudojimas, tačiau antspaudų heraldika neregamentuota, pavyzdžiui, straipsniai, kuriuose aptariamas žemės teismo knygų saugojimas¹⁷⁴. Antrojo Lietuvos Statuto IV skyriaus 11 straipsnyje nustatyta, kad žemės teismo knygos turi būti saugomos tvirtoje skrynioje su trimis spynomis, nuo kurios vieną raktą turi teisėjas, antrą – pateisėjis, trečią – raštininkas, ir visi jie savo antspaudais turėjo skrynią užantspauduoti¹⁷⁵. Tokią pačią normą, tik išsamesnę, randame ir Trečiojo Lietuvos Statuto IV skyriaus 13 straipsnyje¹⁷⁶. Kaip ir Antrajame Lietuvos Statute, buvo numatyta, kad visi žemės teismo pareigūnai turėjo skrynią antspauduoti. Taigi, apie skrynios atidarymą arba uždarymą žemės teismo pareigūnai galėjo spręsti tik visi kartu. Kita vertus, tai, kad knygos saugomos tvirtoje skrynioje, rodo, kad jas buvo siekiama apsaugoti ir nuo tuo metu pasitaikančių įvairių nelaimių, ir nuo klastojimo. Šiuo metu nežinome, ar tikrai šios normos buvo laikomasi ir ar skrynios buvo antspauduojamos. Kita vertus, 1764 m. panaikinus žemės teismo pareigūnų –

skrynioje buvusios brangenybės liko nepaimtos, tačiau iš jos buvo dingęs spaudas E. Rimša, Stepono Batoro Lietuvos didieji antspaudai ir jų atsiradimo aplinkybės // *Lietuvos istorijos metraštis*, 2001, 2, Vilnius, 2002, p. 216.

¹⁷³ R. Ragauskienė, Keletas faktų apie spaudą XVI a. LDK bajoro gyvenime (pagal Lietuvos Metrikos medžiagą), p. 12–23. Aišku, spaudai buvo vagiami ir ne tik dėl noro neteisėtai jais pasinaudoti, bet ir dėl pačios spaudo ar signeto vertės.

¹⁷⁴ Anot istorikės R. Ragauskienės teismų knygos XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorijai buvo nepaprastai reikšmingas kaip archyvas, saugantis jų sandorius ir nuorašus R. Ragauskienė, *Dingę istorijoje. XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės privatūs archyvai*, p. 68. Plačiau apie teisminės medžiagos saugojimą, ten pat, p. 68–74.

¹⁷⁵ Statut Litewski drugiej redakcyi (1566), IV 11, s. 81–82; Статут Вялікага Княства Літоўскага 1566 года, с. 103.

¹⁷⁶ I. Lappo, 1588 metų Lietuvos Statutas, t. 2, IV 13, p. 180–182. Plačiau aiškinama ir apie pilies teismų knygų saugojimą, tačiau apie antspaudavimą nieko neužsimenama.

teisėjo ir pateisėjo spaudų naudojimą žemės teisme, kiekvienam paviete buvo naudojamas institucinis žemės teismo spaudas. Lieka neaišku, ar iki 1764 m. šios trijų pareigūnų antspaudavimo praktikos jau buvo atsisakyta, ar skrynias ir toliau buvo kaip nors antspauduojama, bet, pavyzdžiui, jau tik raštininko privačiu / pareigybiniu antspaudu?

Pilies teismo knygos taip pat buvo saugomos, tačiau nerandame informacijos, ar jos taip pat buvo saugojamos skryniose jas užantspauduojant¹⁷⁷. Pakamaris neturėjo nuolatinės vietos knygoms saugoti. Knygas jis turėjo saugoti pats. Antai, Trečiojo Lietuvos Statuto IX skyriaus 9 straipsnyje nustatoma, kad po pakamario mirties jo knygos turi būti atiduotos į to pavieto žemės teismą ir saugomos prie žemės teismo knygų. Jeigu kam prireiks gauti išrašą iš tų knygų, jis bus išduodamas su žemės teismo teisėjo ir pateisėjo antspaudais ir raštininko parašu¹⁷⁸. Deja, šiuo metu negalime atsakyti, ar tokios skrynios tikrai buvo antspauduotos taip, kaip nurodyta Lietuvos Statutuose.

1.7. Teismų pareigūnų antspaudai ant testamentų

Lietuvos Statutuose įrašytos dar kelios normos, reglamentavusios teismų pareigūnų antspaudų naudojimą. Pavyzdžiui, normos reglamentuojančios testamentų¹⁷⁹ sudarymą. Antrajame Lietuvos Statute VIII skyriaus 2 straipsnyje nurodoma¹⁸⁰, kad sudarant testamentą turi dalyvauti žemės teismo pareigūnai (teisėjas, pateisėjis, raštininkas) ir kunigas, jei pareigūnai nedalyvautų, tada testamentą galima sudaryti trijų patikimų liudytojų pasauliečių akivaizdoje. Straipsnyje teismų pareigūnų antspaudai nebuvo reglamentuoti. Tik nurodoma, kad, jei testamentą sudarantis asmuo mirtų, nespėjęs patvirtinti jo savo antspaudu, toks testamentas vis tiek įsigalioja. Trečiojo Lietuvos Statuto VIII skyriaus 2 straipsnis daug išsamesnis: sudarant testamentą turi dalyvauti to pavieto, kuriame tas testamentas sudaromas, žemės arba pilies teismo pareigūnai, tačiau jei nei žemės teismo, nei pilies teismo pareigūnai nedalyvautų, bet nors ir vienas pareigūnas atvyktų, tada testamentas sudaromas prie to pareigūno ir dviejų bajorų. Jei nė vienas pareigūnas negalėtų dalyvauti, tada

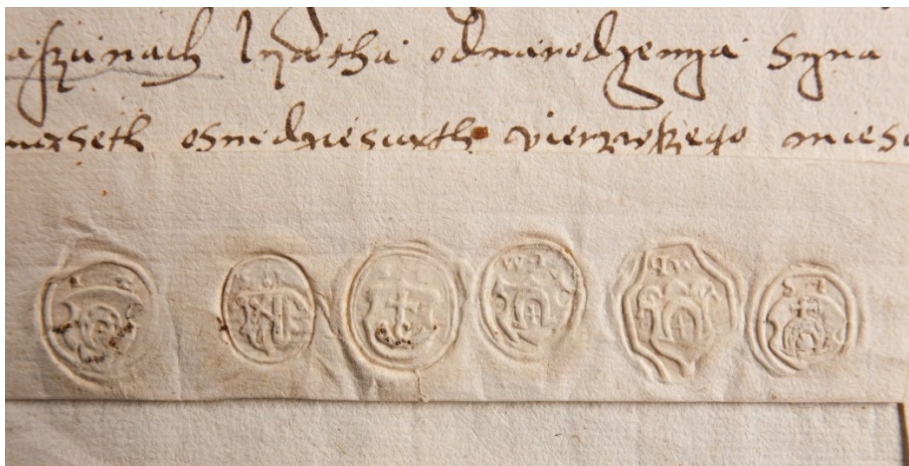
¹⁷⁷ И. И. Лаппо, Гродский суд в Великом Княжестве Литовском // *ЖМНП*, 1908, № 1, с. 71 ir kt.

¹⁷⁸ I. Lappo, 1588 metų Lietuvos Statutas, t. 2, IX 9, p. 355.

¹⁷⁹ Plačiau apie testamentus M. Paknys, *Mirtis LDK kultūroje XVI–XVIII a.*, Vilnius, 2008.

¹⁸⁰ Statut Litewski drugiej redakcyi (1566), VIII 2, s. 165–167; Статут Вялікага Княства Літоўскага 1566 года, с. 158–159.

testamentą galima patvirtinti dalyvaujant trims bajorams, kurie verti pasitikėjimo ir sėsliai gyvena Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje¹⁸¹. Straipsnyje taip pat nurodoma, kad tiek testamentą sudarytojas, tiek liudininkai turi antspauduoti ir, jei moka rašyti, turi pasirašyti¹⁸². Priešingai, pasirašymas ir testamentą liudytojų antspaudavimas nebuvo reglamentuotas Antrajame Lietuvos Statute. Taip pat nuo Trečiojo Lietuvos Statuto įsigaliojimo papildomai sudarant testamentą galėjo dalyvauti jau ne tik žemės teismo, bet ir pilies teismo pareigūnai. Šios normos buvo laikomasi. Teismų pareigūnai dalyvaudavo testamentų sudarymo procese (žr. 43 iliustraciją)¹⁸³.

43. 1581 m. testamentas, VUB RS, f. 22-550, l. 7.

Kita vertus, reikia pažymėti, kad ieškant archyvinių testamentų, daugiau pavyko rasti tokių, kai juos antspauduoja atitinkamas kiekis kilmingųjų, o teismo pareigūnai sudarant testamentus dalyvaudavo rečiau. Tai labai suprantama to meto sąlygomis ir aplinkybėmis. Nepamirškime, kad ne visada teismo pareigūnai spėdavo laiku atvykti bei patys teismai buvo

¹⁸¹ I. Lappo, 1588 metų Lietuvos Statutas, t. 2, VIII 2, p. 338–340.

¹⁸² Buvo reglamentuotas ir testamentą pasirašymas. Negalima buvo pasirašyti ant kustodijos. Taip buvo apsaugomas antspaudas. Galėjo būti ir kitų prižasčių. Popierinės apsaugos neretai dingdavo, nukrisdavo su visu parašu.

¹⁸³ Pavyzdžiui, 1581 m. Jadvygos Stanislovaitės, Felikso Talačkos žmonos, testamentas su šešiais antspaudais. Testamentą koroboracijoje nurodoma, kad antspaudai (iš eilės) yra dokumento davėjos Jadvygos Talačkienės, Vilniaus pilies teismo raštininko Sebastijono Koryznos bei liudininkų: Stanislovo Chžanovskio, Valentino Jaraševičiaus, Petro Vaitiekavičiaus Jundzilavičiaus ir Stanislovo Janovičiaus. Testamentas yra antspauduotas privačiais, signetiniais antspaudais, VUB RS f. 22-550, l. 7.

gerokai nutolę geografiškai nuo kai kurių teritorijų pavietuose. Svarbu pažymėti ir tai, kad šiuo metu neturime tyrimų, kurie patvirtintų arba paneigtų hipotezę, jog teismų pareigūnai privačius dokumentus (šiuo atveju testamentus) antspaudavo tais pačiais spaudais, kuriuos naudojo ir teismuose.

1.8. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudai: nuo žemės teismo iki savarankiškų Tribunolo antspaudų atsiradimo

Valdovo teismas gaudavo daug apeliacinių skundų, bylų išnagrinėti laiku nespėdavo arba jų nagrinėjimas užsitęsėdavo, pats valdovas dažnai būdavo Lenkijoje, o bajorija dėl to buvo nepatenkinta, todėl tai ir sudarė prielaidas sukurti apeliacinį teismą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.

1581 m. kovo 1 d. Seime Varšuvoje valdovas Steponas Batoras pasirašė Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo¹⁸⁴ nuostatus dėl Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo įkūrimo. 1582 m. balandžio 30 d. Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas susirinko į pirmą posėdį. Nuo tada valdovas neteko daug savo teisminių galių. Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas sprendė apeliacines bylas iš visos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, anksčiau nagrinėtas pavieto žemės, pilies arba pakamario teismuose. Teismas sprendė tik bajorų bylas, o kitų socialinių grupių bylos buvo nesprenžiamos, nebent toje byloje viena iš teismo ginčo pusių buvo bajoras.

¹⁸⁴ Plačiau žr. *Volumina legum*, t. 2, s. 210 (1020–1021). Plačiau apie Lietuvos Vyriausiąjį Tribunalą galima nurodyti keletą svarbesnių darbų: М. Н. Ясинский, *Главный Литовский Трибунал*, Вып. 1, *Происхождение Главного Литовского Трибунала*, Киев, 1901; И. Лаппо, *Великое Княжество Литовское во второй половине XVI столетия: литовско – русский повет и его сеймик*, с. 524–542; A. Janulaitis, *Vyriausiasis Lietuvos Tribunalas XVI–XVIII amž.*, Kaunas, 1927; *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai 1583–1655 (Lietuvos teisės paminklai*, t. 3), parengė V. Raudeliūnas ir A. Baliulis, Vilnius, 1988; M. Ślusarska, *Litewskie kaznodziejstwo Trybunalskie z czasów Stanisławowskich o miłości ojczyzny, zgodzie i jedności obywatelów, Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, red Z. Kiaupa, A. Mickevičius, J. Sarcevičienė, Vilnius, 1997, p. 187–215; Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1582–1696). Spis, pod red. A. Rachuby, opracowali H. Lulewicz i A. Rachuba, Warszawa, 2007, s. 7–49; Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697–1794). Spis, s. 7–15; A. B. Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.)*. *Prawo-ustrój-społeczeństwo*, s. 189–202; A. Stankevič, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII amžiaus antroje pusėje*, Vilnius, 2018 (ten pat jis pateikia išsamią Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo istoriografijos apžvalgą p. 22–31).

Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo pareigūnai buvo maršalas¹⁸⁵ (jis vadovavo posėdžiams), teisėjai (paviėtų deputatai)¹⁸⁶ ir raštininkas¹⁸⁷.

Nuo veiklos pradžios Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas rinkosi ne viename mieste, o paeiliui Vilniuje, Trakuose, Minske, Naugarduke. Tai apsunkino teismo veiklą, todėl po 1588 m. reformos vietoj anksčiau buvusių

¹⁸⁵ Dažniausiai šias pareigas užimdavo diduomenės atstovai. Plačiau apie maršalą A. Stankevič, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII amžiaus antroje pusėje*, p. 158 ir kt.

¹⁸⁶ „Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas būdavo renkamas vienerių metų kadencijai vis naujos sudėties. Kiekvieno administracinio vieneto bajorija gavo teisę rinkti po du teisėjus, o 1588 m. prisidėjus trims žemaičių deputatams, teismą iš viso sudarė 49 teisėjai, tačiau įvairiu metu ši teismą sudarė nuo dvidešimt iki keturiasdešimt devynių teisėjų“ A. Stankevič, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII amžiaus antroje pusėje*, p. 14–15, 154–157, 65 ten pat žr. plačiau apie deputatus; *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1582–1696). Spis*; *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697–1794). Spis*.

¹⁸⁷ Raštininkų sąrašas: *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1582–1696). Spis*, s. 36 ir kt.; *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697–1794). Spis*, s. 13–14. „Nuo veiklos pradžios XVI a. 9 dešimtmečio Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas savo kanceliarijos neturėjo, todėl raštininko pareigas ėjo to pavieto, kuriame posėdžiavo Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas, žemės teismo raštininkas. Kadangi Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo kadencijos buvo nustatytos Vilniuje, Trakuose, Minske ir Naugarduke, todėl šias pareigas atliko atitinkamai Vilniaus, Trakų, Minsko arba Naugarduko vaivadijų žemės teismų raštininkai. Po 1588 m. atitinkamai Vilniaus, Minsko arba Naugarduko žemės teismų raštininkai“ cituota iš *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai 1583–1655 (Lietuvos teisės paminklai, t. 3)*, p. 19. „Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas neturėjo pastovios buveinės. Pasibaigus atitinkamai kadencijai visą raštvedybą perimdavo kito pavieto žemės teismo kanceliarijos personalas, o tai Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veiklai atsiliepė neigiamai“ *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai 1583–1655 (Lietuvos teisės paminklai, t. 3)*, p. 19–20. „Kita vertus, metams bėgant susidarė tokia situacija, kad Vilniaus, Naugarduko ir Minsko žemės teismų raštininko pareigos dėl įvairių priežasčių neretai ilgus metus būdavo neužimtos. 1764 m. karūnaciniame Varšuvos seime Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo raštininko pareigos buvo priskirtos teisėjams (deputatams), o ne žemės teismo raštininkas, kaip iki tada. Rinkimai į šias pareigas neturėjo būti rengiami, jas kiekvienais metais turėjo užimti vis kito pavieto (pagal eiliškumą, pradėdant nuo Vilniaus) atstovas“ A. Stankevič, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII amžiaus antroje pusėje*, p. 179–180; Kaip teigia A. Stankevič, apibendrinamas Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo raštinę XVIII a. II pusėje: „nors Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo raštinė iš esmės susitvarkė su savo užduotimis, nuolatinio personalo nebuvimas ir aiškios hierarchijos stoka lėmė blogo funkcionavimo pavyzdžius“, žr. ten pat, p. 179–194; A. Stankevič, *Dokumentų klastojimo atvejai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo teismo praktikoje (XVIII a. antroje pusėje)*, *XVIII amžiaus studijos, t. 3: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: laimėjimai, iššūkiai, netektys*, sudarė R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2016, p. 250–267.

keturių kadencijų (Vilnius, Trakų, Naugarduko ir Minsko) paliktos tik dvi – Vilniaus ir Naugarduko – Minsko¹⁸⁸. Trakų vaivadija su pavietais ir Žemaitija buvo priskirtos Vilniaus kadencijai. Atitinkamai pasikeitė ir pačių kadencijų veikimo laikas ir jų trukmė¹⁸⁹.

Praktiniais sumetimais Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas dirbo dviejų sesijų per metus principu, o šios sesijos vadintos kadencijomis. Viena vyko Vilniuje (dažnai vadinta „Lietuvos“ kadencija), o antra kadencija vienais metais vyko į Minską, o kitais metais – į Naugarduką (dažnai vadinta „Rusios“ kadencija)¹⁹⁰. Pavadinimai atspindėjo pavietų, kurių bylos būdavo priskirtos atitinkamoms kadencijoms, geografinį pasiskirstymą. Kita vertus, „Lietuvos“ kadencijai buvo priskirtos ne tik su „tikraja“ Lietuva tapatinti Vilniaus ir Trakų vaivadijų pavietai bei Žemaitija. Čia nagrinėtos ir Bresto bei Polocko vaivadijų bylos¹⁹¹. Svarbu tai, kad 1775 m. „rusėniška“ sesija buvo perkelta į Gardiną¹⁹², tačiau, kita vertus, po kelių dešimtmečių, tiksliau – nuo 1792 m. birželio 6 d. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo teismo veikla buvo nutraukta.

Neanalizuojant plačiau šio teismo veiklos, itin aktualu aptarti, kaip Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo raštinėje buvo antspauduojami dokumentai. Ankstyviausią informaciją apie teisme naudotus spaudus sužinome iš 1581 m. priimtų Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo nuostatų¹⁹³.

1581 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo nuostatų 13 straipsnyje numatyta, kad visi Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo dekretai turi būti antspauduojami tos vaivadijos žemės antspaudu, kur vyko teismai: Vilniuje – Vilniaus žemės teismo antspaudu, Trakuose – Trakų žemės teismo antspaudu, Naugarduke – Naugarduko žemės teismo antspaudu, Minske – Minsko žemės teismo antspaudu. Teisėjai iš kiekvienos vaivadijos ir žemės

¹⁸⁸ Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai 1583–1655 (*Lietuvos teisės paminklai*, t. 3), p. 17.

¹⁸⁹ „Amžiams bėgant Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo darbo laikas buvo prailginamas. Pavyzdžiui, lietuviškoji sesija 1588 m. buvo prailginta iki 11 sav., 1598 m. – 16 sav., 1626 m. – 18 sav., 1699 m. – 20 sav., o rusėniškoji 1588 m. iki 15 sav., 1598 m. buvo sutrumpinta iki 12 sav., 1616 m. buvo prailginta iki 13 sav., 1626 m. – 14 sav., 1699 – 20 sav.“, A. Stankevič, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII amžiaus antroje pusėje*, p. 44–47; *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai 1583–1655 (Lietuvos teisės paminklai, t. 3)*, p. 17; Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1582–1696) Spis, s. 26–28.

¹⁹⁰ G. Sliesoriūnas, *Lietuvos istorija. T. 6. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*, p. 156.

¹⁹¹ Ten pat, p. 156.

¹⁹² A. Stankevič, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII amžiaus antroje pusėje*, p. 47.

¹⁹³ A. Janulaitis, *Vyriausiasis Lietuvos Tribunolas XVI–XVIII amž.*, Kaunas, 1927.

teismo raštininkas turėjo tuos dekretus pasirašyti¹⁹⁴. Ši norma, kad bus naudojamas atitinkamas žemės teismo spaudas, buvo įgyvendinta to meto teismo praktikoje. Pavyzdžiui, išrašuose iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo, veikusio Vilniuje, Trakuose, Naugarduke ir Minske, randame, kad jie tikrai buvo su atitinkamu žemės teismo antspaudu (t. y. jei Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas vyko Vilniuje – su Vilniaus žemės teismo, Trakuose – su Trakų žemės teismo, Naugarduke – su Naugarduko žemės teismo ir Minske – su Minsko žemės teismo antspaudu)¹⁹⁵. Taip pat buvo reglamentuota, kad teisėjai ir žemės teismo raštininkas privalo pasirašyti dokumentus. Ši norma taip pat buvo įgyvendinta. Tiek teisėjai, tiek raštininkas pasirašydavo Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo dokumentus.

Ne tik 1581 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo nuostatai reglamentavo šio teismo veiklą, bet ir 1588 m. priimtas Trečiasis Lietuvos Statutas bei Seimo priimtos konstitucijos.

Antai Trečiajame Lietuvos Statute randame ne vieną dešimtį straipsnių, kurie reglamentavo Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veiklą. Kita vertus, Trečiajame Lietuvos Statute nėra jokios informacijos, kad būtų pakeista ar papildyta anksčiau aptarta norma, reglamentavusi žemės teismų antspaudų naudojimą Lietuvos Vyriausiajame Tribunole.

XVI a. pab. – XVIII a. seimai ne kartą priiminėjo konstitucijas, kurios papildomai reglamentavo Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veiklą, tačiau jose nerandame duomenų apie spaudų naudojimą Lietuvos Vyriausiajame

¹⁹⁴ „Wszystkie Dekreta onych Sędziow maia być pieczętowane Pieczęcią Ziemią onego Woiewodztwa, gdzie się Sądy odprawuia, to iest, w Wilnie Pieczęcią Ziemią Wileńską: a w Trokach Trocką: w Nowogrodku Nowogrodzką Pieczęcią: a w Mińsku Mińską: do których listow sądowych Sędziowie główni z każdego Woiewodztwa po iedney Osobie ręce swe podpisować maia, także y Pisarz Ziemi, który te sprawy w księgi Ziemięskie wpisować będzie, ma podpisować ręką swoią, a nikomu spraw nie wydawać, aż za wiadomością Sedziow głównych, y przeczytawszy przed niemi“. A. Janulaitis, *Vyriausiasis Lietuvos Tribunolas XVI–XVIII amž.*, p. 140–141.

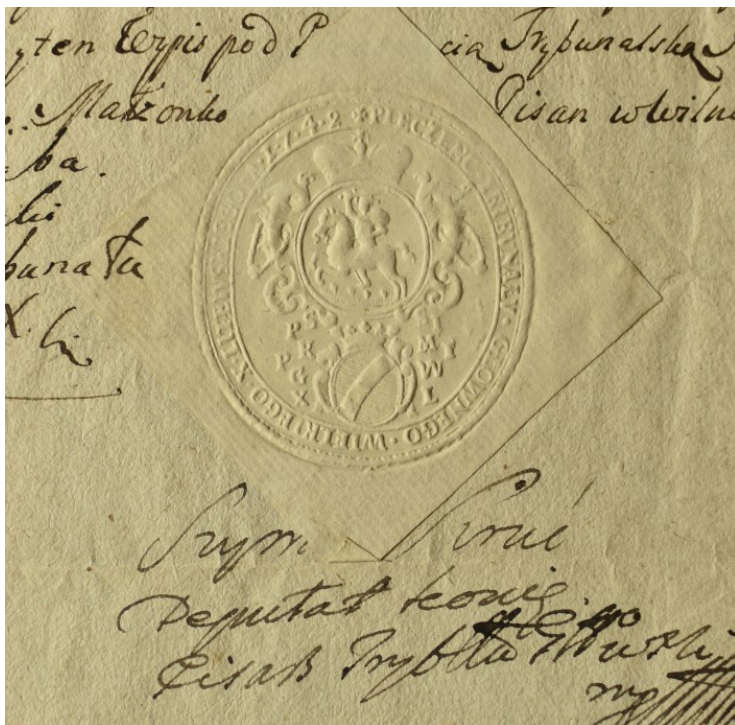
¹⁹⁵ Šiuo metu rasti ankstyviausi dokumentai su atitinkamų pavietų žemės teismų antspaudais. Pavyzdžiui, 1588 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje su Vilniaus žemės teismo antspaudu, LMAVB RS, f. 16-75, l. 88, geresnės kokybės antspaudas 1604 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje su Vilniaus žemės teismo antspaudu, LMAVB RS, f. 16-92, p. 74v; 1582 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Trakuose su Trakų žemės teismo antspaudu, LVIA f. 1177, ap. 1, b. 202, l. 7, 1586 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Trakuose su Trakų žemės teismo antspaudu, LMAVB RS, f. 264-996; 1619 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Minske su Minsko žemės teismo antspaudu, LMAVB RS, f. 43-7667; 1594 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Naugarduke su Naugarduko žemės teismo antspaudu, LMAVB RS, f. 16-81, l. 127.

Tribunole. Kita vertus, tuo metu jo išduotuose dokumentuose randame svarbios medžiagos. Įdomu tai, kad jau nuo XVIII a. pradžios iki pabaigos Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas nebenaudojo atitinkamo žemės teismo spaudu, o naudojosi savarankišku spaudu (jis atsiskiria nuo žemės teismo ir tampa savarankišku), t. y. jeigu Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas vyksta Vilniuje, naudojamosi Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Vilniaus spaudu, jeigu Naugarduke – Naugarduko spaudu, o jeigu Minske – Minsko spaudu¹⁹⁶. Nuo 1775 m. spaudas naudojamas ir Lietuvos Vyriausiajam Tribunolui posėdžius vykdant Gardine¹⁹⁷. Tai akivaizdžiai patvirtina išlikę ankstyviausi Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudai bei koroboracinė dokumentų dalis, kurioje pažymima, kad dokumentas jau su Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudu (žr. 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58 iliustracijas)¹⁹⁸.

¹⁹⁶ Šiuo metu ankstyviausi rasti savarankiški Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudai: 1722 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos vykusio Vilniuje su Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudu, LMAVB RS, f. 86-82/1, p. 94; 1744 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos vykusio Minske su Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudu, LMAVB RS, f. 148-43, p. 31; Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo Minsko kadencijos (1700/1701 m.) antspaudas. Publikuota, *Deputaci Trybunatu Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697–1794): spis*, s. 403; 1715 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos vykusio Naugarduke su Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudu, LMAVB RS, f. 90-141. Kita vertus, istoriografijoje nurodoma, kad Naugarduke savarankiški antspaudai randami jau 1699 m., o Vilniuje nuo 1705 m., tačiau M. Gumowskis nepateikia jokių nuorodų iš kur jis sužino apie šiuos antspaudus M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka*, Warszawa, 1960, s. 254–256. Tiesa, vėliau kitame savo leidinyje – M. Gumowski, *Handbuch der polnischen Siegelkunde*, Graz, 1966, S. knygos priede sudarytame antspaudų kataloge Tafel LXXI 819 jis publikavo 1705 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Vilniuje antspaudu trynę.

¹⁹⁷ 1775 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos vykusio Gardine su Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudu, LVIA, f. 1282, ap. 1, b. 9851, l. 6. Vėlyvesnis antspaudas: 1789 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos vykusio Gardine su Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudu, LMAVB RS, f. 86-34, p. 229.

¹⁹⁸ Plačiau žr. disertacijos 2.10 poskyrį „Antspaudavimo formulės ir parašai“.

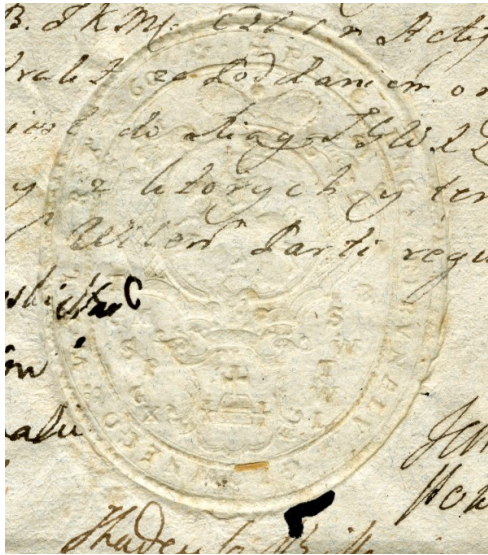
44. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo Vilniaus kadencijos (1742 m.) antspaudas, LVIA, f. 716, ap. 1, b. 2860, l. 15.

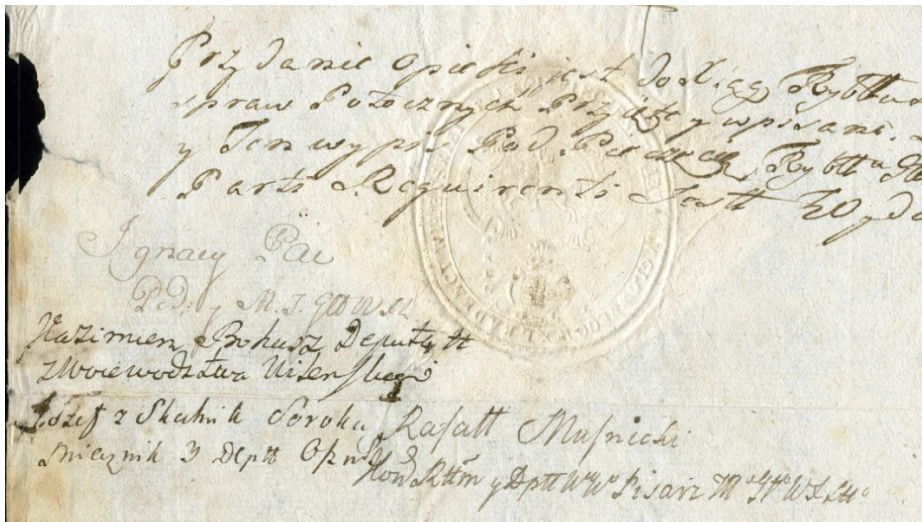
45. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo Vilniaus kadencijos antspaudas, prispaustas ant 1744 m. išrašo iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje, LMAVB RS, f. 21-1056, l. 2.

46. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo Vilniaus kadencijos (1759 m.) antspaudas, VUB RS, f. 4-(A660)-26067.

47. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo Vilniaus kadencijos (1760 m.) antspaudas, prispaustas ant 1760 m. išrašo iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje, VUB RS, f. 4-(A660)-26193, l. 6.

48. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo Vilniaus kadencijos (1761 m.) antspaudas, prispaustas ant 1761 m. išrašo iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje, VUB RS, f. 196-254.

49. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo Vilniaus kadencijos antspaudas, prispaustas ant 1784 m. išrašo iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje, LVIA, f. 1178, ap. 1, b. 340, l. 60.

50. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo Naugarduko kadencijos (1738/1739 m.) antspaudas, LMAVB RS, f. 86-82/2, l. 141.

51. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo Naugarduko kadencijos (1742/1743 m.) antspaudas, LVIA, f. 598, ap. 1, b. 198, l. 29.

52. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo Naugarduko kadencijos (1755 m.) antspaudas, LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 76, l. 522.

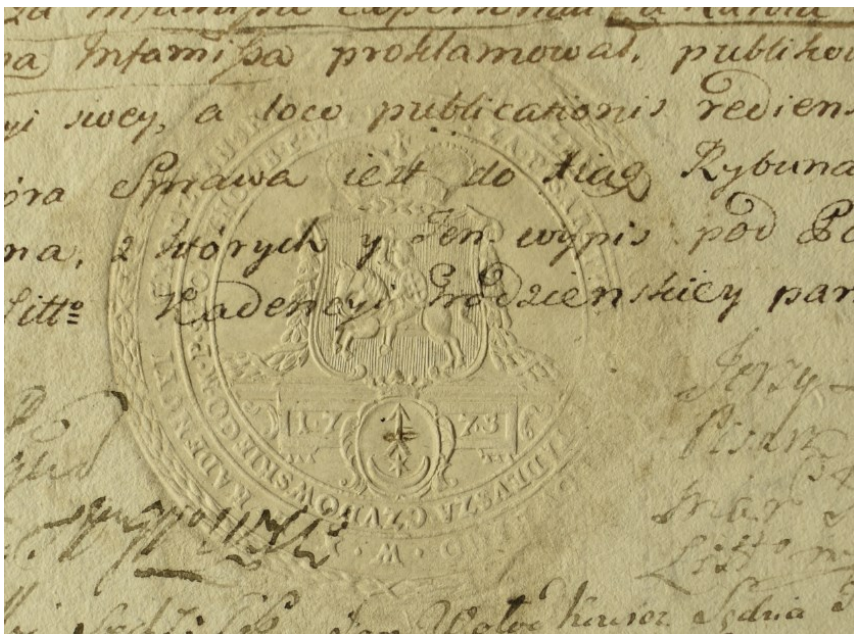
53. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo Naugarduko kadencijos (1758/1759 m.) antspaudas, LMAVB RS, f. 86-57, l. 14.

54. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo Minsko kadencijos (1743/1744 m.) antspaudas, LMAVB RS, f. 148-43, l. 31.

55. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo Minsko kadencijos (1751/1752 m.) antspaudas, LMAVB RS, f. 86-53, l. 104.

56. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo Gardino kadencijos (1775 m.) antspaudas, LVIA, f. 1282, ap. 1, b. 9851, l. 6.

57. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo Gardino kadencijos (1782 m.) antspaudas, LVIA, f. 8, ap. 4, b. 380.

58. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo Gardino kadencijos (1790 m.) antspaudas, LMAVB RS, f. 86-34, l. 229.

Šiuo metu negalime aiškiai pasakyti, kas paskatino Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo spaudų atsiradimą? Galbūt tai, kad ilgai žemės teismo raštininko vieta nebuvo užimta¹⁹⁹, kas trikdė Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veiklą. Galbūt buvo susidariusi panaši situacija, kaip Lenkijos Karalystėje, kai bajorai pyko, kad tie žemės teismo raštininkai, kurie atitinkamai taip pat dirbo Lenkijos Tribunole, buvo per daug apkrauti darbais ir negalėjo normaliai vykdyti savo pareigų²⁰⁰. Galėjo būti panaši situacija ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.

Dar kartą prie Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo spaudų klausimo grįžta tik 1792 m. Tais metais reglamentuojamos raštininko teisės ir pareigos, bet ir pabrėžiamas Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sfragistikai svarbus aspektas, kad raštininko žinioje yra Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo spaudas su valstybės herbu ir su įrašu: „Pieczęć Trybunału Głównego Ziemskiego W. X. Litt.“²⁰¹ Tačiau 1792 m. birželio 6 d. įvyko paskutinis Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo posėdis. XVIII a. pabaigoje įvykę Abiejų Tautų Respublikos padalijimai bei kiti to meto nepalankūs įvykiai galiausiai sužlugdė ir šio teismo veiklą, ir jo senąją sfragistiką.

Apibendrinant galima teigti, kad nuo veiklos pradžios XVI a. 9 dešimtmetyje Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas naudojosi atitinkamo pavieto žemės teismo spaudu, tačiau jau nuo XVIII a. Lietuvos Vyriausiajam Tribunolui vykstant Vilniuje, Minske ir Naugarduke, o vėliau ir Gardine jau buvo naudojami Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo spaudai.

¹⁹⁹ *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1582–1696). Spis*, s. 36 ir kt.; *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697–1794). Spis*, s. 13–14.

²⁰⁰ M. Adamczewski, *Pieczenie urzędowe władz lokalnych z obszaru Polski centralnej*. Łódź, 2010 (Pieczęć szlacheckiego wymiaru sprawiedliwości – pieczęć trybunału głównego Koronego w Piotrkowie), s. 92–93.

²⁰¹ A. Janulaitis, *Vyriausiasis Lietuvos Tribunolas XVI–XVIII amž.*, p. 59; *Volumina legum*, t. IX, s. 391.

2. TEISMŲ ANTSPAUDŲ ANALIZĖ

2.1. Vaizdulys

Antspaudo lauką dažniausiai sudaro dvi dalys: palei antspaudo kraštą įrašyta legenda ir centre pavaizduotas antspaudo savininko skiriamasis ženklas, kartais įrašas. Legenda apjuosta antspaudo vieta su joje pavaizduotu antspaudo savininko ženklu vadinama vaizduliu²⁰². Moksliniuose tyrimuose sfragistikos tyrinėtojai turi skirtingas nuomones ir požiūrius į vaizdulių simbolikos klasifikavimą²⁰³.

Disertacijoje nagrinėjami visi teismų (instituciniai ir pareigūnų) antspaudai priklauso herbinei grupei. Nagrinėjamus teismų institucinius antspaudus pagal vaizdulio heraldiką skirstome į tris grupes, kad būtų galima detaliau išanalizuoti jų vaizdulį (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Teismų institucinių antspaudų vaizdulio heraldika

Grupė	Teismų instituciniai antspaudai	Vaizdulio heraldika
1.	Žemės teismo instituciniai ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudai	Vaizdulyje vaizduojamas tik valstybės herbas
2.	Žemės teismo instituciniai ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudai	Vaizdulio viršuje vaizduojamas valstybės herbas, o apačioje – raštininko herbas
3.	Pilies teismo instituciniai antspaudai	Vaizdulio viršuje pilies teismo pareigūno herbas, o apačioje – pilies teismo raštininko herbas

²⁰² E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 59–60.

²⁰³ Plačiau žr. Th. Ilgen, *Sphragistik*, S. 37–38; W. Ewald, *Siegelkunde*, S. 181–182; E. Kittel, *Siegel*, S. 188–190; A. Stieldorf, *Siegelkunde*, S. 23–29. Šiuolaikinėje istoriografijoje ši problema iš naujo išsamiai aptarta: T. Diederich, *Siegelkunde, Beiträge zu ihrer Vertiefung und Weiterführung*, S. 53–74; Z. Piech, Uwagi o typologii i nazewnictwie pieczęci w Polskich i zagranicznych badaniach sfragistycznych // *Dawne pieczęcie. Typologia-metody badań-interpretacje*, pod redakcją Z. Piecha, Warszawa, 2015, s. 15 ir kt.

1 grupė, kai antspaudu vaizdujame tik valstybės herbas. Valstybės herbas buvo vaizduojamas žemės teismų instituciniuose antspauduose ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo teismų antspauduose.

Žemės teismų instituciniuose antspauduose tik valstybės herbas²⁰⁴ buvo vaizduojamas nuo pačių ankstyviausių antspaudų XVI a. 7 dešimtmetyje (kaip ir buvo nustatyta Antrajame ir dar kartą pakartota Trečiajame Lietuvos Statutuose²⁰⁵) iki pat XVIII a. pabaigos.

Iš karto galime pasakyti, kad nuo XVII a. II pusės žemės teismų instituciniuose antspauduose keičiasi heraldikos struktūra: vaizdulio viršuje vaizduojamas valstybės herbas, o apačioje atsiranda raštininko herbas (2 grupė)²⁰⁶. Kita vertus, A. Šalanda²⁰⁷ žemės teismų institucinius antspaudus pabandė klasifikuoti į 6 tipus, tačiau su tokiu skirstymu nesutinkame. Pirma, nėra aišku, kiek antspaudų analizuodamas autorius daro tokį skirstymą. Kodėl toks smulkus suskirstymas – vien pagal skydo kaitą? Heraldikos prasme aiškiai galima visus žemės teismų institucinius antspaudus skirstyti į 2 tipus: 1) tik su valstybės herbu ir 2) kai viršuje vaizduojamas valstybės herbas, o apačioje – žemės teismo raštininko herbas.

Kita vertus, ne visi žemės teismai ima naudoti raštininko herbą po valstybės herbu, bet ir toliau naudoja tik valstybės herbą net XVIII a., tai patvirtina išlikę antspaudai. Prisiminkime, kad 1764 m. reforma žemės teismo pareigūnų – teisėjo ir pateisėjo – spaudų naudojimą panaikino. Nuo tada kiekviename pavieto žemės teisme turėjo būti naudojamas vienas žemės teismo spaudas, kuriame buvo pavaizduotas valstybės herbas, įrašytas vaivadijos arba pavieto įrašas, tačiau šiuo spaudu jau buvo antspauduojami visų rūšių žemės teismo dokumentai (tiek šaukimai, tiek išrašai ir kiti dokumentai)²⁰⁸. Svarbu pabrėžti tai, kad ne visi pavietų žemės teismai pasirinkdavo naudoti tik valstybės herbą, bet toliau naudojo valstybės herbą,

²⁰⁴ Plačiau žr. disertacijos 2.2 poskyrį „Herbai teismų antspauduose: valstybės herbas“.

²⁰⁵ Statut Litewski drugiej redakcyi (1566), IV 10, s. 80–81; Статут Вялікага Княства Літоўскага 1566 года, IV 10, с. 103; I. Lappo, 1588 m. Lietuvos Statutas, IV 12, p. 180.

²⁰⁶ Plačiau apie šią problemą žr. disertacijos 2.5 poskyrį „Raštininkų herbai“.

²⁰⁷ А. Шаланда, Земскія печаткі Вялікага Княства Літоўскага у XVI–XVIII ст.: аснаўныя тыпы, с. 277–298.

²⁰⁸ „Vienas pavieto žemės teismo spaudas su Lietuvos herbu ir vaivadijos arba pavieto įrašu, ir nutarimams ir išrašams naudojamas, privalo būti žemės kanceliarijoje saugomas“, *Volumina legum*, t. 7, p. 178 (404).

o po juo – teismo raštininko herbą²⁰⁹, tačiau kodėl? Greičiausiai tai lėmė to meto tradicija.

XVIII a. pradžioje Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo teismų antspauduose tik valstybės herbas²¹⁰ buvo vaizduojamas ant ankstyviausių jo antspaudų. Kaip rodo surasti antspaudai, galime tvirtai teigti, kad Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo heraldiniai sprendimai buvo nukopijuoti nuo to meto žemės teismo institucinių spaudų.

Tiesa, valstybės herbo vaizdavimas antspauduose išliko tik kelis dešimtmečius. Pirmaisiais XVIII a. dešimtmečiais Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo teismas pakeičia vaizdulio heraldiką – valstybės herbą vaizduoja viršuje, o apačioje vaizduoja Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo teismo to raštininko herbą (2 grupė)²¹¹. Nuo tada iki pat XVIII a. pabaigos Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspauduose buvo naudojama būtent tokia heraldinė struktūra. Ši heraldika buvo nusižiūrėta nuo žemės teismo institucinių antspaudų, nes tokia heraldika jau buvo įsitvirtinusi to meto instituciniuose žemės teismų antspauduose. Tokį Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudų heraldikos vaizdavimą galime paaiškinti paprastai: reikia atminti, kad ilgai Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo raštininko pareigas ėjo atitinkamos vaivadijos žemės teismo raštininkas²¹².

3 grupė – pilies teismo institucinio antspaudu vaizdulio viršuje buvo vaizduojamas pilies teismo pareigūno herbas, o apačioje – pilies teismo raštininko herbas. Pavyzdžiui, 1781 m. išrašas iš Vilniaus pilies teismo knygos su pilies teismo instituciniu antspaudu²¹³. Viršuje vaizduojamas Vilniaus vaivados K. S. Radvilos herbas, o apačioje – pilies teismo raštininko herbas. Tyrimo metu nepavyko nustatyti, kokios aplinkybės lėmė, kad pilies teismo raštinei prireikė pagaminti savarankišką, institucinį spaudą. Teisiniuose šaltiniuose tai nebuvo užfiksuota, greičiausiai tai lėmė praktika. Lieka neatsakytas klausimas, kodėl buvo pasirinkta būtent tokia heraldika? Viena vertus, tokia heraldika rodytų iš dalies žemės teismo institucinių antspaudų heraldikos kopijavimą, tik vietoje valstybės herbo naudojamas pilies teismo pareigūno herbas ir atitinkamai pilies teismo raštininko herbas.

²⁰⁹ Plačiau žr. disertacijos 2.5 poskyrį „Raštininkų herbai“.

²¹⁰ Plačiau žr. disertacijos 2.2 poskyrį „Herbai teismų antspauduose: valstybės herbas“.

²¹¹ Plačiau žr. disertacijos 2.5 poskyrį „Raštininkų herbai“.

²¹² *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1582–1696). Spis*, s. 36 ir kt.; *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697–1794). Spis*, s. 13–14.

²¹³ LMAVB RS, f. 264-850.

Visus nagrinėjamus teismų pareigūnų antspaudus pagal vaizdulio heraldiką skirstome į 4 grupes, kad būtų galima detaliau išanalizuoti jų vaizdulį (žr. 2 lentelę)²¹⁴.

2 lentelė. Teismų pareigūnų antspaudų vaizdulio heraldika

Teismų pareigūnų antspaudai	Vaizdulio heraldika
Šias 4 grupes randame teismų pareigūnų antspauduose: žemės teismo pareigūnų – teisėjo ir pateisėjo, pilies teismo pareigūnų – vaivados, pavaivadžio, seniūno, paseniūnio, vietininko ir teisėjo, o pakamario teismo pareigūnų – pakamario ir kamarininko	<ol style="list-style-type: none"> 1. Vaizdulyje vaizduojama herbo figūra be skydo 2. Vaizdulyje vaizduojamas tik vienas herbas skyde 3. Vaizdulyje vaizduojamas vienas herbas skyde, o virš skydo šalmas su jo papuošalu 4. Vaizdulyje vaizduojamas daugiau negu vienas arba jungtinis herbas skyde

Apibendrinant galima pasakyti, kad teismų instituciniai ir pareigūnų antspaudai išsiskyrė savo heraldiniais sprendimais. Kiekvienas heraldinis sprendimas teismų antspauduose turėjo savo motyvą. Iš nagrinėjamų teismų išsiskyrė žemės teismas, kurio heraldiniai sprendimai instituciniuose antspauduose greičiausiai padarė įtaką pilies ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo teismo institucinių antspaudų heraldiniams sprendimams.

²¹⁴ Plačiau apie šias grupes žr. disertacijos 2.3 poskyrį „Herbas teismų pareigūnų antspauduose“ ir 2.4 poskyrį „Herbas teismų pareigūnų antspauduose: šaltinis genealoginei savimonei tirti“.

2.2. Herbai teismų antspauduose: valstybės herbas

Lietuvos herbas – šarvuotas raitelis su kalaviju ir skydu, – dabar vadinamas *Vyčiu*, yra vienas seniausių valstybės herbų Europoje²¹⁵. Nagrinėjamu laikotarpiu XVI–XVIII a. jis buvo vadinamas *Pogonia* (toliau tekste jį vadinsime valstybės herbu). Valstybės herbas yra vienas iš nedaugelio, kurio simbolika buvo perimta ne iš dinastinių herbų, kaip buvo daugelyje Europos kraštų, bet iš kunigaikščių portretinių antspaudų²¹⁶. Reikia pažymėti, kad XVI–XVIII a. valstybės herbas neturėjo tam tikro kokių nors įstatymu numatyto etalono, kaip jis turi atrodyti, tačiau tuo metu buvo nusistovėjusi tam tikra jo vaizdavimo ikonografija.

Valstybės herbas buvo vaizduojamas žemės ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo teismų instituciniuose antspauduose. Antspauduose vaizduojamas raitelis rodė valstybės herbą, taip pat jis rodė šių institucijų valstybinę, administracinę ir teisinę priklausomybę Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei²¹⁷.

Valstybės herbo naudojimas žemės teismo instituciniuose spauduose buvo reglamentuotas Antrajame ir Trečiajame Lietuvos Statutuose²¹⁸. Rasti ankstyviausi žemės teismo antspaudai patvirtina, kad šių normų buvo laikomasi ir antspauduose vaizduotas valstybės herbas, o aplink jį užrašytas

²¹⁵ Plačiau apie valstybės herbą: E. Rimša, *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, p. 56–69; Z. Piech, *Monety, pieczęcie i herby w systemie symboli władzy Jagiellonów*, Warszawa, 2003, s. 227–242; E. Rimša, *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto antspaudai ir žemių heraldika*, p. 64, 78 išnaša.

²¹⁶ E. Rimša, *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, p. 56–69.

²¹⁷ Valstybės herbo vaizdavimas žemės teismų spauduose nurodė ir kitą svarbų faktą, tai šių teismų teisinę priklausomybę Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei. Pavyzdžiui, 1569 m. sudarius Liublino Uniją, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė neteko kai kurių savo teritorijų – Voluinės, Palenkės, Braclavo ir Kijevo vaivadijų, kurios perėjo Lenkijos karalystei. Plačiau: *Liublino unija: idėja ir jos tęstinumas*, sud. L. Glemža ir R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2011; J. Kiaupienė, *Tarp Romos ir Bizantijos: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinės kultūros aukso amžius (XV a. antroje pusėje – XVII a. pirmoje pusėje)*, Vilnius, 2016, p. 51, 62, 163; S. K. Kuczyński, *Polskie herby ziemskie. Geneza, treści, funkcje*, 1993, s. 94 ir kt. bei 180 ir kt. Heraldika ilgai nelaukus buvo papildyta: M. Adamczewski, *Pieczęcie urzędowe władz lokalnych z obszaru Polski centralnej*. Łódź, 2010, s. 64–65. Galime palyginti kelis rastus po Liublino Unijos žemės teismo antspaudus, esančius ant 1601 m. dokumentų. Žemės teismų antspauduose ant Voluinės kryžiaus uždėtas Lenkijos valstybės herbas – Ereliis. Taip parodant šios institucijos priklausomybę Lenkijai LMAVB RS, f. 16-88, l. 79, 132.

²¹⁸ Statut Litewski drugiej redakcyi (1566), IV 10, s. 80–81; Статут Вялікага Княства Літоўскага 1566 года, IV 10, с. 103; I. Lappo, 1588 m. Lietuvos Statutas, IV 12, p. 180.

pavieto pavadinimas²¹⁹. Kita vertus, reikia pažymėti, kad nors ankstyviausių žemės teismų institucinių antspaudų heraldika ir dydis sutapo, tačiau jie skyrėsi savo legendomis²²⁰.

Ankstyviausių žemės teismo institucinių antspaudų vaizdulo heraldika buvo nusižiūrėta nuo valdovo mažųjų antspaudų heraldikos (žr. 59 iliustraciją, ją palyginti su 60 iliustracija).

59. 1572 m. Lietuvos valstybės mažasis antspaudas, kuris buvo naudotas 1544 m. (1545 m.?)–1572 m., LMAVB RS, f. 1-180.

²¹⁹ 1568 m. šaukimas su Vilniaus žemės teismo antspaudu, VUB RS, f. 69-112 (šis ankstyviausias, bet labai prastos kokybės). Tokios pat heraldikos antspaudas randamas ant 1604 m. išrašo iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo su Vilniaus žemės teismo antspaudu, LMAVB RS, f. 16-92, l. 74v. Toliau galime nurodyti keletą geriausiai išlikusių antspaudų: 1589 m. šaukimas su Vilkmėgės žemės teismo antspaudu, VUB RS, f. 5-A8-2009; 1597 m. šaukimas su Breslaujos žemės teismo antspaudu, LMAVB RS, f. 16-84, l. 19; 1568 m. šaukimas su Kauno žemės teismo antspaudu, LMAVB RS, f. 38-1, l. 60v; 1581 m. šaukimas su Upytės žemės teismo antspaudu, LVIA, f. 1294, ap. 1, b. 19, l. 1; 1605 m. šaukimas su Trakų žemės teismo antspaudu, LMAVB RS, f. 138-203, l. 1; 1568 m. šaukimas su Ašmenos žemės teismo antspaudu, VUB RS, f. 77-3. Valstybės herbas buvo vaizduojamas ir kituose žemės teismų antspauduose: 1569 m. šaukimas su Bresto žemės teismo antspaudu, VUB RS, f. 69-7; 1583 m. šaukimas su Oršos žemės teismo antspaudu, LMAVB RS, f. 16-76, l. 66; 1583 m. šaukimas su Vitebsko žemės teismo antspaudu LMAVB RS, f. 43-16853; 1598 m. šaukimas su Minsko žemės teismo antspaudu, LMAVB RS, f. 16-85, l. 172; 1618 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Naugarduke su Naugarduko žemės teismo antspaudu, LMAVB RS, f. 16-100 ir t. t.

²²⁰ Plačiau žr. disertacijos 2.10 poskyrį „Antspaudavimo formulės ir parašai“.

60. 1565 m. Ašmenos žemės teismo antspaudas, prispaustas ant 1568 m. šaukimo, VUB RS, f. 77-3.

Neretai ilgai buvo naudojami ir seniausi, tik po reformos pagaminti spaudai. Pavyzdžiui, literatūroje buvo atkreiptas dėmesys, kad Brastos pavieto žemės teisme 1636–1638 m. dar randama dokumentų su antspaudu, kuriame 1565 m. data (ji rodo spaudo pagaminimo datą)²²¹. Taigi daugiau nei 70 metų buvo naudojamas tuo pačiu spaudu. Pavyzdžiui, Vilniaus žemės teismas senąjį (ankstyviausią 1565 m. pagamintą spaudą) neabejotinai naudojo daugiau nei 40 metų (iki 1606 m.)²²². Vėliau dėl įvairių priežasčių (karai, gaisrai ir kitos nelaimės) pavietų žemės teismai spaudus gaminosi patys. Tačiau ar ir toliau XVII a. buvo gaminami tokios pačios heraldikos spaudai ir valstybės herbas buvo vienodai juose vaizduojamas? Kaip rodo tyrimui surinkta medžiaga – tikrai ne.

Visuose žemės teismų instituciniuose antspauduose vaizduojamos valstybės herbo figūros buvo pastovios, tačiau skyrėsi jų vaizdavimas. Išanalizavus tyrime naudotus XVII–XVIII a. žemės teismo institucinius antspaudus, galima pateikti apibendrinančią lentelę (žr. 3 lentelę; 61 iliustraciją).

²²¹ А. Шаланда, Земскія печаткі Вялікага Княства Літоўскага у XVI–XVIII ст.: аснаўныя тыпы, с. 286.

²²² 1606 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Vilniuje LMAVB RS, f. 138-211. Antspaudas labai prastos kokybės, tačiau matosi, kad heraldika kitokia. 1606–1614 m. laikotarpio antspaudai nerasti. Neabejotinai naujos heraldikos Vilniaus žemės teismo antspaudas naudojamas 1615 m. ant išrašo iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Vilniuje, LMAVB RS, f. 21-1547, l. 16 v.

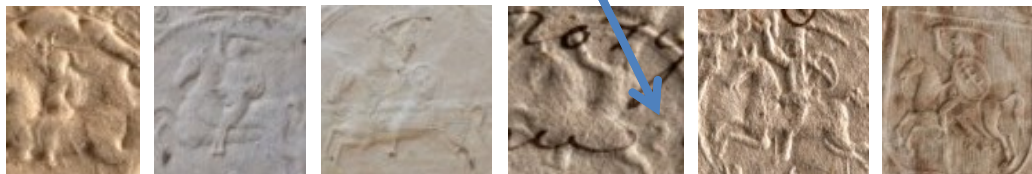
61. Valstybės herbas žemės teismo instituciniuose antspauduose.

3 lentelė. Žemės teismo instituciniai antspaudai. Valstybės herbo figūros

Panašumai	Skirtumai
1. Žirgo uodega pakelta (kilpos formos, krentanti į apačią)	1. Raitelis virš galvos laiko (kalaviją/ kardą)
2. Žirgo padėtis (pasiruošęs šuoliui – gynybai)	2. Raitelio šalmas
	3. Raitelio galvos bruožai
	4. Raitelio apranga
	5. Ant raitelio kairiojo peties esančio skydo forma
	6. Ant raitelio kairiojo peties esančiame skyde vaizduojamas Jogailaičių kryžius / pustrėčio kryžiaus
	7. Stilizuota arba dviejų / trijų ragų gūnia
	8. Žemė / nieko nėra
	9. Kalavijui / kardui laikyti skirta vieta – kalavijo / kardo makštis
	10. Žirgas (galva, karčiai)
	11. Kamanos
	12. Pentinas
	13. Žirgo diržai
	14. Kiti pagražinimai
	15. Grafinis spalvų žymėjimas

Panašumai

Žirgo uodega pakelta (kilpos formos, krentanti į apačią)

Žirgo padėtis (pasiruošęs šuoliui – gynybai)

Skirtumai

Raitelis virš galvos laiko (kalaviją/ kardą)

Raitelio šalmas, galvos bruožai, ant raitelio kairiojo peties esančio skydo forma bei raitelio apranga skyresi

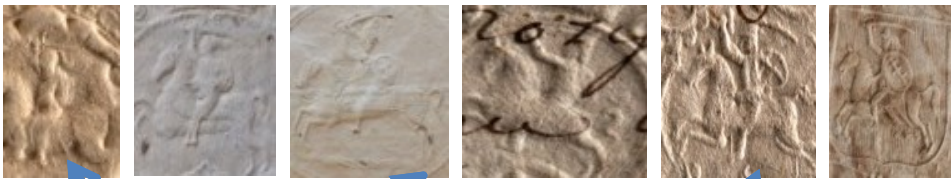

Ant raitelio kairiojo peties esančiame skyde vaizduojamas
Jogailaičių kryžius / pustrėčio kryžiaus

Kamanos

Žirgas (galva, karčiai), žirgo diržai, pentinas, kiti pagražinimai ir
grafinis spalvų žymėjimas

Kalavijui laikyti
skirta vieta – kalavijo makštis

Žemė/ nieko nėra

Stilizuota/ trijų ragų gūnia

Visuose žemės teismų instituciniuose antspauduose matome tik kelis panašius herbo figūrų vaizdavimus. Pavyzdžiui, visuose antspauduose žirgo padėtis vienoda. Jis tarsi pasiruošęs šuoliui – gynybai. Visuose antspauduose žirgo uodega pakelta (kilpos formos, krentanti į apačią).

Valstybės herbo figūrų vaizdavimo nepastovumą rodo pastebėti skirtumai, kuriuos verta aptarti plačiau. Pavyzdžiui, skyrėsi raitelio šalmo forma, apranga bei jo galvos bruožai²²³. Ant raitelio kairiojo peties esančio skydo forma dažniausiai buvo ovalo formos, pavienis atvejis, kai randame stačiakampį, smailėjantį į apačią²²⁴. Ant raitelio kairiojo peties esančiame skyde buvo vaizduojamas Jogailaičių kryžius²²⁵, tačiau XVIII a. pabaigoje imta vaizduoti pustrėčio kryžius²²⁶. Nuo pačių ankstyviausių žemės teismo institucinių antspaudų raitelis virš galvos laiko kalaviją. XVII a. II pusė yra pereinamasis laikotarpis, o jau nuo XVIII a. pradžios neabejotinai jį keičia kardo vaizdavimas, kuris ir lieka antspauduose iki pat XVIII a. pabaigos. Skyrėsi po sėdinčiu raiteliu esanti gūnia²²⁷, pavaizduota dviejų²²⁸, trijų

²²³ Galime nurodyti ne vieną dešimtį žemės teismo antspaudų, tačiau ne visi jie gerai išlikę, todėl čia ir toliau nuorodose nurodysime po vieną ar kelis geriausiai išlikusius antspaudų atvejus, kur herbo figūra neabejotinai gerai matosi. Plg. ankstesnėse išnašose nurodytus ankstyviausius XVI a. II pusės žemės teismo antspaudus su XVIII a. II pusės (kuriuose itin kruopščiai pavaizduotas raitelis, jo galvos bruožai, apranga). Pavyzdžiui, 1768 m., išrašas iš Lydos žemės teismo knygos su Lydos žemės teismo antspaudu, LVIA, f. 598, ap. 1, b. 410, l. 10; 1780 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo knygos su Ašmenos žemės teismo antspaudu, VUB RS, f. 67-3092.

²²⁴ Galime daryti prielaidą, kad tokia (smailėjanti į apačią) skydo forma buvo nusižiūrėta nuo valdovo mažųjų antspaudų. Pavyzdžiui, tokius skydus randame Vladislavo Vazos, Jono Kazimiero, Jono Sobieskio ir kt. valdovų mažuosiuose antspauduose. M. Gumowski, *Pieczenie królów polskich*, Kraków, 1919, Tabl. XXV, XXVIII, XXXVI ir kt.

²²⁵ Plačiau apie dvigubą kryžių: E. Rimša, *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, p. 70. Jį randame nuo pačių ankstyviausių žemės teismų antspaudų iki pat XVIII a. II pusės. Pavyzdžiui, 1774 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos su Trakų žemės teismo antspaudu, LMAVB RS, f. 20-2994; 1774 m. išrašas iš Gardino žemės teismo knygos su Gardino žemės teismo antspaudu, LVIA, f. 716, ap. 4, b. 98, l. 54; 1783 m. išrašas iš Breslaujos žemės teismo knygos su Breslaujos žemės teismo antspaudu, VUB RS, f. 67-3118.

²²⁶ 1788 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos su Trakų žemės teismo antspaudu, LVIA, f. 525, ap. 8, b. 594, l. 38; 1792 m. išrašas iš Kauno žemės teismo knygos su Kauno žemės teismo antspaudu, LVIA, f. 716, ap. 2, b. 116, l. 209; 1791 m. išrašas iš Vilniaus žemės teismo knygos su Vilniaus žemės teismo antspaudu, VUB RS, f. 5– f. 90-26637. Šiuo metu negalime tiksliai atsakyti, kodėl jis atsiranda žemės teismų antspauduose.

²²⁷ 1780 m. išrašas iš Breslaujos žemės teismo knygos su Breslaujos žemės teismo antspaudu, VUB RS, f. 67-3092.

ragų²²⁹. Kalavijui, vėliau kardui laikyti skirta vieta – kalavijo/ kardo makštis ir pentinas²³⁰ vaizduoti, bet antspaudoose jie ne visada aiškiai matosi. Skirtingai buvo raizomas ir žirgas. Pavyzdžiui, vieni meistrai itin detaliai atvaizdavo žirgo galvą, jo plaukus – karčius, kiti meistrai labai nepreciziškai jį pavaizdavo²³¹. Nevienodai buvo vaizduojami ir kiti žirgo papuošimai / kaustymas / diržai (vienuose antspaudoose vaizduoti, kituose dėl meistro neatidumo pamiršti pavaizduoti). Net kamanos buvo vaizduojamos skirtingai. Nors dažniausiai po žirgu nebuvo nieko vaizduojama²³². Rečiau galime aptikti, kad po žirgu buvo vaizduojama žemė²³³. XVIII a. II pusėje paplinta grafinis spalvų žymėjimas²³⁴ žemės teismų instituciniuose antspaudoose. Galime nurodyti keletą pavyzdžių: 1777 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos su Trakų žemės teismo antspaudu²³⁵ ir 1786 m. išrašas Vilniaus žemės teismo knygos su Vilniaus žemės teismo antspaudu²³⁶. Vaizdulio viršuje pavaizduotas valstybės herbas. Herbo spalvos pažymėtos grafiškai. Raudona spalva nurodoma smulkiomis statmenomis linijomis, o apačioje žemės teismo raštininko herbo spalvos pažymėtos grafiškai. Mėlyna spalva nurodoma horizontaliomis linijomis. Žinoma, skydo pabraižymas ne visada būtinai reikšdavo spalvą. Kartais jos galėjo reikšti meninę reikšmę.

²²⁸ 1727 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje su Vilniaus žemės teismo antspaudu, LVIA, f. 20, ap. 1, b. 69, l. 25.

²²⁹ 1789 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo su Ašmenos žemės teismo antspaudu VUB RS, f. 5 – f. 115-31105.

²³⁰ Pavyzdžiui, aiškiai matomas pentinas 1774 m. išrašas iš Gardino žemės teismo knygos su Gardino žemės teismo antspaudu, LVIA, f. 716, ap. 4, b. 98, l. 54.

²³¹ Plg. žirgas pavaizduotas labai nepreciziškai 1651 m. Ašmenos žemės teismo šaukimas, VUB RS, f. 4-(A653)-24737 ir 1683 m. Trakų žemės teismo šaukimas, LMAVB RS, f. 138-438.

²³² 1599 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos su Vilniaus žemės teismo antspaudu, LMAVB RS, f. 43-3900.

²³³ 1776 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos su Trakų žemės teismo antspaudu, LMAVB RS, f. 138-1312, l. 30.

²³⁴ XVII a. pirmoje pusėje pradėta herbų spalvas žymėti grafiškai. „Labiausiai paplito 1639 m. sukurta ir vėliau kitų autorių papildyta Petro Sancto spalvų žymėjimo sistema. Pagal Petro Sancto spalvų žymėjimo sistemą auksas herbuose žymimas smulkiomis taškeliais. Jie gali būti išdėstyti tiek taisyklingomis linijomis, tiek išbarstyti ant viso žymimo lauko. Raudona spalva nurodomas smulkiomis statmenomis, mėlyna – horizontaliomis linijomis, o juoda – statmenomis ir horizontaliomis linijomis, kurios primena tankų tinkliuką ir t. t.“ Plačiau apie spalvų žymėjimą cituota iš E. Rimša, *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, p. 23; *Handbuch der Heraldik: Wappenfibel*, von L. Biewer, 2002, S. 44 ir kt.; *Wappen: Handbuch der Heraldik*, bearbeitet von L. Biewer und E. Henning, Köln, 2017, S. 88 ir kt.

²³⁵ LMAVB RS, f. 264-618.

²³⁶ LVIA, f. 20, ap. 1, b. 100.

Spaudo raižytojai neabejotinai turėjo valstybės herbo atvaizdą, tačiau, tikėtina, kad tik nuo meistro kvalifikacijos ir atidumo raižant spaudą atsirado nurodyti skirtumai (žr. 3 lentelę). Galiausiai ir patys meistrai, ir jų mokiniai per laikmetį keitėsi, tai akivaizdžiai parodo, kaip skirtingai buvo raižomas valstybės herbas spauduose.

Kitas labai svarbus pastebėjimas, kad žemės teismų instituciniuose antspauduose pavaizduoto valstybės herbo heraldika buvo nusižiūrėta nuo valdovo mažųjų antspaudų. Tai galime paaiškinti tuo, kad spaudai galėjo būti užsakinėjami Vilniuje. Galbūt kai kuriuos spaudus, pavyzdžiui, Vilniaus žemės teismo institucinius spaudus, galėjo gaminti ir valdovui spaudus gaminusios dirbtuvės. Dar viena prielaida būtų, kad spaudus galėjo gaminti valdovo spaudo gamintojo aplinkoje dirbę pameistriai. Neatmeskime ir tokios galimybės, kad žemės teismų kanceliarijos gaudavo valdovo dokumentų ir galėjo nusižiūrėti nuo pačių dokumentų. Kai kurios spaudų gaminimo iniciatyvos galėjo būti ir vietinės kilmės. Tai yra kartais randame tokių žemės teismo institucinių antspaudų²³⁷, kurių heraldika rodo, kad spaudą gamino ne itin atidus meistras ir ji tikrai neprilygo valdovo mažųjų antspaudų heraldikai, tačiau ir tokius spaudus naudojo teisme, nes reikėjo dokumentus antspauduoti, o naujo spaudo užsakymas būtų užtrukęs. Galėjo būti ir vietinė, paties žemės teismo raštininko iniciatyva nurodyti meistriui, kokias turi būti spaudo heraldika.

Kita vertus, tai tik prielaidos, nes šiuo metu tikslaus atsakymo negalime pateikti. XVII a. II pusės žemės teismų institucinių antspaudų medžiagos fragmentiškumas neleidžia tiksliai nustatyti, kuriais dešimtmečiais kiekviename pavieta žemės teisme buvo pereita prie skirtingų valstybės herbo figūrų vaizdavimo. Šiuo metu negalime nustatyti, iš kur ateidavo tos tendencijos. Iš Vilniaus, kaip centro? Iš monetų? Ar vienareikšmiškai tik iš valdovų antspaudų? Nėra išlikusių šaltinių, kuriuose būtų užfiksuota, kodėl buvo priimami tokie heraldikos sprendimai. Kitų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavieta žemės teismų instituciniuose antspauduose valstybės herbo figūros XVI–XVIII a. buvo nusistovėjusios, tačiau taip pat skyrėsi jų vaizdavimas²³⁸.

²³⁷ 1651m. Ašmenos žemės teismo šaukimas, VUB RS, f. 4-(A653)-24737.

²³⁸ Plg. 1777 m. išrašas iš Pinsko žemės teismo knygos su Pinsko žemės teismo antspaudu LVIA, f. 597, ap. 2, b. 1260, l. 44; 1791 m. išrašas iš Polocko žemės teismo knygos su Polocko žemės teismo antspaudu, LVIA, f. 599, ap. 1, b. 125, l. 130; 1782 m. išrašas iš Valkavisko žemės teismo knygos su Valkavisko žemės teismo antspaudu VUB RS, f. 5 – f. 125-31540; 1776 m. išrašas iš Slanimo žemės teismo knygos su Slanimo žemės teismo antspaudu, LVIA, f. 716, ap. 4, b. 98, l. 90; 1785 m. išrašas iš Rečicos žemės teismo knygos su Rečicos žemės teismo antspaudu

XVIII a. pradžioje pradėjus naudoti Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo spaudus (Vilniuje, Minske, Naugarduke, vėliau XVIII a. II pusėje ir Gardine), antspauduose vaizduojamos valstybės herbo figūros taip pat buvo pastovios XVIII a. pradžioje – XVIII a. pabaigoje, tačiau skyrėsi jų vaizdavimas.

Analizuojant valstybės herbo figūras žemės teismų instituciniuose ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspauduose, nurodant panašumus ir skirtumus, sudarytos dvi atskiros lentelės. Nors bus matomi valstybės herbo figūrų aprašymo pasikartojimai, tačiau kiekvienos iš jų aprašymas kita tvarka išvadų nekeistų.

Galime išskirti pagrindinius (visų tyrime naudotų Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudų) panašumus ir skirtumus (žr. 4 lentelę; 62 iliustraciją).

VUB RS, f. 4-(A769)-29243; 1771 m. išrašas iš Vitebsko žemės teismo knygos su Vitebsko žemės teismo antspaudu LVIA, f. 599, ap. 1, b. 259, l. 231. A. Citovas taip pat nurodo keletą XVII–XVIII a. žemės teismų antspaudų: 1674 m. Pinsko žemės teismo antspaudu nuotrauka, 1713 m. Minsko žemės teismo antspaudu nuotrauka, 1765 m. Minsko žemės teismo antspaudu nuotrauka А. Цитоу, *Геральдика Беларуси*. Минск, 2007, s. 98. M. Gumowski taip pat nurodo keletą XVII–XVIII a. antspaudų trynių: Tafel LXIX 802 1704 m. Minsko žemės teismo antspaudu, Tafel LXX 808 1719 m. Naugarduko žemės teismo, 810 1765 m. Oršos žemės teismo antspaudų trynes M. Gumowski, *Handbuch der polnischen Siegelkunde*, S. priedai, lentelės (Tafel LXIX, Tafel LXX).

62. Valstybės herbas Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspauduose.

4 lentelė. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudai. Valstybės herbo figūros

Panašumai	Skirtumai
1. Ant raitelio kairiojo peties esančiame skyde vaizduojamas Jogailaičių kryžius	1. Raitelio šalmas
2. Žirgo uodega pakelta (kilpos formos, krentanti į apačią)	2. Raitelio galvos bruožai
3. Žirgo padėtis (pasiruošęs šuoliui – gynybai)	3. Raitelio apranga
4. Raitelis virš galvos laiko kardą	4. Ant raitelio kairiojo peties esančio skydo forma
	5. Stilizuota arba dviejų / trijų ragų gūnia
	6. Žemė / pilis? / nieko nėra
	7. Kardui laikyti skirta vieta – kardo makštis
	8. Žirgas (galva, karčiai)
	9. Kamanos
	10. Pentinas
	11. Žirgo diržai
	12. Kiti pagražinimai
	13. Grafinis spalvų žymėjimas

Panašumai

Ant raitelio kairiojo peties esančiame skyde vaizduojamas Jogailaičių kryžius

Žirgo uodega pakelta (kilpos formos, krentanti į apačią)

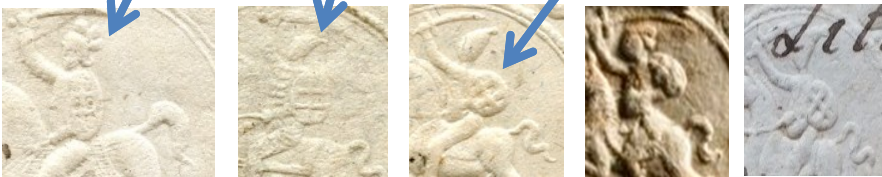

Žirgo padėtis (pasiruošęs šuoliui – gynybai)

Raitelis virš galvos laiko kardą

Skirtumai

Raitelio šalmas, galvos bruožai, ant raitelio kairiojo peties esančio skydo forma bei raitelio apranga skyrėsi.

Stilizuota / trijų ragų gūnia

Kamanos

Žemė / nieko nėra / pilis?

Kardui laikyti skirta vieta – kardo makštis

Žirgas (galva, karčiai), žirgo diržai, pentinas, kiti pagražinimai ir grafinis spalvų žymėjimas žr. iliustracijas (Valstybės herbas Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspauduose).

Visuose Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspauduose matome tik kelias panašiai vaizduojamas herbo figūras. Visuose antspauduose žirgo padėtis vienoda. Jis tarsi pasiruošęs šuoliui – gynybai. Žirgo uodega pakelta (kilpos formos, krentanti į apačią). Ant raitelio kairiojo peties esančiame skyde vaizduojamas Jogailaičių kryžius. Priešingai nei analizuotuose žemės

teismo instituciniuose antspauduose, galime matyti, kad ant raitelio kairiojo peties esančiame skyde nėra pustrėčio kryžiaus. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspauduose virš raitelio galvos iškeltas kardas. Jis vaizduojamas nuo pat XVIII a. pradžios iki XVIII a. pabaigos.

Valstybės herbo figūrų vaizdavimo nepastovumą rodo surasti skirtumai, kuriuos verta aptarti plačiau. Pavyzdžiui, skyrėsi raitelio šalmo forma, apranga bei jo galvos bruožai²³⁹. Ant raitelio kairiojo peties esančio skydo forma dažniausiai buvo ovalo formos²⁴⁰, itin retai pasitaiko kitokia skydo forma²⁴¹. Skyrėsi po sėdinčiu raiteliu esanti gūnia²⁴², pavaizduota dvejų²⁴³, trijų ragų²⁴⁴. Kardui laikyti skirta vieta – kardo makštis ir pentinas – ne visada aiškiai matosi antspauduose. Skirtingai buvo raižomas ir žirgas. Pavyzdžiui, vieni meistras itin detalai atvaizdavo žirgo galvą, jo plaukus – karčius, kiti meistras labai nepreciziškai jį pavaizdavo. Nevienodai buvo vaizduojami ir kiti žirgo papuošimai / kaustymas / diržai (vienuose antspauduose vaizduoti, kituose dėl meistro neatidumo pamiršti pavaizduoti). Net kamanos ir jų dirželiai buvo vaizduojami skirtingais būdais²⁴⁵. Nors dažniausiai po žirgu nebuvo nieko vaizduojama. Rečiau galime aptikti, kad po žirgu buvo vaizduojama žemė²⁴⁶ arba lyg pilies motyvas. XVIII a. II pusėje taip pat paplinta grafinis spalvų žymėjimas Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspauduose²⁴⁷.

²³⁹ Galime nurodyti ne vieną pavyzdį. Čia ir toliau nurodysime palyginamuosius šaltinius. Pavyzdžiui, paprastai pavaizduotas raitelis: 1760 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje, VUB RS, f. 4-(A660)-26193, l. 6; Plg. itin detalai pavaizduotas raitelis, šalmas, galvos bruožai, apranga: 1781 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Vilniuje dekretas, LMAVB RS, f. 86-34, l. 204.

²⁴⁰ Pavyzdžiui, 1759 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Vilniuje sprendimas su antspaudu, skydas ovalus, VUB RS, f. 4-(A660)-26067.

²⁴¹ Kiek kitokia skydo forma (lyg stačiakampis smailėjantis į apačią) 1722 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje, LMAVB RS, f. 86-82/1, l. 94.

²⁴² 1744 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje, LMAVB RS, f. 21-1056, l. 2.

²⁴³ 1722 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje, LMAVB RS, f. 86-82/1, l. 94.

²⁴⁴ Trijų ragų gūnios Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Vilniuje dokumentų antspauduose nepavyko aptikti, tačiau ji pavaizduota Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo vykusio Naugarduke antspauduose. Pavyzdžiui, 1722 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje, LMAVB RS, f. 86-82/1, l. 94.

²⁴⁵ LVIA, f. 716, ap. 1, b. 2860, l. 15.

²⁴⁶ 1748 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje, LMAVB RS, f. 90-147.

²⁴⁷ Plačiau apie spalvų žymėjimą E. Rimša, *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, p. 23; *Handbuch der Heraldik: Wappenfibel*, von L. Biewer, 2002, S. 44 ir kt.; *Wappen: Handbuch der Heraldik*, bearbeitet von L. Biewer und E. Henning, Köln, 2017, S.

Taigi Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspauduose valstybės herbas nebuvo vienodai raižomas. Tai parodo valstybės herbo figūrų vaizdavimo skirtumai. Vėl galime kalbėti apie tas pačias problemas, kurios buvo aptartos analizuojant žemės teismų institucinius antspaudus. Todėl čia tik pažymėsime, kad skirtumai atsiranda greičiausiai dėl meistro, raižiusio spaudą. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudų heraldikos sprendimams pagrindinę įtaką turėjo daryti žemės teismų instituciniai spaudai, nes valstybės herbo figūros žemės teismų instituciniuose spauduose atsirado anksčiau.

Apibendrinant galima teigti, kad tiek žemės teismų instituciniuose, tiek Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo teismų antspauduose vaizduoto valstybės herbo figūros buvo nusistovėjusios Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI–XVIII a., tačiau skyrėsi jų vaizdavimas. Tai natūralu, nes tuo metu valstybės herbo vaizdavimas nebuvo teisiškai reglamentuotas. Jeigu ankstyviausiuose žemės teismo instituciniuose antspauduose XVI a. II pusėje – XVII a. pradžioje valstybės herbas dar buvo panašiai vaizduotas (galimai dėl sutapusios žemės teismo spaudų pagamino vietos), tai nuo XVII a. I pusės pavietų žemės teismų kanceliarijoms žemės teismų institucinius spaudus užsakinėjant pagal savo poreikius valstybės herbas pradėjo skirtis figūrų vaizdavimo detalėmis, nes nebuvo reikalavimo laikytis vienos jo vaizdavimo išvaizdos kaip etalono.

2.3. Herbas teismų pareigūnų antspauduose

XVI–XVIII a. egzistavo tam tikros antspaudų vaizdavimo tendencijos. Nors jos nebuvo teisiškai reglamentuotos, tapo tam tikromis nerašytomis taisyklėmis, kurios reikalavo atitinkamos antspaudo išvaizdos. Natūralu, kad teismų pareigūnai galėjo pasirinkti, ką vaizduoti savo spauduose. Herbinių antspaudų struktūra priklausė nuo laiko, asmens socialinės padėties, iš dalies nuo spaudo dydžio, formos bei sudėtingumo.

88 ir kt. Teismų instituciniuose ir pareigūnų antspauduose grafinis spalvų žymėjimas tikrai vėlyvas, dažniausiai aptinkamas XVIII a. II pusėje. Šiuo atveju galime nurodyti keletą pavyzdžių: 1784 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje su Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudu. Vaizdulio viršuje pavaizduotas valstybės herbas. Herbo spalvos pažymėtos grafiškai. Raudona spalva nurodoma smulkiomis statmenomis linijomis. Raštininko herbo spalvos grafiškai nepažymėtos, LVIA, f. 1178, ap. 1, b. 340, l. 60. Antai, 1781 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Vilniuje dekretas su Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudu. Vaizdulio viršuje pavaizduotas valstybės herbas, o apačioje Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo raštininko herbo spalvos pažymėtos grafiškai. Mėlyna spalva nurodoma horizontaliomis linijomis, LMAVB RS, f. 86-34, l. 204.

Antrajame ir Trečiajame Lietuvos Statutuose buvo nustatytas teismų pareigūnų dokumentų antspaudavimas, tačiau niekur nėra reglamentuota, kas ir kaip turėjo būti pavaizduota jų spauduose. Išanalizavę tyrime naudotus teismų pareigūnų²⁴⁸ antspaudus (žemės teisme – teisėjų ir pateisėjų, pilies teisme – vaivadų, pavaivadžių, seniūnų, paseniūnių, vietininkų, teisėjų bei pakamario teisme – pakamarių ir kamarininkų), visus juos priskiriame herbinei grupei. Pagal vaizdulio heraldiką juos skirstome į keturias grupes:

1 grupė – kai vaizdulyje vaizduojama herbo figūra be skydo. Tokie atvejai itin reti, randami XVI a. II pusėje²⁴⁹.

2 grupė – kai vaizdulyje vaizduojamas tik vienas herbas skyde. Paprastai viename lauke vaizduotas tos giminės herbas – jo figūra. Tokie antspaudai randami nuo XVI a. II pusės²⁵⁰.

3 grupė – kai vaizdulyje vaizduojamas vienas herbas skyde, o virš skydo šalmas su jo papuošalu²⁵¹. Priešingai nuo antrosios grupės, virš skydo atsiranda šalmas su jo papuošalu. Tokie antspaudai randami itin dažnai nuo XVI a. II pusės.

²⁴⁸ *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. T. 1: Województwo Wileńskie XIV–XVIII wiek.* Pod red. A. Rachuby, Warszawa 2004; *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. T. 2: Województwo Trockie XIV–XVIII wiek,* pod red. A. Rachuby, Warszawa 2009.

²⁴⁹ Pavyzdžiui, 1569 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos su pateisėjo antspaudu, LMAVB RS, f. 138-1274, l. 17v.

²⁵⁰ Kadangi tyrimui surinkta medžiaga labai gausi ir galime nurodyti ne vieną dešimtį antspaudų nurodysime tik keletą pavyzdžių. Pavyzdžiui, 1568 m. išrašas iš Vilniaus žemės teismo knygos su teisėjo ir pateisėjo antspaudais, LMAVB RS, f. 264-596; 1577 m. išrašas iš Kauno žemės teismo knygos su teisėjo ir pateisėjo antspaudais LMAVB RS, f. 38-1, l. 70; 1597 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo knygos teisėjo antspaude, pateisėjo antspaude pavaizduotas jungtinis herbas LMAVB RS, f. 16-84, l. 96; 1575 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos su pateisėjo antspaudu, teisėjo antspaude pavaizduotas – jungtinis herbas, LMAVB RS, f. 264-843; 1596 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo knygos su teisėjo antspaudu, pateisėjo antspaude pavaizduotas – jungtinis herbas, LMAVB RS, f. 16-82, l. 69; 1573 m. išrašas iš Vilnius pilies teismo knygos su Vilniaus vietininko ir teisėjo antspaudais, LMAVB RS, f. 264-844.

²⁵¹ Tyrimui surinkta medžiaga labai gausi ir galime nurodyti ne vieną dešimtį antspaudų, todėl toliau nurodysime keletą pavyzdžių. Pavyzdžiui, pilies teismo pareigūnai: 1599 m. išrašas iš Gardino pilies teismo knygos su seniūno antspaudu, LMAVB RS, f. 264-343; 1597 m. išrašas iš Ašmenos pilies teismo knygos su paseniūnio ir teisėjo antspaudais, LMAVB RS, f. 264-162; 1599 m. išrašas iš Vilkmergės pilies teismo knygos su paseniūnio antspaudu, LMAVB RS, f. 207-1679; 1604 m. išrašas iš Upytės pilies teismo knygos su paseniūnio antspaudu, teisėjo ir raštininko antspauduose pavaizduota tik herbo figūra skyde, LMAVB RS, f. 31-379 ir t. t.

4 grupė – kai vaizdujame vaizduojamas daugiau negu vienas arba jungtinis herbas.

Vakarų Europoje jungtiniai herbai atsirado XIII a., paplito XIV a.²⁵² Lietuvoje sujungti herbus į vieną pirmasis pabandė didysis kunigaikštis Vytautas, kai XIV a. pabaigoje pasidarė didįjį herbinį spaudą, sudarytą iš 4 žemių herbų²⁵³. Po kelerių metų valdovo spaudui dingus, su juo visam šimtmečiui dingo ir jungtinių herbų naudojimas. Senesniuose tyrimuose nurodoma, kad jį XVI a. I pusėje atgaivino didikai, tačiau naujausiais E. Rimšos duomenimis, 1499 m. jau randame antspaude jungtinį herbą²⁵⁴, ir netrukus tokios heraldikos spaudų ėmė rasti vis daugiau²⁵⁵. Ne išimtis žemės, pilies ir pakamario teismų pareigūnų antspaudai, kuriuose taip pat randame jungtinius herbus. Pavyzdžiui, 1586 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo knygos teisėjo Stanislovo Stanislovovičiaus Sakovičiaus antspaude vaizduojamas vienas Sakovičių giminės herbas skyde, kuriame vaizduojamas paukštis, tupintis ant kelmo, snape laikantis žiedą²⁵⁶. Tuo tarpu Andriejaus Sasinovičiaus Belikovičiaus antspaude jau vaizduojamas jungtinis herbas.

Jungtiniuose herbuose dviejų laukų skydai²⁵⁷ randami labai retai, labiausiai paplito keturių laukų skydai²⁵⁸. Kita vertus, nuo XVI a. II pusės

²⁵² F. Hauptmann, *Wappenkunde*, München und Berlin, 1914, S. 28–29; W. Leonhard, *Das Große Buch der Wappenkunst: Entwicklung. Elemente. Bildmotive. Gestaltung*. 3. Aufl. München, 1984, S. 28; C. A. von Volborth, *Heraldry of the world*, London, 1973, p. 189; E. Rimša, *Lietuvos heraldika*, Vilnius, 2008, p. 35–36, 134–138; E. Rimša, *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto antspaudai ir žemių heraldika*, p. 30–31.

²⁵³ E. Rimša, *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto antspaudai ir žemių heraldika*, p. 110 ir kt.

²⁵⁴ Už šią nuorodą esu dėkinga dr. Edmundui Rimšai.

²⁵⁵ A. Kojalavičius-Vijūkas, *Šventasis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos bei jai priklausančių provincijų giminių ir herbų vardynas*, p. 288, 76 išnaša.

²⁵⁶ LMAVB RS, f. 16-77, l. 150.

²⁵⁷ Šiuo metu žinomas atvejis iš XVII a. I pusės: 1635 m. išrašas iš Upytės pilies teismo knygos su Upytės paseniūnio antspaudu LMAVB RS, f. 207-1236.

²⁵⁸ Pavyzdžiui, žemės teismo pareigūnų antspaudai: 1575 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos su teisėjo antspaudu (pateisėjo antspaude – vienas herbas, toliau nurodysime tik tą pareigūną, kuris turi jungtinį herbą antspaude), LMAVB RS, f. 264-843; 1581 m. išrašas iš Kauno žemės teismo knygos su teisėjo antspaudu, LVIA, f. 1195, ap. 1, b. 12, l. 13; 1580 m. išrašas iš Vilniaus žemės teismo knygos su pateisėjo antspaudu LMAVB RS, f. 16-74, l. 131; 1596 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo knygos su pateisėjo antspaudu, LMAVB RS, f. 16-82, l. 69; 1568 m. išrašas iš Vilkmėgės žemės teismo knygos su pateisėjo antspaudu, LVIA, f. 1275, ap. 1, b. 716, l. 2; 1596 m. išrašas iš Breslaujos žemės teismo knygos su teisėjo ir pateisėjo antspaudais, LMAVB RS, f. 264-285; 1598 m. išrašas iš Gardino žemės

teismų pareigūnų antspauduose randame net sudėtingesnių jungtinių herbų su penkių laukų skydais²⁵⁹, kuriuose pavaizduoti tėvo, motinos, senelių, kartais net prosenelių herbai²⁶⁰. Sudėtingesnieji jungtiniai herbai pabrėžė ne tik spaudo savininko kilmingumą, bet ir jo giminystės ryšius. Jungtiniai herbai daugiau naudoti XVI a. II pusėje – XVII a. XVIII a. jungtinių herbų tradicija nyksta. XVIII a. teismų pareigūnų antspauduose dažniausiai vaizduojamas vienas herbas bei imti pamažu naudoti kiti kilmingumą rodantys atributai, kaip mantijos, karūnos, ordina ir kt. Pavyzdžiui, 1759 m. išrašas iš Gardino žemės teismo knygos su teisėjo antspaudu, kurio vaizdujame jo herbas buvo uždėtas ant mantijos²⁶¹. Antai, 1743 m. išrašas iš Breslaujos pilies teismo knygos su seniūno antspaudu, kurio vaizdujame jo herbas buvo uždėtas ant mantijos²⁶². 1781 m. išrašas iš Vilniaus pilies teismo knygų randame Karolio Stanislovo Radvilos antspaudą. Nors vaivada antspaudu legendoje nenurodo, kad jis turi Baltojo erelio ordiną, tačiau jį randame pavaizduotą antspaudu vaizdujame²⁶³.

Analogiška situacija matoma ir kitų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavių teismų pareigūnų antspauduose: vaizdujame vienas herbas²⁶⁴ arba daugiau negu vienas, arba jungtinis

teismo knygos su teisėjo ir pateisėjo antspaudais, LMAVB RS, f. 264-346; 1585 m. išrašas iš Upytės žemės teismo knygos su teisėjo antspaudu, LVIA, f. 1294, ap. 1, b. 7, l. 3. Pavyzdžiui, pilies teismo pareigūnai: 1609 m. išrašas iš Vilkmėgės pilies teismo knygos su paseniūno antspaudu, LMAVB RS, f. 207-1795; 1587 m. išrašas iš Trakų pilies teismo knygos su vietininko antspaudu, LMAVB RS, f. 138-2331; 1608 m. Vilniaus pilies teismo šaukimas su Vilniaus vaivados antspaudu, VUB RS, f. 69-105. Pavyzdžiui, pakamario teismo pareigūnai: 1603 m. išrašas iš pakamario teismo knygos su Trakų pakamario antspaudu, LVIA, f. 1281, ap. 1, b. 326, l. 2.

²⁵⁹ Kadangi tyrimui surinkta medžiaga labai gausi ir galime nurodyti ne vieną dešimtį antspaudų, todėl šiame poskyryje čia ir toliau nurodysime ankstyviausius žinomus atvejus. 1591 m. išrašas iš Vilkmėgės žemės teismo knygos su pateisėjo antspaudu, LMAVB RS, f. 12-4326, l. 4; 1596 m. išrašas iš Breslaujos žemės teismo knygos su teisėjo ir pateisėjo antspaudu, LMAVB RS, f. 264-285; 1599 m. Vilniaus žemės teismo dokumentas su teisėjo antspaudu, VUB RS, f. 13-60, l. 14a.; 1598 m. išrašas iš Gardino žemės teismo knygos su pateisėjo antspaudu, LMAVB RS, f. 264-346.

²⁶⁰ А. Шаланда, *Таямнічы свет беларускіх гербаў: Шляхецкая геральдыка Вялікага княства Літоўскага*, s. 144–115.

²⁶¹ LMAVB RS, f. 127-284.

²⁶² VUB RS, f. 67-2845.

²⁶³ Šiame antspaudu vaizduojamas dar vienas neidentifikuotas ordinas, LMAVB RS, f. 264-850. Plačiau apie kitus kilmingumą įrodančius atributus žr. disertacijos 2.6.5 poskyrį „Rangų karūnos ir kepurės“.

²⁶⁴ Pavyzdžiui, žemės teismo pareigūnai: 1596 m. išrašas iš Valkavisko žemės teismo knygos su teisėjo ir pateisėjo antspaudais LMAVB RS, f. 43-7623, l. 3v; 1585 m. išrašas iš Polocko žemės teismo knygos su pateisėjo antspaudu, LMAVB

herbas²⁶⁵. Taip pat teismų pareigūnų antspauduose esama net sudėtingesnių jungtinių herbų su penkių laukų skydais²⁶⁶. XVIII a. taip pat imta pamažu naudoti kitus kilmingumą rodančius atributus, mantijas, pareigybines karūnas, ordinus ir kt.²⁶⁷

RS, f. 264-298; 1590 m. išrašas iš Minsko žemės teismo knygos su teisėjo ir pateisėjo antspaudais, LMAVB RS, f. 16-79, l. 117. Pavyzdžiui, pilies teismo pareigūnai: 1575 m. išrašas iš Vitebsko pilies teismo knygos su seniūno antspaudu, LMAVB RS, f. 43-16841; 1591 m. išrašas iš Pinsko pilies teismo knygos su paseniūnio ir teisėjo antspaudais LMAVB RS, f. 264-771; 1569 m. išrašas iš Žemaitijos pilies teismo knygos su paseniūnio antspaudu, LMAVB RS, f. 264-746; 1594 m. išrašas iš Oršos pilies teismo knygos su paseniūnio antspaudu, LMAVB RS, f. 264-190; 1598 m. išrašas iš Minsko pilies teismo knygos su paseniūnio antspaudu, LMAVB RS, f. 16-85, l. 97; 1571 m. Minsko pilies teismo seniūno antspaudo piešinys A. Цитоу, *Пячатки старажытнай Беларусі: нарысы сфрагістыкі*, c. 12; 1571 m. Minsko pilies teismo vietininko antspaudo piešinys A. Цитоу, *Пячаткі старажытнай Беларусі: нарысы сфрагістыкі*, c. 80; 1571 m. Minsko pilies teismo teisėjo antspaudo piešinys A. Цитоу, *Пячаткі старажытнай Беларусі: нарысы сфрагістыкі*, c. 89; 1571 m. Slanimo pilies teismo paseniūnio antspaudo piešinys A. Цитоу, *Пячаткі старажытнай Беларусі: нарысы сфрагістыкі*, c. 80; 1598 m. Naugarduko pilies teismo teisėjo antspaudo piešinys A. Цитоу, *Пячаткі старажытнай Беларусі: нарысы сфрагістыкі*, c. 92; Pavyzdžiui, pakamario teismo pareigūnai: 1571 m. Rečicos pakamario antspaudo piešinys A. Цитоу, *Пячаткі старажытнай Беларусі: нарысы сфрагістыкі*, c. 42; 1601 m. Pinsko pakamario antspaudo piešinys A. Цитоу, *Пячаткі старажытнай Беларусі: нарысы сфрагістыкі*, c. 95.

²⁶⁵ Kadangi tyrimui surinkta medžiaga labai gausi ir galime nurodyti ne vieną dešimtį antspaudų, todėl šiame poskyryje čia ir toliau nurodysime ankstyviausius žinomus atvejus. Pavyzdžiui, žemės teismo pareigūnai: 1598 m. išrašas iš Žemaitijos žemės teismo knygos su teisėjo ir pateisėjo antspaudais, LMAVB RS, f. 264-505; 1620 m. išrašas iš Valkavisko žemės teismo knygos su teisėjo ir pateisėjo antspaudais, LMAVB RS, f. 16-101, l. 30; 1593 m. išrašas iš Brastos žemės teismo knygos su teisėjo ir pateisėjo antspaudais, LMAVB RS, f. 16-80, l. 120; 1601 m. išrašas iš Naugarduko žemės teismo knygos su teisėjo ir pateisėjo antspaudais, LMAVB RS, f. 16-88, l. 154. Pavyzdžiui, pilies teismo pareigūnai: 1596 m. išrašas iš Naugarduko pilies teismo knygos su vietininko antspaudu VUB RS, f. 72-1721. Pavyzdžiui, pakamario teismo pareigūnai: 1596 m. išrašas iš Žemaitijos pakamario teismo knygos su Žemaitijos pakamario antspaudu, LVIA, f. 716, ap. 1, b. 122, l. 18; 1596 m. išrašas iš Naugarduko pakamario teismo knygos su Naugarduko pakamario antspaudu, LMAVB RS, f. 256-1171.

²⁶⁶ 1687 m. išrašas iš Žemaitijos žemės teismo knygos su teisėjo antspaudu, LMAVB RS, f. 198-642; 1591 m. Oršos pilies teismo šaukimas su Oršos seniūno antspaudu, LVIA, f. 1039, ap. 1, b. 9.

²⁶⁷ Pavyzdžiui, 1773 m. Minsko pilies teismo seniūno antspaude pavaizduota mantija, LMAVB RS, f. 148-24; 1785 m. išrašė iš Bresto pilies teismo knygos randame Bresto seniūno Kazimiero Nestoro Sapiegos antspaudą, kurio legendoje nurodoma, kad tai: „Bresto vaivadijos pilies antspaudas. Kunigaikštis Kazimieras Nestoras Sapiega Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės artilerijos generolas, Baltojo

Negalime nustatyti ir kokių nors vaizdulio heraldikos derinimo tendencijų. Pavyzdžiui, kad tam tikrame pavieta žemės teisme teisėjai naudotų išimtinai tik vieną herbą, o pateisėjai – būtinai jungtinį, ar atvirksčiai, kad žemės teismo teisėjas antspaude naudotų vieną herbą ir pateisėjis – taip pat vieną herbą arba abu naudoja jungtinius herbus. Tą patį galime pasakyti apie pilies ir pakamario teismo pareigūnų antspaudus. Tai akivaizdžiai parodo, kad teismų pareigūnai galėjo patys nuspręsti, koks bus jų spaudas ir ką jame pasirinks pavaizduoti. Taigi teismų pareigūnų antspaudai buvo panašūs savo heraldine struktūra, bet kiekvienas iš jų atskleidžia konkretaus pareigūno genealoginę savimoneį.

2.4. Herbas teismų pareigūnų antspauduose: šaltinis genealoginei savimonei tirti

Jungtiniai herbai teismų pareigūnų antspauduose buvo keturių, neretai ir penkių laukų. Jeigu antspaude vaizduojama viena figūra herbe – tai tos giminės herbas. Galime nurodyti ir išanalizuoti keletą pavyzdžių iš skirtingų teismų. Pavyzdžiui, 1581 m. Kauno žemės teismo pateisėjo G. Beinarto antspaude pavaizduota figūra W greičiausiai pasiskolinta iš Habdanko (lenk. *Awdaniec*) herbo²⁶⁸. 1599 m. Vilniaus žemės teismo dokumente prispaustas pateisėjo Ž. Giedraičio antspaudas, kuriame pavaizduota hipocentaurų figūra, tai Hipocentaurų (lenk. *Hipocentaurus*) herbas²⁶⁹. 1582 m. Trakų žemės teismo teisėjo B. Sapiegos antspaude pavaizduota į viršų nukreipta strėlė su dviem kryžmomis – Lapino (lenk. *Lis*) herbas²⁷⁰. 1731 m. Vilkmergės žemės teismo teisėjo Mykolo Koscialkovskio ir pateisėjo Jokūbo Kazimiero Bialozoro antspauduose tiek žemės teismo teisėjas, tiek pateisėjis vaizduoja herbus²⁷¹. J. K. Bialozoro antspaude vaizduojama buivolo galva su žiedu šnervėse – Vieniavos (lenk. *Wieniawa*) herbas. M. Koscialkovskio antspaudu skyde viena virš kitos vaizduotos dviejų herbų figūros, viršuje kryžius, po juo pusmėnulis, žemiau dantyta juostelė, turėtų priklausyti Habdanko (lenk. *Awdaniec*) herbui (žr. 63 iliustraciją).

erelio, Šv. Stanislovo [ordino] kavalierius (tolesnės legendos dalis prastai išlikusi, todėl nėra tiksliai perskaitoma) seniūnas“. Kaip matome, Kazimieras Nestoras Sapiega pabrėžia ne tik užimamas pareigybes, bet ir du svarbius ordinus – Baltojo erelio ir Šv. Stanislovo ordinus, VUB RS, f. 4, A-2085, nr. 34718.

²⁶⁸ LVIA, f. 1195, ap. 1, b. 12, l. 13.

²⁶⁹ VUB RS, f. 13-60, l. 14a.

²⁷⁰ LMAVB RS, f. 16-75, l. 104.

²⁷¹ VUB RS, f. 5-(A28)-4975.

63. Vilkmergės (dab. Ukmergė) žemės teismo teisėjo Mykolo Koscialkovskio ir pateisėjo Jokūbo Kazimiero Bialozoro antspaudai, prispausti ant 1731 m. išrašo iš Vilkmergės žemės teismo knygos, VUB RS, f. 5-A28-4975.

1604 m. Upytės pilies teismo paseniūnio Stanislovo Dovydavičiaus antspaude vaizduojamos dvi įžambiai sukryžiuotos kabės, o virš jų susikirtimo į viršų išaugantis kryžius, tai Sirokomlės (lenk. *Syrokomla*) herbas²⁷². Tame pačiame dokumente teisėjo Kasparo Stanislavovičiaus antspaude vaizduojama į viršų nukreipta strėlė su dviem kryžmomis – Lapino (lenk. *Lis*) herbas, o raštininko Merkelio Petrusevičiaus antspaude vaizduojama gulgė, tai Gulbės (lenk. *Łabędź*) herbas (žr. 64 iliustraciją).

64. Upytės pilies teismo paseniūnio Stanislovo Dovydaičio, teisėjo Kasparo Stanislavovičiaus ir raštininko Merkelio Petrusevičiaus antspaudai, prispausti ant 1604 m. išrašo iš Upytės pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 31-379.

1592 m. Vilniaus pilies teismo vietininko J. B. Svirskio antspaude, kuriame pavaizduota strėlė, nukreipta į viršų, su dviem kryžmomis – Lapino (lenk. *Lis*) herbas²⁷³. 1650 m. Trakų vaivados K. Tiškevičiaus antspaude pavaizduotas pusmėnulis, virš jo šešiakampė žvaigždė – Lelivos (lenk.

²⁷² LMAVB RS, f. 31-379.

²⁷³ LMAVB RS, f. 138-1384, l. 53.

Leliwa) herbas²⁷⁴. 1601 m. Gardino pakamario P. Valavičiaus antspaude pavaizduoti du ietigaliai, tai Bogorijos (lenk. *Bogoria*) herbas²⁷⁵. 1777 m. Trakų pakamario S. D. Römerio antspaude pavaizduotas Römerių herbas²⁷⁶. 1791 m. Ašmenos pakamario J. S. Važynskio antspaude pavaizduota dantyta juostelė priklauso Habdanko (lenk. *Awdaniec*) herbui²⁷⁷.

Analogiška situacija matoma ir kituose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietuose²⁷⁸. Teismuose dirbę pareigūnai, pasirinkę vaizduoti jungtinį herbą antspauduose, mums paliko ir dalelę savo giminės istorijos. Šie antspaudai yra labai įdomus šaltinis pareigūnų genealoginei savimonei pažinti²⁷⁹. Mąstymas apie giminystės ryšius yra viena svarbiausių kilmingųjų visuomenės pasaulėžiūros kategorijų, neatsiejama nuo valdžios

²⁷⁴ LMAVB RS, f. 207-1371.

²⁷⁵ А. Цытоу, *Пячаткі старажытнай Беларусі: нарысы сфрагістыкі*, с. 79.

²⁷⁶ LVIA, f. 345, ap. 1, b. 170.

²⁷⁷ LVIA, f. 1275, ap. 1, b. 726.

²⁷⁸ Pavyzdžiui, 1671 m. Žemaitijos žemės teismo pateisėjo M. K. Šemetos antspaude pavaizduota gulgė, tai Gulgės (lenk. *Łabędź*) herbas, LMAVB RS, f. 12-4480. 1590 m. Minsko žemės teismo teisėjo M. Volodkevičiaus antspaude pavaizduota stilizuota bažnytinė vėliava su kryžiumi viršuje – Radvano (lenk. *Radwan*) herbas, LMAVB RS, f. 16-79, l. 117. 1599 m. Minsko žemės teismo teisėjo G. Makarovičiaus antspaude pavaizduota strėlė nukreipta į viršų su dviem kryžmomis – Lapino (lenk. *Lis*) herbas, o pateisėjo G. Viaževičiaus antspaude pusbėnulis, virš jo šešiakampė žvaigždė – Lelivos (lenk. *Leliwa*) herbas, LVIA, f. 716, ap. 2, b. 93, l. 93. 1596 m. Valkavisko žemės teismo teisėjo I. M. Šemetos antspaude pavaizduota gulgė, tai Gulgės (lenk. *Łabędź*) herbas, LMAVB RS, f. 43-7623, l. 3v. 1578 m. Vitebsko pilies teismo vaivados S. Paco antspaude pavaizduota dviguba lelija, tai dvigubos Lelijos herbas (lenk. *Gozdawa*), LMAVB RS, f. 43-16841. 1605 m. Minsko pilies teismo paseniūnio A. Sologubo antspaude pavaizduotas liūtas iki pusės, iškilęs virš sienos – Pradvzico (lenk. *Prawdzcic*) herbas LMAVB RS, f. 264-581. 1624 m. Oršos pilies teismo paseniūnio I. Druckio – Liubeckio antspaude pavaizduoti keturi pusbėnuliai ir kalavijas (du pusbėnuliai iš kairės ir du iš dešinės, o tarp jų kalavijas), tai Drucko (lenk. *Druck*) herbas, LMAVB RS, f. 16-103, l. 127. 1571 m. Rečicos pakamario I. Žabkos antspaude pavaizduota strėlė su dviem kryžmomis apačioje padalinta į dvi atšakas – Kosciešos (lenk. *Kościęsza*) herbas А. Цытоу, *Пячаткі старажытнай Беларусі: нарысы сфрагістыкі*, с. 42.

²⁷⁹ Apie jungtinių herbų genezę Lietuvoje: E. Rimša, *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, p. 134–135; Apie genealoginę savimonę: A. Railaitė-Bardė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kilmingųjų genealoginė savimonė ir jos atspindžiai heraldikoje XVI–XVIII a.* Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2013; R. Petrauskas, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Politika ir visuomenė vėlyvaisiais Viduramžiais*, Vilnius, 2017, p. 49–77. Plačiau apie genealoginės savimonės tyrimus Europoje ir Lietuvoje žiūrėti: R. Petrauskas, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Politika ir visuomenė vėlyvaisiais Viduramžiais*, p. 50–52, žr. išnašas.

pagrindimo ir vaizdavimo būtinybės²⁸⁰. Kai antspaude vaizduojamas jungtinis herbas, tuomet yra labai įdomu, ką to laikmečio teismų pareigūnas norėjo parodyti antspaude? Kokia šeimos narių heraldika yra pasirenkama? Ar visi teismų pareigūnai naudojo tokią pačią heraldinę struktūrą antspaudo jungtiniame herbe? R. Petrauskas atkreipė dėmesį, kad istoriografijoje mažiau dėmesio sulaukė klausimas apie genealoginės savimonės socialines, politines ir kultūrines prielaidas. Tai yra kada ir kokiomis aplinkybėmis kyla susidomėjimas protėvių istorija? Kas būdinga ankstyvajai genealoginei savimonei ir kuo jos formos skiriasi nuo vėlesnių laikų sampratos apie giminę? Kas buvo genealoginių žinių kūrėjai ir saugotojai?²⁸¹

Į šiuos klausimus galime atsakyti tik tada, kai pavyksta atskleisti teismų pareigūnų antspauduose slypinčią informaciją. Būtent antspaudai suteikia retą galimybę atpažinti įvairių asmenų genealogines sąsajas. Nors pavyko surasti ne vieną dešimtį jungtinių herbų antspauduose, tačiau visų pavaizduotų jungtinių herbų nepavyko išaiškinti. Galima nurodyti kelias priežastis. Pirma, kai kurie pareigūnai²⁸², dirbę žemės, pilies ir pakamario teisme, priklausė vidurinijai, arba žemesniajai, bajorijai, todėl neturime išsamios informacijos ne tik apie pareigūnų tėvus, tuo labiau apie jų senelius. Antra, labai trūksta ir išsamesnių giminių tyrimų, kurie leistų nustatyti pareigūnų giminytės ryšius²⁸³. Trečia, prastas antspaudų išlikimas. Labai dažnai iš keturių laukų gerai matyti tik keli išlikę laukai, o tai neleidžia išaiškinti visos informacijos, esančios jungtiniame herbe.

Pavyzdžiui, Gardino žemės teismo teisėjo Leono Mykolo Sapiegos antspaudas, kurį randame prispaustą ant 1598 m. išrašo iš Gardino žemės teismo knygos²⁸⁴. Antspaude virš jungtinio herbo yra vaizduojamos dvi raidės: L ir S, reiškiančios vardo ir pavardės inicialus. Ketvirčiuoto skydo pirmame lauke – jo tėvo Mykolo Sapiegos paveldėtas herbas, kuriame

²⁸⁰ R. Petrauskas, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Politika ir visuomenė vėlyvaisiais Viduramžiais*, p. 50.

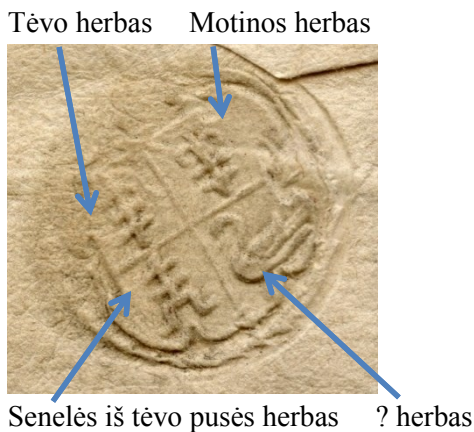
²⁸¹ Ten pat, p. 52–53.

²⁸² *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. T. 1: Województwo Wileńskie XIV–XVIII wiek*, pod red. A. Rachuby, Warszawa 2004; *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. T. 2: Województwo Trockie XIV–XVIII wiek*. Pod red. A. Rachuby, Warszawa 2009.

²⁸³ Nekalbant apie vidutinę ir žemesniąją bajoriją, kartais negalime nustatyti ir to meto kilmingųjų antspaudų heraldikos. Pavyzdžiui, 1603 m. išrašas iš Trakų pakamario teismo knygos su B. Oginskio jungtiniu herbu antspaude LVIA, f. 1281, ap. 1, b. 326, l. 2. Plg. A. Railaitė-Bardė, Oginskių genealoginės savimonės atspindžiai XVII–XVIII a. proginiuose leidiniuose // *Kunigaikščiai Oginskiai Lietuvos istorijoje: kultūrinės veiklos pėdsakai*, t. 2, Vilnius, 2015, p. 49.

²⁸⁴ LMAVB RS, f. 264-346.

pavaizduota strėlė, nukreipta į viršų, su dviem kryžmomis, tai Lapino (lenk. *Lis*) herbas. Antrame lauke vaizduojamas motinos Marinos Bistreiskos herbas. Kaip rodo E. Rimšos tyrimai, XVI a. viduryje Polocko Bistreiskų herbe buvo vaizduojamas vietinės kilmės herbas – į skydo apačią nukreipta strėlė su kryžiumi viršuje, kuris tarsi išauga iš dviejų lapelių²⁸⁵. Trečiame lauke vaizduojamas senelės iš tėvo pusės Anos Konstantinovos Krošinskos herbas. Kunigaikščiai Krošinskiai, bent XV–XVI a. naudojo herbą, kuris priminė virš stačiakampio formos vartų iškeltą kryžių ir po juo uždėtą W raidės formos figūrą²⁸⁶. Šiame antspaude herbas šiek tiek skiriasi, todėl tai šio herbo atmaina arba spaudo raižytojo klaida. Ketvirtame lauke vaizduojama gulbė. Pagal heraldikos taisykles jis turėjo būti senelės iš motinos pusės herbas. Deja, šiuo metu Polocko Bistreiskų²⁸⁷ giminės istorija nėra išsamiai ištirta, todėl negalime teigti, kad šios heraldikos taisyklės buvo laikomasi. Tokios heraldikos antspaudas buvo naudojamas ir vėliau, 1604 m.²⁸⁸ (žr. 65 iliustraciją).

65. Leono Mykolo Sapiegos antspaudas, prispaustas ant 1598 m. išrašo iš Gardino žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 264-346.

²⁸⁵ A. Kojalavičius-Vijūkas, *Šventasis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos bei jai priklausantių provincijų giminių ir herbų vardynas*, p. 76.

²⁸⁶ Ten pat, p. 358.

²⁸⁷ Plg. *Полоцкие грамоты XIII–начала XVI века* / подготовили А. Л. Хорошкевич et. al., t. 2, Москва, 2015, s. 418.

²⁸⁸ Г. Семянчук, Агульнае і асабівае ў шляхецкай геральдыцы Гарадзенскага паведа другой паловы XVI – пачатку XVII ст. // *Сфрагістычны шорнік*, IV. 2013, с. 428–429.

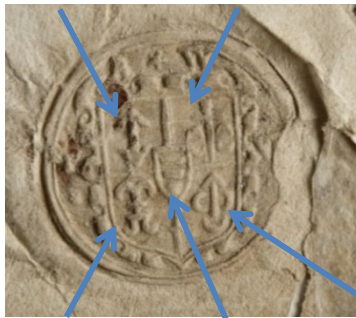
Pavyko atskleisti dar du įdomius aspektus. Pirma, tiriant antspaudus, atrodė, kad taisyklės pirmame ir antrame laukuose vaizduoti tėvo ir motinos, o trečiame ir ketvirtame laukuose – senelių herbus buvo laikomasi ir tokią struktūrą rasime visuose antspauduose, tačiau, kaip rodo rasti pavyzdžiai, buvo ir išimčių, kai senesni šeimos nariai buvo iškeliamai „aukščiau“. Antra, būta ir tokių atvejų, kai tos pačios šeimos nariai užima žemės teismo pareigybes ir taip pat naudoja jungtinius herbus. Kaip tokiu atveju „pasakojama“ šeimos istorija?

Šiuos du aspektus labai gerai atskleidžia Valavičių giminės atvejais²⁸⁹. Tai dar viena garsi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės giminė, kurios ne vienas narys buvo ir žemės teismo pareigūnu. Pavyzdžiui, ant 1594 m. išrašo iš Vilkmergės žemės teismo knygos randame prispaustą pateisėjo Aleksandro Valavičiaus antspaudą, kuriame vaizduojamas jungtinis herbas. Herbo širdyje pavaizduotos trys juostos, tai įkartų (lenk. *Korczak*) herbas. Garbingiausioje jungtinio herbo vietoje vaizduojamas Valavičių giminės nenaudotas herbas, bet kodėl pasirenkamas toks herbas ir kaip jis giminystės ryšiais susijęs su herbo turėtoju, nustatyti nepavyko. Ketvirčiuoto skydo pirmame lauke vaizduojamos dvi sujungtos strėlės, greičiausiai senasis giminės herbas, kurį naudojo jo tėvas Grigorijus Markavičius Valavičius. Antrame lauke, anot A. Šalandos²⁹⁰, Druckių (lenk. *Druck*) herbas, senelės iš tėvo pusės, tačiau kurios tiksliai šiuo metu nėra ištirta. Trečiame lauke vaizduojamas motinos Onos Bagdonaitės Oginskių – Vartų (lenk. *Brama*) herbas. Ketvirtame lauke vaizduojama strėlė, nukreipta į viršų, po ja trys pusmėnuliai, nukreipti į strėlės vidų, du iš šonų, vienas po strėle – senelės iš motinos pusės Bogumilos Pavlovienės. Virš herbo raidės A ir W, reiškė jo vardą ir pavardę, o iš šonų raidės P ir W, nurodomos pareigybės: Vilkmergės pateisėjis (žr. 66 iliustraciją).

²⁸⁹ *Unus pro omnibus: Валовічы ў гісторыі Вялікага княства Літоўскага XV–XVIII стст.* / Склад. А. М. Янушкевіч; навук. ред. А. І. Шаланда, Мінск, 2014.

²⁹⁰ А. Шаланда, Геральдыка Валовічаў XVI–XVIII стст.: мифы і рэальнасць // *Unus pro omnibus: Валовічы ў гісторыі Вялікага княства Літоўскага XV–XVIII стст.* / Склад. А. М. Янушкевіч; навук. ред. А. І. Шаланда, Мінск, 2014, с. 182.

Tėvo herbas Senelės iš tėvo pusės herbas

Motinos herbas Herbo širdis Senelės iš motinos pusės herbas

66. Aleksandro Grigoraičio Valavičiaus antspaudas, prispaustas ant 1594 m. išrašo iš Vilkmergės žemės teismo knygos, VUB RS, f. 1 – f. 356.

Savo gyvenime užimdamas kitas pareigas jis tęsė tokio penkių laukų jungtinio herbo naudojimą antspauduose. Pavyzdžiui, A. Šalanda pateikia jo antspaudo piešinį. 1603 m. Aleksandro Valavičiaus antspaudas su tuo pačiu penkių laukų jungtiniu herbu, tačiau tais metais jis užima kitas – Gardino paseniūnio pareigas²⁹¹. Keičiasi antspaudų forma ir inicialai aplink skydą. Šis aštuoniabriaunis bei papildomai aplink herbą nurodomi vardo, pavardės ir naujų pareigybių inicialai. Taigi, tai naujas antspaudas, tačiau su ta pačia heraldine struktūra.

Istoriografijoje pavyko aptikti jo brolio Jeronimo Grigoraičio Valavičiaus antspaudą su jungtiniu herbu. Kaip ir brolis, jis dirbo žemės teismo pateisėju, tačiau kitame Gardino žemės teisme. Pirmas klausimas iš karto buvo, o kaip brolis antspaudė pateikia giminės istoriją? Kaip rodo G. Semenčiuko 1604 m. rastas Jeronimo Grigoraičio Valavičiaus antspaudas²⁹², jungtiniame herbe buvo vaizduojama tokia pati heraldika, kaip jau aptarto brolio antspaudė. Tokia heraldika, kaip rodo A. Šalandos rastas antspaudas, išlieka bent jau iki 1607 m.²⁹³

Identiška heraldika nusistovi ir vėlyvesniame Jeronimo Valavičiaus antspaudė. Pavyzdžiui, kaip nurodo O. Odnoroženko, pateikdamas 1608 m.

²⁹¹ Ten pat, c. 183.

²⁹² Г. Семянчук, Агульнае і асабівае ў шляхецкай геральдыцы Гарадзенскага павета другой паловы XVI – пачатку XVII ст., с. 429.

²⁹³ А. Шаланда, Геральдыка Валовічаў XVI–XVIII стст.: мифы і рэальнасць, с. 182.

J. Valavičiaus antspaudą²⁹⁴. 1608 m. jis jau buvo ne Gardino žemės teismo pateisėju, o Mscislavo žemės teismo teisėju, tačiau jungtiniame herbe paliekama ta pati heraldika, kaip ir 1604 m. esančiame antspaude. Taigi kaip matome, du broliai, būdami žemės teismo pareigūnais, vaizduoja tą pačią heraldiką.

Dar vienas įdomesnis atvejis, kai teismų pareigūnai greičiausiai buvo giminės. Tai 1596 m. išrašas iš Breslaujos žemės teismo knygos, kuriame prispausti teisėjo G. Masalskio ir pateisėjo V. I. Masalskio antspaudai, kuriuose pavaizduoti jungtiniai herbai²⁹⁵. Jų giminystės ryšių nepavyko nustatyti, greičiausiai broliai, tačiau įdomu tai, kad jie vaizdavo penkių laukų jungtinius herbus, kuriuose pavaizduota identiška heraldika. Pasirinkta tik skirtinga skydų forma, kuriuose pavaizduoti jungtiniai herbai. Greičiausiai siekiant padaryti skirtingą spaudą (antspaudų formos taip pat sutapo – abu ovalūs) arba tai priklausė nuo spaudus gaminusio meistro. Tiesa, po dviejų metų, t. y. 1598 m., išrašė iš Breslaujos žemės teismo knygos jau randame prispaustą aštuoniabriaunį pateisėjo V. I. Masalskio antspaudą²⁹⁶, kuriame pavaizduotas jau nejungtinis herbas, o figūra skyde, primenanti M raidę, o virš jos kryžius. Šiuo metu negalime pasakyti, ar spaudas, kuriame buvo pavaizduotas jungtinis herbas, daugiau nenaudotas, ar čia tiesiog kelių herbinių spaudų naudojimo atvejis.

Jungtiniai herbai taip pat paplito ir kituose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paviety teismuose. Pateiksiu pavyzdį iš vienos žymiausių Žemaitijos lenkų kilmės giminės Gruževskių²⁹⁷, o tiksliau – atkreipsime dėmesį į vieną giminės narį Jurgį Gruževskį, 1635 m. tapusį Žemaitijos žemės teismo teisėju. Anot J. Drungilo, 1645 m. Jurgio Gruževskio antspaude buvo pavaizduota pasaga su dviem kryžiais, vienas viduje, kitas viršuje – Liubičo (lenk. *Lubicz*) herbas²⁹⁸. Virš herbo raidės: I ir G, reiškiančios vardo ir pavardės inicialus. 1645–1647 m. laikotarpį dar reikėtų tirti, nes jau 1647 m. išrašė iš Žemaitijos žemės teismo knygos prispaustas teisėjo Jurgio Gruževskio antspaudas, kuriame vaizduojamas jungtinis

²⁹⁴ А. Аднарожанка, Рэестр гербавых пячатак Валовічаў XVI–XVIII ст. // *Unus pro omnibus: Валовічы ў гісторыі Вялікага княства Літоўскага XV–XVIII стст.* / Склад. А. М. Янушкевіч; навук. ред. А. І. Шаланда. Мінск, 2014, с. 121.

²⁹⁵ LMAVB RS, f. 264-285.

²⁹⁶ LMAVB RS, f. 16-85, l. 31.

²⁹⁷ J. Drungilas, Etnokonfesinis mobilumas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: Gruževskių giminės pavyzdys (XVI a. antroji pusė – XVIII a. pradžia) // *Lietuvos istorijos metraštis. 2005, 2004/2*, p. 53–78.

²⁹⁸ Ten pat, p. 70.

herbas²⁹⁹. Įdomu, kas paskatino naujos heraldikos atsiradimą Jurgio Gruževskio antspaude? Ketvirčiuoto skydo pirmame lauke vaizduojamas iš tėvo paveldėtas – Jono Gruževskio Liubičo (lenk. *Lubicz*) herbas, kuriame pavaizduota pasaga su dviem kryžiais, vienas viduje, kitas viršuje. Antrame lauke vaizduojamas motinos Sofijos Radziminskytės herbas, taip pat naudojamas Liubičo (lenk. *Lubicz*) herbas, kuriame pavaizduota pasaga su dviem kryžiais – vienas viduje, kitas viršuje. Trečiame lauke vaizduojama dviguba lelija, tai Dvigubos lelijos (lenk. *Gozdawa*) herbas. Kadangi šiuo metu nežinome Jurgio Gruževskio senelio iš tėvo pusės Povilo Gruževskio žmonos, negalime plačiau komentuoti. Ketvirtame lauke vaizduojamas senelės iš motinos pusės Petro Bilevičiaus dukros Magdalenos Bilevičiūtės Kapo herbas (lenk. *Mogila*), kuriame pavaizduotas horizontaliai ištemptas stačiakampis su viršuje ir abiejuose šonuose įsmeigtais kryžiais. Antspaudo legendoje lotynų kalba nurodomas jo vardas ir pavardė bei tai, kad jis Žemaitijos žemės teismo teisėjas. Šiuo metu negalime pasakyti, ar spaudas, kuriame buvo vienas herbas, daugiau nenaudotas, ar čia tiesiog kelių herbinių spaudų naudojimo atvejis (žr. 67 iliustraciją).

Tėvo herbas Motinos herbas

? herbas

Senelės iš motinos pusės herbas

67. Jurgio Gruževskio antspaudas, prispaustas ant 1647 m. išrašo iš Žemaitijos žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 12-4494.

Galime nurodyti ir išanalizuoti daugiau pavyzdžių, tačiau tai nėra šios disertacijos tyrimo tikslas³⁰⁰. Kaip jau buvo sakyta, XVIII a. teismų

²⁹⁹ LMAVB RS, f. 12-4494.

³⁰⁰ Ateityje neabejotinai reikėtų ištyrinėti publikuotus teismų pareigūnų antspauduose pavaizduotų jungtinių herbų aprašymus. Plačiau žr. nuorodas A. Kojalavičius-Vijūkas, *Šventasis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos bei jai priklausančių provincijų giminių ir herbų vardynas* / vertė, sudarė, pratarmę ir straipsnį parašė S. Narbutas, straipsnį parašė E. Rimša, Vilnius, 2015. Žinoma,

pareigūnų antspauduose imti naudoti kiti kilmingumą rodantys atributai, kaip mantijos, pareigybinės karūnos, ordinais ir kt. Ne mažiau svarbus tampa ir papildomų pareigybių išvardijimas antspaudo legendoje³⁰¹. Intensyvus jungtinių herbų vaizdavimas, koks jis buvo XVI a. II pusėje, XVIII a. nunyksta. Apibendrinant galima teigti, kad teismų pareigūnams buvo svarbu pavaizduoti savo giminystės ryšius su senesnėmis savo kartomis net teismui skirtuose antspauduose. Susidomėjimas protėvių istorija fiksuojamas nuo ankstyviausių teismų pareigūnų antspaudų atsiradimo XVI a. II pusėje. Genealoginių žinių saugotojai buvo ir to laikmečio teismų pareigūnai. Teismų pareigūnų antspauduose vaizduoti jungtiniai herbai, kurie buvo keturių, neretai ir penkių laukų. Sudėtingesnieji jungtiniai herbai pabrėžė ne tik spaudo savininko kilmingumą, bet ir jo giminystės ryšius. Juose pavaizduoti tėvo, motinos, senelių, kartais net prosenelių herbai. Tad fiksuota ne tik vyriškoji, bet ir moteriškoji giminystės linija. Galime matyti genealoginių žinių kaupimo ir saugojimo intensyveją XVI a. II pusėje. Ne visi teismų pareigūnai naudojo tokią pačią heraldinę struktūrą antspaudo jungtiniame herbe. Vėlesniuose teismų pareigūnų antspauduose jungtinių herbų vaizdavimas tampa nebe toks svarbus. XVIII a. teismų pareigūnų antspauduose, nors jungtiniai herbai aptinkami rečiau, dažniausiai vaizduojamas vienas giminės herbas bei paplinta kiti kilmingumą rodantys atributai. Teismų pareigūnų antspauduose išreiškiamas poreikis suvokti ir pagrįsti giminės kilmę ir tęstinumą. Šiandien toks šaltinis, patekęs į rankas istorikui, leidžia geriau pažinti tuo laikotarpiu gyvenusio žmogaus sampratą apie jo giminę ir giminystės ryšius.

2.5. Raštininkų herbai

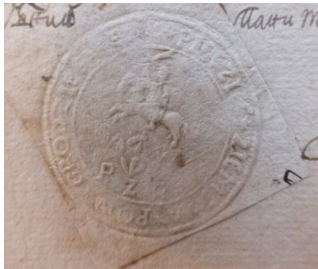
Surinkta medžiaga leidžia išskirti trijų grupių raštininkų herbų naudojimo būdus antspauduose:

1. Žemės teismų instituciniuose ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspauduose viršuje buvo vaizduojamas valstybės herbas, po juo, apačioje raštininko herbas – vis kitos giminės herbas, tiksliau, herbo figūra. Šiuo metu ankstyviausių raštininko herbo figūros vaizdavimą randame 1675 m.

ateities tyrimams taip pat reikėtų nagrinėti ir nepublikuotus, archyvinis šaltinius, tyrimą išplėsti ir ištirti, kaip teismų pareigūnai vaizdavo savo heraldiką proginėje literatūroje, antkapiniuose paminkluose, architektūros interjere ir eksterjere, portretuose ir t. t.

³⁰¹ Taip pat galime teigti, kad antspaudų legendos gali būti naudojamos ir prozopografijos tyrimams. Plačiau žr. disertacijos 2.7 poskyrį „Įrašai ir legendos“.

išrašė iš kaptūrinio Gardino teismo, kuris buvo antspauduotas Gardino žemės teismo antspaudu (žr. 68 iliustraciją)³⁰².

68. Gardino žemės teismo antspaudas, prispaustas ant 1675 m. išrašo iš Gardino žemės teismo knygos, LVIA, f. 1029, ap. 1, b. 54, l. 20.

Antspaudo vaizdulio viršuje buvo pavaizduotas valstybės herbas, o po juo Gardino žemės teismo raštininko Aleksandro Valavičiaus Bogorijos (lenk. *Bogoria*) herbo figūra – du nesujungti ietigaliai. XVII a. II pusės išlikusių žemės teismų institucinių antspaudų fragmentiškumas neleidžia nustatyti, kaip greitai ši nauja heraldikos struktūra paplito žemės teismų instituciniuose antspauduose. Atsiradęs papildomas raštininko herbo įdėjimas po valstybės herbu žemės teismo instituciniuose antspauduose rodė ne tik raštininko kaip spaudo saugotojo svarbą, bet ir atliko kontrolės (nuo galimo klastojimo) funkciją. Teisiškai raštininko herbo naudojimas žemės teismų instituciniuose antspauduose nebuvo kaip nors reglamentuotas. Galime daryti prielaidą, kad tokia struktūra buvo nusižiūrėta nuo valdovų didžiųjų antspaudų, kurių vaizduluose apačioje buvo pavaizduoti kanclerių herbai.

Kita vertus, XVIII a. daugelyje žemės teismo institucinių antspaudų ši struktūra visiškai įsitvirtina. Pavyzdžiui, 1775 m. išrašas iš Vilniaus žemės teismo knygos su Vilniaus žemės teismo antspaudu³⁰³. Po valstybės herbu pavaizduotas Vilniaus žemės teismo raštininko Felicijono Zmijovskio Naktikovo (lenk. *Ślepowron*) herbas. Antai, 1774 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos su Trakų žemės teismo antspaudu³⁰⁴. Antspaudė po valstybės herbu pavaizduotas Trakų žemės teismo raštininko S. T. Paškevičiaus

³⁰² 1675 m. išrašas iš Gardino kaptūrinio teismo knygos su Gardino žemės teismo antspaudu, LVIA f. 1029, ap. 1, b. 54, l. 20.

³⁰³ VUB RS, f. 5-f.118-31302/6.

³⁰⁴ LMAVB RS, f. 20-2994.

Radvano (lenk. *Radwan*) herbas, stilizuota bažnytinė vėliava su kryžiumi viršuje.

Atkreiptinas dėmesys į vieną faktą, kad XVIII a. II pusėje, kai kurie žemės teismai (pavyzdžiui, Gardino³⁰⁵ ir Upytės³⁰⁶) savo antspaudų vaizduoliuose vaizduodavo tik valstybės herbą, be žemės teismo raštininko herbo. Kodėl vieni žemės teismai nusprendė toliau naudoti raštininko herbą po valstybės herbu, o kiti žemės teismo raštininko herbo nenaudojo, šiuo metu atsakyti negalime. Tokios pačios tendencijos matomos ir kituose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietų žemės teismų instituciniuose antspauduose³⁰⁷.

Keičiantis žemės teismo raštininkui, buvo pakeičiamas ir raštininko herbas po valstybės herbu. Žinoma, tais laikais atsitikdavo ir nenumatytų aplinkybių, kai netikėtai mirdavo žemės teismo raštininkas, o naujo spaudo dar nespėdavo pagaminti. Tuomet buvo naudojamas senasis žemės teismo institucinis spaudas.

Atsiradus pirmiesiems Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudams XVIII a. pradžioje, iš pradžių buvo vaizduojamas tik valstybės herbas, po kelių dešimtmečių, kaip ir žemės teismų institucinių antspaudų atveju, viršuje buvo vaizduojamas valstybės herbas, o po juo vaizduojamas raštininko herbas, kuris išliko iki XVIII a. pabaigos. Pavyzdžiui, Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Vilniaus kadencijos 1742 m. antspaudas. Antspaudu vaizdulio viršuje pavaizduotas valstybės herbas, o po juo – Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo raštininko S. Siručio Dolivos (lenk. *Doliwa*) herbas³⁰⁸. Kitas pavyzdys, 1760 m. išrašo iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Vilniuje – antspaudė po valstybės herbu pavaizduotas T. Bilevičiaus Kapo

³⁰⁵ 1774 m. išrašas iš Gardino žemės teismo knygos su Gardino žemės teismo antspaudu LVIA, f. 716, ap. 4, b. 98, l. 54.

³⁰⁶ 1781 m. išrašas iš Upytės žemės teismo knygos su Upytės žemės teismo antspaudu VUB RS, f. 5 – f. 93-27105.

³⁰⁷ Galime nurodyti keletą pavyzdžių, kai žemės teismų antspaudu vaizdulio viršuje vaizduojamas valstybės herbas, o po juo raštininko herbas. Pavyzdžiui, 1776 m. išrašas iš Slanimo žemės teismo knygos su Slanimo žemės teismo antspaudu, LVIA, f. 716, ap. 4, b. 98, l. 90; 1771 m. išrašas iš Vitebsko žemės teismo knygos su Vitebsko žemės teismo antspaudu, LVIA, f. 599, ap. 1, b. 259, l. 231. Taip pat randame tik valstybės herbo vaizdavimą be raštininko herbo. Pavyzdžiui, 1777 m. išrašas iš Pinsko žemės teismo knygos su Pinsko žemės teismo antspaudu, LVIA, f. 597, ap. 2, b. 126, l. 44.

³⁰⁸ 1742 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos su Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Vilniaus kadencijos antspaudu, LVIA, f. 598, ap. 1, b. 206.

(lenk. *Mogila*) herbas, kuriame pavaizduotas horizontaliai ištemptas stačiakampis su viršuje ir abiejuose šonuose įsmeigtais kryžiais³⁰⁹.

Analogiška struktūra buvo XVIII a. II pusės Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Naugarduko ir Minsko kadencijų antspauduose³¹⁰. Kaip ir žemės teismo institucinių antspaudų atveju, raštininko herbe buvo vaizduojama viena figūra, raštininko giminės herbas. Galime teigti, kad tokia struktūra (valstybės herbas viršuje, o raštininko herbas po valstybės herbu) buvo perimta iš to meto žemės teismo institucinių antspaudų. Tai natūralu, nes ilgą laiką Lietuvos Vyriausiajame Tribunole šio teismo raštininko pareigas užėmė atitinkamo pavieta žemės teismo raštininkas.

Kitas atvejis – 1742/1743 m. Naugarduko kadencijos Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudas. Vaizdulio viršuje pavaizduotas valstybės herbas, po juo Kazimiero Ignoto Korsako herbas³¹¹. Viršuje pavaizduotas Korsakų, apačioje Lapino herbo figūra. Kazimieras Ignotas Korsakas naudojo Lapino (lenk. *Lis*) herbą, kuriame pavaizduota į viršų nukreipta strėlė su dviem kryžmomis. Kodėl virš jo pavaizduota Polocko Korsakų herbo figūra bei kodėl buvo nuspręsta sujungti šias dvi figūras, šiuo metu atsakyti negalime. Tam dar reikia papildomų genealoginių tyrimų ateityje. Tiesa, tai ne vienintelis atvejis, kai Korsakų giminėje taip buvo sujungtos herbo figūros. Kaip nurodo A. Citovas, Ipolitas Korsakas 1774 m. antspaudė taip pat pavaizdavo tokį herbų figūrų sujungimą³¹². Toks pat herbų figūrų vaizdavimas buvo ir 1768 m. išrašė iš Naugarduko žemės teismo su Naugarduko žemės teismo antspaudu, po valstybės herbu raštininko herbe³¹³.

2. Žemės teismo dokumentuose (daugiausiai išrašuose) rasti raštininkų antspaudai.

³⁰⁹ VUB RS, f. 4-(A660)-26193, l. 6.

³¹⁰ Pavyzdžiui, 1751 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Minske su Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Minsko antspaudu. Antspaudu vaizdulio viršuje pavaizduotas valstybės herbas, o po juo Mykolo Golejevskio Kosciešos (lenk. *Kościusza*) herbas, kuriame pavaizduota strėlė su dviem kryžmomis apačioje padalinta į dvi atšakas, LMAVB RS, f. 86-57, l. 14. 1759 m. išrašė iš Naugarduke iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo su Naugarduko Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudu. Vaizdulio viršuje pavaizduotas valstybės herbas, o po juo Liudviko Šemetos antspaudė vaizduojama gulgė, tai Gulgės (lenk. *Łabędź*) herbas.

³¹¹ 1742 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos su Naugarduko Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudu, LVIA, f. 598, ap. 1, b. 198, l. 28. Plačiau apie Korsakų giminę: A. Kojalavičius-Vijūkas, *Šventasis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos bei jai priklausančių provincijų giminių ir herbų vardynas*, p. 338–341.

³¹² А. Цитоу, *Печатки старажытнай Беларусі: нарысы сфрагістыкі*, с. 51.

³¹³ LMAVB RS, f. 86-48, l. 51.

Į antrą grupę galime išskirti žemės teismo raštininkų herbinius antspaudus. Tai yra Antrajame ir Trečiajame Lietuvos Statutuose buvo reglamentuota, kad išrašai ir kitų rūšių dokumentai, išskyrus šaukimus, iš žemės teismo turėjo būti su teisėjo ir pateisėjo antspaudais ir raštininko parašu. Nieko nėra pasakoma apie raštininkų antspaudus. Tyrimo metu pavyko rasti dokumentų (daugiausiai išrašų), kuriuose buvo ne tik teisėjo ir pateisėjo, bet ir raštininkų antspaudai. Šiuo metu tai tik keli rasti, atvejai. Tikrai galime patvirtinti, kad visi kiti tyrimui surinkti žemės teismų dokumentai buvo antspauduoti taip, kaip numatė Antrasis ir Trečiasis Lietuvos Statutai. Raštininkų antspauduose buvo pavaizduotas vienas herbas. Pavyzdžiui, 1589 m. išrašė iš Breslaujos žemės teismo šalia teisėjo, pateisėjo yra ir Breslaujos žemės teismo raštininko G. Masalskio antspaudas³¹⁴. O. Odnoroženko savo publikacijoje nurodo, kad 1615 m. dokumentas buvo su Trakų žemės teismo raštininko antspaudu³¹⁵. Raštininkų antspaudai, šalia teisėjo ir pateisėjo antspaudų pavieniais atvejais taip pat randami ir kituose pavietų žemės teismų dokumentuose³¹⁶. Dažniausiai raštininkas antspauduoja, kaip pavaduoja atitinkamą raštininką.

Pilies teismo raštininkų antspaudų taip pat nereglementavo nei Antrasis, nei Trečiasis Lietuvos Statutai, tačiau renkant medžiagą, pavyko juos rasti. Pavyzdžiui, 1604 m. išrašas iš Upytės pilies teismo knygos buvo su pilies teismo pareigūnų bei raštininko antspaudais³¹⁷. Dar vienas pilies teismo raštininko antspaudas buvo rastas ant testamentu. Pavyzdžiui, 1581 m. Jadvygos Stanislovaitės, Felikso Talačkos žmonos, testamentas su šešiais antspaudais³¹⁸. Testamentu koroboracijoje nurodoma, kad antspaudai yra dokumentu davėjos Jadvygos Talačkienės, Vilniaus pilies teismo raštininko Sebastijono Koryznos bei liudininkų. Testamentas yra antspauduotas privačiais, signetiniais antspaudais.

³¹⁴ LMAVB RS, f. 16-79, l. 26v.

³¹⁵ О. Алфьоров, О. Оdnороженко, *Українські особові печатки XV–XVII ст. За матеріалами київських архівосховищ*, с. 135.

³¹⁶ 1622 m. išrašė iš Valkavisko žemės teismo knygos yra ne tik teisėjo, pateisėjo, bet ir Valkavisko žemės teismo raštininko antspaudai. Visi trys ir pasirašė, LMAVB RS, f. 16-102, l. 84; 1579 m. išrašas iš Vitebsko žemės teismo knygos su teisėjo, pateisėjo ir raštininko antspaudais. Visi trys ir pasirašė, LVIA, f. 1039, ap. 1, b. 3; 1596 m. išrašas iš Vitebsko žemės teismo knygos su teisėjo, pateisėjo ir Vitebsko žemės teismo raštininko antspaudais bei visi trys pasirašė, LMAVB RS, f. 16-82, l. 116v.; 1603 m. išrašas iš Oršos žemės teismo knygos su teisėjo, pateisėjo ir Oršos žemės teismo raštininko antspaudais, LMAVB RS, f. 16-91, l. 66v.

³¹⁷ LMAVB RS, f. 31-379.

³¹⁸ VUB RS, f. 22-550, l. 7.

3. Pilies teismo instituciniai antspaudai – kai antspaudo vaizdulio viršuje vaizduojamas to pilies teismo pareigūno herbas, o apačioje raštininko herbas. Pavyzdžiui, 1781 m. išrašas iš Vilniaus pilies teismo knygos su pilies teismo instituciniu antspaudu³¹⁹. Viršuje vaizduojamas Vilniaus vaivados K. S. Radvilos herbas, o apačioje pilies teismo raštininko herbas.

Taigi teismų antspaudų analizė atskleidė, kad raštininkų herbai randami tiek instituciniuose (žemės, pilies ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo) teismų antspauduose, tiek pačių raštininkų antspauduose.

2.6. Herbų puošyba antspauduose

Herbą sudaro skydas, kuriame yra figūra. Herbas dažnai turi šalmą su jo papuošalu, karūnelę, skraistę, mantiją, skydininkus, augalinių motyvų pagražinimus, rangų karūnas arba kepures ir kitus įvairius papuošimus. Visi jie labai skyrėsi ir atsirado ne vienu metu įvairiose Europos šalyse, taip pat ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Kiekviena iš jų papildo herbą ir gali suteikti svarbios informacijos, todėl verta atskiro dėmesio. To meto teisės šaltiniuose apie herbų papuošimus kokios nors informacijos nerandame, todėl ją sužinome tik nagrinėdami archyvinius šaltinius – teismų antspaudus.

2.6.1. Herbo skydas

Skydas yra kiekvieno herbo pagrindas, kuriame buvo vaizduojama herbo figūra. Skydo išvaizda ir reikšmė įvairiais istoriniais laikotarpiais keitėsi³²⁰. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje pavietų teismai atsiranda tik 1565–1566 m., todėl natūralu, kad jų sfragistikoje ankstesnių laikotarpių skydų formos (pavyzdžiui, nei romaniniai skydai, nei tarčės) nebuvo naudotos. Vienintelė išimtis iš gotikos tradicijų, kurias perėmė teismų sfragistika, tai smailėjantis, šiek tiek išgaubtais šonais trikampis (vadintas ankstyvosios gotikos skydu) ir suapvalinta apačia stačiakampis (vadintas

³¹⁹ LMAVB RS, f. 264–850.

³²⁰ E. Gritzner, *Heraldik // Sphragistik, Heraldik, deutsche Münzgeschichte (Grundriß der Geschichtswissenschaft, Bd. 1, Abt. 4)*, Leipzig–Berlin, 1912, S. 86–88; O. Neubecker, *Heraldry. Sources, symbols and meaning*, pp. 56 ir kt.; E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 69–73; *Handbuch der Heraldik: Wappenfibel*, von L. Biewer, 2002, S. 48–51, 96–104; E. Rimša, *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, p. 15–19; *Wappen: Handbuch der Heraldik*, bearbeitet von L. Biewer und E. Henning, Köln, 2017, S. 91 ir kt.

vėlyvosios gotikos skydu)³²¹. Tokios formos skydų randame net ir vėlesniais laikais, XVII–XVIII a. teismų pareigūnų antspaudoose³²². Nors tuo laikotarpiu jau buvo naudoti ir kitų formų skydai, toks skydų naudojimas XVII–XVIII a. siejamas su ankstesnių skydų (ankstyvosios ir vėlyvosios gotikos) kopijavimu.

Vakarų Europoje Renesanso epochoje ėmė vyrėti naujos skydų formos. Išlankstytais bei iškarpytais ir išraitytais kraštais skydai, kurie nuo to laikmečio imti vadinti renesansiniais skydais³²³. Renesansiniai skydai buvo skirstyti taip: į ankstyvojo (jiems būdingi ganėtinai saikingi šoniniai įlenkimai, skydo galva priminė atverstą knygą), brandaus (jie turėjo gilesnius ir aštresnius įlenkimus, šonuose buvo saikingi užraitimai, o skydo viršus priminė gulsčią, ištemptą trejetą) ir vėlyvojo renesanso skydus (jų galva priminė dvi simetriškas gulsčias voliutas, daugybė įkirpimų, užraitimų, kurie galėjo būti ne tik skydo šonuose, bet ir viršuje bei apačioje)³²⁴.

Brandžiojo renesanso skydus randame naudojamus ir mūsų nagrinėjamuose teismų antspaudoose nuo XVI a. 7 dešimtmečio³²⁵. Greitai atsirado ir naudoti vėlyvojo renesanso skydai³²⁶. Naujos renesansinių skydų formos nenaikino ankstesniųjų skydų formų. Greta vėlyvojo galima rasti ir

³²¹ Tokie skydai Vakarų Europoje žinomi XIII a. II pusėje – XV a., plačiau žr. E. Rimša, *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, p. 15.

³²² Pavyzdžiui, šį skydą (suapvalinta apačia stačiakampis) reprezentuoja: 1615 m. Upytės žemės teismo pateisėjo A. Staškevičiaus antspaudas, O. Алфьоров, О.Однороженко, *Українські особові печатки XV–XVII ст. За матеріалами київських архівосховищ*, c. 157; 1619 m. išrašas iš Upytės pilies teismo paseniūnio M. Zaleckio antspaudas, VUB RS, f. 8-1076, l. 2; 1634 m. Vilniaus žemės teismo pateisėjo M. Giedraičio antspaudas, A. Цитоу, *Печатки старажытнай Беларусі: нарысы сфрагістыкі*, c. 102; 1720 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo knygos su teisėjo K. Kaminskio ir pateisėjo M. S. N. Naramovskio antspaudai, LVIA, f. 1282, ap. 1, b. 6803, l. 24. Pavyzdžiui, apačioje smailėjantis stačiakampis skydas pavaizduotas 1665 m. Gardino pilies teismo paseniūnio O. Mialo antspaude, VUB RS, f. 4-(A3899)-36650.

³²³ E. Rimša, *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, p. 16.

³²⁴ Ten pat, p. 16.

³²⁵ Pavyzdžiui, toks skydas pavaizduotas: 1568 m. Kauno žemės teismo antspaude, LMAVB RS, f. 38-1, l. 60v; 1582 m. Vilniaus pakamario M. Jazinkio antspaude, LMAVB RS, f. 198-506; 1586 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Trakuose su Trakų žemės teismo antspaudu, LMAVB RS, f. 264-996; 1590 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos su teisėjo B. F. Sapiegos antspaudu, LMAVB RS, f. 16-79, l. 160; 1599 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje su Vilniaus žemės teismo antspaudu, LMAVB RS, f. 264-797.

³²⁶ Tokį skydą reprezentuoja, pavyzdžiui, 1615 m. Trakų žemės teismo raštininko A. B. Rajeckio antspaudas, O. Алфьоров, О. Однороженко, *Українські особові печатки XV–XVII ст. За матеріалами київських архівосховищ*, c. 135.

brandaus renesanso skydų. Svarbu pažymėti, kad renesansiniai skydai buvo mėgstami net XVIII a.³²⁷ Dažnai tai buvo susiję su ankstesnių laikotarpių skydų kopijavimu.

Nuo XVII a. I pusės atsiranda nauja barokinių skydų forma. Barokinio skydo pagrindą sudarė ovalas, rečiau kita forma, aprėmintas masyviu, dažnai su augaliniais motyvais kartušu³²⁸. Geriausiai barokinio skydo vaizdavimą parodo XVIII a. medžiaga. Pavyzdžiui, tokį skydą galima rasti 1739 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Naugarduko antspaude³²⁹, 1752 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Minsko antspaude³³⁰, 1764 m. Lydos žemės teismo antspaude³³¹, 1770 m. Kauno žemės teismo antspaude³³², 1774 m. Gardino žemės teismo ir daugelyje kitų antspaudų³³³.

XVIII a. II pusėje išpopuliarėjo vėlyvasis barokas, arba rokogas, kuriam būdingi nesimetriški kartušai, dažnai rėminantys neapibrėžtų formų lauką³³⁴. Teismų antspauduose jie vaizduoti XVIII a. II pusėje³³⁵.

XVIII a. pabaigoje, ypač paskutiniame dešimtmetyje, atsiranda klasicistiniai skydai. Šiems skydams būdingos santūresnės formos, tokie skydai paprastai vaizduoti ant sijų, šonuose ir apačioje turėjo karančių girliandų bei kitų papuošimų³³⁶. Teismų antspauduose taip pat randame klasicistinių skydų XVIII a. pabaigoje. Pavyzdžiui, tokie skydai pavaizduoti 1789 m. Kauno žemės teismo antspaude³³⁷, 1775 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Gardino kadencijos antspaude³³⁸, 1795 m. Trakų pakamario D. S. Romerio ir kituose antspauduose³³⁹.

³²⁷ Pavyzdžiui, renesansinis kartušas pavaizduotas 1759 m. Gardino žemės teismo pateisėjo M. J. N. Olizarovičiaus antspaude 1759 m. išrašas iš Gardino žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 127-284.

³²⁸ E. Rimša, *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, p. 17.

³²⁹ 1739 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Naugarduke antspaudas, LMAVB RS, f. 86-82/2, l. 141.

³³⁰ 1752 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Minske, LVIA, f. 20, ap. 1, b. 84.

³³¹ 1766 m. išrašas iš Lydos žemės teismo knygos, LVIA, f. 598, ap. 1, b. 812, l. 15.

³³² 1770 m. išrašas iš Kauno žemės teismo knygos, LVIA, f. 716, ap. 2, b. 116, l. 205.

³³³ 1774 m. išrašas iš Gardino žemės teismo knygos, LVIA, f. 716, ap. 4, b. 98, l. 54.

³³⁴ E. Rimša, *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, p. 17.

³³⁵ Pavyzdžiui, tokį skydą reprezentuoja 1781 m. išrašas iš Upytės žemės teismo knygos VUB RS, f. 5 – f. 93-27105.

³³⁶ E. Rimša, *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, p. 17.

³³⁷ 1789 m. išrašas iš Kauno žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 34-101, l. 6.

³³⁸ 1775 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Gardine, LVIA, f. 1282, ap. 1, b. 9851, l. 6.

³³⁹ 1795 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos, LVIA, f. 345, ap. 1, b. 171.

Nors teismų instituciniuose ir pareigūnų antspauduose vaizduota skydų forma didelės reikšmės neturėjo, bet ji svarbi kitais aspektais. Pagal skydą galima nustatyti bent apytikrą spaudo padarymo laiką³⁴⁰.

Apibendrinant galima teigti, kad teismų antspaudų skydų formos buvo pavaldžios to meto skydo vaizdavimo formų tradicijoms. Priklausomai nuo laikotarpio jos taip pat keitėsi, tačiau neretai buvo naudojami senesnių laikotarpių skydai.

2.6.2. Herbo šalmas

XII a. pabaigoje Europoje atsiranda herbo šalmas, tačiau paplinta XIII a.³⁴¹ Herbiniais šalmais galime vadinti tik tuos, kurie buvo su šalmo papuošimu. Nuo XII a. kryžiaus žygių karyboje ir heraldikoje naudotas puodinis šalmas, XIII–XIV a. – kubilinis, amžiaus antroje pusėje iš kubilinio išsirutuliojo turnyrų smailusis, apie 1420 m. atsirado grotelinis šalmas³⁴². Herbo šalmo naudojimo tradicija taip pat pasiekė ir Lietuvos heraldiką. Lietuvos herbuose galima rasti tik tris paskutinius turnyrų šalmus. Naujaisiais E. Rimšos tyrimų duomenimis, kubilinis šalmas žinomas vienintelis atvejis XIV a. pabaigoje, 1398 m. Minigailos antspaude³⁴³. Iš pradžių dažniau naudotas smailusis, nuo XVI a. vidurio – grotelinis su 3, 5, 7 į priekį išlenktais virbais, netrukus išstūmęs iš herbų smailųjį šalimą³⁴⁴.

Herbo šalmas naudotas ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismų antspauduose. Juose naudotas tik grotelinis šalmas, kuris buvo dedamas virš skydo, centre. Kita vertus, teismų instituciniuose ir pareigūnų antspauduose herbo šalmas buvo vaizduojamas ne vienodoje padėtyje ir atsirado ne vienu metu, todėl turime kiekvieno teismo antspaudus nagrinėti atskirai.

³⁴⁰ Vėlgi pažymėsime, kad skydus reikia tirti atsargiai, nes pasitaiko tokių atvejų, kai buvo naudojama ankstesnių laikų skydų forma.

³⁴¹ F. Hauptmann, *Wappenkunde*, S. 31–32; E. Gritzner, *Heraldik // Sphragistik, Heraldik, deutsche Münzgeschichte (Grundriß der Geschichtswissenschaft, Bd. I, Abt. 4)*, S. 92; O. Neubecker, *Heraldry. Sources, symbols and meaning*, pp. 144 ir kt.; A. C. Fox–Davies, *The art of heraldry: an encyclopaedia of armory*, pp. 239–248; E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 73; *Handbuch der Heraldik: Wappenfibel*, von L. Biewer, 2002, S. 78–81; E. Rimša, *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, p. 37–39; *Wappen: Handbuch der Heraldik*, bearbeitet von L. Biewer und E. Henning, S. 125 ir kt.

³⁴² E. Rimša, *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, p. 37–39.

³⁴³ E. Rimša, *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto antspaudai ir žemių heraldika*, p. 42–43.

³⁴⁴ E. Rimša, *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, p. 38.

Ankstyviausiuose XVI a. II pusės žemės teismo instituciniuose antspauduose, kai vaizdulyje vaizduojamas tik valstybės herbas, herbo šalmas nebuvo vaizduojamas (tuo metu ir vėliau nebuvo tokios tradicijos vaizduoti šalimą virš valstybės herbo). Nuo XVII a. II pusės pasikeitus žemės teismo institucinių antspaudų vaizdulių heraldikai, t.y. kai viršuje vaizduotas valstybės herbas, o apačioje raštininko herbas, virš raštininko herbo dažniausiai buvo vaizduojama rangų karūna³⁴⁵. Tik XVIII a. pabaigoje šalmas virš raštininko herbo išimtinai vaizduotas Vilniaus ir Trakų žemės teismų antspauduose³⁴⁶. Jis buvo dedamas virš raštininko skydo per vidurį, centre, atsuktas į žiūrovą.

XVIII a. pradžioje ankstyviausiuose Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspauduose, kai vaizdulyje vaizduojamas tik valstybės herbas, herbo šalmas nebuvo vaizduojamas³⁴⁷. Keliais dešimtmečiais vėliau, pasikeitus vaizdulio heraldikai, kai viršuje vaizduotas valstybės herbas, o apačioje raštininko herbas, tuomet herbo šalmas taip pat nebuvo vaizduotas virš raštininko herbo. Virš raštininko herbo buvo vaizduota rangų karūna arba kunigaikštiška kepurė³⁴⁸. Taigi, herbo šalmas Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspauduose nebuvo vaizduotas.

Priešingai, herbo šalmas buvo itin mėgstamas teismų pareigūnų antspauduose. Teismų pareigūnai labiausiai mėgo naudoti grotelinį šalimą, dažniausiai su trimis arba labai retai su penkiais į priekį išlenktais virbais³⁴⁹. Dažniausiai naudotas vienas grotelinis šalmas (žr. 69 iliustraciją).

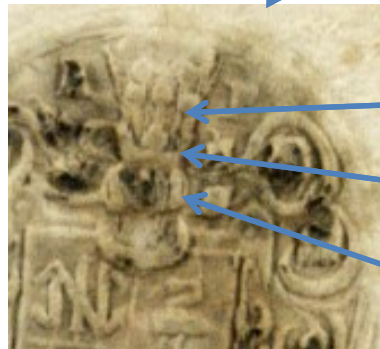
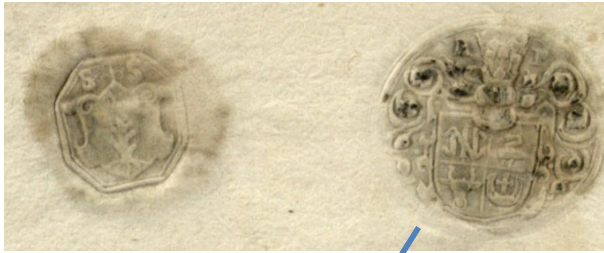
³⁴⁵ Plačiau žr. disertacijos 2.6.5 poskyrį „Rangų karūnos ir kepurės“.

³⁴⁶ Pavyzdžiui, 1784 m. Vilniaus žemės teismo dekretas su Vilniaus žemės teismo antspaudu, LVIA, f. 946, ap. 1, b. 7, l. 22; 1788 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos su Trakų žemės teismo antspaudu, LVIA, f. 525, ap. 8, b. 594, l. 38.

³⁴⁷ Kaip buvo minėta anksčiau, tuo metu ir vėliau nebuvo tokios tradicijos vaizduoti šalimą virš valstybės herbo.

³⁴⁸ Plačiau žr. disertacijos 2.6.5 poskyrį „Rangų karūnos ir kepurės“.

³⁴⁹ Pavyzdžiui, 1586 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo knygos yra pateisėjo A. S. Belikovičiaus antspaudas, kuriame aiškiai matomas grotelinis šalmas virš jungtinio herbo LMAVB RS, f. 16-77, l. 150; 1584 m. išrašas iš Kauno žemės teismo knygos, kuriame teisėjo ir pateisėjo antspauduose vaizduotas grotelinis šalmas, LVIA, f. 1177, ap. 1, b. 214, l. 3v; 1604 m. išrašas iš Vilkmergės pilies teismo knygos su paseniūnio Š. Tiškos antspaudu, LMAVB RS, f. 207-1792; 1604 m. išrašas iš Upytės pilies teismo knygos paseniūnio S. Dovydaičio antspaudas, LMAVB RS, f. 31-379; 1599 m. išrašas iš Gardino pilies teismo knygos seniūno antspaudas LMAVB RS, f. 264-343; 1627 m. išrašas iš Trakų pilies teismo knygos su pavaivadžio P. Tiškevičiaus antspaudu LMAVB RS, f. 264-1048; 1613 m. išrašas iš Vilniaus žemės teismo knygos su teisėjo A. Vnučkos antspaudu, LMAVB RS, f. 138-1375, l. 38.

Šalmo
papuošalas

Šalmo
karūnėlė

Šalmas

69. Ašmenos žemės teismo teisėjo Stanislovo Stanislovovičiaus Sakovičiaus ir pateisėjo Andriejaus Sasinovičiaus Belikovičiaus antspaudai, prispausti ant 1586 m. išrašo iš Ašmenos žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 16-77, l. 150. Pateisėjo Andriejaus Sasinovičiaus Belikovičiaus antspaude pavaizduotas į žiūrovą atgręžtas šalmas, virš jo šalmo karūnėlė ir šalmo papuošalas – plunksnos.

Jis buvo dedamas virš pareigūno skydo per vidurį, centre, atsuktas į žiūrovą. Šalmų naudojimas antspauduose teisiškai nebuvo reglamentuotas, spaudo savininkas galėjo pats pasirinkti, ar vaizduoti šalimą ir kaip jį pasukti. Žemės teismų pareigūnų antspauduose galime rasti ir itin retų, unikalių atvejų, pavyzdžiui, 1615 m. išrašė iš Ašmenos žemės teismo knygos, teisėjo J. Korsako antspaude randame net tris į žiūrovą atsuktus grotelinis šalimus³⁵⁰. Nuo XVII a. II pusės galime matyti besikeičiančias šalimų vaizdavimo tendencijas. Grotelinis šalimų naudojimas nyko ir vis dažniau vietoj grotelinio šalimo buvo naudojamos rangų karūnos ir kunigaikštiškos kepurės³⁵¹.

Apibendrinant galima teigti, kad šalimo vaizdavimas teismų antspauduose XVI a. II pusėje – XVIII a. keitėsi. Teismų instituciniuose

³⁵⁰ LMAVB RS, f. 16-98, l. 166.

³⁵¹ Plačiau žr. disertacijos 2.6.5 poskyrį „Rangų karūnos ir kepurės“.

antspauduose šalmas naudotas itin retai. Tuo tarpu teismų pareigūnai šalmus antspauduose intensyviai naudojo iki XVII a. II pusės, o jau XVIII a. šalmai užleido vietą rangų karūnoms ir kunigaikštiškoms kepurėms.

2.6.3. Šalmo papuošalas

Šalmo papuošalas buvo svarbiausia herbo šalmo dalis³⁵². Šalmo papuošalas atsirado XII a. pabaigoje, o paplito ant puodinių šalmų XIII a. Šalmo papuošalai galėjo būti įvairių gyvūnų plunksnos (pavyzdžiui, stručio, pavo ir kt.), gyvūnų ragai (pavyzdžiui, jaučio buivolo, elnio, tauro ir kt.) – jos buvo nesusijusios su herbo figūra. Kartais šalmo papuošalais galėjo būti žvėrys arba žmonės, kurie dažniausiai buvo vaizduojami iki pusės. Labai dažnai papuošalas tiek forma, tiek išvaizda pakartodavo visą arba dalį herbo figūros, kuri buvo pavaizduota skyde – jos jau buvo susijusios su herbo figūra³⁵³. Lietuvoje šalmo papuošalas atsiranda skirtingais laikotarpiais, tačiau labiausiai jis paplito tik XVI a. pabaigoje³⁵⁴.

Šalmo papuošalas taip pat naudojamas teismų instituciniuose ir pareigūnų antspauduose. Ankstyviausiuose XVI a. II pusės žemės teismo instituciniuose antspauduose, kai vaizdulyje vaizduojamas tik valstybės herbas, herbo šalmas bei jo papuošalas nebuvo vaizduojamas. Nuo XVII a. II pusės pasikeitus žemės teismo institucinių antspaudų vaizdulių heraldikai, t. y. kai viršuje vaizduotas valstybės herbas, o apačioje raštininko herbas, herbo šalmas ir jo papuošalas virš raštininko ir valstybės herbo taip pat nebuvo vaizduotas. Virš raštininko herbo dažniausiai buvo vaizduojama rangų karūna³⁵⁵. Tik XVIII a. pabaigoje šalmas ir jo papuošalas (dažniausiai trys plunksnos) virš raštininko herbo randamas tik keliuose žemės teismų antspauduose³⁵⁶.

³⁵² Plačiau apie šalmo papuošalus: *Wappen: Handbuch der Heraldik*, bearbeitet von L. Biewer und E. Henning, S. 130 ir kt.

³⁵³ E. Rimša, *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, p. 39.

³⁵⁴ Senesnėje istoriografijoje buvo teigiama, kad bene pirmasis jį 1434 m. herbiniame antspaude pavaizdavo Jonas Goštautas (E. Rimša, *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, p. 40), tačiau naujausių tyrimų duomenimis šalmo papuošalas randamas gerokai anksčiau, jau 1398 m. Mykolo Minigailos antspaude (E. Rimša, *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto antspaudai ir žemių heraldika*, p. 42–43). Nedaug šalmo papuošalų randame ir XVI a. pirmoje pusėje.

³⁵⁵ Plačiau žr. disertacijos 2.6.5 poskyrį „Rangų karūnos ir kepurės“.

³⁵⁶ Pavyzdžiui, 1784 m. Vilniaus žemės teismo dekretas su Vilniaus žemės teismo antspaudu LVIA, f. 946, ap. 1, b. 7, l. 22; 1788 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos su Trakų žemės teismo antspaudu LVIA, f. 525, ap. 8, b. 594, l. 38.

Priešinga situacija buvo su Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudais. XVIII a. pradžioje ankstyviausiuose jo antspauduose, kai vaizduojami tik valstybės herbas, šalmo papuošalas nebuvo vaizduojamas. Keliais dešimtmečiais vėliau, pasikeitus vaizdulio heraldikai, kai viršuje vaizduotas valstybės herbas, o apačioje raštininko herbas, tuomet herbo šalmas ir jo papuošalas taip pat nebuvo vaizduotas virš raštininko herbo. Virš raštininko herbo dažniausiai buvo vaizduota rangų karūna³⁵⁷. Virš jos pavaizduotas papuošalas – dažniausiai trys plunksnos.

Tuo tarpu herbo papuošalas buvo labai mėgtas vaizduoti virš šalmo teismų pareigūnų antspauduose. Jie naudojo įvairius tuo metu jau paplitusius šalmo papuošalus. Papuošalus taip pat galime suskirstyti į kelias grupes, kurios jau buvo aptartos prieš tai:

1. Labai dažnai papuošalas tiek forma tiek išvaizda pakartodavo visą arba dalį herbo figūros, kuri buvo pavaizduota skyde – jos buvo susijusios su herbo figūra (žr. 70 iliustraciją)³⁵⁸.

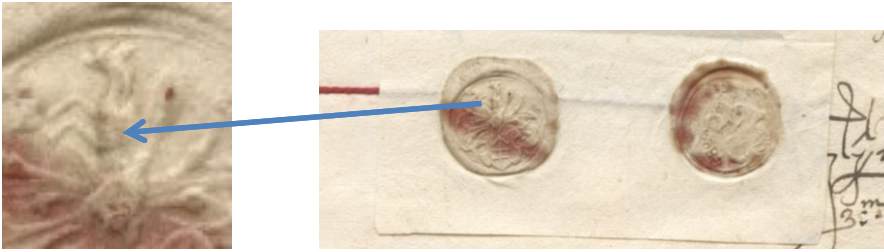
70. Kauno žemės teismo teisėjo Jurgio Radošinskio ir pateisėjo Vaitiekaus Kulvinskio antspaudai, prispausti ant 1596 m. išrašo iš Kauno žemės teismo knygos, LVIA, f. 716, ap. 2, b. 137, l. 101v. Pateisėjo Vaitiekaus Kulvinskio antspaude šalmo papuošalas tiek forma, tiek išvaizda pakartojo dalį herbo figūros esančios skyde.

2. Kartais šalmo papuošalais galėjo būti žvėrys arba žmonės, kurie dažniausiai buvo vaizduojami iki pusės (žr. 71 iliustraciją)³⁵⁹.

³⁵⁷ Plačiau žr. disertacijos 2.6.5 poskyrį „Rangų karūnos ir kepurės“.

³⁵⁸ 1596 m. išrašas iš Kauno žemės teismo knygos su pateisėjo V. Kulvinskio antspaudu, kuriame pavaizduotas Vienaragio herbas, o šalmo papuošale pavaizduota pusė vienaragio, LVIA, f. 716, ap. 2, b. 137, l. 101.

³⁵⁹ 1582 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos su teisėjo B. F. Sapiegos antspaudu, antspaude pavaizduotas Lapino herbas (lenk. *Lis*), šalmo papuošale vaizduojama pusė lapino, LMAVB RS, f. 16-75, l. 104; 1597 m. išrašas iš Ašmenos pilies teismo knygos, teisėjo J. Polikovskio antspaude šalmo papuošalas – žmogaus figūra, LMAVB RS, f. 264-162; 1649 m. Vilkmėgės pilies teismo dokumento

71. Trakų žemės teismo teisėjo ir pateisėjo antspaudai, kurie prispausti ant 1582 m. išrašo iš Trakų žemės teismo knygos. Teisėjo B. F. Sapiegos antspaude pavaizduotas Lapino (lenk. *Lis*) herbas, šalmo papuošale vaizduojama pusė lapino, LMAVB RS, f. 16-75, l. 104.

3. Šalmo papuošalai galėjo būti įvairių gyvūnų plunksnos (pavyzdžiui, stručio, pavo ir kt.), gyvūnų ragai (pavyzdžiui, jaučio buivolo, elnio, tauro ir kt.) – jos buvo nesusijusios su herbo figūra (žr. 72 iliustraciją)³⁶⁰.

72. Vilkmergės pilies teismo paseniūnio H. Podleckio antspaudas, prispaustas ant 1609 m. išrašo iš Vilkmergės pilies teismo knygos. Paseniūnio antspaude virš šalmo 3 stručio plunksnos, LMAVB RS, f. 207-1795.

Galima pasakyti, kad iš išvardytų trijų grupių teismų pareigūnų antspauduose dažniausiai aptinkama 3 grupė, t. y. trys, rečiau penkios stručio plunksnos. Galima atkreipti dėmesį, į vieną įdomų aspektą, kad per šalmo papuošalus buvo bandoma „išeiti iš lenkiško herbo“ ir savo herbą

nuorašas su paseniūnio S. Tovianskio antspaudu, šalmo papuošalas – paukštis, LMAVB RS, f. 264-905.

³⁶⁰ 1599 m. išrašas iš Upytės žemės teismo knygos su teisėjo antspaudu, kuriame virš šalmo 3 plunksnos VUB RS, f. 8-1678; 1607 m. išrašas iš Vilkmergės pilies teismo knygos su paseniūnio Š. Tiškos antspaudu, kuriame virš šalmo 3 stručio plunksnos, LMAVB RS, f. 207-373; 1609 m. išrašas iš Vilkmergės pilies teismo knygos su paseniūnio H. Podleckio antspaudu, kuriame virš šalmo 3 stručio plunksnos, LMAVB RS, f. 207-1795; 1603 m. Trakų pakamario šaukimas B. Oginskio antspaude virš šalmo 3 plunksnos, LMAVB RS, f. 264-740.

individualizuoti³⁶¹. Šalmo papuošalu buvo norima ir išsiskirti. Deja, dar per mažai turime medžiagos, kad galėtume atsakyti į klausimą, ar tos pačios giminės nariai, dirbdami teisme, šalmo papuošalą „paveldi“, ar tai tik tam tikrų pareigūnų sprendimas savo šalmo papuošalu išsiskirti. Taigi šalmo papuošalai buvo itin mėgti ir labiau įvairūs tik teismų pareigūnų antspauduose.

2.6.4. Skydininkai

Jau XII a. pabaigoje Europoje antspauduose vaizduojami skydininkai³⁶², tačiau tik XIV–XV a. jie pradėti naudoti pastoviau. Skydininkais buvo vadinamos viena arba dvi figūros: žvėrys (liūtai, lokiai ir kt.), paukščiai, įvairių luomų ir profesijų žmonės (šarvuoti kariai ir kt.), angelai, mitologinės, fantastinės, alegorinės būtybės ir kt., nešančios, laikančios arba kartais atsirėmusios į patį skydą³⁶³. Skydininkai dažniausiai buvo vaizduojami stovintys ant žemės, sijos, herbo devizo arba ant kokio nors augalinio ornamento. Jie negalėjo būti pavaizduoti kabantys ore, nes to reikalavo heraldika. Lietuvoje skydininkai atsiranda ir paplinta skirtingais laikotarpiais³⁶⁴. Į kilmingųjų heraldiką skydininkai pradėjo skverbtis XVI a. antrojoje pusėje, labiausiai paplito XVII a.³⁶⁵

³⁶¹ Apie herbų individualizavimo problemą yra rašęs A. Šalanda (A. Шаланда, Гербы шляхты навагрудскага павеата ВКЛ у другой палове XVI– першай палове XVII ст. // *Людзі і ўлада навагрудчыны: гісторыя ўзаемадзеяння (да 500–годдзя надання Навагрудку прывілея на магдэбургскае права). Сборник навуковых артыкулаў*, Мінск, 2013, с. 119–129) bei G. Jasiūnienė, tyrinédama Žemaitijos bajorų heraldiką, taip pat atkreipė dėmesį į šią problemą (G. Jasiūnienė, *Žemaitijos bajorų heraldika XV–XVIII a. pradžia. Daktoro disertacija, Vilniaus universitetas*, Vilnius, 2018, p. 182 ir kt.). Tai dar viena problema, kuri ateityje reikalaus papildomo heraldikos tyrinėtojų dėmesio.

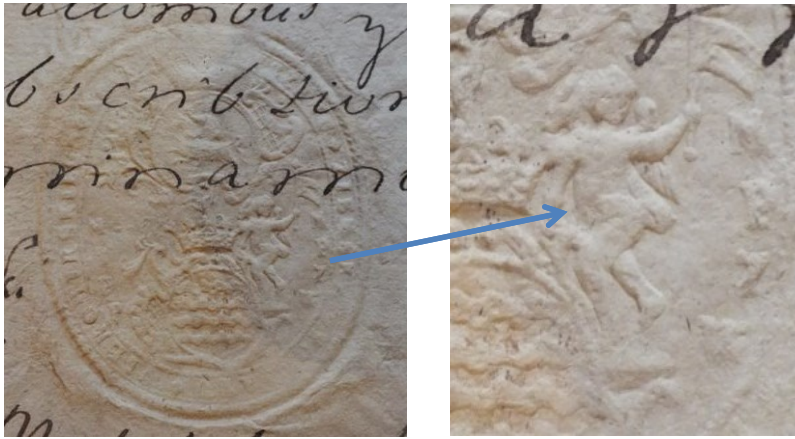
³⁶² C. A. Volborth, *Heraldry of the world*, London, 1973, pp. 48–51; O. Neubecker, *Heraldry. Sources, symbols and meaning*, pp. 186 ir kt.; A. C. Fox Davies, *The art of heraldry*, pp. 300–323; E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 73; E. Rimša, *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, p. 50.

³⁶³ E. Rimša, *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, p. 50.

³⁶⁴ Kaip savo tyrimais nustatė E. Rimša, palyginti su kaimynais, Lietuvos sfragistikoje skydininkai reti, nors žinomi nuo didžiojo kunigaikščio Vytauto laikų. E. Rimša, *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto antspaudai ir žemių heraldika*, p. 112. Skydininkus mėgta vaizduoti ir valdovų antspauduose M. Gumowski, *Pieczenie królów polskich*, Kraków, 1919, s. žr. prieduose valdovų antspaudų nuotraukas; *Sigilla regum et reginarum Poloniae. Pieczenie królów i królowych Polski. Ze zbiorów archiwum Głównego Akt Dawnych*. Warszawa, 2015.

³⁶⁵ E. Rimša, *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, p. 50–51.

Panaši situacija buvo ir teismų instituciniuose antspauduose. Skydininkus randame retai ir vėlai nuo XVIII a. I pusės, bet dažniausiai XVIII a. II pusėje (žr. 73 iliustraciją).

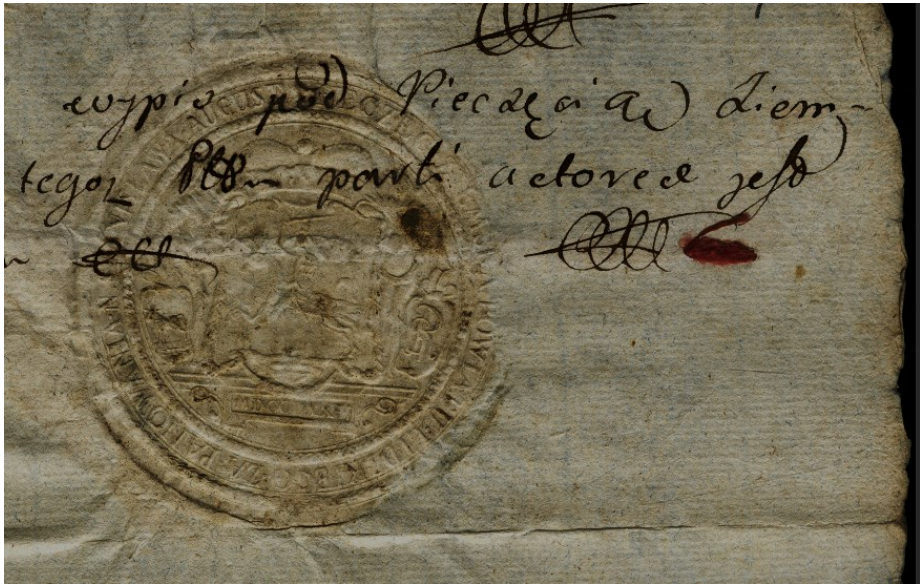
73. 1767 m. Vilkmėgės žemės teismo dekretas su Vilkmėgės žemės teismo antspaudu, kuriame pavaizduotas skydininkas, LVIA, f. 79, ap. 1, b. 206, l. 127.

Svarbu pažymėti tai, kad skydininkus randame ne visuose teismų antspauduose. Skydininkai buvo naudojami žemės teismų instituciniuose antspauduose. Įdomesnis atvejis būtų 1779 m. išrašas iš Lydos žemės teismo knygos su Lydos žemės teismo antspaudu (žr. 74 iliustraciją)³⁶⁶, kurio vaizdujyje iš heraldinės kairės pusės pavaizduotas vienas skydininkas – alegorinė būtybė stovinti ant sijos, vienoje rankoje laikanti valstybės herbą, kitoje, nuleistoje rankoje, atsirėmusi į dar vieną – mažesnį skydą, kuriame randame tris viena ant kitos uždėtas raides: S, A, R (*Stanislaus Augustus Rex*, liet. reiškiančias trumpinimą – karalius Stanislovas Augustas). Tame pačiame antspaudu vaizdujyje, valstybės herbo dešinėje pusėje, heraldiškai pavaizduotas mažesnis skydas, kuriame prastai išlikusi figūra – veršiukas, priklausantis valdovo heraldikai³⁶⁷. Tokia heraldika buvo nusižiūrėta iš valdovo antspaudų³⁶⁸.

³⁶⁶ VUB RS, f. 5 – f. 122-31353/77.

³⁶⁷ Galbūt buvo pavaizduotas ir antras skydininkas, tačiau prasta antspaudu išlikimo būklė neleidžia to nustatyti. Tokią prielaidą darome, nes yra išlikęs 1791 m. išrašas iš Polocko žemės teismo knygos su Polocko žemės teismo antspaudu, kuriame taip pat pavaizduoti du skydininkai, o šalia jų prieš tai aprašyti mažesni skydai, LVIA, f. 599, ap. 1, b. 125, l. 130.

³⁶⁸ *Sigilla regum et reginarum Poloniae. Pieczęć królów i królowych Polski. Ze zbiorów archiwum Głównego Akt Dawnych*, s. 240 (1764 m. Stanislovo Augusto Poniatovskio Lietuvos mažasis antspaudas).

74. 1779 m. išrašas iš Lydos žemės teismo knygos su Lydos žemės teismo antspaudu, VUB RS, f. 5 – f. 122-31353/77.

Skydininkai buvo vaizduoti instituciniuose žemės antspauduose, šalia žemės teismo raštininko herbo, kuris buvo po valstybės herbu. Pavyzdžiui, 1785 m. Kauno žemės teismo antspaude raštininko T. Mineikos skydo šone³⁶⁹, iš kairės pusės heraldiškai pavaizduotas į skydą atsirėmęs, tupintis ant sijos, vienas skydininkas, atrodo, grifas. Dar vienas pavyzdys būtų, 1766 m. išrašas iš Vilkmėrgės žemės teismo knygos su Vilkmėrgės žemės teismo antspaudu³⁷⁰, kuriame po valstybės herbu pavaizduotas raštininko herbas iš heraldinės kairės pusės pavaizduotas vienas skydininkas, atrodo, angelas vienoje rankoje laikantis vėliavą, o kita nešantis skydą³⁷¹. Skydininkai buvo vaizduoti ir pilies teismo instituciniuose antspauduose nuo XVIII a. I pusės. Antai, 1724 m. Vilniaus pilies teismo instituciniame antspaude iš abiejų skydo šonų vaizduojama po vieną skydininką³⁷². Iš dešinės pusės heraldiškai pavaizduotas į skydą atsirėmęs gyvūnas, atrodo, liūtas. Iš kairės pusės heraldiškai pavaizduotas skydą laikantis gyvūnas, atrodo, taip pat liūtas. Dar vienas pavyzdys būtų 1744 m. Vilniaus pilies

³⁶⁹ 1785 m. išrašas iš Kauno žemės teismo knygos su Kauno žemės teismo antspaudu, VUB RS, f. 5 – f. 90-26541.

³⁷⁰ VUB RS f. 5 – f. 123-31360/4.

³⁷¹ Antspaudas prastai išlikęs, negalime nustatyti, ar skydininkas taisyklingai pavaizduotas heraldiškai, atsirėmęs į augalinę šakelę, ar skriejantis ore, ar atsirėmęs į skydą.

³⁷² 1724 m. išrašas iš Vilniaus pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 43-17789.

teismo institucinis antspaudas³⁷³. Vilniaus pavaivadžio M. A. Petrusėvičiaus herbo skydą laiko du skydininkai, atrodo, grifai (dėl prasto antspaudo išlikimo negalime tiksliai nustatyti). Jie stovi ant sijos. Tuo tarpu Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo instituciniuose antspauduose skydininkai nebuvo rasti arba jie tiesiog nebuvo naudojami.

Skydininkus labai retai savo antspauduose naudojo ir teismų pareigūnai³⁷⁴. Kita vertus, mažuose (XVI a. II pusės – XVII a.) privačiuose ir pareigybiniuose antspauduose būtų sunku pavaizduoti daug visokių heraldinių sprendimų, todėl skydininkus randame itin retai, dažniausiai jie randami XVIII a., kai pareigūnų antspaudai ima didėti. Žemės teismų bei pakamario teismų pareigūnų antspauduose skydininkai nebuvo surasti, tačiau jie neabejotinai randami pilies teismo pareigūnų antspauduose. Tokį pavyzdį reprezentuoja 1743 m. Kauno pilies teismo paseniūnio S. Siručio antspaudas, kuriame skydą neša du skydininkai – gulintys gyvūnai, atrodo, liūtai³⁷⁵. Skydininkus taip pat galime rasti 1772 m. Lydos seniūno I. Scipiono antspaude pavaizduoti du skydininkai, nešantys skydą³⁷⁶. Iš dešinės pusės heraldiškai pavaizduotas liūtas, iš kairės pusės heraldiškai – alegorinė (žmogaus?) būtybė. Abu skydininkai stovi ant sijos. Apibendrinant galima teigti, kad skydininkai buvo ne itin mėgti naudoti teismų instituciniuose ir pareigūnų antspauduose.

2.6.5. Rangų karūnos ir kepurės

Apie Europos valdovų karūnas heraldikoje sužinome XIII–XIV a. Skirtingose šalyse buvo savitas karūnų vaizdavimas, bet ilgainiui buvo reglamentuota jų forma ir naudojimas³⁷⁷. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje taip pat buvo naudotos rangų karūnos ir kepurės. Pavyzdžiui, valdovų heraldikoje kunigaikštiškos karūnos, arba mitros, atsirado XVI a. pirmame ketvirtyje ir buvo dviejų rūšių – didžiosios ir

³⁷³ 1744 m. išrašas iš Vilniaus pilies teismo knygos, LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 125, l. 9.

³⁷⁴ Pakamario teismo pareigūnų antspaudų surasta nedaug, todėl sunku pasakyti, ar tiesiog jie nebuvo rasti, ar jie skydininkų nenaudojo.

³⁷⁵ 1743 m. išrašas iš Kauno pilies teismo knygos, VUB RS, f. 214-240, l. 2.

³⁷⁶ 1772 m. išrašas iš Lydos pilies teismo knygos, LVIA, f. 598, ap. 1, b. 1938.

³⁷⁷ F. Hauptmann, *Wappenkunde*, S. 48–50; E. Gritzner, *Heraldik// Sphragistik, Heraldik, deutsche Münzgeschichte (Grundriß der Geschichtswissenschaft, Bd. 1, Abt. 4)*, Leipzig–Berlin, 1912, S. 94; O. Neubecker, *Heraldry. Sources, symbols and meaning*, pp. 166 ir kt.; A. C. Fox Davies, *The art of heraldry*, pp. 264 ir kt.; *Handbuch der Heraldik: Wappenfibel*, von L. Biewer, 2002, S. 88–91; *Wappen: Handbuch der Heraldik*, bearbeitet von L. Biewer und E. Henning, S. 137 ir kt.

mažosios, taip pat savo skiriamųjų ženklų sistemą sukūrė Bažnyčia ir kt.³⁷⁸ Rangų karūnos buvo dedamos virš herbo skydo, jeigu buvo naudojamas herbo šalmas su papuošalu, tuomet šalmo papuošalas iškeliamas virš rangų karūnos.

Rangų karūnos ir kepurės taip pat buvo naudotos teismų instituciniuose ir pareigūnų antspauduose. Ankstyviausiuose žemės teismo instituciniuose antspauduose XVI a. II pusėje – XVII a. I pusėje rangų kepurės nebuvo vaizduotos virš valstybės herbo. Nuo XVII a. II pusės pavieniais atvejais randame naudojamą kunigaikštišką kepurę³⁷⁹, tačiau nuo XVIII a. I pusės iki XVIII a. pabaigos naudojama kunigaikštiška kepurė virš valstybės herbo³⁸⁰. Nuo XVII a. II pusės iki XVIII a. pabaigos po valstybės herbu vaizduojant raštininko herbą, virš jo buvo dedamas 5–9 lapų vainikas, bet dažniausiai buvo naudotas 5 lapų vainikas³⁸¹.

Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspauduose nuo pačių ankstyviausių antspaudų XVIII a. pradžioje iki pat XVIII a. pabaigos virš valstybės herbo buvo naudojama kunigaikštiška kepurė (žr. 75 iliustraciją)³⁸².

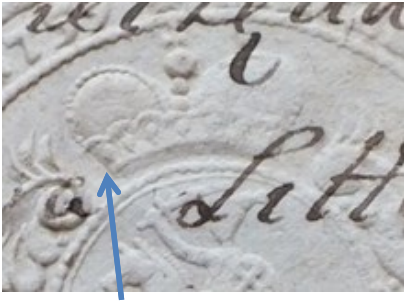
³⁷⁸ E. Rimša, *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, p. 41–43. „Reprezentatyvesniems dalykams naudota didžioji, mažiau reikšmingiems – mažoji karūna. Ėmus reglamentuoti europinę heraldiką, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė perėmė vokiškas rangų karūnų ir kepurių vaizdavimo tradicijas.“ Plačiau apie skiriamųjų ženklų sistemą Bažnyčioje žr.: E. Rimša, *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, p. 45–48; E. Rimša, *Heraldry. Past to Present*, pp. 146–162.

³⁷⁹ Anksčiausiai kunigaikštiška kepurė pavaizduota Vilniaus žemės teismo antspaude (spaudas pagamintas 1688 m.), LVIA, f. 525, ap. 8, b. 594, l. 149, 153.

³⁸⁰ Pavyzdžiui, 1717 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje su Vilniaus žemės teismo antspaudu, LVIA, f. 1025, ap. 1, b. 2, l. 30; 1789 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo knygos su Ašmenos žemės teismo antspaudu, kuriame virš valstybės herbo pavaizduota kunigaikštiška kepurė, VUB RS, f. 5 – f. 115-31105.

³⁸¹ Pavyzdžiui, 5 lapų vainikas: 1765 m. išrašas iš Vilniaus žemės teismo knygos su Vilniaus žemės teismo antspaudu, VUB RS, f. 5-A28-4955; 1771 m. išrašas iš Kauno žemės teismo knygos su Kauno žemės teismo antspaudu, LMAVB RS, f. 43-9912; 9 lapų vainikas: 1784 m. dekretas su Vilniaus žemės teismo antspaudu, LVIA f. 946, ap. 1, b. 7, l. 22; 1777 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos su Trakų žemės teismo antspaudu, LMAVB RS, f. 264-618.

³⁸² Pavyzdžiui, 1737 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje: antspaude pavaizduota kunigaikštiška karūna, VUB RS, f. 4-(A530)-21732; Išimtis–1713 m. išrašas Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje: antspaude virš valstybės herbo pavaizduotas vainikas, LVIA, f. 1292, ap. 1, b. 44, l. 43.

75. Kunigaikštiška kepurė virš valstybės herbo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo Vilniaus kadencijos (1759 m.) antspaude, VUB RS, f. 4-(A660)-26067.

Tik vienetiniu atveju mantijos viršuje randame vainiką³⁸³. Nuo XVIII a. I pusės iki XVIII a. pabaigos po valstybės herbu vaizduojant raštininko herbą, virš jo dažniausiai buvo dedamas 5 lapų vainikas³⁸⁴.

Kitaip rangų karūnos buvo vaizduojamos teismų pareigūnų antspauduose³⁸⁵. XVI a. II pusėje – XVII a. I pusėje teismų pareigūnų antspauduose dažniausiai ant skydo randame herbo šalmo karūną (vadinama karūnelė), t. y. ant skydo buvo uždėtas trijų lapų vainikas (karūnelė) su papuošalu³⁸⁶, bet jau XVII a. II pusėje – XVIII a. vietoje šalmų karūnelių,

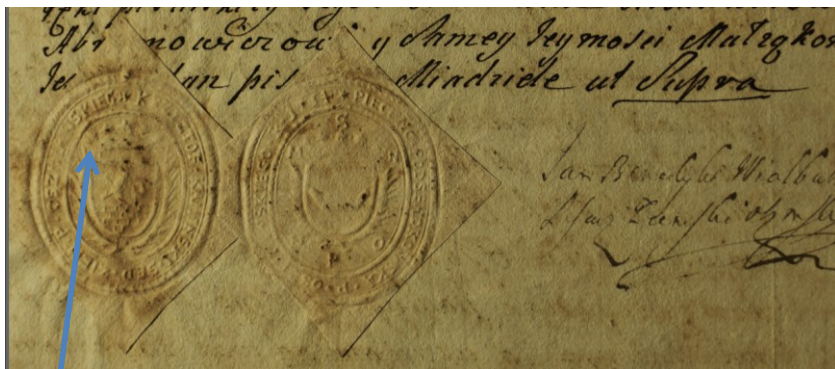
³⁸³ Šiuo metu negalime atsakyti, kodėl Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspauduose, kuriuose paprastai buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės herbas, naudotos ne tik valstybės rangą atitinkančios kunigaikštiškos kepurės, bet ir vainikai. Pavyzdžiui, 5 lapų vainikas – 1713 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Vilniuje antspauduose, VUB RS, f. 5, A-10, nr. 2282–2284, 2286.

³⁸⁴ Pavyzdžiui, 1744 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje, antspaude po valstybės herbu pavaizduotas raštininko herbas, virš jo 5 lapų vainikas, LMAVB RS, f. 21-1056, l. 2; 1742 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje, antspaude po valstybės herbu pavaizduotas raštininko herbas, virš jo 5 lapų vainikas, LVIA, f. 716, ap. 1, b. 2860, l. 15.

³⁸⁵ Kita vertus, yra sunku nagrinėti pavaizduotas karūnas XVII a. II pusėje, dėl prasto antspaudų heraldikos išlikimo. Tik iš gerai išlikusių antspaudų galime pateikti apibendrinančias tendencijas.

³⁸⁶ Plačiau apie šalmo karūnelę žr. E. Rimša, *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, p. 43. Galime nurodyti kelis rastus šalmo karūnelės pavyzdžius: 1586 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo knygos pateisėjo A. S. Belikovičiaus antspaude, LMAVB RS, f. 16-77, l. 150; 1599 m. išrašas iš Vilniaus žemės teismo knygos, teisėjo J. Astiko antspaude, VUB RS, f. 13-60, 14a.; 1601 m. Gardino pakamario P. Valavičiaus antspaudu piešinys A. Цитоу, *Печатки старажытнай Беларусі: нарысы сфрагістыкі*, с. 79; 1607 m. išrašas iš Vilkmėgės pilies teismo knygos, paseniūnio Š. Tiškos antspaude, LMAVB RS, f. 207-373; 1607 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo knygos, pateisėjo S. A. Svirskio antspaude, LVIA, f. 1177, ap. 1, b. 2695, l. 37; 1613 m. Vilniaus žemės teismo pateisėjo A. Vnučkos antspaudas, LMAVB RS, f. 138-1375,

teismų pareigūnų antspauduose dažniausiai randame kelių lapų vainiką su papuošalu arba vieną, didelį 5 lapų vainiką (vadinama pareigybine karūna)³⁸⁷ (žr. 76, 77 iliustracijas).

76. Pareigybinė karūna Ašmenos žemės teismo teisėjo K. Kaminskio antspaudė. Antspaudai prispausti ant 1720 m. išrašo iš Ašmenos žemės teismo knygos, LVIA, f. 1282, ap. 1, b. 6803, l. 24.

77. Pareigybinė karūna 1751 m. Ašmenos žemės teismo teisėjo J. Radziminskio antspaudė, VUB RS, f. 72-1182.

l. 38; 1640 m. išrašas iš Vilniaus žemės teismo knygos su M. Giedraičio antspaudu, LVIA, f. 716, ap. 2, b. 121, l. 252.

³⁸⁷ Rangų karūna, žyminti ne asmens titulą, o jo užimamas aukštas pareigas valstybėje vadinama pareigybine karūna. Plačiau žr. E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 74 ir E. Rimša, *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, p. 43. Galime nurodyti kelis rastus pavyzdžius: 1720 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo su teisėjo K. Kaminskio antspaudu, LVIA, f. 1282, ap. 1, b. 6803, l. 24; 1731 m. išrašė iš Vilkmėrgės (dab. Ukmergė) žemės teismo knygos, teisėjo J. K. Bialozoro antspaudas, VUB RS, f. 5-A28-4975; 1743 m. išrašas iš Breslaujos pilies teismo knygos su seniūnio J. A. Hylzeno antspaudu, VUB RS, f. 67-2845; 1751 m. Ašmenos žemės teismo dokumente teisėjo J. Radziminskio antspaudė, VUB RS, f. 72-1182.

Turimi šaltiniai šiandien neleidžia tiksliai atsakyti į klausimą, kokios aplinkybės lėmė, kad šalmo karūnelė nunyksta, ją pakeičiant pareigybine karūna. Ar tai vietos tradicija, ar kitų šalių pareigūnų, gal vietinių kilmingųjų įtaka, o gal tai tam tikro teismo pareigūno iniciatyva?

Literatūroje yra teigiama, kad galima rasti pareigybinių antspaudų, papuoštų net kunigaikštiškomis karūnomis ir mantijomis, nors jas naudoję asmenys nebuvo kunigaikščiai³⁸⁸. Iš tikrųjų, renkant medžiagą rastais antspaudų pavyzdžiais galima papildyti šią tezę, kad nekunigaikštiškos kilmės asmenys naudojo kunigaikščių karūnas³⁸⁹. Žinoma, jeigu teismų pareigūnų pareigas užimdavo kunigaikštiškos kilmės asmenys, tada jie neabejotinai naudodavo kunigaikštiškas karūnas³⁹⁰.

Apibendrinant galima teigti, kad rangų karūnos plito ir į teismų institucinius bei pareigūnų antspaudus, tačiau jų atsiradimas ir raida buvo skirtinga, priklausiusi ir nuo to meto tradicijų ir nuo spaudo savininko norų.

2.6.6. Mantijos

XVI a. valdovų antspauduose randame mantijas, tačiau jos labiausiai paplito XVII–XVIII a. Prancūzijoje³⁹¹. Ilgainiui mantijas randame ir kitų šalių įvairių asmenų grupių (karalių, kunigaikščių, rečiau kilmingųjų ir kt.) antspauduose. XVIII a. I pusėje Lietuvoje pradėjo plisti mantijos (purpurinės arba raudonos mantijos su šermuonėlio kailio pamušalu), kurių viršų puošė kunigaikštiškos karūnos arba kepurės, kartais – vainikai³⁹².

³⁸⁸ E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, Vilnius, 1999, p. 74–75, 186 išnaša, kurioje nurodoma, kad: 1701 m. kunigaikštiška karūna puošė Vilniaus žemės teismo teisėjo K. Valavičiaus antspaudus, kunigaikštiška kepurė – Kauno pilies teismo seniūno J. Prozoro 1765 m. spaudą, o mantija su kunigaikštiška kepure viršuje – 1777 m. Ašmenos pilies teismo seniūno T. Kocielo antspaudus.

³⁸⁹ Pavyzdžiui, 1759 m. išrašas iš Gardino žemės teismo knygos su teisėjo M. B. Aleksandrovičiaus antspaudu, LMAVB RS, f. 127-284.

³⁹⁰ 1746 m. išrašas iš Vilniaus pilies teismo knygos su instituciniu Vilniaus pilies teismo antspaudu, kuriame virš Vilniaus vaivados M. K. Radvilos herbo pavaizduota kunigaikštiška karūna, LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 413, l. 132.

³⁹¹ E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 75, 198 išnaša; E. Rimša, *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, Vilnius, 2004, p. 49.

³⁹² E. Rimša, *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, p. 49.

Mantijos teismų antspauduose ne itin mėgtos. Mantijas randame žemės teismų, pilies ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo teismų instituciniuose antspauduose (žr. 78 iliustraciją)³⁹³.

78. Mantija 1783 m. Vilniaus žemės teismo antspaude, VUB RS, f. 5 – f. 90-26637.

Minėtuose teismų antspauduose mantijos buvo naudojamos XVIII a. II puseje. Paprastai mantijų viršų puošia kunigaikštiškos karūnos arba kepurės.

Priešingai, teismų pareigūnų antspauduose nuo XVI a. II pusės itin mėgta naudoti augalinę skraistę (žr. 79, 80 iliustracijas)³⁹⁴.

³⁹³ Mantijos žemės teismo instituciniuose antspauduose: 1777 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos su Trakų žemės teismo antspaudu, LMAVB RS, f. 264-618; 1784 m. Vilniaus žemės teismo dekretas su Vilniaus žemės teismo antspaudu, LVIA, f. 946, ap. 1, b. 7, l. 22; 1789 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo knygos su Ašmenos žemės teismo antspaudu, VUB RS, f. 5 – f. 115-31105; 1792 m. išrašas iš Kauno žemės teismo knygos su Kauno žemės teismo antspaudu, f. 716, ap. 2 b. 116, l. 209; 1787 m. Minsko pilies teismo antspaude BCz. – Biblioteka XX. Czartoryskich w Krakowie (Kunigaikščių Čartoriskių biblioteka, Krokuva), nr. 955 IV, s. 123; Mantija pavaizduota 1790 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Gardino kadencijos antspaude. Antspaudo nuotrauka publikuota: *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697–1794). Spis*, pod red. A. Rachuby, opracowali A. Rachuba i P. P. Romaniuk, przy współpracy A. Macuka i J. Aniszczunki, Warszawa, 2004, s. 404.

³⁹⁴ Plačiau apie augalinę skraistę: E. Rimša, *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, Vilnius, 2004, p. 40. Teismų pareigūnų antspaudai, kuriuose randame augalinę skraistę: 1586 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo knygos su Ašmenos žemės teismo pateisėjo A. S. Belikovičiaus antspaudu, LMAVB RS, f. 16-77, l. 150; 1670 m. išrašas iš Kauno žemės teismo knygos su teisėjo S. J. Oborskio antspaudu, LMAVB RS, f. 264-724; 1602 m. išrašas iš Gardino pilies teismo knygos su paseniūnio J. Snarskio antspaudu, LMAVB RS, f. 16-89, l. 3v; 1649 m. išrašas iš Vilkmergės pilies teismo knygos su paseniūnio S. Tovianskio antspaudu, LMAVB

79. Augalinė skraistė Kauno žemės teismo teisėjo J. Radošinskio ir pateisėjo H. Beinarto antspauduose, 1581 m. LVIA, f. 1195, ap. 1, b. 12, l. 13.

80. Augalinė skraistė Gardino pilies teismo paseniūnio Jono Snarskio antspaude. Antspaudas prispaustas ant 1602 m. išrašo iš Gardino pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 16-89, l. 3v.

Mantijas teismų pareigūnų antspauduose taip pat randame, tačiau jos itin retos ir vėlyvos, aptinkamos nuo XVIII a. vidurio, bet dažniausiai naudotos XVIII a. II pusėje³⁹⁵. Kunigaikščių antspauduose mantijos rodė tų herbų savininkų kunigaikštišką kilmę³⁹⁶. Kitų kilmingųjų heraldikoje, kaip ir rangų karūnos, mantijos rodo pareigybinį pobūdį.

RS, f. 264-905; 1650 m. išrašas iš Trakų pilies teismo knygos su pavaivadžio K. Paškevičiaus antspaudu, LMAVB RS, f. 207-1371.

³⁹⁵ Pavyzdžiui, 1759 m. išrašas iš Gardino žemės teismo knygos su Gardino žemės teismo teisėjo E. M. B. Aleksandravičiaus antspaudu, kuriame pavaizduota mantija, LMAVB RS, f. 127-284; 1743 m. išrašas iš Breslaujos pilies teismo knygos su seniūnio J. A. Hylzeno antspaudu, VUB RS, f. 67-2845.

³⁹⁶ Pavyzdžiui, 1771 m. išrašas iš Vilniaus pilies teismo knygos su Vilniaus vaivados K. S. Radvilo antspaudu, LVIA f. 1282, ap. 1, b. 6803, l. 67.

Taigi galime teigti, kad mantijos nebuvo itin mėgtos naudoti tiek teismų instituciniuose, tiek pareigūnų antspauduose. Jų naudojimas teismų antspauduose vėlyvas, jos dažniausiai aptinkamos XVIII a. II pusėje.

2.6.7. Kiti puošybos elementai

Teismų instituciniuose ir pareigūnų antspauduose taip pat galime rasti ir įvairių puošybos elementų: įvairias augalų šakeles, žiedelius bei kitus augalinius ornamentus. Teisiškai teismų antspaudų puošyba nebuvo kaip nors reglamentuota. Puošybos elementai galėjo priklausyti nuo spaudus gaminusių meistrų, nuo to meto dailės tendencijų arba paties spaudo savininko norų. Labiausiai mėgti įvairūs augaliniai motyvai (žr. 81 iliustraciją), tačiau teismų antspauduose jie atsiranda ne vienu metu.

81. 1776 m. išrašas iš Vilniaus žemės teismo knygos su Vilniaus žemės teismo antspaudu, LVIA, f. 20, ap. 1, b. 78. Antspaudė pavaizduoti augaliniai motyvai.

XVIII a. I pusėje, kai žemės teismų institucinių antspaudų viršuje buvo pavaizduotas valstybės herbas, o apačioje raštininko herbas, tuomet augaliniai motyvai (įvairios augalų šakelės) puošia valstybės herbą arba raštininko herbą³⁹⁷.

Kaip ir žemės teismų instituciniuose antspauduose XVIII a. I pusėje, kai Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudų viršuje buvo pavaizduotas

³⁹⁷1779 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo knygos su Ašmenos žemės teismo antspaudu, kurio vaizdulio viršuje pavaizduotas valstybės herbas, o apačioje žemės teismo raštininko herbas aprėmintas įvairiais augaliniais motyvais, LMAVB RS, f. 43-13664; 1776 m. išrašas su Vilniaus žemės teismo antspaudu, kurio vaizdulio viršuje pavaizduotas valstybės herbas aprėmintas įvairiais augaliniais motyvais, o apačioje žemės teismo raštininko herbas, LVIA, f. 20, ap. 1, b. 78.

valstybės herbas, o apačioje raštininko herbas, tuomet augaliniai motyvai (įvairios augalų šakelės) puošia valstybės herbą arba raštininko herbą. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo instituciniuose antspauduose augaliniai motyvai nebuvo dažni, bet buvo naudoti iki pat XVIII a. II pusės. Pirmi, pavieniai atvejai Lietuvos Vyriausiamajame Tribunole Vilniuje randami XVIII a. 4 dešimtmetyje³⁹⁸. Tiesa, kituose pavietuose augaliniai motyvai randami jau XVIII a. pradžioje. Pavyzdžiui, Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Minsko kadencijos (1700/1701 m.) antspaudas³⁹⁹. Vaizdulyje pavaizduotas valstybės herbas, o iš jo šonų palmės šakelės, surištos apačioje. Augalinių motyvų vaizdavimo būdas taip pat priklausė ir nuo epochos. Pavyzdžiui, augaliniai motyvai taip pat randami atsiradus klasicistiniams skydams. Jie paprastai vaizduoti ant sijų, šonuose ir apačioje turėjo karančių girliandų bei kitų papuošimų⁴⁰⁰.

Augalinius motyvus randame ir teismų pareigūnų antspauduose nuo XVII a. II pusės – XVIII a.⁴⁰¹ Augaliniai motyvai patys įvairiausi, bet dažniausiai augalų šakelės. Pavyzdžiui, 1717 m. Vilniaus pavaivadžio M. R. Šumskio antspaudas, kuriame iš abiejų skydo šonų pavaizduotos palmės šakelės⁴⁰². 1715 m. Ašmenos žemės teismo teisėjo K. Kaminskio ir pateisėjo S. M. Naramovskio antspaudų vaizdulių šonuose, iš abiejų herbų pusių pavaizduotos augalų šakelės⁴⁰³.

Nuo XVII a. II pusės matome ir dar vieną pokytį teismų antspauduose. Iš bajoriškos heraldikos ir sfragistikos⁴⁰⁴ į teismų antspaudus atkeliavo

³⁹⁸ 1739 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje antspaudu vaizdulio viršuje pavaizduotas valstybės herbas aprėmintas įvairiais augaliniais motyvais, o apačioje žemės teismo raštininko herbas be augalinių motyvų, f. 1135, ap. 20, b. 126, l. 14.

³⁹⁹ Publikuota, *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697–1794): spis, red. A.Rachuby, Warszawa, 2004, s. 403.*

⁴⁰⁰ Plačiau žr. disertacijos 2.6.1 poskyrį „Herbo skydas“.

⁴⁰¹ Ankstyviausi XVII a. pab. turimi antspaudai labai prastos kokybės, todėl nurodau XVIII a. antspaudus. Kituose pavietuose XVII a., pavyzdžiui, A. Шаланда, *Таямнічы свет беларускіх гербаў: Шляхецкая геральдыка Вялікага княства Літоўскага*, s. 164 1678 m. Slanimo pilies teismo paseniūnio antspaudas, kuriame pavaizduotos augalų šakelės.

⁴⁰² 1717 m. išrašas iš Vilniaus pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 86-34, l. 23.

⁴⁰³ 1715 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo knygos VUB RS, f. 4-(A655)-25127.

⁴⁰⁴ XVIII a. viduryje karinė atributika randama ir miestų vaitų antspauduose. Pavyzdžiui, 1764 m. Jonišio miesto vaito K. Sadovskio herbiniame antspaude, E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 252 bei 1758–1775 m. Krinkų miesto vaito M. Sorokos herbiniame antspaude, E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 339. Karinė atributika antspauduose, plačiau: M. Machynia, *Kawaleria litewska w początkowym okresie działań Komisji Wojskowej Rzeczypospolitej Wielkiego Księstwa Litewskiego*.

vėliavos, ginklai, trimitai ir kita karinė atributika (žr. 82, 83 iliustracijas). Reikia atsiminti to meto situacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.

82. 1688 m. Vilniaus žemės teismo antspaudas, prispaustas ant 1699 m. išrašo iš Vilniaus žemės teismo knygos, LVIA, f. 525, ap. 8, b. 594, l. 149. Antspaude pavaizduota karinė atributika.

83. 1777 m. Trakų pakamario S. D. Romerio antspaudas, LVIA, f. 345, ap. 1, b. 170, l. 59.

Karinė atributika atsiranda ne vienu metu. Dažniausiai vaizduojama gausi karinė atributika: kardai, vėliavos, ietys, patrankų vamzdžiai, sviediniai, kariniai būgnai. Pavyzdžiui, nuo XVII a. II pusės ankstyviausiai karinę atributiką randame žemės teismų instituciniuose antspauduose. Pavyzdžiui, 1688 m. Vilniaus žemės teismo antspaudo vaizduojame

Lata 1765–1766 // *Do szarży marsz, marsz... Studia z dziejów kawalerii. Tom 2.* Pod. red. A. Smolińskiego, Toruń, 2012, s. 23–91, antspaudų priedas s. 87–91.

vaizduojamas valstybės herbas⁴⁰⁵. Virš skydo viršutinėje dalyje yra pavaizduotas kardas, kiek žemiau iš abiejų pusių pavaizduotos vėliavos, apačioje iš vienos ir kitos pusės išlindę pabūklai bei išsibarstę patrankų sviediniai. Vilniaus žemės teismo antspauduose karinė atributika naudota iki XVIII a. 3 dešimtmečio, nuo tada karinės atributikos buvo atsisakyta. Kita vertus, kitų pavių žemės teismų antspauduose ji naudota dar ir XVIII a. II pusėje⁴⁰⁶.

Karinė atributika buvo vaizduojama ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspauduose. Pavyzdžiui, Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Vilniuje antspauduose karinė atributika naudota XVIII a. 2–3 dešimtmetyje⁴⁰⁷, ir, atrodo, kad daugiau prie jos nebuvo grįžta. Priešingai, ji buvo naudota ir vėliau XVIII a. kituose Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspauduose⁴⁰⁸.

Augalinis motyvas galėjo būti derinamas ir su karine atributika. Pavyzdžiui, Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Minsko kadencijos (1766 m.) antspaudas⁴⁰⁹. Antspaudu vaizduojamas viršuje yra valstybės herbas, iš abiejų pusių yra pavaizduotos augalinės šakelės. Antspaudu apačioje yra Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo raštininko herbas, iš abiejų jo herbo šonų viršutinėje dalyje yra pavaizduoti kardai, kiek žemiau – vėliavos, ietys, apačioje iš vienos ir kitos pusės išlindę patrankų vamzdžiai. Pilies teismo antspauduose karinė atributika taip pat buvo naudota XVIII a.⁴¹⁰

⁴⁰⁵ 1699 m. išrašas iš Vilniaus žemės teismo knygos su žemės teismo antspaudu, LVIA, f. 525, ap. 8, b. 594, l. 149; 1701 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje BPAN – Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (Lenkijos mokslų akademijų Mokslinė biblioteka, Krokua) (toliau – BPAN), sygn. 5823.

⁴⁰⁶ Pavyzdžiui, 1781 m. išrašas iš Upytės žemės teismo knygos su Upytės žemės teismo antspaudu, kuriame pavaizduotas valstybės herbas aprėmintas įvairia karine atributika: vėliavomis, patrankų vamzdžiais, būgnais ir sviediniais, VUB RS, f. 5 – f. 93-27105.

⁴⁰⁷ Pavyzdžiui, 1713 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje su Tribunolo antspaudu LVIA, f. 1292, ap. 1, b. 44, l. 43

⁴⁰⁸ Pavyzdžiui, Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Naugarduko kadencijos (1758/1759 m.) antspaudas LMAVB RS, f. 86-57, l. 14. Antspaudu vaizduojamas viršuje yra valstybės herbas, o antspaudu apačioje yra Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo raštininko herbas, iš abiejų jo herbo šonų viršutinėje dalyje yra pavaizduoti kardai, kiek žemiau vėliavos, ietigaliai, apačioje iš vienos ir kitos pusės išlindę patrankų vamzdžiai.

⁴⁰⁹ *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697–1794). Spis*, s. 1766 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Minsko kadencijos antspaudas pavaizduotas ant viršelio.

⁴¹⁰ А. Шаланда, *Таямнічы свет беларускіх гербаў: Шляхецкая геральдыка Вялікага княства Літоўскага*, s. 161 (1787 m. Slanimo pilies teismo antspaudu piešinys), 169 (1787 m. Minsko pilies teismo antspaudu piešinys) ir daugiau

Karinę atributiką randame ir teismų pareigūnų antspauduose XVIII a.⁴¹¹ Karinė atributika buvo tokia pati kaip ir teismų instituciniuose antspauduose: kardai, vėliavos, ietys, patrankų vamzdžiai, sviediniai, kariniai būgnai. Pavyzdžiui, 1777 m. pakamario S. D. Romerio antspaudas⁴¹², kuriame pavaizduota gausi karinė atributika: virš ovalaus skydo kardas, iš skydo šonų, žemiau vėliavos, apačioje iš vienos ir kitos pusės išlindę patrankų vamzdžiai ir būgnai. 1753 m. Lydos pilies teismo paseniūnio antspaude pavaizduota taip pat išdėstyta karinė atributika⁴¹³. 1751 m. Ašmenos žemės teismo teisėjo antspaude pavaizduota karinė atributika: iš abiejų skydo šonų vėliavos, pabūklai, būgnai⁴¹⁴. 1754 m. Lydos žemės teismo pateisėjo J. S. R. Kaminskio antspaude taip pat pavaizduota karinė atributika⁴¹⁵.

Apibendrinant galima pabrėžti, kad tiek vaizdulių struktūra, tiek puošyba parodo, kad teismų antspauduose naudoti augaliniai motyvai ir karinė atributika atsirado ne vienu metu. Jie pradėti vaizduoti nuo XVII a. II pusės. Augaliniai motyvai ir karinė atributika kito veikiami įvairių to meto įvykių.

2.7. Įrašai ir legendos

Antspaudų įrašai skirstomi į dvi rūšis⁴¹⁶:

1. Įrašus vaizdulyje arba visame antspaudo lauke.
2. Įrašus palei antspaudo kraštą.

Pastarieji, kaip ir užimantys visą antspaudo lauką, vadinami legendomis⁴¹⁷. Iš įrašų galime sužinoti apie kalbų vartojimą, užimamas

pavyzdžių s. 170–171; 1772 m. išrašas iš Pinsko pilies teismo knygos su seniūno antspaudu BPAN, sygn. 4384, l. 25.

⁴¹¹ Ankstyviausi antspaudai XVII a. pab. labai prastos kokybės, todėl nurodau XVIII a. antspaudus.

⁴¹² 1777 m. išrašas iš Trakų pakamario teismo knygos, LVIA, f. 345, ap. 1, b. 170.

⁴¹³ 1753 m. išrašas iš Lydos pilies teismo knygos, LVIA, f. 598, ap. 1, b. 1929, l. 2.

⁴¹⁴ 1751 m. Ašmenos žemės teismo dokumentas, VUB RS, f. 72-1182.

⁴¹⁵ 1754 m. išrašas iš Lydos žemės teismo knygos, antspaudas labai prastai išlikęs, ne visa karinė atributika gerai matosi, VUB RS, f. 5 – f. 122-31353/62.

⁴¹⁶ Remiamės E. Rimšos pasiūlytu įrašų antspauduose skirstymu, E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 76.

⁴¹⁷ G. A. Seyler, *Geschichte der Siegel*, S. 347 ir kt.; Th. Ilgen, *Sphragistik*, S. 48–49; W. Ewald, *Siegelkunde*, S. 221–225; M. Haisig, *Studia nad legendą pieczęci miejskiej*, Wrocław, 1953; M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka*, s. 160–168, E. Kittel, *Siegel*, S. 199–206; E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 76; T. Diederich, *Siegelkunde, Beiträge zu ihrer Vertiefung und Weiterführung*, S. 146.

pareigas, kultūros raidos tendencijas, meistrų raštingumą bei daugelį kitų dalykų⁴¹⁸.

Irašų teikiama informacija. Žemės, pilies ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo institucinių antspaudų įrašus skirstome į tris grupes:

1. Įrašai – datos.
2. Įrašai – raštininkų inicialai.
3. Įrašai – kita reikšmė.

Minėtų teismų institucinių antspaudų vaizduluose mes nerasime kokių nors specifinių įrašų, išskyrus datas, kurios rodė spaudo padarymą⁴¹⁹.

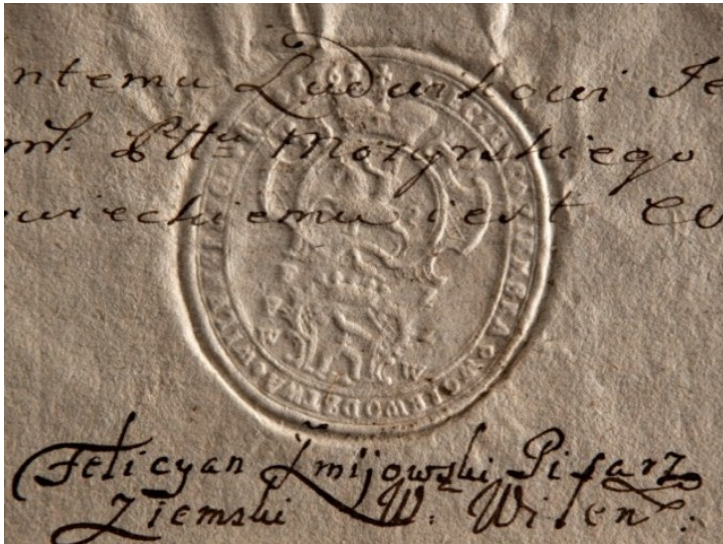
Antra grupė buvo raštininkų inicialai. Pavyzdžiui, iš pradžių žemės teismų instituciniuose antspauduose nuo XVII a. II pusės viršuje vaizduojamas valstybės herbas, apačioje raštininko herbo figūra, o raštininkų inicialai iškeliami herbo figūros šonuose. Raštininko herbo šonuose yra užrašomos vardo, pavardės (paveldimas giminės vardas, šiuolaikine kalba – pavardė), pareigybės (t. y. raštininkas) inicialai bei kurio pavieto pareigūnas jis yra. Dėl vietos stokos minėti žodžiai yra sutrumpinti iki pirmųjų raidžių (lotyniškų arba lenkiškų didžiųjų raidžių). Vėliau imtas vaizduoti ir pats raštininko herbas skyde, tuomet dažniausiai po tris raides iš kairės raštininko herbo pusės ir po tris iš dešinės pusės⁴²⁰. Pavyzdžiui, 1765 m. Vilniaus vaivadijos žemės teismo instituciniame antspaude nurodyti inicialai iš vieno raštininko herbo šono: F P W, o iš kito: Z Z W⁴²¹. Tai reikštų: „Felicijan Zmijowski pisarz ziemski woiewodztwa Wilenskiego“ (lietuviškai: „Felicijonas Zmijovskis, Vilniaus vaivadijos žemės [teismo – įterpta mano J. S.] raštininkas“) (žr. 84 iliustraciją).

⁴¹⁸ G. A. Seyler, *Geschichte der Siegel*, S. 347–381; Ilgen Th., *Sphragistik*, S. 48–49; W. Ewald, *Siegelkunde*, S. 221–225; M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka*, s. 160–168; E. Kittel, *Siegel*, S. 199–206; E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 76; T. Diederich, *Siegelkunde, Beiträge zu ihrer Vertiefung und Weiterführung*, S. 146.

⁴¹⁹ Plačiau žr. disertacijos 2.8 poskyrį „Datų rašyba“.

⁴²⁰ Tiesa, ankstyviausiuose XVII a. II pusės žemės teismo antspauduose iš pradžių raštininko inicialai buvo pavaizduoti aplink raštininko herbo figūrą, kuri nebuvo skyde. Po kelių dešimtmečių iki pat XVIII a. pabaigos raštininko inicialai buvo aplink herbą, kuris pavaizduotas skyde.

⁴²¹ 1765 m. išrašas iš Vilniaus žemės teismo knygos su Vilniaus žemės teismo antspaudu, VUB RS, f. 5-A28-4955, l. 4.

84. 1765 m. Vilniaus žemės teismo antspaudas, prispaustas ant 1775 m. išrašo iš Vilniaus žemės teismo knygos, VUB RS, f. 5 – f. 118-31302/6.

Antai, 1750 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo nuorašas su Vilniaus vaivadijos žemės teismo antspaudu⁴²², kuriame nurodyti inicialai iš vieno raštininko herbo šono: A P W, o iš kito: A Z W. Tai reikštų: „Andrej Abramowicz pisarz ziemski woiewodztwa Wilenskiego“ (lietuviškai: „Andriejus Abramovičius, Vilniaus vaivadijos žemės [teismo – įterpta mano J. S.] raštininkas“) (žr. 85 iliustraciją).

85. 1748 m. Vilniaus žemės teismo antspaudas, prispaustas ant 1750 m. išrašo iš Vilniaus žemės teismo knygos, LVIA, f. 20, ap. 1, b. 82, l. 21.

⁴²² LVIA, f. 20, ap. 1, b. 82, l. 21.

Labai retais atvejais būna nurodyta po keturias raides iš kairės raštininko herbo pusės ir po keturias iš dešinės⁴²³. Iš karto reikia pasakyti, kad visko nutikdavo ir kartais žemės teismo raštininką tekdavo pavaduoti, tačiau dėl to nebuvo specialiai gaminamas naujas spaudas, tai užtekdavo pažymėti pačiame dokumente. Tyrinėjant antspaudus reikia atkreipti dėmesį, kad inicialai aplink raštininko herbą nebūtinai sutapdavo su raštininku, kuris pasirašo tą dokumentą.

Pilies teismo instituciniuose antspauduose panaši situacija. Tik antspaudu viršuje vaizduojamas pilies teismo pareigūno herbas, o apačioje raštininko herbas. Raštininko inicialai iškeliami iš skydo šonų. Dažniausiai po kelias didžiąsias lotyniškas arba lenkiškas raides aplink raštininko herbą⁴²⁴.

Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspauduose analogiška situacija, kaip ir žemės teismų instituciniuose antspauduose. Įrašai būna taip pat datos ir raštininkų inicialai. Nuo XVIII a. I pusės viršuje vaizduojamas valstybės herbas, apačioje raštininko herbas, patalpinamas į skydą, o raštininko inicialai iškeliami iš skydo šonų. Raštininko herbo šonuose yra užrašomos vardo, pavardės ir pareigybių inicialai bei kurio pavieta pareigūnas jis yra. Dėl vietos stokos minėti žodžiai buvo sutrumpinami iki pirmųjų raidžių (lotyniškų arba lenkiškų didžiųjų raidžių).

Skirtingai nuo žemės teismų institucijų antspaudų, Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspauduose raštininko inicialų iš herbo šonų dažniausiai randame net po penkias, šešias ar net septynias raides iš vieno šono ir iš kito šono⁴²⁵. Tai rodo, kad Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo raštininkai norėjo nurodyti kiek įmanoma daugiau papildomų turimų pareigybių antspauduose. Paprastai žemės teismo raštininkai dažniausiai daug papildomų pareigybių neturėjo, kitaip nei Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo raštininkai.

Įdomu tai, kad pasirašydami dokumentus Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo raštininkai labai minimaliai nurodydavo savo užimamas

⁴²³ Pavyzdžiui, 1765 m. išrašas iš Kauno žemės teismo knygos su Kauno žemės teismo antspaudu, VUB RS, f. 5 – f. 123-31367/20.

⁴²⁴ Pavyzdžiui, 1745 m. išrašas iš Vilniaus pilies teismo knygos su Vilniaus pilies teismo antspaudu, LVIA, f. 716, ap. 1, b. 2850, l. 18; 4 raidės 1781 m. išrašas iš Vilniaus pilies teismo knygos su Vilniaus pilies teismo antspaudu, LMAVB RS, f. 264-850.

⁴²⁵ 1744 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Minske su 1743–1744 m. Minsko kadencijos antspaudu, LMAVB RS, f. 148-43, l. 31; 1747 m. šaukimas su Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Naugarduke antspaudu, LMAVB RS, f. 201-392.

pareigybes, priešingai nei tai darydami Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspauduose (žr. 86 iliustraciją)⁴²⁶. Žinoma, greičiausiai mažiau pareigų nurodydavo iš praktinės pusės, juk tai parašas. Antra, nebuvo tuo metu tokių tradicijų, kad pasirašant būtų nurodomos visos užimamos pareigos. Tokia pati situacija buvo žemės ir pilies teismo dokumentuose pasirašant žemės arba pilies teismo raštininkui.

86. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo Naugarduko kadencijos (1755 m.) antspaudas, LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 76, l. 522.

3 grupė – kita reikšmė. Tai valdovo inicialai skyde, į kuriuos atsiremia skydininkas⁴²⁷.

Šiek tiek kitokia situacija žemės, pilies ir pakamario teismų pareigūnų antspauduose. Šių antspaudų įrašus skirstome į dvi grupes:

1. Įrašai – datos.
2. Įrašai – pareigūnų inicialai.

Teismų pareigūnų antspaudų vaizduluose taip pat randame datas⁴²⁸, tačiau, kitaip nei instituciniuose žemės, pilies ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo teismų antspauduose, šiuose antspauduose kaip įrašus randame pareigūnų inicialus. Tai yra virš pareigūno herbo figūros arba herbo buvo

⁴²⁶ Pavyzdžiui, 1755 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Naugarduke su raštininko Mykolo Rudaminos Dusiackio parašu. Parašas trumpas, o daugiau pareigybių trumpinimų inicialais randame antspaude, LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 76, l. 522.

⁴²⁷ Plačiau žr. disertacijos 2.6.4 poskyrį „Skydininkai“.

⁴²⁸ Plačiau žr. disertacijos 2.8 poskyrį „Datų rašyba“.

užrašomos dvi, rečiau trys lotyniškos arba lenkiškos didžiosios raidės. Jos reiškė vardą ir paveldimą giminės vardą (šiuolaikine kalba – pavardę)⁴²⁹ arba vardą, tėvavardį ir pavardę. Tokius antspaudus galime vadinti privačiais antspaudais (žr. 87, 88, 89 iliustracijas). Jie atsiranda nuo XVI a. II pusės.

87. Upytės pilies teismo paseniūnio Stanislovo Dovydaičio, teisėjo Kasparo Stanislavovičiaus ir raštininko Merkelio Petrusevičiaus privatus antspaudai, prispausti ant 1604 m. išrašo iš Upytės pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 31-379.

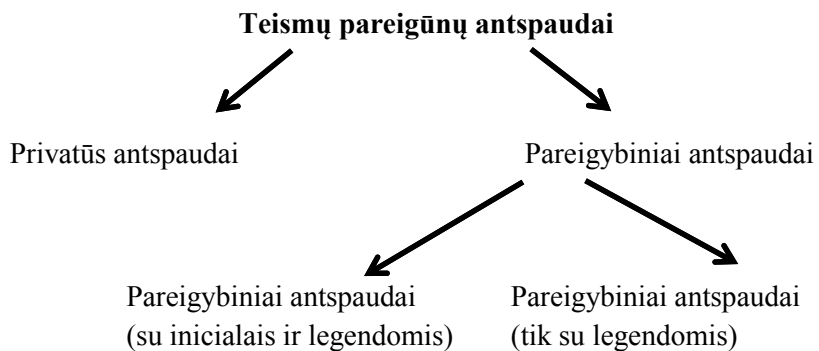

88. Gardino pilies teismo paseniūnio B. G. Starunovo privatus antspaudas, prispaustas ant 1577 m. išrašo iš Gardino pilies teismo knygos, LVIA, f. 1275, ap. 1, b. 2.

⁴²⁹ Pavyzdžiui, 1590 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos su teisėjo B. F. Sapiegos antspaudu, virš skydo raidės: B ir S, o pateisėjo P. B. Toločkos antspaudu virš skydo raidės P ir T, LMAVB RS, f. 16-79, l. 160; 1616 m. išrašas iš Upytės žemės teismo knygos su teisėjo A. Mlečkos antspaudu, kuriame virš skydo raidės: A ir M, o pateisėjo A. Staškevičiaus antspaudu virš skydo raidės: A ir S, LMAVB RS, f. 16-99, l. 4. 1609 m. išrašas iš Vilkmėrgės pilies teismo knygos su H. Podleckio Vilkmėrgės paseniūnio antspaudu, kuriame virš skydo raidės: H ir P LMAVB RS, f. 207-1795; 1620 m. išrašas iš Kauno pilies teismo knygos su Kauno paseniūnio M. Paškevičiaus antspaudu, virš skydo raidės: M ir P (reiškiančio Mikalojus Paškevičius), LVIA, f. 163, ap. 2, b. 1; 1611 m. išrašas iš Upytės pilies teismo knygos su Upytės paseniūnio Mikalojaus Mickevičiaus Rimvydo antspaudu virš skydo raidės: M, M ir R, BPAN, sygn., s. 3373; 1603 m. išrašas iš Trakų pakamario teismo knygos su pakamario B. Oginskio antspaudu, virš skydo raidės B ir O (reiškiančios Bogdanas Oginskis), LVIA, f. 1281, ap.1, b. 3261, l. 2.

89. Trakų pakamario Bogdano Oginskio privatus antspaudas, prispautas ant 1603 m. išrašo iš Trakų pakamario teismo knygos, LVIA, f. 1281, ap. 1, b. 326, l. 2.

Į antrą grupę galima išskirti pareigybinius antspaudus (su pareigybiniais inicialiais). Kaip ir privačiuose antspauduose, virš pareigūno herbo buvo užrašomos dvi, rečiau trys lotyniškos arba lenkiškos didžiosios raidės⁴³⁰. Jos reiškė vardą ir pavardę arba vardą, tėvavardį ir pavardę, tačiau papildomai iš herbo šonų, žemiau atsiranda: viena lotyniška arba lenkiška didžioji raidė iš kairės bei kita lotyniška arba lenkiška didžioji raidė iš dešinės. Jos reiškė pareigūno pareigybės ir pavieto, kuriame jis tą pareigybę turi, trumpinimą (žr. 90 iliustraciją).

⁴³⁰ Pavyzdžiui, 1631 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos su teisėjo P. Tiškevičiaus antspaudu, virš skydo raidės: P ir T, po skydu raidės: P ir T, LMAVB RS, f. 138-1360, l. 66; 1638 m. išrašas iš Kauno žemės teismo knygos su pateisėjo J. Gimbuto antspaudu, virš skydo raidės: I ir G, po skydu iš šonų raidės: P ir K, LMAVB RS, f. 43-18042; 1649 m. išrašas iš Vilkmėrgės pilies teismo knygos su Vilkmėrgės paseniūnio S. Tovianskio antspaudu virš skydo raidės: S ir T, po skydu raidės iš šonų: P ir W, LMAVB RS, f. 264-905.

90. Vilniaus pilies teismo pavaivadžio M. R. Šumskio pareigybinis antspaudas prispaustas ant 1717 m. išrašo iš Vilniaus pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 86-34, l. 23.

Nors tokie antspaudai atsiranda XVI a. II pusėje, tačiau labiau paplinta XVII a. Tik neretai XVII a. keliomis raidėmis padaugėja pareigybių žymėjimas⁴³¹.

Pareigybinius teismų pareigūnų antspaudus dar galima skirstyti į du pogrupius:

1. Pareigybiniai teismų pareigūnų antspaudai su inicialais ir legendomis.

2. Pareigybiniai teismų pareigūnų antspaudai tik su legendomis.

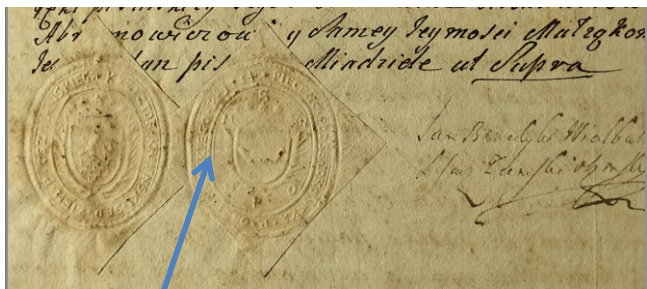
1. Pareigybiniai teismų pareigūnų antspaudai su inicialais ir legendomis.

Virš pareigūno herbo buvo užrašomos dvi, rečiau trys lotyniškos arba lenkiškos didžiosios raidės. Jos reiškė vardą ir pavardę arba vardą, tėvavardį ir pavardę. Kelios papildomos raidės (dažniausiai dvi arba trys) po skydu reiškė lenkų kalba pareigybės (teisėjas – S, pateisėjis – P, seniūnas – S ir t. t.), žodžio (pavietas – P) bei pavieto, kuriame ta pareigybė užimama (Vilniaus – W, Ašmenos – O ir t. t.), trumpinimą iki pirmos raidės. Papildomai antspaude dar yra legenda, kurioje nurodomos pareigybės⁴³².

⁴³¹ Tai matome ne tik iš disertacijai surinktos medžiagos, bet nemažo kiekio teismo pareigūnų antspaudų kituose pavietuose, pavyzdžiui, XVII a. Žemaitijoje G. Zujienė, *Žemaitijos Kunigaikštystės teisminių institucijų sfragistika 1565–1795 m.* Magistro darbas, Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas, Vilnius, 1998. Žr. darbo priedą su antspaudų aprašymais.

⁴³² Pavyzdžiui, 1575 m. išrašas iš Trakų žemės teismo su teisėjo E. B. Daugirdo antspaudu, kuriame (pareigybių) inicialai ir legenda, LMAVB RS, f. 264-843; 1720 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo knygos su pateisėjo M. S. Naramovskio antspaudu (pareigybių) inicialai ir legenda. Inicialai virš skydo – MSN, po skydu – NPO. Legenda prastai išlikusi: „PIECENC·PODSE...SKA...·P·OS... SKIEGO·R· 1754“, LVIA, f. 1282, ap. 1, b. 6803, l. 24.

Legendos rašytos lenkų kalba, labai retai randame lotynų kalbą. Legendos rašytos didžiosiomis raidėmis. Tokie antspaudai itin plačiai naudoti XVIII a., lyginant su privačių antspaudų grupe (žr. 91 iliustraciją).

91. Ašmenos žemės teismo teisėjo K. Kaminskio pareigybinis antspaudas (tik su legenda) ir pateisėjo M. S. Naramovskio pareigybinis antspaudas (su inicialais ir legenda). Antspaudai prispausti ant 1720 m. išrašo iš Ašmenos žemės teismo knygos, LVIA, f. 1282, ap. 1, b. 6803, l. 24.

2. Pareigybiniai teismų pareigūnų antspaudai tik su legendomis.

Legenda yra aplink antspaudą kraštą. Joje parašytas teismo pareigūno vardas, pavardė ir pareigos. Legendos dažniausiai rašytos lenkų kalba, retai lotyniškai⁴³³. Legendos rašytos didžiosiomis lotyniškėmis arba lenkiškėmis raidėmis⁴³⁴. Tokie antspaudai randami nuo XVI a. II pusės ir jie itin plačiai naudoti XVIII a., lyginant su privačių antspaudų grupe (žr. 92 iliustraciją).

⁴³³ Pavyzdžiui, 1594 m. išrašas iš Lydos žemės teismo teisėjo M. M. Skinderio antspaudų legendoje užrašyta: „IVDICI TER... LID...“, LMAVB RS, f. 12-4737. Kituose pavietuose, pavyzdžiui, 1647 m. išrašas iš Žemaitijos žemės teismo knygos su teisėjo antspaudu, kuriame užrašyta: „GEORGIVS GRVZEWSKI DVCATVS SAMO... TERRESTRIS IVDEX“, LMAVB RS, f. 12-4494.

⁴³⁴ Pavyzdžiui, 1584 m. išrašas iš Kauno žemės teismo knygos, teisėjo J. Radošinskio antspaudų legendoje parašyta: „RADOS...“, o pateisėjo G. Beinarto antspaudų legendoje: „...A...PODS...N...:ZIEM: KOV...“, LVIA, f. 1177, ap.1, b. 214, l. 3v; 1670 m. išrašas iš Kauno žemės teismo knygos, teisėjo S. J. Oborskio antspaudų legendoje: „SAMUEL IANO ...DZIA...KOW...“, pateisėjo antspaudas neišlikęs, LMAVB RS, f. 264-424; 1751 m. Ašmenos žemės teismo dokumentas su teisėjo ir pateisėjo antspaudais, kurie buvo su legendomis. Antspaudų legendos labai prastai išlikusios. Teisėjo legendoje: „...IAN RADZI...ZIEMSK...OSZ...NSKI“, o pateisėjo legendoje „...POD...POWIAV OSZMIANSKIEGO...“, VUB RS, f. 72-1182. Keli pavyzdžiai pilies teismo pareigūnų. Pavyzdžiui, 1744 m. išrašas iš Kauno pilies teismo knygos su Kauno seniūnio S. Siručio antspaudu. Antspaudų legendoje: „SZYMON SIRUC SANDOWY KOWIENSKI STAROSTA“, VUB RS, f. 214-240, l. 2. 1753 m. išrašas iš Lydos pilies teismo knygos su F. Godziebos Lydos paseniūnio antspaudu, kurio legendoje užrašyta: „...RANCISZEK GODZIEBA GO...LOWCZ...PODSTARO...“, LVIA, f. 598, ap. 1, b. 1929, l. 2. Antai, 1731 m. išrašas iš Vilkmergės (dab. Ukmergė) žemės teismo knygos pateisėjo Jokūbo

92. Vilkmergės (dab. Ukmergė) žemės teismo teisėjo Mykolo Koscialkovskio ir pateisėjo Jokūbo Kazimiero Bialozoro pareigybiniai antspaudai (tik su legendomis), prispausti ant 1731 m. išrašo iš Vilkmergės žemės teismo knygos, VUB RS, f. 5-A28-4975.

Šių dviejų pogrupių antspaudai taip pat yra labai svarbūs prozopografijos tyrimams. Iš jų sužinome svarbios medžiagos apie pareigūno papildomas užimamas pareigas, ypač tai aktualu tyrinėjant pilies teismo pareigūnų antspaudus (pavyzdžiui, tįjūnas, seniūnas, stalininkas ir t. t.) ar turimus jų apdovanojimus. Taip pat tokiuose antspauduose nurodomos ir topografinės nuorodos. Kai tik legendų įrašuose atsiranda pareigybių pavadinimai, taip pat greta nurodoma ir vieta, kur tas pareigas pareigūnas vykdė.

Svarbu tai, kad po XVI a. 7 dešimtmečio teismų ir administracinės reformos įkurtų žemės, pilies ir pakamario teismų pareigūnai galėjo pasirinkti, kokie bus jų spaudai – privatūs ar pareigybiniai. Tai yra nuo pat teismų veiklos pradžios atsiranda tiek pareigybinių, tiek privačių pareigūnų spaudų naudojimas. Išnagrinėjus teismo pareigūnų antspaudus galima teigti, kad privačių ir pareigybinių spaudų naudojimas nebuvo nusistovėjęs XVI–XVII a. Net tame pačiame pavieto žemės ir pilies teisme nematome pastovių tendencijų. Tai yra pareigūnai galėjo naudoti privačius, po to pareigybinius ir vėl grįžti prie privačių antspaudų. Net ir palyginus to paties teismo pareigūnų antspaudus, jie neretai skirdavosi. Pavyzdžiui, tame pačiame pavieto žemės teisme galėjo būti teisėjo privatus, o pateisėjo pareigybinis

Kazimiero Bialozoro antspaudu legendoje parašyta: „IAKVB BIALLOZOR •PODSEDEK •WILKOMIERSKI•“, VUB RS, f. 5-A28-4975; 1795 m. išrašas iš Trakų pakamario teismo knygos su D. S. Romerio antspaudu. Antspaudu legendoje parašyta: „DAMAZY STANISLAW ROMER PODKOMORZY WOIEWODZT...“, LVIA, f. 345, ap. 1, b. 171; 1791 m. išrašas iš Ašmenos pakamario teismo knygos su I. S. Važynskio antspaudu. Antspaudu legendoje parašyta: „IUZEF • SKARBK • WAZYNSKI • PODKOMORZY POWIAT : OSZ...NSKIEGO“, LVIA, f. 1275, ap. 1, b. 726.

antspaudas ir t.t.⁴³⁵ XVII a. teismo pareigūnų antspaudų tyrimus komplikuoja jų prasta išlikimo būklė, tačiau, kaip matyti iš disertacijai surinktų XVIII a. antspaudų, dažniausiai žemės, pilies ir pakamario teismų pareigūnų išduotuose dokumentuose buvo labiau naudojami pareigybiniai antspaudai su inicialais arba tik su legendomis. Negalime daryti ir kokių nors sąsajų, kokios rūšies yra antspaudas ir kad būtinai jis taip pat bus įtvirtinimas to teismo išduoto dokumento koroboracijoje. Apibendrinant galima teigti, kad įrašai teismų instituciniuose ir pareigūnų antspauduose nebuvo tokie patys, jie keitėsi bei buvo priklausomi nuo spaudo savininkų norų.

Legendos. Antspaudų legendose pateikta informacija būna daug išsamesnė nei įrašuose. Iš legendų sužinome apie antspaudo rūšį, institucijos pavadinimą, savininką ir jo užimamas pareigas, tam tikras topografines nuorodas, įvairius istorijos įvykius, spaudo pagaminimo datą ir daugelį kitų svarbių to meto dalykų.

Nemažai svarbios informacijos atskleidžia teismų institucinių ir pareigūnų antspaudų legendos. Antrojo Lietuvos Statuto IV skyriaus 10 straipsnyje ir Trečiojo Lietuvos Statuto IV skyriaus 12 straipsnyje buvo numatyta, kad kiekvienam pavieto žemės teismui yra duodamas spaudas, kuriame vaizduojamas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės herbas, o aplink herbą turi būti užrašytas to pavieto pavadinimas⁴³⁶. Papildomos informacijos, kas turi būti parašyta legendoje ir kokia kalba, tokios informacijos Lietuvos Statutuose nerandame. Į šį klausimą atsakyti padeda patys ankstyviausi rasti žemės teismų instituciniai antspaudai.

Tyrimui surinktų ankstyviausių Vilniaus ir Trakų vaivadijų žemės teismų institucinių antspaudų medžiaga yra fragmentiška. Išlikusios legendos yra labai prastos būklės, iš tokių legendų sunku nustatyti bendresnes tendencijas. Iš karto reikia pasakyti, kad palyginimui dėl gerai išlikusių legendų į bendrą lentelę papildomai įtraukiama nenagrinėjamų pavietų (pavyzdžiui, Minsko, Vitebsko ir kt.) žemės teismų antspaudų medžiaga (žr. 5 lentelę). Kitų pavietų medžiaga buvo panaudota iš publikuotos literatūros arba rasta archyvų ir bibliotekų rankraščių skyriuose.

⁴³⁵ Pavyzdžiui, 1622 m. išrašas iš Vilkmergės žemės teismo knygos su teisėjo J. Komorovkio antspaudu, kuriame buvo legenda, pateisėjo J. Podleckio antspaudas buvo pareigybinis su pareigybiniais inicialais, LVIA, f. 447, ap. 25, b. 33, l. 11 ir t. t.

⁴³⁶ Antrojo Lietuvos Statuto rusėniškame nuoraše neminama, kad pavieto pavadinimas turi būti aplink herbą, o Antrojo Lietuvos Statuto lotyniškame nuoraše, priešingai, ne tik nurodyta, kad aplink herbą turi būti to pavieto pavadinimas, bet ir dar patikslinta, kad herbas reprezentuoja ginkluoto raitelio figūrą. Plg. Statut Litewski drugiej redakcyi (1566), IV 10, s. 80–81; Статут Вялікага Княства Літоўскага 1566 года, IV 10, с. 103.

5 lentelė. Žemės teismo institucinių antspaudų legendos XVI a. II pusėje – XVII a. I pusėje

Žemės teismas	Legendos įrašas	Literatūra / šaltinis
Kijevo	PIECZECZ•POVIATU• KIEVSKIEGO•VI•K•LI	A. Шаланда, <i>Таямнічы свет беларускіх гербаў: Шляхецкая геральдыка Вялікага княства Літоўскага</i> , s. 285–286. A. Šalanda savo tyrime nurodo XVI a. II pusės rastus ankstyviausius žemės teismo antspaudus (čia ir toliau lentelėje).
Vladimiro	PIEZENC POWIAT: WOŁODZIMIER:WIEL: X:LITEWS	A. Шаланда, <i>Таямнічы свет беларускіх гербаў: Шляхецкая геральдыка Вялікага княства Літоўскага</i> , s. 285–286.
Kremeneco	PIEZENC:W:X:L:NA POWIAT KRZEMIENIECZKI	A. Шаланда, <i>Таямнічы свет беларускіх гербаў: Шляхецкая геральдыка Вялікага княства Літоўскага</i> , s. 285–286.
Pinsko	PIEZENC:Z•W•K•L•N A POWIAT•PINSKI	A. Шаланда, <i>Таямнічы свет беларускіх гербаў: Шляхецкая геральдыка Вялікага княства Літоўскага</i> , s. 285–286.
Slanimo	PIEZENC•WIEL•XIE• LIT•NA•POWIAT•SLO NIMSKI•DANA	A. Шаланда, <i>Таямнічы свет беларускіх гербаў: Шляхецкая геральдыка Вялікага княства Літоўскага</i> , s. 285–286.
Minsko	PIEZENC•W•X•L•NA• POWIAT• MINSKI•DANA	1598 m. šaukimas, LMAVB RS, f. 16-85, l. 172.
Bresto	PIECZ W•K•L NA... BR...	1569 m. šaukimas, VUB RS, f. 69-7.
Oršos	...ECZECZ•POVIATV• ORSENSKIEGO•V...	1583 m. šaukimas, VUB RS, f. 16-76, l. 66.
Vitebsko	PIECZ...POVIATV•VIT EBSKIEGO V? KZ LI	1583 m. šaukimas, LMAVB RS, f. 43-16853.
Naugarduko	PIECZEC•W•X•L•NA...	1618 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Naugarduke nuorašas,

	POWIA... NOWOGR...	LMAVB RS, f. 16-100. Ankstyviausias tokios pat heraldikos antspaudas randamas ant 1594 m. išrašo iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Naugarduke su Naugarduko žemės teismo antspaudu, LMAVB RS, f. 16-81, l. 127, tačiau antspaudo legenda labai prastai išlikusi.
Žemaitijos	Nesurastas.	Nesurastas.
Kauno	...EC...•POVIATV•KOV IENSKIEGO...	1568 m. šaukimas, LMAVB RS, f. 38-1, l. 60v.
Trakų	PIECZECZ...NA POVIAT? TROCKI...	1605 m. šaukimas, LMAVB RS, f. 138-203. Ankstyviausias tokios pat heraldikos antspaudas randamas ant 1582 m. išrašo iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Trakuose su Trakų žemės teismo antspaudu, LVIA, f. 1177, ap. 1, b. 202, l. 7, tačiau antspaudo legenda labai prastai išlikusi.
Upytės	...EGO...VL K...	1597 m. šaukimas, LVIA, f. 1294, ap. 1, b. 22, l. 32.
Ašmenos	PIECZEC...OWIAT OSZMIANSKI	1568 m. šaukimas, VUB RS, f. 77-3.
Lydos	Nesurastas.	Nesurastas.
Gardino	Nesurastas.	Nesurastas.
Breslaujos	PIEC...POVIATV BRASLAVIA•LITEVSK EGO	1597 m. šaukiamas, LMAVB RS, f. 16-84, l. 19.
Vilkmergės	PIE...ILKOM...GO...	1589 m. šaukimas, VUB RS, f. 5-A8-2009.
Vilniaus	PIECECZ PO...IATV WILENSKIEGO VI KZ LI	1604 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje su Vilniaus žemės teismo antspaudu, LMAVB RS, f. 16-92, l. 74v. Ankstyviausias tokios pat heraldikos antspaudas randamas ant 1568 m. Vilniaus žemės teismo šaukimo VUB RS, f. 69-112, tačiau antspaudo legenda labai prastai išlikusi.

A. Šalanda, remdamasis O. Odnoroženko pateiktomis nuorodomis bei pateikdamas savo rastų šaltinių – Kijevo, Vladimiro, Kremeneco, Pinsko, Slanimo, Vilniaus žemės teismo antspaudų nuorodas, ankstyviausias žemės teismų institucinių antspaudų legendas klasifikuoja į tris rūšis: „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės antspaudai“, „žemės antspaudai“ ir „pavieto antspaudai“⁴³⁷. Tyrimo metu pavyko surasti daugelį kitų, šio autoriaus neaptartų XVI a. II pusės žemės teismų institucinių antspaudų. Jų legendų aprašymai pateikti lentelėje (žr. 5 lentelę). Kaip buvo minėta, deja, ne visų antspaudų legendos yra gerai išlikusios ir aiškiai perskaitomos. Nors lentelėje, kai kurių žemės teismo institucinių antspaudų, kaip Naugarduko, Vilniaus ir Trakų, legendos aprašomos iš XVII a. I pusės antspaudų, tačiau tai tie patys antspaudai, kaip ir 1565 m. Pats ankstyviausias antspaudas yra labai prastos išvaizdos, nes matosi tik kelios raidės, todėl jų nurodymas būtų neaktualus.

Palyginę antspaudų legendas, galime pritarti A. Šalandos išvadai tik iš dalies. Jei atidžiau sulyginsime XVI a. II pusės žemės teismų institucinių antspaudų legendas, galima neabejotinai išskirti dvi jų rūšis:

1. „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ... pavieto antspaudas“. Pavyzdžiui, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vilniaus pavieto antspaudas“. Tokias legendas randame ir Kijevo, Vladimiro (šiek tiek skyrėsi rašyba), Vitebsko, Breslaujos, Oršos, Kauno, Vilniaus žemės teismo antspaudų legendose.

2. „...pavietui duotas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės antspaudas“. Pavyzdžiui, „Minsko pavietui duotas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės antspaudas“. Tokias legendas randame Minsko, Kremeneco, Slanimo, Bresto, Naugarduko, Trakų, Ašmenos žemės teismo institucinių antspaudų legendose.

Anot A. Šalandos, Pinsko žemės teismo institucinio antspaudo legendoje nurodoma, kad tai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Pinsko pavieto žemės antspaudas: „PIECZENC:Z•W•K•L•NA POWIAT•PINSKI“. Tačiau tai verčia abejojti, ar tikrai „Z“ raidę galime perskaityti kaip lenk. „Ziemska“, liet. „žemės“. Galbūt A. Šalanda blogai perskaitė legendą. Manome, „Z“ raidė galėjo būti sudėtinė žodžio „PIECZENCZ“ dalis. Pinsko žemės teismo originalaus, nepublikuoto antspaudo nepavyko rasti. Galbūt ateityje jį suradus bus galima atsakyti, ar galime išskirti dvi, ar tris grupes antspaudų legendų. Taip pat ateityje reikėtų surasti geresnės kokybės Ašmenos, Upytės ir Vilkmergės žemės teismo antspaudus, norint juos

⁴³⁷ А. Шаланда, Земскія печаткі Вялікага Княства Літоўскага у XVI–XVIII ст.: аснаўныя тыпы, с. 285–286.

priskirti atitinkamoms grupėms. Nepavyko rasti ir XVI a. II pusės Lydos ir Gardino žemės teismo institucinių antspaudų. Apibendrinant galima daryti prielaidą, kad minėti kelių rūšių spaudai galbūt buvo gaminti kelių skirtingų meistrų? Kita vertus, ne tik panaši žemės teismų institucinių antspaudų legenda, heraldika ir dydžiai leidžia daryti prielaidą, kad žemės teismų instituciniai spaudai XVI a. II pusėje galbūt buvo pagaminti keliose vietose ir išsiųsti pavietams. Vėliau, kaip rodo tyrimui surinkti žemės teismų instituciniai antspaudai, jie ne tik šiek tiek skyrėsi savo heraldika, bet ir įrašais legendoje. Juk kiekvienas pavieto žemės teisme naudotas spaudas buvo naudotas nevienodą laikotarpį. Tai yra skyrėsi aplinkybės, kiek ilgai buvo naudojamas spaudas. Tai lėmė karai, įvairios nelaimės, gaisrai ir kiti įvykiai. Galų gale ir pats spaudas susidėvėdavo, todėl jie buvo pakeičiami.

Toliau 6 lentelėje pateikiami duomenys, kurie parodo, kad žemės teismo institucinių antspaudų legendos buvo nusistovėjusios XVII–XVIII a. Legendose buvo pažymima, kad tai atitinkamo pavieto žemės teismo antspaudas: Pavyzdžiui, „Kauno / Breslaujos / Trakų / Upytės / Ašmenos / Gardino / Vilkmėgės ir t. t. pavieto antspaudas“. Vilniaus ir Trakų žemės teismų antspauduose pabrėždavo ne pavietą, o vaivadijos statusą: „Vilniaus / Trakų vaivadijos žemės antspaudas“. Tuo metu Vilnius ir Trakai buvo ir vaivadijų centriniai pavietai. Žinoma, legendos galėjo nežymiai skirtis, atsirasti metų (lenk. „ROKU / ROKV“) įrašai ir data.

6 lentelė. Žemės teismo antspaudų legendos XVII–XVIII a.

Žemės teismo dokumentas	Žemės teismo antspaudų legenda	Archyvinė nuoroda
1770 m. išrašas iš Kauno žemės teismo knygos su Kauno žemės teismo antspaudu.	PIECZENC• ZIEMSKA • POWIATU• KOWIENSKIEGO• ROKU • 1765	LVIA, f. 716, ap. 2, b. 116, l. 205.
1780 m. išrašas iš Breslaujos žemės teismo knygos su Breslaujos žemės teismo antspaudu.	PIECZENC ZIEMSKA POWIAT? BRESLAWSKIEGO ROKV 1765	VUB RS, f. 67-3092.
1783 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos su Trakų žemės teismo antspaudu.	PIECZENC•ZIEMSKA•W OIEWODZTWA• TROC...EGO	LMAVB RS, f. 138- 1279, l. 9.

1781 m. išrašas iš Upytės žemės teismo knygos su Upytės žemės teismo antspaudu.	PIECZEC•ZIEMSKA•POWIATY•YPITSKIEGO	VUB RS, f. 5 – f. 93 27105.
1779 m. išrašas iš Ašmenos iš žemės teismo knygos su Ašmenos žemės teismo antspaudu.	...EC ZIEMSKA•POWIATU•OSZMIANSKIEGO ROKU 17...	LMAVB RS, f. 43-13664.
1669 m. išrašas iš kaptūrinio teismo knygos su Gardino žemės teismo antspaudu.	PIECZIEC • ZIEM...POW... GRODZKIE...	LVIA, f. 1029, ap. 1, b. 63, l. 5.
1767 m. Vilkmergės žemės teismo dekretas su Vilkmergės žemės teismo antspaudu.	...CZENC•ZIEMSK...OW...WILKOMIRSKIEGO	LVIA, f. 79, ap. 1, b. 206.
1676 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje su Vilniaus žemės teismo antspaudu.	PIECZEC ZIEMSKA WOIEWODSTWA WI...GO ROKV 1668	LMAVB RS, f. 16-113, l. 10.

Proginiai antspaudai. Kelis žemės teismų antspaudus galime išskirti į atskirą proginių antspaudų grupę. Proginiai antspaudai priminė valdovą arba kitą svarbų įvykį. Pavyzdžiui, žemės teismo antspaudai skirti 1764 m. karūnaciniam seimui pažymėti⁴³⁸ arba Stanislovui Augustui Poniatovskiui⁴³⁹. Dar vienas išimtinis atvejis, nepriskiriamas šiai grupei, – kai antspauduose minimas valdovo titulas. Jie naudoti Vladislovo Vazos (1595–1648 m.) valdymo laikotarpiu⁴⁴⁰. Iš karto reikia pasakyti, kad tai pavieniai, išimtiniai atvejai, randami pavietų žemės teismų išduotuose dokumentuose.

⁴³⁸ 1766 m. išrašė iš Lydos žemės teismo knygos randame antspaudą, kurio legendoje parašyta: „PIECZEC • ZIEMSKA ... • SEYM KORONACYINEGO 1764“, LVIA, f. 598, ap. 1, b. 812, l. 15.

⁴³⁹ 1779 m. išrašė iš Lydos žemės teismo knygos randame antspaudą, kurio legendoje parašyta: „+ PIECZEC Z...MSKA POWIATU • LIDSKIEGO • ZA • PANOWANIA•...• STANISLAVA• AUGUSTA“, VUB RS, f. 5 – f. 122-31353/77.

⁴⁴⁰ 1638 m. išrašė iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje randame antspaudą, kurio legendoje parašyta: „VLADISLA... REX • POL...R... P...“, toliau raidės sunkiai įskaitomos. Tokio tipo antspaudas jau randamas keliais dešimtmečiais anksčiau, tačiau čia pateikiamas antspaudas su geriausiai išlikusia legenda.

Grįžkime prie antspaudų legendų analizės. Pilies teisme, kadangi pilies teismo instituciniai antspaudai atsiranda XVIII a. I pusėje, jau matome nusistovėjusias legendas. Nurodoma paprasta formuluotė, kad atitinkamo pavieto „pilies teismo antspaudas“. Pavyzdžiui, 1751 m. išrašas iš Vilkmėgės pilies teismo knygos, kurio antspaudu legendoje randame įrašyta: „...NC...GRODZKA POWIATV WILKOMIR...“⁴⁴¹. Jei tai buvo, pavyzdžiui, Vilniaus pilies teismo antspaudai, tai juose pabrėžta ir Vilniaus kaip vaivadijos svarba (vaivadijos centrinis pavietas). Pavyzdžiui, 1724 m. išrašas iš Vilniaus pilies teismo knygos su Vilniaus pilies teismo antspaudu, kurio legendoje buvo įrašyta: „...EC...GROD...OD...TWA: WILENSKIEGO ROKV 17...“⁴⁴². Arba 1731 m. Vilniaus pilies teismo nuorašas su Vilniaus pilies teismo antspaudu, kurio legendoje parašyta: „PIECZE...DZKA: WOIEWODZTWA...NSKIEGO“⁴⁴³. Taigi, pilies teismų instituciniuose antspauduose situacija buvo daug paprastesnė.

Kita vertus, atliekant tyrimą, buvo surasti ne vienetiniai pilies teismo antspaudai, kai legendoje nurodoma, kad tai institucinis pilies teismo antspaudas, bet kartu pareigūnas nurodo ir savo pareigas. Tokiu atveju galima išskirti institucinius – pareigybinius pilies teismo antspaudus. Pavyzdžiui, 1777 m. Vilniaus pilies teismo institucinio antspaudu legendoje užrašyta⁴⁴⁴: išorinėje legendoje: „KAROL • STANISŁAW • XZIAZE • RADZIWILL • WOIEWOD...WILENSKA“, vidinėje legendoje: „PIECZENC • GRODZKA • WOIEWODZTWA • ... ILENSKIEGO 1777“. Kituose pavietuose taip pat matome institucinio ir pareigybinio antspaudu legendos sujungimą: 1748 m. Mscislavo pilies teismo instituciniame antspaudu parašyta⁴⁴⁵, išorinėje legendoje: „KRZYSZTOF: WOLLOWICZ•STA:SAD:WA:MSCIS...“, vidinėje legendoje: „PIECZENC GRODOWA : WA •MISCISLAWSKIEGO ~ 1748“. To meto teisės šaltiniuose nerandame, kad pilies teismo antspaudų legendos būtų kaip nors reglamentuotos. Atliekant tyrimą nepavyko nustatyti, kodėl vienuose pavietų pilies teismuose buvo naudojamas institucinis pilies teismo antspaudas, o kituose naudotas institucinis – pareigybinis pilies teismo antspaudas. Kita vertus, šis atradimas itin svarbus, kuris atskleidžia, kad buvo naudojami dviejų legendų rūšių pilies teismo antspaudai. Reikia pabrėžti, kad antspaudai yra labai svarbus, o kartais ir vienintelis šaltinis, kuris gali

⁴⁴¹ LVIA, f. 716, ap. 1, b. 2860, l. 18.

⁴⁴² LMAVB RS, f. 43-17789.

⁴⁴³ LMAVB RS, f. 264-417.

⁴⁴⁴ 1781 m. išrašas iš Vilniaus pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 264-850.

⁴⁴⁵ 1753 m. išrašas iš Mistislavlio pilies teismo knygos, VUB RS f. 4-(A766)-28725.

atskleisti, kokias papildomas pareigas užėmė teismo pareigūnas, pavyzdžiui, tai matyti pilies teismo instituciniuose antspauduose⁴⁴⁶.

Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspauduose kiek kitokia situacija. Juose nuo antspaudų sukūrimo XVIII a. pradžioje randame legendą, kurioje tiesiog paprastai nurodoma, kad tai „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Naugarduko Tribunolo antspaudas“ arba tiesiog „Vilniaus / Minsko Tribunolo antspaudas“. Papildomai dar kartais nurodoma data, rodanti spaudo padarymą. Pavyzdžiui, XVIII a. II dešimtmečio Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Naugarduke antspaudu legendoje parašyta: „PIECZEC TRIBVNALSKA • NOWOGROD•W•X•L 1715“⁴⁴⁷. Antai, Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Minske 1700/1701 m. antspaudu legendoje nurodyta: „PIECZENC MINSKA TRYBUNALSKA“⁴⁴⁸. Vilniaus, kaip ir Minsko, ankstyviausias Tribunolo antspaudas šiuo metu žinomas iš publikacijų, kurioje nurodyta kad Vilniaus Tribunolo antspaudu buvo užrašyta: „+PIĘCZC TRIBVNALSKA WILENSKA ANNO 1705“⁴⁴⁹.

Nuo XVIII a. vidurio atsiranda nuoroda, kuriai kadencijai skirtas spaudas bei nurodoma kadencijos data. Pavyzdžiui, 1738–1739 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Naugarduko kadencijos antspaudu legendoje parašyta: „PIECZEC: TRIBVN: GŁŁ...:KADENCY: NOVOGRODZ: A 1738 Y 1739“⁴⁵⁰.

1743–1744 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Minsko kadencijos antspaudu legendoje parašyta: „...PIECZENC•TRIBVNALV•GLOWNEGO:

⁴⁴⁶ Pavyzdžiui, 1764 m. Gardino pilies teismo antspaudu piešinys. Legendoje parašyta: „+IOZEF KNIAZ MASSALSKI PODSKARBI • N•W•X•L•STAROSTA GRODZIENSKI// PIECZENC GRODZKA POWIATU GRODZIENSKIEGO A•1764“, A. Шаланда, *Таямнічы свет беларускіх гербаў: Шляхецкая геральдыка Вялікага княства Літоўскага*, s. 171. Gardino seniūnas taip pat buvo raiždininkis, todėl antspaudu po skydu pavaizduoti du sukryžiuoti raktai. Plačiau apie įvairias pareigybes ir vaizduojamas insignijas: A. Шаланда, *Таямнічы свет беларускіх гербаў: Шляхецкая геральдыка Вялікага княства Літоўскага*, s. 171 ir kt. Plačiau apie insignijas: G. Zujienė, *Insignijos ir ceremonijas Lietuvos viešajame gyvenime (XIII–XVIII a.)*, Vilnius, 2008.

⁴⁴⁷ 1715 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Naugarduke dokumentas, LMAVB RS, f. 90-141.

⁴⁴⁸ *Deputaci Trybunatu Głownego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1582–1696). Spis*, s. 403.

⁴⁴⁹ M. Gumowski, *Handbuch der polnischen Siegelkunde*. Graz, 1966, S. Tafel LXXI 819 (1705 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Vilniuje). Originalaus antspaudu tyrimo metu nepavyko surasti. Neaišku, ar tikrai galėjo būti užrašyta „PIĘCZC“.

⁴⁵⁰ 1739 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Naugarduke, LMAVB RS, f. 86-82/2, l. 141.

W•X•L•KADENCY:MINSKIEI A1•7•4•3•1•7•4•4⁴⁵¹.

1780–1781 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Vilniaus kadencijos antspaudas, kurio legendoje parašyta: „PIECZEĆ•T...NALU W•X•L•KADENCYI•WILENSKIEI 1780–1781“⁴⁵².

Dažniausiai teismų antspaudų legendos užėmė tik vieną eilutę arba žiedą, tačiau žemės⁴⁵³ ir pilies⁴⁵⁴ teismų instituciniuose, Žemaitijos repartacijų⁴⁵⁵ bei Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Gardine⁴⁵⁶ antspaudų legendose XVIII a. II pusėje didėjant informacijai legenda neretai būna perkelta į kitą eilutę (žr. 93 iliustraciją).

⁴⁵¹ 1744 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Minske, LMAVB RS, f. 148-43, l. 31.

⁴⁵² LMAVB RS, f. 86-34, l. 204.

⁴⁵³ 1789 m. išrašas iš Kauno žemės teismo knygos su Kauno žemės teismo antspaudu, kurio išorinėje legendoje: „+PIECZEC: ZIEMSKA: POWIATU:KOWIENSKIEGO: R 1782“, vidinė legenda: „+TOMASZ * MINEYKO * PISARZ * ZIEMSKI * PTU * KOWIEN...STAROSTA...“, LVIA, f. 716, ap. 1, b. 131, l. 80.

⁴⁵⁴ 1764 m. Gardino pilies teismo antspaudu piešinys. Legendoje parašyta: „+IOZEF KNIAS MASSALSKI PODSKARBI•N•W•X•L•STAROSTA GRODZIENSKI // PIECZENC GRODZKA POWIATU GRODZIENSKIEGO A•1764“. A. Шаланда, *Таямнічы свет беларускіх гербаў: Шляхецкая геральдыка Вялікага княства Літоўскага*, s. 171; 1787 m. Slanimo pilies teismo antspaudu piešinys. Legendoje parašyta: „STANISLAW+SOŁTAN+CHORAŻY+WIELKI+W•X•L+SADOWY+S ŁONIMSKI+STAROSTA+//PIECZEĆ+GRODZKA+POWIATU+SŁONIMSKIEG O+ROKU+1787“. A. Шаланда, *Таямнічы свет беларускіх гербаў: Шляхецкая геральдыка Вялікага княства Літоўскага*, s. 161; 1787 m. Minsko pilies teismo antspaudu piešinys. Legendoje parašyta: „MICHAL BRZOSTOWSKI STAROSTA SONDOŹY MINSKI... // PIECZENC GRODZKA WOIEWODZTWA MINSKIEGO ROKU 1787“. A. Шаланда, *Таямнічы свет беларускіх гербаў: Шляхецкая геральдыка Вялікага княства Літоўскага*, s. 169.

⁴⁵⁵ Zujienė G., *Žemaitijos Kunigaikštystės teisminių institucijų sfragistika 1565–1795 m.*, 1998, p. 86–100.

⁴⁵⁶ 1775 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Gardine, LVIA, f. 1282, ap. 1, b. 9851, l. 6 bei A. Шаланда, *Таямнічы свет беларускіх гербаў: Шляхецкая геральдыка Вялікага княства Літоўскага*, Мінск, 2014, s. 177; 1789 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Gardine, LMAVB RSD, f. 86-34, l. 229; 1790 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Gardine, LVIA, f. 599, ap. 1, b. 210, l. 99, išorinė legenda: „PIECZE... TRIBUNALU GLOWNEGO W • X • L KADENCYI GRODZIENSKIEY R 1790“, vidinė legenda: „ZA PISARZA...IANA...KIEGO..N...IEWICZA PODS. Ptt MOZYR...“.

93. Vilkmergės pilies teismo paseniūnio I. T. Donmbrovskio antspaudas, kuris prispaustas ant 1741 m. išrašo iš Vilkmergės pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 33-35, l. 79. Antspaude dvi legendos.

Instituciniuose antspauduose, siekiant nurodyti, kokiam raštininkui priklauso atitinkamas spaudas, papildomai nurodoma antroje to paties antspaudo legendoje (legenda užrašyta tarp dviejų koncentrinų apskritimų).

Išplėstose antspaudų legendose dažniausiai buvo stengiamasi nurodyti ir papildomai užimamas pareigybes, turimus apdovanojimus arba ordinus⁴⁵⁷. Ne visada meistrams pavykdavo tinkamai sudėlioti žodžius legendoje, todėl tarp žodžių atsirasdavo didesni tarpai, tušti plotai arba juos užpildydavo ženklais⁴⁵⁸.

Teismų pareigūnų antspauduose taip pat randame legendas. Ankstyviausiose legendose nuo XVI a. II pusės buvo nurodomas pareigūno vardas, pavardė, pareigos ir pavietas, kurio pareigūnas jis yra. XVII–

⁴⁵⁷ Pavyzdžiui, du ordinai pavaizduoti po skydu 1787 m. Slanimo pilies teismo antspaudo piešinyje: A. Шаланда, *Таямнічы свет беларускіх гербаў: Шляхецкая геральдыка Вялікага княства Літоўскага*, s. 161. Kartais ordinai buvo paminėti antspaudo legendoje. Pavyzdžiui, Šv. Stanislovo ordino įvardijimas legendoje 1765 m. Gardino pilies teismo antspaudo piešinyje. Legendoje parašyta: „+ANTONI•TYZENHAVZ•PODSKARB...NI•W•X•L•STA•GRODZIEN•KAWA LER•ORDERV•SSTANISLAWA//PIECZENC•GRODZKA•POWIATV•GRODZI ENSKIEGO•A•1765•M•X•BA•20D. A. Шаланда, *Таямнічы свет беларускіх гербаў: Шляхецкая геральдыка Вялікага княства Літоўскага*, Мінск, 2014, s. 171; Baltojo erelio ir Šv. Stanislovo ordinai įvardinti: 1785 m. išrašo iš Bresto pilies teismo knygos, Bresto pilies teismo antspaudo legendoje, VUB RS, f. 4, A-2085, nr. 34718.

⁴⁵⁸ Pavyzdžiui, legendoje tarp žodžių atsirasdavo didesni tarpai 1745 m. išrašas iš Vilniaus pilies teismo knygos LMAVB RS, f. 264-568.

XVIII a. legendose randame daugiau papildomos informacijos apie pareigūno užimamas pareigas. Apibendrinant galima teigti, kad tiek antspaudų įrašai, tiek legendos nebuvo visiškai pastovios, jos keitėsi XVI–XVIII a. bei suteikė daug įdomios ir svarbios informacijos.

Kalba. Viduramžiais Vakarų Europos antspauduose vyravo lotynų kalba, o Rytų kraštuose – graikų, rusėnų kalbos, kartu buvusios mokslo, rašto, diplomatijos kalbomis, o tautinis raštas atsirado žymiai vėliau⁴⁵⁹.

Iš karto galima pasakyti, kad visuose tyrime nagrinėjamuose teismų instituciniuose ir pareigūnų antspauduose buvo vartojamos dvi kalbos: dažniausiai lenkų kalba ir tik kelios išimtys rodo lotynų kalbos (tiksliau, pavienių jos žodžių, dažniausiai lotyniškai reiškiantys metai) vartojimą⁴⁶⁰.

Svarbu tai, kad net rytinėse vaivadijose, pavyzdžiui, Polocko ir Vitebsko, žemės teismų institucinių antspaudų legendos taip pat buvo rašomos lenkų kalba⁴⁶¹. Pasirinkta kalba rodo vis labiau teismų aplinkoje įsigalinčias lenkų kultūros tradicijas. Taip pat rodo, kad lenkų kalba visuose valstybės regionuose plito vienodai⁴⁶². Įdomu tai, kad nors nuo pavietų teismų veiklos pradžios XVI a. 7 dešimtmetyje iki 1697 m. *Coaequatio iurium* teismų kanceliarijoje buvo vartojama rusėnų kalba, tačiau ji nebuvo vartojama nagrinėjamose teismų antspaudų legendose. Tik nuo 1697 m. *Coaequatio iurium* kanceliarine teismų kalba tapo lenkų kalba⁴⁶³. Nuo tada rusėnų kalba nevirta teismų kanceliarijos išduotuose dokumentuose.

Kitas svarbus dalykas, kad Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje teismų antspauduose, anksčiau negu Lenkijos Karalystėje veikusių žemės, pilies ir Tribunolo teismų antspauduose, pradėtos vartoti lenkiškos legendos⁴⁶⁴. Lenkijos Karalystėje teismų antspaudų legendose buvo

⁴⁵⁹ Cituota iš E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 80; A. Stieldorf, *Siegelkunde*, S. 30.

⁴⁶⁰ Pavyzdžiui, visa legenda rašoma lenkiškai, o pabaigoje lotyniškas žodis „ANNO“ arba raidė „A“ reiškianti metai. Išvertus iš lotynų kalbos reiškianti metai ir dar papildomai nurodoma data. Plačiau žr. disertacijos 2.8 poskyrį „Datų rašyba“.

⁴⁶¹ Pavyzdžiui, 1768 m. Polocko žemės teismo dokumentas su Polocko žemės teismo antspaudu, LVIA, f. 447, ap. 25, b. 12, l. 10 ir 1771 m. išrašas iš Vitebsko žemės teismo knygos su Vitebsko žemės teismo antspaudu, LVIA, f. 599, ap. 1, b. 259, l. 231.

⁴⁶² Keletas žemės teismo institucinių antspaudų pavyzdžių: 1777 m. išrašas iš Pinsko žemės teismo knygos, LVIA, f. 597, ap. 2, b. 126, l. 44; 1782 m. išrašas iš Valkavisko žemės teismo knygos su Valkavisko žemės teismo antspaudu, VUB RS f. 5 – f. 125-31540; 1776 m. išrašas iš Slanimo žemės teismo knygos su Slanimo žemės teismo antspaudu, LVIA, f. 716, ap. 4, b. 98, l. 90 ir kt.

⁴⁶³ *Volumina legum*, t. V s. 417–420 (861–868).

⁴⁶⁴ M. Adamczewski, *Pieczenie urzędowe władz lokalnych z obszaru Polski centralnej*. Łódź, 2010 (Pieczenie szlacheckiego wymiaru sprawiedliwości –

vartojama lotynų kalba. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje teismų pareigūnų antspauduose buvo vartojama lenkų kalba, kuri rodo vis labiau jų aplinkoje įsigalinčias lenkų kultūros tradicijas, retai randame lotynų kalbos pavyzdžių.

Trumpinimai. Nuo XIII a. beveik kiekvieno antspaudo legenda prasidėjo žodžiais *Signum* (ženklas), *Sigillum* (antspaudas) arba sutrumpinta forma – S.⁴⁶⁵ Teismų instituciniuose ir pareigūnų antspauduose matome panašią tendenciją, tik vietoj lotyniško žodžio (antspaudas) buvo rašomas visas žodis (antspaudas) lenkų kalba. Žemės, pilies ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo teismų institucinių antspaudų legendos paprastai prasidėjo lenkišku žodžiu: „PIECZENC“ (pagal tarimą) arba buvo rašoma „PIECZEC“ (antspaudas). Žodis buvo rašomas vardininko linksniu (kiti žodžiai kilmininko linksniu) ir antspaudų legendoje išliko iki XVIII a. pabaigos. Kita vertus, nebuvo vartotas ir šio žodžio trumpinimas iki vienos raidės „P“.

Teismų instituciniuose ir pareigūnų antspauduose taip pat buvo vartojami trumpinimai. Aiškios sistemos, kaip sutrumpinti vieną ar kitą žodį, nebuvo, tai sprendė spaudo gamintojas, atsižvelgdamas į legendos užimamą vietą. Teismų instituciniuose antspauduose dažniausiai žodžiai buvo rašyti netrumpintai, labai retai legendose randame trumpinimų. Išskyrus du žodžius – metai (lot. „ANNO“ arba lenk. „ROKU / ROKV“) ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė (lenk. *Wielkiego Księstwa Litewskiego*).

Teismų instituciniuose antspauduose prieš datas legendose neretai buvo rašomas žodis „metai“ pavyzdžiui, (lenk. „ROKU / ROKV“) arba (lot. „ANNO“). Tiesa, metų žodį mėgta trumpinti dėl vietos trūkumo legendoje. Lenkiškai metai („ROKU / ROKV“) trumpinti iki: „R“⁴⁶⁶, „RO“⁴⁶⁷. Jeigu vartojamas lotyniškas žodis „metų“ (lot. „ANNO“), jis taip pat trumpinamas

pieczęcie sądow ziemskich), s. 56–59 ir kt. (Pieczęcie szlacheckiego wymiaru sprawiedliwości – pieczęci trybunału głównego Koronego w Piotrkowie), s. 99–100, 114–115.

⁴⁶⁵ W. Ewald, *Siegelkunde*, S. 222; E. Kittel E., *Siegel*, S. 202–203; E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 81.

⁴⁶⁶ Ypač tai būdinga Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudams. Pavyzdžiui, 1713 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje, Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudo legendos pabaigoje nurodyta data: R 1713, LVIA, f. 1292, ap. 1, b. 44, l. 43; 1774 m. išrašas iš Gardino žemės teismo knygos su Gardino žemės teismo antspaudu LVIA, f. 716, ap. 4, b. 98, l. 54.

⁴⁶⁷ 1727 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje su Vilniaus žemės teismo antspaudu, LVIA, f. 20, ap. 1, b. 69, l. 25; 1750 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Naugarduke su Naugarduko kadencijos antspaudu BPAN, sygn. 4425, s. 24.

iki „A“⁴⁶⁸. Lotyniškų žodžių pasitaikydavo pagal tradiciją, juk net ir to meto Seimo konstitucijose randame lotyniškų įstatymų intarpų. Buvo kitų trumpinimo variantų⁴⁶⁹. Rečiau, bet vartojamas ir visas žodis metai – „ROKU“⁴⁷⁰ arba „ROKV“⁴⁷¹. Tiek lotyniškas žodis „ANNO“, tiek lenkiškas žodis „ROKU“ bei minėti jų trumpinimai buvo rašomi antspaudo legendos pabaigoje, prieš datą⁴⁷².

Galima atkreipti dėmesį į kitą svarbų faktą, kad ankstyviausiuose žemės teismų instituciniuose antspauduose buvo vartojamas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (lenk. *Wielkiego Księstwa Litewskiego*) trumpinimas iki raidžių – VI KZ LI. Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas taip pat trumpino žodžius – Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė (lenk. *Wielkiego Księstwa Litewskiego*) iki trijų raidžių – WXL⁴⁷³. Trumpinti žodžiai greičiausiai buvo dėl praktinio tikslo, norint sutaupyti vietos antspaudo legendoje. Šiuo trumpinimu galbūt buvo siekiama pabrėžti šių teismų teisinę priklausomybę Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei ir skirtumą nuo Lenkijos Karalystės (Lenkijos Karalystėje taip pat veikė teismai ir buvo naudojami teismų antspaudai).

Rašto stiliai, ortografijos ypatumai. XVI–XVIII a. teismų antspaudų legendose buvo vartojamas renesansinis raštas (humanistinė kapitala)⁴⁷⁴. Rašyta didžiosiomis raidėmis. Šis raštas mažiausiai keitėsi, tačiau kiekviename krašte turėjo savų bruožų, rašybos ypatumų, kurių išskyrimas svarbus tiek epigrafikos raidos tyrimams, tiek antspaudų, ypač spaudų, datavimui⁴⁷⁵. Teismų antspaudų epigrafikoje prie tokių ypatumų pirmiausia reikėtų priskirti U raidės rašybą. Pavyzdžiui, V ženklas U raidei žymėti. Renesansinis raštas iš gotiškojo U raidei žymėti perėmė vienintelį V ženklą,

⁴⁶⁸ 1737 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje antspaudo legendos pabaigoje nurodyta: A 1737, VUB RS, f. 4-(A530)-21732.

⁴⁶⁹ 1776 m. nuorašas su Vilniaus žemės teismo antspaudu, kurio legendos pabaigoje nurodyta: „ANO...“, LVIA, f. 20, ap. 1, b. 78.

⁴⁷⁰ 1771 m. išrašas iš Kauno žemės teismo knygos su Kauno žemės teismo antspaudu, LMAVB RS, f. 43-9912.

⁴⁷¹ 1783 m. išrašas iš Breslaujos žemės teismo knygos su Breslaujos žemės teismo antspaudu VUB RS, f. 67-3118; 1698 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje su Vilniaus žemės teismo antspaudu, LMAVB RS, f. 318-25021.

⁴⁷² Plačiau žr. disertacijos 2.8 poskyrį „Datų rašyba“.

⁴⁷³ Plačiau žr. disertacijos 2.7 poskyrį „Įrašai ir legendos“, žemės teismų legendų analizės lenteles.

⁴⁷⁴ Poskyris analizuotas remiantis E. Rimšos tyrimais: E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 82–85.

⁴⁷⁵ Ten pat, p. 83.

kuris reiškė ir V raidę⁴⁷⁶. Analizuojant teismų antspaudus, tokių atvejų, kai V ženklas naudojamas U raidei žymėti, buvo ne vienas. Pavyzdžiui, žemės teismo instituciniuose antspauduose žodyje „pavietas“ (lenk. „POVIATV“) taip pat žodyje „metai“ (lenk. „ROKV“)⁴⁷⁷. Kai kuriuose žemės teismų antspaudų legendose V vietoje U vyravo nuo pat XVI a. II pusės iki XVIII a. pab. Randame ir tokių atvejų, kai viename žodyje vartojamos W ir V raidės⁴⁷⁸.

Iš lenkiškos ortografijos dalykų verta paminėti L, Ė (tariama – en) ir Ȧ (tariama – on) vartojimą. L labiausiai paplito XVIII a. II pusėje, bet vartota nuo XVIII a. vidurio retai⁴⁷⁹. Dažniausiai rašyta nosinė Ė (iš karto turime pasakyti, kad tai vėlyvi dalykai, randami XVIII a. II pusėje). Paprastai ši ženklą randame žemės teismų instituciniuose ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudų legendose, žodyje „PIECZEC“⁴⁸⁰. Rašant nosines raides (tiksliau, jų skiriamieji ženkleliai) nemažinant raidžių buvo išraižomos taip, kad neretai įsiterpdavo į vaizdulį. Antspaudų epigrafikoje, vyraujant didžiosioms raidėms, pailgėjusius ženklus (Ī, Ė, Ȧ) sunku įrašyti, todėl neretai nosinių bei kitų raidžių skiriamųjų ženklų atsisakyta arba ieškota kitų būdų rašybai perteikti, tuo labiau kad daugumos tokių ženklų lotynų abėcėlėje nebuvo arba buvo galima apsieiti be jų⁴⁸¹. Iš tikrųjų, žemės teismų institucinių ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudų lenkiškose legendose žodis antspaudas (lenk. „PIECZĘĆ“) buvo parašomas tiesiog „PIECZEC“ arba pagal tarimą – „PIECZENC“. XVIII a. II pusėje antspaudų legendose buvo rašomas žodis „PIECZĘC“. Minėta nosinių raidžių rašyba neretai leidžia datuoti, kada galėjo būti pagamintas spaudas. Kitų raidžių rašyba kuo nors ypatingu neišsiskyrė, raidės legendose dažniausiai buvo tvarkingai išraižytos. Apibendrinant galima teigti, kad teismų instituciniuose ir pareigūnų antspauduose vartota lenkų kalba nebuvo pastovi. Ją veikė tiek lotynų epigrafika, tiek vietos rašto tradicijos.

⁴⁷⁶ Ten pat, p. 83.

⁴⁷⁷ Plačiau žr. disertacijos 2.7 poskyrį „Įrašai ir legendos“, žemės teismų legendų analizės lenteles.

⁴⁷⁸ Plačiau žr. disertacijos 2.7 poskyrį „Įrašai ir legendos“, žemės teismų legendų analizės lenteles.

⁴⁷⁹ Pavyzdžiui, 1751 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Minske antspaudu legendos žodyje „GŁOWNEGO“, LMAVB RS, f. 86-57, l. 14.

⁴⁸⁰ Pavyzdžiui, 1781 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Vilniuje dokumentas, antspaudu legendoje, žodyje „PIECZĘC“ nosinė raidė – Ė, LMAVB RS, f. 86-34, l. 204.

⁴⁸¹ E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 84.

Brachigrafija. Paleografijoje ir epigrafikoje susiformavusi trumpinimų sistema, vadinama brachigrafija⁴⁸². Trumpinimų sistema naudota ir antspaudų legendose. Epigrafikoje bene labiausiai mėgta sutrumpinti žodį iki pirmosios raidės siglos, pavyzdžiui, S (Sigillum)⁴⁸³. Naudoti ir kiti būdai: suspensija – žodžių sutrumpinimas keliomis raidėmis; kontraktcija – žodžių sutraukimas bei ligatūra – paprastai dviejų raidžių sujungimas bei kiti rečiau naudojami trumpinimo būdai⁴⁸⁴. Teismų instituciniuose ir pareigūnų antspauduose tokių atvejų taip pat galime rasti. Pavyzdžiui, 1758 m. Lydos paseniūnio antspaude trumpinti net du žodžiai lenkų kalba: teismo ir pavieto. Legendoje parašyta: „+ FRANCISZEK•IOZEF•GODZ...BA• GODEBSKI• WOISKI•PODSTAROSCI•SOD•PTU•LIDZKIE“, žodžiai: „SOD“ ir „PTU“⁴⁸⁵.

Klaidos. Tais laikais visko nutikdavo, ir spauduose buvo padaromos įvairios klaidos. Pavyzdžiui, kartais meistras užmiršdavo veidrodinį spaudo raižymo principą, neapsižiūrėdavo ir sukeisdavo raides vietomis arba jas praleisdavo, neapskaičiuodavo vietos legendoje ir raides sugrūdavo, į kitą pusę atgręždavo skaičius, palikdavo didelius tarpus tarp žodžių, tai įvykdavo dėl žemesnės meistrų kvalifikacijos⁴⁸⁶.

Teismų antspauduose taip pat neišvengta ir spaudus gaminusių meistrų klaidų. Pavyzdžiui, Vilniaus žemės teismo antspaude žodyje „ZIEMSKA“, M raidė išraižyta žymiai didesnė. To paties antspaudo kitas legendoje naudotas žodis „WILENSKA“, paskutinės raidės SKA taip pat išraižytos didesnės už kitas šio žodžio raides⁴⁸⁷. Kartais dėl meistro neatidumo randame ir praleistų raidžių. Vilniaus žemės teismo antspaudo legendoje vietoje žodžio „WILENSKA“ buvo praleista K raidė ir parašyta „WILENSA“⁴⁸⁸. Dar viena klaida tai ne tos raidės pavartotos žodyje. Pavyzdžiui, Vilniaus žemės teismo antspaudo legendoje lenkiškas žodis antspaudas buvo parašytas „PIHCZHCZ“, vietoje dviejų E raidžių buvo pavartotos dvi raidės H?⁴⁸⁹. Kartais meistras užmiršdavo veidrodinį spaudo raižymo principą. Pavyzdžiui, Vilniaus žemės teismo antspaude, žodyje

⁴⁸² Ten pat, p. 85.

⁴⁸³ Ten pat, p. 85.

⁴⁸⁴ Ten pat, p. 85.

⁴⁸⁵ А. Шаланда, *Таямнічы свет беларускіх гербаў: Шляхецкая геральдыка Вялікага княства Літоўскага*, s. 179.

⁴⁸⁶ E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 86.

⁴⁸⁷ LVIA, f. 716 ap. 2, b. 91, l. 228. Greičiausiai taip buvo daroma dėl paprastesnės priežasties. Spaudas buvo iš naujo peraižytas, norint pakeisti legendą.

⁴⁸⁸ 1715m. dokumentas su Vilniaus žemės teismo antspaudu, VUB RS, f. 5-C8-711.

⁴⁸⁹ 1599 m. Žemės teismo dokumentas, VUB RS, 13–60, l. 16a.

„ANNO“, antra N raidė atsukta į priešingą pusę⁴⁹⁰. Antai, 1766 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Minsko kadencijos antspaudo nuotraukos publikacijoje žodis „Minsko“ užrašytas klaidingai – „MINSKICY“⁴⁹¹.

Klaidų randame ir teismų pareigūnų antspauduose. Pavyzdžiui, buvo užmirštas pritaikyti veidrodinis principas raizant spaudą. 1598 m. išrašė iš Vilkmergės žemės teismo randame pateisėjo Jurgio Giedraičio antspaudą, kurio legendoje nurodyta: „... ANNO 89“⁴⁹². Kaip matome metai rašomi lotyniškai, ne lenkiškai ir trumpinama 89, pirmi skaičiai aiškūs 15. Data užrašyta antspaudo legendoje, kuria ir užbaigiamas legendos tekstas. Iš pirmo žvilgsnio atrodė, kad pateisėjis Jurgis Giedraitis tiesiog galėjo pasinaudoti savo 1589 m. privačiu spaudu, dar nespėjęs pasigaminti naujo pareigybinio spaudu. Antspaudo legendoje parašytos pareigos – teisėjas, tai neabejotina klaida, nes 1589 m. Jurgis Giedraitis negalėjo pasigaminti tokio spaudu su teisėjo pareigomis, kurias užėmė tik po 10 m., t. y. 1598 m. Klaida padaryta sukeičiant skaičius – 8 ir 9. Neaišku, kiek dar tokių klaidų saugo archyvuose išlikę teismų antspaudai. Apibendrinant galima pasakyti, kad ir tais laikais neišvengta spaudus gaminusių meistrų klaidų.

Legendų vieta, skirtukai. Teismų antspaudų legendos paprastai rašytos palei antspaudo kraštą, pradedant nuo viršaus pagal laikrodžio rodyklę. Labai retai jos galėjo būti pradėtos rašyti ir iš apačios⁴⁹³, tačiau toks legendos rašymas teismų antspauduose plačiai nepaplito. Teismų antspaudų legendos nuo vaizdulio buvo atskiriamos labai įvairiai⁴⁹⁴: perlų vėrinium, siauru vainiku, įvairių formų linijomis ir kt., taip pat būdavo ir tokių atvejų, kai keli deriniai naudojami kartu.

Tyrimuose apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudus E. Rimša yra atkreipęs dėmesį į antspaudų legendos pradžios žymėjimą ir skiriamuosius ženklus⁴⁹⁵, tuos pačius aspektus galime rasti ir

⁴⁹⁰ 1702 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje su Vilniaus žemės teismo antspaudu, LVIA, f. 525, ap. 8, b. 595, l. 279. Taip pat Oršos žemės teismo antspaude N raidė atsukta į priešingą pusę 1583 m. Oršos žemės teismo šaukimas, VUB RS, f. 16-76, l. 66.

⁴⁹¹ *Deputaci Trybunatu Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697–1794)*. *Spis*, s. nuotrauka ant viršelio.

⁴⁹² LMAVB RS, f. 16-85, l. 230.

⁴⁹³ Pavyzdžiui, 1715 m. dekretas Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Naugarduke LMAVB RS, f. 90-141.

⁴⁹⁴ W. Ewald, *Siegelkunde*, S. 224.

⁴⁹⁵ „Viduramžių antspauduose beveik kiekvienos legendos pradžia buvo pažymima kryžiumi, vėliau atsirado žiedeliai (rozetės). Manoma, kad kryžius į antspaudus galėjo atkelti iš ankstyvųjų, dar neantspauduotų dokumentų, kuriuose dažnai

nagrinėjamuose teismų antspauduose. Teismų antspaudų legendos taip pat prasidėdavo atitinkamais ženklais. Dažniausiai jos buvo pradėdamos kryžiumi, tačiau itin retai aptinkame, kai legenda pradėdama tiesiog tašku arba keturiais taškeliais arba pradžios ženklas tiesiog praleistas.

Teismų antspauduose ne tik legendos pradžia buvo žymima atitinkamais ženklais, bet ir tarpai tarp legendos žodžių buvo atskiriami skiriamaisiais ženklais arba skirtukais, dažniausiai vienu tašku, dviem taškais, keturiais taškais, žiedeliais, naudoti ir kiti augaliniai ir geometriniai ornamentai žodžiams atskirti ir trumpiniams pažymėti. Skiriamieji ženklai ir skirtukai nebuvo reglamentuoti, todėl matoma tokia jų įvairovė, kuri dažniausiai priklausė nuo meistro ir laikotarpio tradicijų. Galima tik pabrėžti, kad XVI a. – XVII a. II pusės legendų skirtukai daug paprastesni, pavyzdžiui, taškeliai, tačiau nuo XVII a. II pusės – XVIII a. skiriamieji ženklai ir skirtukai buvo žymiai įvairesni, pavyzdžiui, augaliniai ir geometriniai motyvai ir t. t.

Legendos pradžios ir skiriamieji ženklai buvo įvairiai išdėstomi. Teismų antspaudų legendose galime nurodyti bent tris dažniausiai naudotus būdus⁴⁹⁶:

1. Legendos pradžioje žymimas ženklas (pavyzdžiui, kryžius), o žodžius skyrė kitokie ženklai, tačiau jie buvo vienodi (pavyzdžiui, taškai)⁴⁹⁷.
2. Legendos pradžia ir tarpai tarp žodžių buvo skiriami tais pačiais ženklais. Pavyzdžiui, antspaudu legendą pradėdavo tašku ir tarp žodžių taip pat buvo taškai⁴⁹⁸.
3. Legendoje randami įvairūs skirtukai, kurie nebuvo derinti tarpusavyje. Pavyzdžiui, legenda pradėdama kryžiumi, o kiti legendos žodžiai atskirti dvitaškiais, keturiais taškais ir t. t.⁴⁹⁹

naudoti panašūs ženklai“. E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 87.

⁴⁹⁶ Tokių ženklų skirstymo principą naudoja E. Rimša rašydamas apie miestų antspaudus: E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 87.

⁴⁹⁷ Pavyzdžiui, 1788 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos su Trakų žemės teismo antspaudu, kuriame legenda pradėdama kryžiumi, o žodžiai atskirti keturias taškeliais, LVIA, f. 525, ap. 8, b. 594, l. 38.

⁴⁹⁸ Pavyzdžiui, antspaudu legendą pradėdavo tašku ir tarp žodžių taip pat yra taškai 1720 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Vilniuje pranešimas, VUB RS, f. 5-A6-1603.

⁴⁹⁹ Pavyzdžiui, legenda pradėdama kryžiumi, o kiti legendos žodžiai atskirti tašku ir dvitaškiais 1744 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Minske LMAVB RS, f. 148-43, l. 31.

Apibendrinant galima pasakyti, kad tiek įrašai, tiek legendos rodo, kad teismų instituciniai ir pareigūnų antspaudai nebuvo nusistovėję, jie keitėsi, o ši kaita labai akivaizdžiai matosi per šias smulkias aptartas detales.

2.8. Datų rašyba

XII a. Vakarų Europoje anksčiausiai datas antspauduose pradėjo naudoti Prancūzijos ir Anglijos vienuolynai, o kituose lotynų kultūros kraštuose datuoti antspaudai atsirado 200–300 metų vėliau⁵⁰⁰. Antspauduose svarbią informaciją atskleidžia datos ir jų rašyba. Datos gali rodyti svarbius valstybės įvykius, institucijos atsiradimo arba atgaivinimo laiką, tam tikro pareigūno valdymo pradžią ir daug kitų faktų, tačiau dažniausiai datos žymėjo spaudo pagaminimo arba atnaujinimo laiką⁵⁰¹. Datos paprastai buvo rašomos arabiškais skaitmenimis legendos pabaigoje, rečiau vaizduojė.

Teismų antspauduose datos atsiranda ne vienu metu. Ankstyviausiai datas aptinkame žemės teismų instituciniuose antspauduose. Jos rašytos arabiškais skaitmenimis nuo 1565 m. iki XVIII a. pabaigos. Datų naudojimas žemės teismų instituciniuose antspauduose negalėjo būti nusižiūrėtos nuo valstybės sfragistikos (valstybės antspauduose datos atsiranda tik 1574 m.⁵⁰²), datos žemės teismų instituciniuose antspauduose atsirado anksčiau. Pavyzdžiui, žemės teisme datos žymėjimą randame nuo pačių ankstyviausių išlikusių antspaudų 1565 m.⁵⁰³ Šiuo atveju ji žymėjo naujos institucijos (žemės teismo) sukūrimą. Vėliau dėl įvairių aplinkybių pavietai žemės teismai spaudus užsisakydavo ne vienu metu, todėl datos antspauduose žymėjo spaudo pagaminimo arba atnaujinimo datą.

⁵⁰⁰ W. Ewald, *Siegelkunde*, S. 223–224; E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 88.

⁵⁰¹ G. A. Seyler, *Geschichte der Siegel*, S. 371; E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 88.

⁵⁰² Pirmą kartą data įrašyta H. Valua Lietuvos didžiajame antspaude 1574: E. Rimša, Stepono Batoro Lietuvos didieji antspaudai ir jų atsiradimo aplinkybės // *Lietuvos istorijos metraštis*, 2001, 2, Vilnius, 2002, p. 214, 8 išnaša.

⁵⁰³ 1605 m. Trakų žemės teismo šaukimas su Trakų žemės teismo antspaudu, kuriame aiškiai matosi po valstybės herbu esanti 1565 data, LMAVB RS, f. 138-203, l. 1. Itin aiškiai 1565 data matoma ir kituose pavietuose: 1598 m. Minsko žemės teismo šaukimas su Minsko žemės teismo antspaudu, LMAVB RS, f. 16-85, l. 172; 1569 m. šaukimas su Bresto žemės teismo antspaudu, kuriame po valstybės herbu 1565 data, VUB RS, f. 69-7; 1618 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Naugarduke nuorašas su Naugarduko žemės teismo antspaudu, po valstybės herbu data: 1565, LMAVB RS, f. 16-100.

Pilies teismo instituciniuose antspauduose datų rašymas greičiausiai buvo nusižiūrėtas nuo žemės teismo institucinių antspaudų. Datos antspauduose taip pat žymėjo spaudo pagaminimo arba atnaujinimo datą.

Vėliausiai datos atsiranda Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspauduose XVIII a. pradžioje. Datų rašymas greičiausiai taip pat buvo nusižiūrėtas nuo žemės teismo institucinių antspaudų. Datos Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspauduose reiškė du aspektus: arba spaudo pagaminimo datą arba kuriai kadencijai yra skirtas spaudas. Įdomus pastebėjimas, kad Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo, posėdžiavusio Vilniuje, antspauduose dažniausiai nurodomi konkretūs metai⁵⁰⁴, o Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo, posėdžiavusio Naugarduke ir Minske, labiau mėgta antspaudų legendose žymėti kadencijas (dvi datas)⁵⁰⁵. Gaminant spaudą naujai kadencijai buvo pakeičiama ir data bei raštininko herbas.

Teismų instituciniuose antspauduose datos rašytos arabiškais skaitmenimis. Šiuo metu žinome tik vieną atvejį, kai randame romėnišką datą: Lydos žemės teismo antspaude herbo postamente nurodyta: MDCCLXXV (1775)⁵⁰⁶. Greičiausiai toks datos rašymas buvo nusižiūrėtas nuo valstybės antspaudu herbo postamento, kuriame buvo parašyta romėniška data: MDCCLXIV (1764)⁵⁰⁷.

Datos dažniausiai rašytos dvejose vietose: legendoje ir vaizdulyje. Žemės teismo instituciniuose antspauduose XVI a. II pusėje – XVII a. I pusėje datos dažniausiai buvo rašomos vaizdulyje po valstybės herbu, o nuo XVII a. II pusės datas jau randame antspaudų legendos pabaigoje. Pilies teismo instituciniuose antspauduose datos dažniausiai rašytos legendos pabaigoje. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspauduose datos taip pat rašytos antspaudų legendos pabaigoje. Šiuo metu žinome tik du atvejus, kai data parašyta herbo postamente 1775⁵⁰⁸ ir 1776⁵⁰⁹. 1775 m. reiškė ne tik

⁵⁰⁴ Pavyzdžiui, 1739 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje antspaudu legendos pabaigoje nurodoma 1739 data, LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 126, l. 14.

⁵⁰⁵ Pavyzdžiui, 1744 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Minske antspaudu legendos pabaigoje nurodoma 1743–1744 data, LMAVB RS, f. 148–43, l. 31; 1739 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Naugarduke antspaudu legendos pabaigoje nurodoma 1738–1739 data, LMAVB RS, f. 86–82/2, l. 141.

⁵⁰⁶ 1779 m. išrašas iš Lydos žemės teismo knygos VUB RS, f. 5 – f. 122–31353/77.

⁵⁰⁷ E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 88.

⁵⁰⁸ 1775 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Gardino kadencijos, LVIA, f. 1282, ap. 1, b. 9851, l. 6.

⁵⁰⁹ M. Gumowski, *Handbuch der polnischen Siegelkunde*, S. Tafel LXXI 823 (1776 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Vilniuje) antspaudu trynė.

spaudo pagaminimą, bet ir rodė ypatingą įvykį Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikloje, kai „Rusios“ kadencija nuo 1775 m. buvo perkelta iš Minsko ir Naugarduko į Gardiną.

M. Haisigas mano, kad antspaudų legendose įrašytos datos dažniausiai reiškia spaudo pagaminimo datą, o vaizdulyje – kokį nors istorinį įvykį⁵¹⁰. Aptarti pavyzdžiai (1565 m. data ankstyviausiuose žemės teismų instituciniuose antspauduose bei 1775 m. data Lietuvos Vyriausiajame Tribunale Gardine) leistų pritarti šiai istoriko tezei.

Tikslios datos (ne tik metai, mėnuo, bet ir diena) itin retos ir vėlyvos. Tokią datą randame XVIII a. viduryje Vilniaus žemės teismo antspaude. Pavyzdžiui, 1750 m. išrašė iš Vilniaus žemės teismo šio teismo antspaudo legendoje randame įrašą: (orig. „...CZENC ZIEMSKA WILENSKA ROKV 1748 AVGVSTA 20 DNIA“, liet. „1748 m. rugpjūčio 20 d. Vilniaus žemės teismo antspaudas“) (žr. 94 iliustraciją)⁵¹¹.

94. 1748 m. Vilniaus žemės teismo antspaudas, prispaustas ant 1750 m. išrašo iš Vilniaus žemės teismo knygos, LVIA, f. 20, ap. 1, b. 82, l. 21.

Tikrai žinome, kad įtaka ne iš Vilniaus miesto antspaudų⁵¹². Taigi, ne visos datos yra aiškios antspauduose dėl nepakankamų pavietų teismų

⁵¹⁰ M. Haisig, *Studia nad legendą pieczęci miejskiej*, s. 130.

⁵¹¹ LVIA, f. 20, ap. 1, b. 82 Vilniaus Žemės teismo antspauduose ji panaudota tik kartą. Tyrimui surinkta medžiaga kituose pavietuose pilno datų rašymo neatskleidė. Tiesa, 1776 m. išrašė iš Gardino žemės teismo Gardino žemės antspaudo (1765 m. buvo pagamintas spaudas) legendoje nurodomas mėnuo (lot. ...IVLII..., liet. „liepa“), BPAN, sygn. 3390, s. 4.

⁵¹² E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 598.

tyrimų. Antspaudų datose dar slypi informacija, kuri šiuo metu nėra išaiškinta.

Svarbu tai, kad žemės teismų sfragistika sureagavo į 1764 m. reformą (nuo tada žemės teismo spaudas naudojamas ant visų rūšių žemės teismo dokumentų). Daugelio pavių žemės teismai pasigamino naujus spaudus su 1764–1765 m. data⁵¹³. Taigi, datos žemės, pilies teismų instituciniuose ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudų legendose naudojamos iki pat XVIII a. pabaigos.

Kiek kitokia situacija teismų pareigūnų antspauduose, kuriuose taip pat randame datas. Žemės ir pilies teismų pareigūnų antspauduose datos randamos nuo XVI a. II pusės. Tuo tarpu pakamario antspauduose datų nepavyko aptikti, medžiaga labai fragmentiška, tačiau neabejojame, kad ir jų antspauduose taip pat galėjo būti datų žymėjimas. Kitų pavių medžiaga atskleidžia, kad datos buvo žymimos pakamario antspauduose. Pavyzdžiui, 1601 m. Pinsko pakamario antspaude data parašyta iš herbo šonų: 15 ir 8?, reiškianti 158? m.⁵¹⁴

Datų rašymas priklausė nuo paties spaudo užsakovo, ar jis nori datą vaizduoti, ar ne. Jos tikrai nėra labai dažnai randamos teismų pareigūnų antspauduose. Teismų pareigūnų antspauduose datos galėjo žymėti pareigūnų darbo pradžią teisme. Pavyzdžiui, 1754 m. išrašė iš Lydos žemės teismo pateisėjo J. S. Roličo antspaudu legendos pabaigoje nurodyta 1752 m.

⁵¹³ 1775 m. išrašas iš Vilniaus žemės teismo knygos su Vilniaus žemės teismo antspaudu, kurio legendos pabaigoje data 1765, VUB RS, f. 5 – f. 118-31302/6; 1766 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos su Trakų žemės teismo antspaudu, kurio legendos pabaigoje data 1765, LVIA, f. 20, ap. 1, b. 88; 1770 m. išrašas iš Kauno žemės teismo knygos su Kauno žemės teismo antspaudu, kurio legendos pabaigoje data 1765, LVIA, f. 716, ap. 2, b. 116. Po 1764 m. ir kituose pavietuose buvo pagaminti nauji spaudai. Išskirčiau tik Vilkmėgės ir Uptytės žemės teismų antspaudus, nors turimi XVIII a. 8 dešimtmečio pabaigos antspaudai dėl itin prastai išlikusių legendų neleidžia nustatyti, ar buvo pagaminti nauji spaudai, tačiau darome prielaidą, kad ir šiuose pavietų žemės teismuose jie buvo pagaminti. Poreforminiai spaudai buvo pagaminti ir kituose pavietuose, visų jų legendos pabaigoje randame 1765 datą. Pavyzdžiui, 1768 m. dokumentas su Polocko žemės teismo antspaudu, LVIA, f. 1025, ap. 1, b. 12, l. 10; 1776 m. išrašas iš Slanimo žemės teismo knygos su Slanimo žemės teismo antspaudu 716, ap. 4, b. 98, l. 90; 1785 m. išrašas iš Minsko žemės teismo knygos su Minsko žemės teismo antspaudu, VUB RS, f. 5-A54-10062; 1768 m. išrašas iš Naugarduko žemės teismo knygos su Naugarduko žemės teismo antspaudu LMAVB RS, f. 86-48, l. 51 ir kt.

⁵¹⁴А. Цытоу, *Пячаткі старажытнай Беларусі: нарысы сфрагістыкі*, с. 95.

data⁵¹⁵. Ją iš tiesų galime sieti su pateisėjo darbo pradžia Lydos žemės teisme⁵¹⁶.

Taip pat teismų pareigūnų antspauduose datos galėjo žymėti spaudo pagaminimo arba atnaujinimo metus, o ne teismo pareigūno darbo pradžią. Pavyzdžiui, 1596 m. išrašė iš Vilkmėrgės žemės teismo teisėjo P. D. Siesickio antspaudo vaizdulyje po herbu randame datą: 1596⁵¹⁷. Jos negalime sieti su pateisėjo pareigū pradžia, nes jas jis pradėjo eiti anksčiau, 1590 m.⁵¹⁸ 1596 m. pasigamino naują arba atnaujino seną spaudą. 1596 m. išrašė iš Kauno žemės teismo teisėjo J. Radošinskio antspaude virš herbo randame užrašytą datą 159?⁵¹⁹. Nežinomą skaičių galime datuoti tarp 1590–1596 m. (1596 m. išrašo data). Šio antspaudo negalime sieti su pateisėjo darbų pradžia, nes jau 1580 m. jis pradėjo darbą⁵²⁰. Taigi buvo padarytas naujas spaudas arba buvo atnaujintas senas. Galbūt datos antspauduose galėjo žymėti ir kitą pareigūnui svarbų įvykį.

Teismų pareigūnų antspauduose datos rašytos dviejuose vietose: legendoje⁵²¹ ir vaizdulyje. Antspaudų vaizduliuose datos rašytos keliais būdais – virš skydo⁵²², po skydu⁵²³ ir skydo šonuose⁵²⁴. Kai data būdavo

⁵¹⁵ VUB RS, f. 5 – f. 122-31353/62.

⁵¹⁶ *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. T. 1: Województwo Wileńskie XIV–XVIII wiek*, s. 361.

⁵¹⁷ LMAVB RS, f. 264-375.

⁵¹⁸ *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. T. 1: Województwo Wileńskie XIV–XVIII wiek*, s. 476.

⁵¹⁹ LMAVB RS, f. 38-1, l. 95.

⁵²⁰ *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, T. 2*, s. 417.

⁵²¹ 1724 m. išrašas iš Vilniaus pilies teismo knygos su Vilniaus pavaivadžio antspaudu, kurio legendos pabaigoje nurodyta išlikusi ne visa data: 17??, LMAVB RS, f. 43-17789; 1741 m. išrašas iš Vilkmėrgės pilies teismo knygos, paseniūnio antspaude, 1732 data parašyta antspaudo legendos pabaigoje, LMAVB RS, f. 33-35; 1754 m. išrašas iš Lydos žemės teismo knygos su pateisėjo antspaudu, kurio legendos pabaigoje nurodyta: 17??, VUB RS, f. 5 – f. 122-31353/2; 1759 m. išrašas iš Gardino žemės teismo knygos su teisėjo antspaudu, kurio legendos pabaigoje nurodyta: 174? Data, LMAVB RS, f. 124-284.

⁵²² 1596 m. išrašas iš Kauno žemės teismo knygos, teisėjo antspaudo vaizdulyje 159? data prašyta virš herbo, LMAVB RS, f. 38-1, l. 95; 1726 m. išrašė iš Upytės žemės teismo teisėjo antspaudo vaizdulyje 1724 data parašyta virš herbo, VUB RS, f. 8-1982; 1599 m. išrašas iš Kauno pilies teismo knygos, teisėjo antspaudo vaizdulyje data 1598 parašyta virš skydo, LVIA, f. 716, ap. 2, b. 71, l. 64.

⁵²³ 1591 m. išrašas iš Vilkmėrgės žemės teismo knygos su teisėjo antspaudu, kurio vaizdulyje po herbu prašyta 159? Data, LMAVB RS, f. 12-4326, l. 4.

⁵²⁴ 1587 m. išrašas iš Trakų pilies teismo knygos su Trakų vietininko J. Savičiaus Ryzgorskio antspaudu, kurio vaizdulyje iš herbo šonų pavaizduoti skaičiai: 15 ir 86, reiškiantys 1586 datą, LMAVB RS, f. 138-2331; 1598 m. išrašas iš Trakų žemės

rašoma vaizdulyje, datos dažniau rašytos skydo šonuose. Metų tūkstančiai ir šimtai skydo dešinėje, dešimtys ir vienetai – kairėje heraldiškai. Kai data būdavo rašoma legendoje, tada ji nurodyta legendos pabaigoje. Tikslių datų rašymo (ne tik metai, bet mėnuo ir diena) teismų pareigūnų antspauduose nepavyko nustatyti. Antspauduose datos rašytos arabiškais skaitmenimis, o romėniškais skaitmenimis užrašytų datų nerasta.

Taigi apibendrinant galima teigti, kad datos antspauduose turėjo tam tikrą prasmę. Datos teismų instituciniuose: žemės, pilies ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspauduose dažniausiai rašytos legendų pabaigoje, rečiau – antspaudo vaizdulyje. Teismų pareigūnų antspauduose datos rašytos tiek legendoje, tiek vaizdulyje. Dažniausiai naudoti arabiški skaitmenys. Dauguma datų teismų instituciniuose antspauduose reiškė spaudo pagaminimo datą, o teismų pareigūnų antspauduose datos galėjo žymėti pareigūnų darbo pradžią teisme, nurodė arba spaudo pagaminimo arba atnaujinimo datą.

2.9. Forma ir dydis

Antspaudų forma ir dydis nebuvo reglamentuoti teisiniuose dokumentuose. Antspaudų forma ir dydis dažniausiai priklausė nuo tos šalies tradicijų, laikotarpio, antspaudo savininko užimamų pareigų, antspaudo rūšies ar antspaudavimo būdo, įtakos turėjo ir paties antspaudo naudotojo norai⁵²⁵.

Dydis. Randami patys seniausi Viduramžių laikų antspaudai buvo nedidelio dydžio. Antspaudų didėjimą XII a. pabaigoje lėmė jų prikabinimas prie pergamentų. Jų dydis būdavo nuo 10 iki 140 mm⁵²⁶. Dydis priklausė nuo antspaudo savininko, jo užimamų pareigų, nuo institucijos svarbumo ir daugelio kitų to laikotarpio aspektų. Vėliau, Viduramžiais, antspaudų legendose ėmus rasti gotiškoms mažosioms raidėms, antspaudai pradėjo mažėti. Jų mažėjimą nulėmė ir tuo metu brangus vaškas⁵²⁷. Ši tendencija

teismo knygos su pateisėjo antspaudu, kurio vaizdulyje iš herbo šonų pavaizduoti skaičiai: 15 ir 86, reiškiantys 1586 datą, VUB RS, f. 5-A8-1932.

⁵²⁵ Plačiau: W. Ewald, *Siegelkunde*, S. 179–180; M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka*, s. 143–145; E. Kittel, *Siegel*, S. 186; A. Stieldorf, *Siegelkunde*, S. 61; T. Diederich, *Siegelkunde, Beiträge zu ihrer Vertiefung und Weiterführung*, S. 100–129.

⁵²⁶ W. Ewald, *Siegelkunde*, S. 179–180; A. Stieldorf, *Siegelkunde*, S. 61; T. Diederich, *Siegelkunde, Beiträge zu ihrer Vertiefung und Weiterführung*, S. 100–129.

⁵²⁷ E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 53–54.

pastebima XIV a. – XV a. Vėlesniais laikais, vašką pradėjus keisti kitomis pigesnėmis medžiagomis vėl pastebimos antspaudų didėjimo tendencijos⁵²⁸.

Tyrimo metu nustatyta, kad teismų antspaudai didėjo, tačiau, koks buvo antspaudų dydis aptarsime atskirai, nagrinėjant kiekvieno teismo antspaudus. XVI a. II pusėje – XVIII pabaigoje žemės teismų instituciniai antspaudai didėjo. Kaip pavyzdį galime nurodyti Vilniaus žemės teismo institucinių antspaudų dydžius, kurie pateikiami lentelėje (žr. 7 lentelę)⁵²⁹.

7 lentelė. Vilniaus žemės teismų institucinių antspaudų dydžiai

Metai	Dydis, mm	Šaltinio nuoroda
1583	29	1583 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje, LMAVB RS, f. 264-902.
1626	34	1626 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje, LVIA, f. 1039, ap. 1, b. 20, l. 7.
1636	31	1636 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje, LMAVB RS, f. 16-107, l. 266.
1676	37	1676 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje, LMAVB RS, f. 16-113, l. 10.
1676	38	1676 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje, LMAVB RS, f. 16-113, l. 10.
1690	39 × 35	1690 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje, LMAVB RS, f. 43-680.
1704	51 × 44,5	1704 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Vilniuje nuorašas, LMAVB RS, f. 17-148/4, l. 226.
1715	47 × 39	1715 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Vilniuje dokumentas, LMAVB RS, f. 17-148/4, l. 250.

⁵²⁸ Pavyzdžiui, Lietuvos valdovų antspaudai didėjo po Žygimanto Augusto mirties M. Gumowski, *Pieczczę królów polskich*, žr. valdovų antspaudų dydžius.

⁵²⁹ Renkant medžiagą disertacijai šio žemės teismo antspaudų pavyko surasti daugiausiai, todėl jie labai gerai atspindi antspaudų dydžių kaitą, kuri parodo akivaizdų antspaudų didėjimą. Nors lentelėje nesuregistruoti visi turimi antspaudai ir pasirinkta dydžių kaitą parodyti kas kelis dešimtmečius, tačiau ir praleistų (lentelėje nurodytų dešimtmečių) medžiaga atskleidžia žemės teismų antspaudų didėjimą.

1727	53 × 47	1727 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje, LVIA, f. 716, ap. 2, b. 125, l. 232.
1765	54 × 50	1765 m. išrašas iš Vilniaus žemės teismo knygos, VUB RS, f. 5-A28-4955.
1781	57 × 53	1781 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje, LVIA, f. 20, ap. 1, b. 80.
1786	63 × 55	1786 m. Vilniaus žemės teismo nuorašas, LVIA, f. 20, ap. 1, b. 100.

Antspaudų didėjimo tendencija matoma ne tik Vilniaus, bet ir kitų pavietų žemės teismuose⁵³⁰. Taigi Vilniaus ir Trakų vaivadijų žemės teismų instituciniai antspaudai, lyginant XVI a. II pusę su XVIII a., taip pat išaugo beveik dvigubai. XVI a. II pusėje nuo visai nedidelių, apvalių (iki 30 mm), žemės teismų instituciniai antspaudai XVIII a. II pusėje išauga (iki 72 mm).

⁵³⁰ Tai akivaizdžiai patvirtina, kai palyginame XVI a. II pusės institucinius žemės teismo antspaudus su XVIII a. II pusės antspaudais. Pavyzdžiui, 1597 m. Breslaujos žemės teismo šaukimas, antspaudas apvalus, dydis 29 mm, LMAVB RS, f. 16-84, l. 19 ir 1783 m. išrašas iš Breslaujos žemės teismo knygos, antspaudas ovalus, dydis 61x50 mm VUB RS, f. 67-3118. 1589 m. Vilkmėgės žemės teismo šaukimas, antspaudas apvalus, dydis 28 mm, VUB RS, f. 5-A8-2009 ir 1787 m. išrašas iš Vilkmėgės žemės teismo knygos, antspaudas ovalus, dydis 60 × 55 mm, VUB RS, f. 5-A27-4648. 1568 m. Ašmenos žemės teismo šaukimas, antspaudas apvalus, dydis 26 mm, VUB RS, f. 77-3; 1651 m. Ašmenos žemės teismo šaukimas, antspaudas apvalus, dydis 38 mm, VUB RS, f. 4-(A653)-24737, ir 1789 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo knygos, antspaudas ovalus, dydis 62 × 55, VUB RS, f. 5 – f. 115-31105. 1597 m. Upytės žemės teismo šaukimas, antspaudas apvalus, dydis 29 mm, LVIA, f. 1294, ap. 1, b. 22, l. 32, ir 1781 m. išrašas iš Upytės žemės teismo knygos, antspaudas apvalus, dydis 55 mm, VUB RS, f. 5 – f. 93-27105. 1586 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Trakuose, Trakų žemės teismo antspaudas apvalus, dydis 26 mm, LMAVB RS, f. 264-996; 1766 m. išrašas iš Trakų žemės teismo, antspaudas ovalus, dydis 52 × 50 mm, LVIA, f. 20, ap. 1, b. 88, ir 1783 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos, antspaudas ovalus, dydis 63 × 56, LMAVB RS, f. 138-1279, l. 9. 1568 m. Kauno žemės teismo šaukimas, antspaudas apvalus, dydis 28 mm, LMAVB RS, f. 38-1, l. 60 ir 1771 m. išrašas iš Kauno žemės teismo knygos, antspaudas ovalus, dydis 59 × 51 mm, LMAVB RS, f. 43-9912. Apvalūs žemės teismo instituciniai antspaudai itin išsiskyrė savo dydžiu. Pavyzdžiui, 1779 m. išrašas iš Lydos žemės teismo knygos, antspaudas dydis 72 mm, VUB RS, f. 5 – f. 122-31353/77 ir 1774 m. išrašas iš Gardino žemės teismo knygos, antspaudas dydis 72 mm, LVIA, f. 716, ap. 4, b. 98, l. 54.

Kaip rodo surinkta medžiaga, žemės teismų pareigūnų – teisėjo ir pateisėjo antspaudai taip pat didėjo nuo XVI a. 7 dešimtmečio iki 1764 m.⁵³¹ Dažniausiai žemės teismo teisėjų antspaudai būdavo keliais mm didesni už pateisėjų antspaudus. Kita vertus, tik pavieniais atvejais pavyko rasti pateisėjų antspaudų, kurie buvo didesni už teisėjų⁵³². Žinoma, žemės, pilies ir pakamario teismų pareigūnų antspaudai nebuvo didesni už institucinį to pavieto teismo antspaudą⁵³³.

Pilies teisme antspaudai taip pat didėjo (galime tai pagrįsti Vilniaus pilies teismo institucinių antspaudų dydžių lentele – žr. 8 lentelę), dėl geresnio jų išlikimo. Kitų pilies teismų institucinių antspaudų medžiaga fragmentiška, tačiau taip pat darome prielaidą, kad antspaudai didėjo. XVIII a. II pusės instituciniai pilies teismo antspaudai savo dydžiu buvo panašūs į institucinius žemės ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudus⁵³⁴.

⁵³¹ Tai akivaizdžiai matyti, kai lyginame XVI a. II pusės antspaudų dydžius su XVIII a. turimais antspaudais. Taip pat kai palyginimui imame to paties pavieto žemės teismo pareigūnų antspaudų dydžius bei tą pačią antspaudų formą (šiuo atveju pasirinkta ovali forma). Ta pati tendencija matyti lyginant aštuoniabriaunius antspaudus XVI a. II pusėje – XVII a. bei apvalią formą XVI a. II pusėje – XVIII a. Pavyzdžiui, 1577 m. išrašas iš Kauno žemės teismo knygos, pateisėjo M. Podsendkovskio antspaudas ovalus 14 × 13 mm dydžio, LMAVB RS, f. 38-1, o 1727 m. išrašas iš Kauno žemės teismo knygos, pateisėjo P. Chelchovskio antspaudas ovalus, bet jau 39 × 35 dydžio, LVIA, f. 716, ap. 2, b. 116, l. 100. 1589 m. išrašas iš Upytės žemės teismo knygos, teisėjo S. J. Bialozoro antspaudas ovalus 20x18 mm LVIA, f. 1294, ap. 1, b. 7, l. 8, o 1726 m. išrašas iš Upytės žemės teismo knygos su teisėjo F. Marcinkevičiaus ovaliu antspaudu, kurio dydis jau 48,5 × 44 mm, VUB RS, f. 8-1982. 1649 m. išrašas iš Gardino žemės teismo knygos su teisėjo J. Sopočkos ovaliu antspaudu 27 × 24 mm, LVIA, f. 1294, ap. 1, b. 5, l. 66, o 1759 m. išrašas iš Gardino žemės teismo knygos su teisėjo E. M. B. Aleksandrovičiaus ovaliu antspaudu, kurio dydis jau 54,5 × 48 mm, LMAVB RS, f. 127-284. Ta pati situacija, jeigu analizuotume pilies ir pakamario teismo antspaudus.

⁵³² Pavyzdžiui, 1596 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo knygos su teisėjo S. S. Sakovičiaus aštuoniabriauniu antspaudu 17 × 15 mm, o pateisėjo A. S. Belikovičiaus apvalus 20,5 mm, LMAVB RS, f. 16-82, l. 69; 1619 m. išrašas iš Vilniaus žemės teismo knygos su teisėjo Ž. Giedraičio apvaliu 23 mm antspaudu, o pateisėjo A. Vnučkos ovalus antspaudas buvo 29 × 22 mm, LMAVB RS, f. 264-624, l. 4.

⁵³³ Reikia pažymėti, kad tik XVIII a. paskutiniaisiais dešimtmečiais randame išimtinių atvejų, kai pareigūnų antspaudų dydis praranda turėtą reikšmę ir svarbą, o teismo pareigūnai jau siekia darytis antspaudus, prilygstančius instituciniams antspaudams. Pavyzdžiui, 1790 m. Kauno seniūno M. Paco antspaudas buvo 72 mm, А. Шаланда, *Таямнічы свет беларускіх гербаў: Шляхецкая геральдыка Вялікага княства Літоўскага*, s. 172, 210.

⁵³⁴ Pavyzdžiui, 1764 m. institucinis Gardino pilies teismo antspaudas buvo apvalus 62 mm, o jau 1772 m. institucinis Gardino pilies teismo antspaudas (spaudas

8 lentelė. Vilniaus pilies teismo institucinių antspaudų dydžiai

Metai	Dydis, mm	Šaltinio nuoroda
1724 m.	44 × 39	1724 m. išrašas iš Vilniaus pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 43-17789.
1732 m.	48 × 43	1732 m. išrašas iš Vilniaus pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 264-417.
1744 m.	49 × 41	1744 m. išrašas iš Vilniaus pilies teismo knygos, LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 125, l. 9.
1745 m.	57,5 × 51,5	1745 m. išrašas iš Vilniaus pilies teismo knygos, LVIA, f. 716, ap. 1, b. 2850, l. 18.
1781 m.	61 × 50	1781 m. išrašas iš Vilniaus pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 264-850.

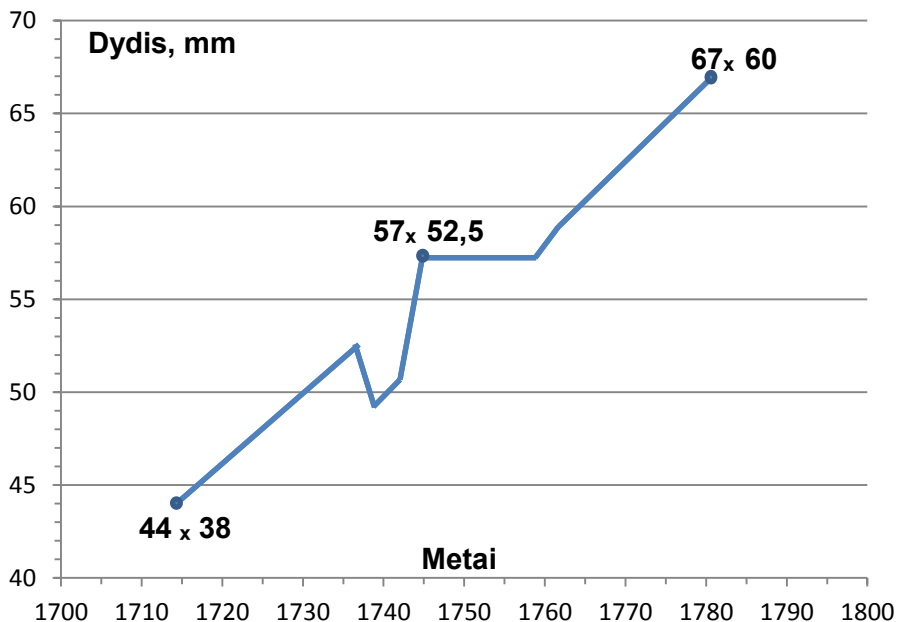
Antspaudų didėjimas pastebimas taip pat pilies teismo pareigūnų antspauduose⁵³⁵. Tai akivaizdžiai matyti, kai palyginame XVII a. antspaudų dydžius su XVIII a. turimais antspaudais. Taip pat kai palyginimui imame to paties pavieta pilies teismo pareigūnų antspaudų dydžius bei tą pačią antspaudų formą (šiuo atveju pasirinkta ovali forma). Ta pati tendencija matosi lyginant aštuoniabriaunius bei apvalius antspaudus XVI a. II pusėje – XVIII a. Pakamario antspaudai taip pat didėja⁵³⁶.

pagamintas 1765m.) jau buvo 66 mm, А. Шаланда, *Таямнічы свет беларускіх гербай: Шляецкая геральдыка Вялікага княства Літоўскага*, с. 171.

⁵³⁵ Pavyzdžiui, 1605 m. išrašas iš Vilkmėgės pilies teismo knygos paseniūnio Š. Tyškos antspaudas ovalus 18 × 15,5 mm, LMAVB RS, f. 264-515, l. 1, o 1751 m. išrašas iš Vilkmėgės pilies teismo su paseniūnio M. L. Tyzenhauzo ovaliu, tačiau jau 57,5 × 49 mm antspaudu, LVIA, f. 716, ap. 1, b. 2860, l. 18. Kitas pavyzdys, 1604 m. išrašas iš Upytės pilies teismo knygos paseniūnio ovaliu 16 × 13,5 mm antspaudu, LMAVB RS, f. 31-379, o jau 1635 m. išrašas iš Upytės pilies teismo knygos su paseniūnio K. Koreivos ovaliu antspaudu 21 × 17,5 mm, LMAVB RS, f. 207-1236. Dar vienas pavyzdys, 1607 m. išrašas iš Vilkmėgės pilies teismo knygos su paseniūnio ovaliu 21,5 × 17,5 mm antspaudu, LMAVB RS, f. 207-373; O jau 1741 m. išrašas iš Vilkmėgės pilies teismo knygos su paseniūnio apvaliu 48 mm antspaudu, LMAVB RS, f. 33-35, l. 79.

⁵³⁶ Tai akivaizdžiai matyti, kai palyginame XVII a. antspaudų dydžius su XVIII a. turimais antspaudais. Taip pat kai palyginimui imame to paties pavieta pakamario

Nuo XVIII a. pradžios iki XVIII a. pabaigos Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudai taip pat didėja⁵³⁷. Pavyzdžiui, 1713 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Vilniaus kadencijos antspaudas buvo ovalus 44 × 38 mm dydžio⁵³⁸, o vėliausias šiuo metu žinomas 1784 m. antspaudas jau buvo apvalus 73 mm⁵³⁹ (žr. 95 iliustraciją).

95. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Vilniuje 1713–1782 m. ovalių antspaudų dydis.

teismo pareigūnų antspaudų dydžius bei tą pačią antspaudų formą (šiuo atveju pasirinkta ovali forma). Pavyzdžiui, 1603 m. išrašas iš Trakų pakamario teismo knygos su pakamario B. Oginskio ovaliu antspaudu 26 × 33 mm, LVIA, f. 1281, ap. 1, b. 326, l. 2, o 1777 m. išrašas iš Trakų pakamario teismo knygos su pakamario S. D. Romerio ovaliu, bet jau 59 × 50 mm antspaudu, LVIA, f. 345, ap. 1, b. 170. Ta pati tendencija matyti lyginant aštuoniabriaunius bei apvalius antspaudus XVI a. II pusėje – XVIII a.

⁵³⁷ Nuo 1581 m. iki XVII a. pabaigos Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo teismuose Vilniuje, Naugarduke ir Minske buvo naudojami atitinkamo pavieta žemės teismų spaudai. Nuo XVIII a. pradžios Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo teismuose Vilniuje, Naugarduke ir Minske buvo naudojami Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo spaudai.

⁵³⁸ 1713 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje, LVIA, f. 1292, ap. 1, b. 44, l. 43.

⁵³⁹ 1784 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje, LVIA, f. 1178, ap. 1, b. 340, l. 60. Antspaudai didėjo visuose teismuose, todėl kaip pavyzdį pateiksime tik vieną lentelę, pasirenkant Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Vilniuje 1713–1782 m. ovalių antspaudų dydžius.

1700–1701 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Minsko kadencijos ankstyviausias žinomas antspaudas buvo ovalus, 36 × 40 mm dydžio⁵⁴⁰, o vėlyviausias šiuo metu žinomas 1766 m. antspaudas jau buvo ovalus 53 × 61 mm dydžio⁵⁴¹. 1715 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Naugarduko kadencijos ankstyviausias žinomas antspaudas buvo ovalus 49,5 × 42 dydžio⁵⁴², o vėliausias šiuo metu žinomas 1771 m. antspaudas buvo ovalus jau 55 × 44,5 dydžio⁵⁴³. Antspaudai didėjo ir Lietuvos Vyriausiajame Tribunolo teisme vykusiame Gardine. Pavyzdžiui, 1779 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Gardine antspaudas buvo ovalus 61 × 57 mm dydžio⁵⁴⁴, 1781 m. jau buvo apvalus 65 mm⁵⁴⁵, o jau 1790 m. antspaudas buvo apvalus net 72,5 mm dydžio⁵⁴⁶.

Apibendrinant galima teigti, kad nustatytas teismų antspaudų dydis parodė, kad matomas akivaizdus ir kitų pavietų teismų – institucinių ir pareigūnų antspaudų didėjimas⁵⁴⁷. Tiek Vilniaus ir Trakų vaivadijų žemės ir

⁵⁴⁰ А. Шаланда, Пятаткі галоўнага Трыбуналу ВКЛ Менскай („рускай“) кадэнцыі ў XVII–XVIII ст. // *Мінск і мінчане: дзесяць стагоддзяў гісторыі (да 510-годдзя атрымання Менскам магдэбургскага права)*, с. 50.

⁵⁴¹ Ten pat, с. 56.

⁵⁴² 1715 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Naugarduke dekretas, LMAVB RS, f. 90-141.

⁵⁴³ 1771 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Naugarduke, LMAVB RS, f. 86-48, l. 60.

⁵⁴⁴ 1779 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Gardine, LMAVB RS, f. 35-66, l. 30.

⁵⁴⁵ А. Шаланда, *Таямнічы свет беларускіх гербаў: Шляхецкая геральдыка Вялікага княства Літоўскага*, с. 177.

⁵⁴⁶ 1790 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Gardine, LVIA, f. 599, ap. 1, b. 210, l. 99.

⁵⁴⁷ Pavyzdžiui, 1598 m. šaukimas su Minsko žemės teismo antspaudu, LMAVB RS, f. 16-85, l. 172 antspaudu dydis 26 mm, 1719 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Minske su Minsko žemės teismo antspaudu, LVIA, f. 1282, ap. 1, b. 11301, l. 24, dydis 46,5 × 37,5 mm, o 1785 m. išrašas iš Minsko žemės teismo knygos su Minsko žemės teismo antspaudu, VUB RS, f. 5-A54-10062, l. 4, dydis 63,5 × 54 mm; 1618 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Naugarduke nuorašas LMAVB RS, f. 16-100, dydis 23 mm, o 1768 m. išrašas iš Naugarduko žemės teismo knygos su Naugarduko žemės teismo antspaudu, LMAVB RS, f. 86-48, l. 51 dydis 55 × 48,5 mm; 1596 m. išrašas iš Valkavisko žemės teismo su pateisėjo aštuoniabriauniu antspaudu, LMAVB RS, f. 16-7623, l. 3v, 14 × 12,5 mm, o 1620 m. išrašas iš Valkavisko žemės teismo knygos su pateisėjo aštuoniabriauniu antspaudu LMAVB RS, f. 16-101, l. 30, 25 × 20,5; 1598 m. išrašas iš Žemaitijos žemės teismo knygos su teisėjo ovaliu antspaudu, LMAVB RS, f. 264-505, dydis 24 × 18,5, o 1647 m. išrašas iš Žemaitijos žemės teismo knygos su teisėjo ovaliu antspaudu LMAVB RS, f. 12-4494, dydis 33 × 27,5 mm; 1590 m. išrašas iš Minsko žemės teismo knygos su teisėjo ovaliu antspaudu, LMAVB RS, f. 16-79, l. 117,

pilies instituciniai, tiek teismų pareigūnų antspaudai, lyginant XVI a. II pusę su XVIII a., taip pat išaugo beveik dvigubai. Žemės ir pilies teismų antspaudų dydis XVI a. II pusėje – XVII a. neabejotinai rodė ir pavietų užimamą padėtį to meto visuomenėje, ir antspaudai įgijo stipresnes pozicijas. Kita vertus, XVIII a. teismų pareigūnų antspaudų dydis prarado XVI a. turėtą reikšmę. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudai nuo XVIII a. pradžios iki XVIII a. pabaigos taip pat didėjo.

Forma. Viduramžiais seniausios antspaudų formos buvo apskritimas ir ovalas. Kitos antspaudų formos atsiranda nuo XII a. II pusės. Antspaudų formos buvo pačios įvairiausios: smailiagalis ovalas, skydo formos, trilankiai, keturlankiai, šešialankiai, širdies, stačiakampio, kvadrato, penkiabriauniai, aštuoniabriauniai ir kitokių formų antspaudai⁵⁴⁸. Ilgainiui tų formų ėmė rasti daugiau, kita vertus, antspaudų forma priklausė nuo antspaudų savininko, jo užimamų pareigų, nuo institucijos svarbumo, antspaudų rūšies ir daugelio kitų to laikotarpio aspektų. Teismai taip pat naudojo kelias pasirinktas antspaudų formas.

Žemės teismo instituciniams ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo instituciniams antspaudams naudojamos dvi formos: apvalūs ir ovalūs. Žemės teismai naudojo: apvalius (XVI a. II pusėje – XVIII a. pab.) bei ovalius (XVII a. II pusėje – XVIII a. pab.) antspaudus. Galima prielaida, kad formų pokyčiams turėjo įtakos būtent raštininkų herbų vaizdavimas po raiteliu⁵⁴⁹. Šiuo metu rastas ankstyviausias raštininko herbas po valstybės herbu XVII a. II pusėje. Galima daryti prielaidą, kad tokia heraldika galėjo atsirasti ir anksčiau⁵⁵⁰. Kita vertus, nei ovalios formos atsiradimas, nei raštininko herbo patalpinimas po raiteliu nėra kaip nors reglamentuotas to meto teisėje. Galimas variantas, kad raštininko herbo vaizdavimas galėjo būti nusižiūrėtas nuo valdovo didžiųjų antspaudų, kurių apačioje randame

dydis 20 × 19, o 1641 m. išrašas iš Minsko pilies teismo knygos su teisėjo ovaliu antspaudu, f. 43-5824, dydis 26,5 × 23 mm.

⁵⁴⁸ G. A. Seyler, *Geschichte der Siegel*, Leipzig, 1894, S. 79 ir kt.; Th. Ilgen, *Sphragistik*, S. 14–15; W. Ewald, *Siegelkunde*, S. 180–81; M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka*, s. 142–143; E. Kittel, *Siegel*, S. 186–188; E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 50–51; A. Stieldorf, *Siegelkunde*, S. 61–62.

⁵⁴⁹ Kita vertus, ovali forma, kai kuriuose pavietuose nenaikino apvalių antspaudų formos.

⁵⁵⁰ Nors šiuo metu rastas ankstyviausias pavyzdys iš Gardino žemės teismo XVII a., tačiau ateities tyrimų perspektyvoms išlieka neatsakytas klausimas, kuris pavietas pirmasis pradėjo naudoti raštininko herbą po valstybės herbu.

pavaizduotą kanclerio herbą⁵⁵¹. Tą patį galima pasakyti ir apie institucinius pilies teismų antspaudus, kuriuose tik vietoj valstybės herbo viršuje buvo vaizduojamas pareigūno herbas, o po juo raštininko herbas. Pilies teismas instituciniams antspaudams taip pat naudojo dvi formas: ovalius ir apvalius. Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas instituciniams antspaudams nuo XVIII a. pradžios dažniausiai naudojo ovalią formą iki pat XVIII a. II pusės. Apvali forma buvo naudojama tik XVIII a. pabaigoje. Kaip matome, antspaudų forma galėjo būti nusižiūrėta nuo žemės teismo institucinių antspaudų.

Teismų pareigūnų antspaudų formos taip pat nebuvo reglamentuotos to meto teisės šaltiniuose. Jie galėjo patys pasirinkti, kokią formą naudoti, bet pasirinko jau tuo metu Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje žinomas antspaudų formas. Žemės teismo pareigūnai (nuo 1565 m. iki 1764 m.) mėgo naudoti tris formas: ovalius, apvalius ir aštuoniabriaunius. Galime daryti prielaidą, kad greičiausiai šių formų pasirinkimą galėjo paveikti tuo metu naudotų privačių signetų formos. Šias tris formas taip pat naudojo pilies bei pakamario teismo pareigūnai.

Tradicija naudoti šias tris antspaudų formas teismų pareigūnų antspaudams buvo stipri, nes nepasikeitė per visą XVI a. II pusę – XVII a. Svarbu pažymėti tai, kad XVIII a. galime išvelgti naują tendenciją, kad teismų pareigūnų aštuoniabriaunius antspaudus pakeitė apvalūs ir ovalūs antspaudai.

Keliais žodžiais galime pakomentuoti apie teismų pareigūnų antspaudų formų suderinamumą. Negalime matyti, kokių nors tendencijų. Pavyzdžiui, to paties žemės teismo teisėjo antspaudas buvo apvalus, o pateisėjo ovalus, ir atvirkščiai. Galėjo būti teisėjo aštuoniabriaunis, o pateisėjo ovalus ir t. t. Tokią tendenciją matome nuo pačių ankstyviausių antspaudų 1565 m. iki pat 1764 m. Pilies teisme matoma ta pati tendencija, kai dokumentą antspauduoja keli pareigūnai kartu.

Apibendrinant galima teigti, kad ankstyviausi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismų instituciniai antspaudai buvo apvalūs, ovalas pasirodė XVII a. II pusėje, o dažniausiai įsitvirtino XVIII a., nustumdamas į antrą vietą apvalius antspaudus. Pilies teismas instituciniams antspaudams naudojo dvi formas: apvalius ir ovalius. Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas instituciniams antspaudams nuo XVIII a. pradžios dažniausiai naudojo ovalią formą iki pat XVIII a. II pusės. Apvali forma buvo naudojama tik

⁵⁵¹ M. Gumowski, *Pieczenie królów polskich*, Kraków, 1919, s. žr. prieduose valdovų antspaudų nuotraukas; *Sigilla regum et reginarum Poloniae. Pieczenie królów i królowych Polski. Ze zbiorów archiwum Głównego Akt Dawnych*. Warszawa, 2015.

XVIII a. pabaigoje. Priešingai – žemės, pilies ir pakamario teismų pareigūnai mėgo naudoti trijų formų antspaudus: apvalius, ovalius ir aštuoniabriaunius XVI a. II pusėje – XVII a., o XVIII a. aštuoniabriaunius antspaudus išstūmė apvalūs ir ovalūs antspaudai.

2.10. Antspaudavimo formulės ir parašai

Į dokumentų koroboraciją įrašyta antspaudavimo formulė turėjo svarbią reikšmę, nes įvairūs dokumentai per jas buvo tvirtčiau susiejami su antspaudais⁵⁵². Prispausti antspaudai garantavo dokumento tikrumą ir teisėtumą, taip pat iš antspaudavimo formulių sužinome institucijos pavadinimą, pareigybes, topografines nuorodas, antspaudu rūšį, antspaudavimo motyvą, pasirašymo faktą ir daugelį kitų dalykų.

Antspaudavimo formulių rašyba. Nagrinėdami teismų antspaudavimo formulių rašybą, pirmiausia turime skirti du dalykus. Pirma, koks tai yra teismo antspaudas (institucinis ar pareigūnų), ir antra, kokia tai dokumentų rūšis (šaukimas, sprendimas, išrašas ir kt.). Jeigu insime analizuoti teismų išduotas dokumentų rūšis, matysime, kad antspaudavimo formulės neatsirado vienu metu, skyrėsi jų turinys, todėl kiekvieną teismą aptarsime atskirai ir apibendrinsime svarbesnes antspaudavimo formulių ir parašų raidos tendencijas.

Žemės teismo dokumentuose antspaudavimo formulės atsirado ne iš karto nuo šių teismų veiklos pradžios. Pavyzdžiui, žemės teismų šaukimuose (kuriuose išimtinai naudotas institucinis antspaudas) nerasime įrašytų antspaudavimo formulių⁵⁵³. XVI a. II pusėje – XVIII a. II pusėje žemės teismų dokumentuose (kurie buvo su instituciniu žemės teismo antspaudu) antspaudavimo formulės nebuvo pastovios. Tai geriausiai matoma Vilniaus žemės teismo dokumentuose⁵⁵⁴. Dažniausiai pasitaikanti formuluoته koroboracijoje, kad išrašas su Vilniaus vaivadijos žemės antspaudu (orig. *pod печатю земскою воеводства виленского / pod pieczęcią ziemską woiewodztwa wilenskiego*)⁵⁵⁵. Ši formuluoته mėgta XVI a. II pusėje – XVIII

⁵⁵² E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 25.

⁵⁵³ Pavyzdžiui, 1594 m. Trakų žemės teismo šaukimas, VUB RS f. 5-A8-1927-1928; 1597 m. Breslaujos žemės teismo šaukimas, LMAVB RS, f. 16-840, l. 19; 1603 m. Ukmergės žemės teismo šaukimas VUB RS, f. 5-A8-2031-2032.

⁵⁵⁴ Vilniaus žemės teismo antspaudavimo raidą padeda atkleisti išrašai iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygų, kurie buvo su Vilniaus žemės teismo antspaudu ir nuo 1764 m. reformos žemės teismo išrašai (kurie buvo su žemės teismo antspaudu).

⁵⁵⁵ 1588 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos, kuris buvo su Vilniaus žemės teismo antspaudu, LMAVB RS, f. 16-75, l. 88; 1604 m. išrašas iš Lietuvos

a. pradžioje Lietuvos Vyriausiajame Tribunole Vilniuje antspauduojant žemės teismo antspaudu. Labai dažnai XVI a. II pusėje – XVIII a. II pusėje vartota ir kita antspaudavimo formuluoė, pažymint, kad su Vilniaus žemės antspaudu (orig. *pod печатю земско... земли виленско... / pod pieczęcią ziemską Wil...*)⁵⁵⁶. Nuo XVIII a. vidurio jau randame žemės teismo kaip institucijos pabrėžimą, nurodant, kad dokumentas su Vilniaus vaivadijos žemės įstaigos antspaudu (orig. *pod pieczęcią urzędową ziemskiego wojewodztwa wilenskiego*)⁵⁵⁷ arba su Vilniaus vaivadijos žemės teismo antspaudu (orig. *pod pieczęcią sądową ziemską Wo. Wilenskiego*)⁵⁵⁸. Tokia koroboracijų įvairovė matoma ir kituose žemės teismų išduotuose dokumentuose. Nors, atrodytų, kad XVIII a. II pusėje nusistovi antspaudavimo formulė, kurioje nurodoma, kad žemės teismo dokumentas išduotas su atitinkamo pavieto žemės įstaigos antspaudu (orig. *pod pieczęcią Urzędową Ziemską powiatu...*)⁵⁵⁹. Kita vertus, XVIII a. žemės teismų dokumentuose dažniausiai randame ir tokias koroboracijas: „...pavieto žemės antspaudas (orig. *pod pieczęcią ziemską powiatu...*) / ... žemės antspaudas... (orig. *pod pieczęcią ziemską...*) / ... pavieto žemės įstaigos antspaudas... (orig. *pod pieczęcią urzędową ziemską powiatu...*)“⁵⁶⁰ Taigi,

Vyriausiojo Tribunolo knygos, kuris buvo su Vilniaus žemės teismo antspaudu, LMAVB RS, f. 16-92, l. 74v; 1624 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos, kuris buvo su Vilniaus žemės teismo antspaudu, LVIA, f. 525, ap. 8, b. 595, l. 174.

⁵⁵⁶ 1583 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos, kuris buvo su Vilniaus žemės teismo antspaudu, LMAVB RS, f. 264-902; 1700 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos, kuris buvo su Vilniaus žemės teismo antspaudu, LVIA, f. 716, ap. 2, b. 91, l. 288; 1717 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos, kuris buvo su Vilniaus žemės teismo antspaudu, LVIA, f. 1025, ap. 1, b. 2, l. 30.

⁵⁵⁷ 1765 m. išrašas iš Vilniaus žemės teismo knygos su Vilniaus žemės teismo antspaudu, VUB RS, f. 5-A28-4955, l. 4.

⁵⁵⁸ 1775 m. išrašas iš Vilniaus žemės teismo knygos su Vilniaus žemės teismo antspaudu, VUB RS, f. 5 – f. 118-31302/6.

⁵⁵⁹ 1768 m. Kauno žemės teismo nuorašas, LVIA, f. 1195, ap. 1, b. 57; 1776 m. Upytės žemės teismo nuorašas, LVIA, f. 716, ap. 3, b. 7, l. 15; 1783 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo knygos, VUB RS, f. 4-(A769)-29138; 1783 m. išrašas iš Breslaujos žemės teismo knygos, VUB RS, f. 67-3118; 1787 m. išrašas iš Vilkmergės žemės teismo knygos, VUB RS, f. 5-A27-4648; Vilniaus žemės teismas pabrėžė ne pavieto, o vaivadijos statusą ir nurodė, kad išrašas iš teismo knygos su Vilniaus vaivadijos žemės įstaigos antspaudu: 1765 m. išrašas iš Vilniaus žemės teismo knygos, VUB RS, f. 5-A28-4955, l. 4; Trakų žemės teismas nurodė, kad su Trakų žemės įstaigos antspaudu 1774 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 20-2994.

⁵⁶⁰ Tiesa, Vilnius ir Trakai turėdami ir vaivadijos statusą, ne tik tai pabrėždavo antspaudų legendose, bet ir žemės teismų dokumentų koroboracijose.

aptarti pavyzdžiai patvirtina, kad nebuvo kokios nors vienos ir pastovios antspaudavimo formulės, kuri būtų pastoviai rašoma žemės teismų dokumentų koroboracijoje XVI a. II pusėje – XVIII a. II pusėje.

Svarbios informacijos rasime žemės teismų išduotuose išrašuose ir sprendimuose (kurie buvo su žemės teismo pareigūnų: teisėjų ir pateisėjų prispaustais antspaudais iki 1764 m. reformos). Antspaudavimo formulės atsiranda nuo pačių ankstyviausių tokios rūšies dokumentų ir buvo naudojamos iki 1764 m. Prispausti žemės teismų pareigūnų antspaudai garantavo dokumento tikrumą ir teisėtumą, kaip tai buvo reikalaujama Antrajame ir Trečiajame Lietuvos Statutuose. Antspaudavimo formulėse labiausiai paplito nuoroda apie pareigūnų antspaudų prispaudimą. Galime išskirti dažniausiai pasitaikančias antspaudavimo formuluotes:

- 1) „su mūsų antspaudais“ (orig. *под нашими печатми*)⁵⁶¹;
- 2) „su mūsų teisėjų antspaudais“ (orig. *под нашими судейскими печатми*)⁵⁶²;
- 3) „su mūsų pareigybiniais antspaudais“ (orig. *под нашими владовыми печатми*)⁵⁶³;
- 4) „su pareigybiniais žemės antspaudais“ (orig. *под pieczęcami urzędowemi ziemskimi*)⁵⁶⁴.

Negalime teigti, kad kuris nors žemės teismas (pavyzdžiui, Ašmenos, Kauno ir t.t.) labiau mėgo, kurią nors iš šių formuluočių. Prieš tai viena (viršuje) nurodyta formuluočių, po to kita, ir tame pačiame teisme pareigūnai vėl galėjo grįžti prie ankstyvesnės antspaudavimo formuluotės. Svarbu pabrėžti ir tai, kad antspaudavimo formuluotės buvo paprastos. Jose nerasime, kad teisėjas ir pateisėjis nurodytų savo vardą ar pavardę, tiesiog pažymima, kokiais antspaudais antspauduojama (viršuje nurodytos formuluotės).

⁵⁶¹ Pavyzdžiui, 1598 m. išrašas iš Vilniaus žemės teismo knygos, VUB RS, f. 13-60, l. 5a; 1578 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 16-74, l. 61; 1590 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 16-79, l. 160; 1596 m. išrašas iš Kauno žemės teismo knygos, LVIA, f. 716, ap. 2, b. 137, l. 101v.

⁵⁶² 1598 m. išrašas iš Breslaujos žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 16-85, l. 31, 207.

⁵⁶³ 1612 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 138-1311; 1617 m. išrašas iš Lydos žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 21-1283, l. 26; 1620 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 138-1369; 1641 m. išrašas iš Kauno žemės teismo knygos, LVIA, f. 716, ap. 2, b. 116, l. 31. Su pareigybiniais antspaudais, be žodžio mūsų: 1694 m. išrašas iš Kauno žemės teismo knygos, LVIA, f. 716, ap. 2, b. 116, l. 76.

⁵⁶⁴ 1722 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo žemės teismo knygos, VUB RS, f. 4-(A653)–24801.

Galime nurodyti žemės teismo institucinių antspaudų antspaudavimo formulių skirtumą nuo žemės teismo pareigūnų. Pavyzdžiui, žemės teismų pareigūnų dokumentų koroboracijose neretai papildomai buvo nurodytas ne tik antspaudavimo faktas, bet ir raštininko parašas greta antspaudų. Tai yra antspaudavimo formulėse pažymimas ne tik žemės teismo teisėjo ir pateisėjo antspaudų prispaudimo faktas, bet ir tai, kad dokumentą šalia jų antspaudų pasirašė ir žemės teismo raštininkas, kaip to reikalavo to meto teisė (Antrasis ir Trečiasis Lietuvos Statutai). Nurodysiu dažniausiai pasitaikančias formuluotes⁵⁶⁵:

1) „su mūsų pareigybiniais antspaudais ir raštininko parašu“ (orig. *под нашими владовыми печатми и с подписом руки писар...*)⁵⁶⁶;

2) „su mūsų pareigybiniais žemės antspaudais ir raštininko parašu“ (orig. *pod pieczęciami nas zemi urzedowemi y s podpisem Im Pan Pisar*)⁵⁶⁷;

3) „su mūsų teisėjų antspaudais ir su mano, raštininko, parašu“ (orig. *нашими судейскими печатьми и с подписю руки моее писарское*)⁵⁶⁸;

4) „su mūsų antspaudais ir su mano parašu“ (orig. *под нашими печатми и с подпис руки моее*)⁵⁶⁹.

Parašų fiksavimo nerandame žemės teismo dokumentų koroboracijoje, kurie buvo su instituciniu žemės teismo antspaudu.

Pilies teismo pareigūnų, kaip ir žemės teismo pareigūnų, prispausti antspaudai garantavo dokumentų tikrumą ir teisėtumą. Antspaudavimo formulių rašybos tendencijos atsirado ir taip pat paplito pilies teismo pareigūnų išduotuose dokumentuose nuo ankstyviausių antspaudų XVI a. II pusėje. Nors pilies teisme dirbo skirtingi pagal rangą pareigūnai, tačiau matome tendenciją, kad formuluotės šiek tiek skyrėsi ir buvo paprastesnės, nei žemės teismų pareigūnų išduotuose dokumentuose. Tai yra dažniausiai pasitaikanti formuluotė buvo: „su mano antspaudu“ (orig. *под моею*

⁵⁶⁵ Antspaudavimo formuluočių kalba priklausė nuo dokumento kalbos, jei rusėnų – rusėniškai, jei lenkų – lenkiškai. Čia nurodomas lietuviškas vertimas.

⁵⁶⁶ 1608 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo knygos, LVIA, f. 716, ap. 2, b. 9, l. 208; 1632 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 43-5481.

⁵⁶⁷ 1715 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo knygos, VUB RS, f. 4-(A655)-25123; 1700 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 138-520.

⁵⁶⁸ 1583 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 43-8739.

⁵⁶⁹ 1597 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 16-84, l. 96.

печатю)⁵⁷⁰. Kai antspauduoja pilies teismo dokumentą keli pareigūnai, tada nurodoma paprasta formuluotė: „su mūsų antspaudais“ (orig. *под нашими печатми*)⁵⁷¹. Jeigu pilies teismo dokumentas yra išduotas su pilies teismo instituciniu antspaudu, tada paprastai nurodoma, kad jis „su instituciniu pilies antspaudu“ (orig. *под Печетію Urzędową Grodzką...*), papildomai nurodant, kurio pavieto institucinis pilies teismo antspaudas (pavyzdžiui, orig. *под Печетію Urzędową Grodzką Wilenską*)⁵⁷².

Dėl mažo pakamario teismo dokumentų kiekio negalime daryti išsamesnių apibendrinimų, tačiau, kaip rodo turimi duomenys, pakamariai antspauduodami tik nurodydavo, kad dokumentas su pakamario antspaudu ir jo parašu, t. y. antspaudavimo formulė: „... su mano antspaudu ir su mano parašu...“⁵⁷³

Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo dokumentuose visada iki tol, kol jis XVIII a. pradžioje sukūrė savo spaudą, rasime įrašą koroboracijoje, kad jis su atitinkamos vaivadijos žemės teismo antspaudu, t. y. antspaudavimo formuluotėje nurodoma: „... su Trakų, Naugarduko, Minsko arba Vilniaus vaivadijos žemės antspaudu“ (orig. *под печатю земскою воеводства троского / новгородского/ минського / виленского*)⁵⁷⁴. Lietuvos

⁵⁷⁰ Pavyzdžiui, 1587 m. išrašas iš Vilniaus pilies teismo knygos su Vilniaus vietininko antspaudu, LMAVB RS, f. 12-4147; 1606 m. išrašas iš Vilniaus pilies teismo knygos su Vilniaus vietininko antspaudu, LMAVB RS, f. 21-1279; 1609 m. išrašas iš Vilkmėgės pilies teismo knygos su paseniūnio antspaudu, LMAVB RS, f. 207-1795; 1627 m. išrašas iš Trakų pilies teismo knygos su Trakų pavaivadžio antspaudu, LMAVB RS, f. 264-1048.

⁵⁷¹ Pavyzdžiui, 1573 m. išrašas iš Vilkmėgės pilies teismo knygos su vietininko ir teisėjo antspaudais, LMAVB RS, f. 264-844; 1576 m. išrašas iš Ašmenos pilies teismo knygos su paseniūnio ir teisėjo antspaudais, LMAVB RS, f. 264-100; 1598 m. išrašas iš Ašmenos pilies teismo knygos su paseniūnio ir teisėjo antspaudais, LMAVB RS, f. 43-7684; 1599 m. išrašas iš Kauno pilies teismo knygos su paseniūnio, teisėjo ir raštininko antspaudais, LVIA, f. 716, ap. 2, b. 71, l. 64.

⁵⁷² Pavyzdžiui, 1745 m. išrašas iš Vilniaus pilies teismo knygos su Vilniaus pilies teismo instituciniu antspaudu LVIA, f. 716, ap. 1, b. 2850, l. 18; 1786 m. išrašas iš Upytės pilies teismo knygos su Upytės pilies teismo antspaudu LVIA, f. 8, ap. 4, b. 249, koroboracijoje nurodoma „Pod Pечетію Urzędową Grodzką Powiatu Up...“.

⁵⁷³ Pavyzdžiui, 1582 m. Vilniaus pakamario M. Jasinskio dokumentas su jo antspaudu ir parašu LMAVB RS, f. 198-506; 1603 m. išrašas iš Trakų pakamario teismo knygos su B. Oginskio antspaudu ir parašu LVIA, f. 1281, ap. 1, b. 326, l. 2. Plačiau publikuoti Trakų pavieto dokumentai: Акты, издаваемые Виленскою археографическою коммисиею для разбора древних актов. Акты троскаго подкоморскаго суда за 1585–1613 годы, Вильна, 1904, t. 30.

⁵⁷⁴ Pavyzdžiui, 1582 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Trakuose LVIA, f. 1177, ap. 1, b. 202, l. 7 (Tiesa, papildomai koroboracijoje dar nurodoma, kad išrašas iš knygos su teisėjų ir raštininko parašu); 1596 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje LMAVB RS, f. 138-60; 1618 m. Lietuvos

Vyriausiojo Tribunolo išduotuose dokumentuose, kurie buvo su Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudu, antspaudavimo formuluotė buvo paprasta, nurodant, kad dokumentas: „...su Tribunolo antspaudu“ atitinkamai, kurio Tribunolo (orig. *pod pieczęcią Trybunalską Wilenską*)⁵⁷⁵. Nuo XVIII a. vid. randame fiksuojant antspaudavimo formuluotę, kurioje nurodyta, kad „... su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Tribunolo Vilniaus / Naugarduko arba Minsko kadencijos antspaudu“ (orig. ... *pod pieczęcią Trybunалу Głównego Wielkiego Xięstwa Litewskiego Kadencyi Wil...; ...pod pieczęcią Trybunалу Głównego Wielkiego Xięstwa Litewskiego Kadencyi Nowogrodzkiey...; ...pod pieczęcią... Trybun... kadencyi Minskiey...*)⁵⁷⁶. Tokia antspaudavimo formuluotė naudota iki pat XVIII a. pabaigos. Visuose teismų dokumentų į koroboracijas įrašytose antspaudavimo formulėse nėra nurodyta antspaudavimo motyvo.

Apibendrinant galima teigti, kad antspaudavimo formules naudojo visi teismai. Priklausomai nuo dokumentų rūšies skyrėsi antspaudavimo formulių turinys ir jų atsiradimo laikas. Antspaudavimo formulėse buvo nurodomas institucijos pavadinimas bei antspaudo rūšis. Teismų pareigūnų išduotuose dokumentuose antspaudavimo formuluotėse galime rasti ir pasirašymo faktą.

Parašai teismų dokumentuose. Žemės, pilies ir pakamario teismuose pasirašymas greta antspaudų buvo reglamentuotas Antrajame ir Trečiajame Lietuvos Statutuose bei Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo nuostatuose. Galime neabejotinai teigti, kad šių normų buvo laikomasi. Žemės, pilies, pakamario ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo dokumentuose visada greta atitinkamai (institucinių arba pareigūnų) antspaudų nuo XVI a. II pusės iki XVIII a. pabaigos rasime tų teismų prisiekusių raštininkų parašus. Kita vertus, natūralu, kad teismų dokumentus pasirašydavo raštininkas, nes jis ne tik buvo atsakingas už dokumentų antspaudavimą, bet ir saugojo teismų spaudus. Parašo buvimas šalia antspaudo taip pat buvo papildoma apsaugos priemonė, apsunkinanti klastojimą. Juk klastojant dokumentą papildomai jau

Vyriausiojo Tribunolo Naugarduke nuorašas LMAVB RS, f. 16-100; 1639 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Minske nuorašas LMAVB RS f. 17-148/2, l. 26.

⁵⁷⁵ Pavyzdžiui, 1722 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje LMAVB RS, f. 86-82/1, l. 94; 1746 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Minske VUB RS, f. 67-1063.

⁵⁷⁶ Pavyzdžiui, 1746 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Vilniaus kadencijos antspaudas, LVIA, f. 716, ap. 1, b. 2858, l. 16; 1755 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos su Naugarduko kadencijos antspaudu, LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 76, l. 522; 1744 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo su Minsko kadencijos antspaudu, LMVB RS, f. 148-43, l. 31.

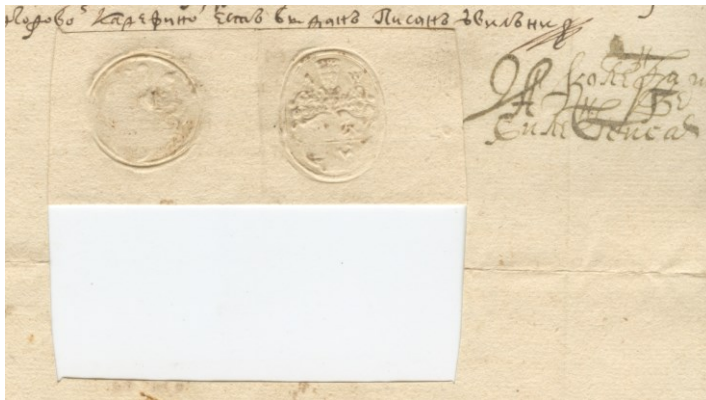
reikėjo ne tik antspaudus padirbti, bet ir parašą. Tai rodo, kad nors parašas tapo lygiavertis antspaudui, tačiau jo nepakeitė iki pat 1792 m.

Pačiuose ankstyviausiuose teismų dokumentuose pasirašydamas raštininkas nurodydavo savo vardą, pavardę ir kurio teismo raštininkas jis yra, ir pasirašydavo (žr. 96, 97, 98, 99 iliustracijas)⁵⁷⁷.

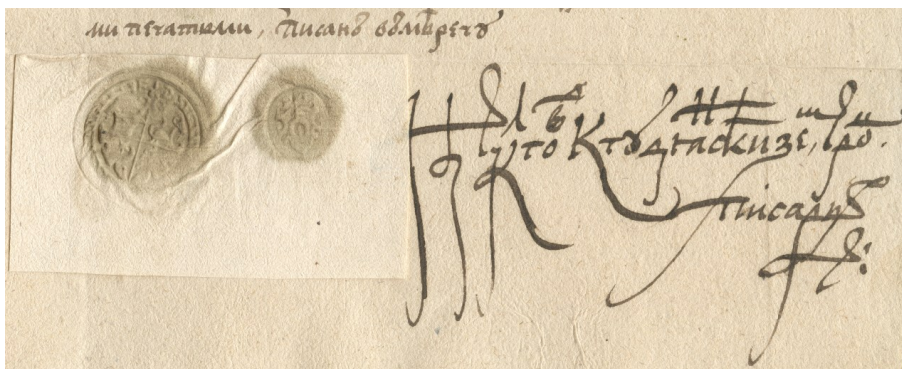

96. Vilniaus žemės teismo raštininko M. Petkevičiaus parašas. Antspaudai prispausti ant 1599 m. išrašo iš Vilniaus žemės teismo knygos, VUB RS, f. 13-60, l. 15 a.

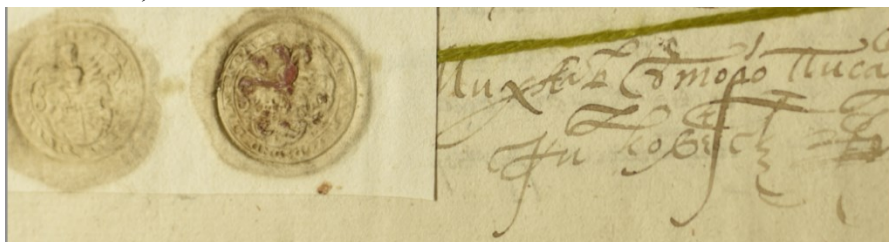
⁵⁷⁷ Keli pavyzdžiai, kai žemės teismo dokumentai buvo išduoti su atitinkamos vaivadijos žemės teismo antspaudu bei buvo pasirašyti to teismo raštininko: 1568 m. Ašmenos žemės teismo šaukimas su raštininko S. Kosinskio parašu, VUB RS, f. 77-3; 1581 m. Upytės žemės teismo šaukimas su raštininko M. Lopacinskio parašu, LVIA, f. 1294, ap. 1, b. 19, l. 1; 1775 m. išrašas iš Vilniaus žemės teismo knygos su raštininko F. Zmijovskio parašu, f. 5 – f. 118-31302/6. Keli pavyzdžiai, kai žemės teismo dokumentai buvo išduoti su teisėjo ir pateisėjo antspaudais bei su to teismo raštininko parašu: 1580 m. išrašas iš Vilniaus žemės teismo knygos su raštininko M. Petkevičiaus parašu, LMAVB RS, f. 16-74, l. 131; 1590 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos su raštininko J. T. Gudzianskio parašu, LMAVB RS, f. 16-79, l. 160; 1614 m. išrašas iš Vilniaus žemės teismo knygos su raštininko J. Kalendos parašu, LMAVB RS, f. 264-458; 1649 m. išrašas iš Gardino žemės teismo knygos su raštininko K. Aleksandrovičiaus parašu, LVIA, f. 1294, ap. 1, b. 5, l. 66; 1700 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos su raštininko M. Ščukos parašu, LMAVB RS, f. 138-520. Keli pilies teismo dokumentų pavyzdžiai, kai pasirašydamas raštininkas nurodo vardą, pavardę ir pasirašo: 1615 m. išrašas iš Vilkmergės pilies teismo knygos su raštininko J. Tovianskio parašu, VUB RS, f. 5-A4-906; Dažniausiai pasirašydamas pilies teismo raštininkas nurodydavo savo vardą, pavardę, kurio teismo raštininkas jis yra ir tada pasirašydavo: 1594 m. išrašas iš Trakų pilies teismo knygos su raštininko parašu, LMAVB RS, f. 264-737; 1713 m. išrašas iš Lydos pilies teismo knygos su raštininko parašu, LVIA, f. 598, ap. 1, b. 1929, l. 2; 1745 m. išrašas iš Vilniaus pilies teismo knygos su raštininko parašu, LVIA, f. 716, ap. 1, b. 2850, l. 18.

97. 1613 m. Vilniaus žemės teismo raštininko J. Kolendos parašas, LMAVB RS, f. 138-1375, l. 38.

98. 1575 m. išrašas iš Trakų žemės teismo su raštininko J. Gudzianskio parašu, LMAVB RS, f. 264-843.

99. 1584 m. Kauno žemės teismo raštininko M. Sumoroko parašas, LVIA, f. 1177, ap. 1, b. 214, l. 3v.

Galime daryti prielaidą, kad tai susiję su tradicija pasirašinėti ne tik parašu, bet ir pareigybe. Jei pažiūrėsime į valdovo parašus, matysime, kad jie

taip pat pasirašydavo titulu⁵⁷⁸. Galime daryti prielaidą, kad ši tradicija buvo nusižiūrėta nuo valdovo dokumentų. Pagrindiniai skirtumai, kuriuos galime nurodyti išanalizavę teismų dokumentus, tai parašų vieta dokumente ir jų kalba. Atskirai verta nagrinėti dokumentus, išduotus teismų su instituciniu ir su pareigūnų antspaudais.

Žemės teismų dokumentuose iki 1764 m. reformos raštininko parašas buvo po tekstu, iš dešinės pusės nuo antspaudo. Nuo 1764 m. raštininko parašas taip pat buvo po tekstu, bet dažniausiai po pačiu antspaudu, per vidurį. Pilies teisme raštininkai taip pat dažniausiai pasirašinėdavo po tekstu, šalia antspaudo, dešinėje pusėje. Pakamario teismo medžiaga fragmentiška, tačiau ji taip pat rodo, kad buvo pasirašoma po tekstu, šalia antspaudo, dešinėje pusėje. Tuo metu Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo dokumentuose nuo veiklos pradžios XVI a. 9 dešimtmečio iki XVIII a. pradžios (kai Lietuvos Vyriausiajame Tribunole dirbo žemės teismo raštininkai) ir nuo XVIII a. pradžios iki XVIII a. pabaigos (kai Lietuvos Vyriausiajame Tribunole dirbo Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo raštininkai) randame, kad raštininko parašas visada buvo po tekstu, po antspaudu, per vidurį.

Įdomus pastebėjimas, kad Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo raštininkas antspaude iš savo herbo šonų inicialais daugiau nurodydavo pareigybių, nei pasirašydamas. Tai yra raštininko parašas buvo trumpesnis. Raštininko paraše buvo nurodytas jo vardas, pavardė ir pareigybės: nurodoma, kad jis Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo raštininkas ir dar dažniausiai viena, papildoma jo užimama pareigybė. Tuo tarpu iš pačių Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudų (viršuje vaizduotas valstybės herbas, po juo raštininko herbas) galime sužinoti daugiau raštininko užimamų pareigybių, kurios buvo nurodomos inicialais iš raštininko herbo šonų. Kartais vienos pareigybės buvo nurodomos paraše, o visai kitas randame inicialuose, kurie buvo Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaude aplink raštininko herbą⁵⁷⁹. Būtina paminėti, kad Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo dokumentuose nuo jo veiklos pradžios taip pat randame ne tik raštininko parašą, bet maršalo ir deputatų parašus, kurie visada pasirašydavo atitinkamose vietose. Šalia antspaudo, visada iš kairės pusės pasirašydavo maršalas, o po jo parašu kiti deputatai, stulpeliu žemyn (žr. 100 iliustraciją).

⁵⁷⁸ Pavyzdžiui, *Lietuva senuosiuose istorijos šaltiniuose*, sud. A. Tamulynas, B. Verbiejūtė, Vilnius, 2009 (1565 m. Žygimanto Augusto parašas, p. 106, arba Stepono Batoro parašas, p. 116).

⁵⁷⁹ Pavyzdžiui, 1742 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaude raštininkas po valstybės herbu inicialais nurodo: Simonas Sirutis jo karališkos mylistos pakamaris, Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo raštininkas. Tuo tarpu pasirašydamas nurodo, kad yra deputatas bei Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo raštininkas, LVIA, f. 716, ap. 1, b. 2860.

Maršalo parašas

Raštininko parašas

Deputatų parašai

100. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo maršalo, deputatų ir raštininko parašai. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo Minsko kadencijos (1751/1752 m.) antspaudas, LMAVB RS, f. 86-53, l. 104.

Keliais žodžiais galime aptarti kalbos skirtumus teismų dokumentuose: žemės, pilies teismų dokumentuose iki 1697 m. *Coaequatio iurium* raštininkai pasirašydavo rusėniškai, po 1697 m. lenkiškai⁵⁸⁰. Svarbu tai, kad Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo dokumentuose nuo veiklos pradžios raštininkas pasirašydavo rusėnų kalba, o maršalas ir deputatai neretai pasirašydavo ir rusėnų, ir lenkų kalba, tik po 1697 m. jau ir raštininkas pasirašydavo lenkų kalba. Darome prielaidą, kad maršalo ir deputatų

⁵⁸⁰ *Volumina legum*, t. V s. 417–420 (861–868).

parašuose buvo vartojama ta kalba, kuria jie kalbėjo kasdieniniame gyvenime⁵⁸¹. Jie neprivalėjo vartoti tą kalbą, kuri tuo metu buvo vartojama kanceliarijoje (iki 1697 m. rusėnų, nuo 1697 m. lenkų). Ko nepasakytume apie raštininką, kuris privalėjo vartoti to meto kanceliarinę kalbą. Pilies teismo pareigūnai, išskyrus raštininkus bei pakamariai taip pat pasirašydami vartojo tą kalbą, kurią jie kalbėjo kasdieniniame gyvenime⁵⁸².

Kaip atskirą grupę galima išskirti parašus tų asmenų, kurie pavaduodavo dėl įvairių priežasčių teisme nedalyvaujančius raštininkus. Tokiais atvejais pasirašydamas kitas pareigūnas būtinai nurodydavo, kad nesant raštininkui jis pasirašo už to teismo raštininką⁵⁸³. Juk dėl vieno kito karto nedarydavo naujo spaudo, užtekdavo tai pažymėti pasirašant už atitinkamą teismo raštininką. Svarbu pabrėžti tai, kad parašas nuo XVI a. II pusės buvo itin reglamentuotas ant privačių dokumentų⁵⁸⁴. Papildomi pareigūnų parašai ant teismų dokumentų atliko ne tik kontrolės vaidmenį, bet taip pat ir apsinkino dokumentų klastojimą.

Apibendrinant galima teigti, kad raštininko parašas teismų dokumentuose, išskyrus kai kurias išimtis, aptinkamas nuo pat pavietų teismų veiklos pradžios XVI a. II pusės ir išlieka iki XVIII a. pabaigos. Teismų dokumentuose skyrėsi parašo vieta ir kalba. Kaip rodo surinkti teismų dokumentai, parašas tapo lygiavertis antspaudui, nes neužteko

⁵⁸¹ Plačiau apie kalbos dalykus: J. Jurkiewicz, *Polonizacja językowa szlachty w Wielkim Księstwie Litewskim u schyłku XVI wieku w świetle podpisów trybunalskich*, *Eruditio et interpretatio*, red. Z. Chodyła, Poznań, 1997, s. 215–228. Pavyzdžiui, 1586 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Trakuose su 9 parašais (maršalo ir deputatų) – 4 parašai lenkų kalba ir 5 parašai rusėnų kalba, LMAVB RS, f. 264-996; 1599 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje su 10 parašų lenkų kalba ir 4 parašais rusėnų kalba, LMAVB RS, f. 43-3900; 1602 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje su 13 parašų lenkų kalba ir 6 parašais rusėnų kalba, VUB RS, f. 4-(A231)-17944, l. 5v.

⁵⁸² Pavyzdžiui, 1573 m. išrašas iš Vilniaus pilies teismo knygos su vietininko parašu (pasirašė lenkų kalba), teisėjo parašu (pasirašė rusėnų kalba) bei raštininko parašu (pasirašė rusėnų kalba) bei, žinoma, išrašas su vietininko ir teisėjo antspaudais, LMAVB RS, f. 264-844; Pavyzdžiui, 1603 m. išrašas iš Trakų pakamario teismo knygos su B. Oginskio parašu (pakamaris pasirašė lenkų kalba), LVIA, f. 1281, ap. 1, b. 326, l. 2.

⁵⁸³ Tyrinėjant teismų pareigūnų antspaudus reikia atkreipti dėmesį, kad kartais vieno ar kito pareigūno dėl įvairių priežasčių nebūdavo teisme, todėl jį pavaduodavo. Pavadavimo faktas buvo nurodomas dokumente. Pavaduodavo ne tik raštininkus, bet ir teismo pareigūnus. Pavyzdžiui, 1605 m. išrašas iš Vilkmergės pilies teismo knygos su pasieniūnio antspaudu, kuris pavaduoja Vilkmergės seniūną M. Giedraitį, LMAVB RS, f. 264-515.

⁵⁸⁴ J. Sipavičiūtė, *Antspaudų teisė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI–XVIII a.*, p. 64–66.

dokumentą antspauduoti, bet dar reikėjo ir pasirašyti, kad būtų užtikrintas dokumento teisėtumas. Kita vertus, antspaudų reikšmė nesumažėjo ir iki 1792 m., nes parašai nepakeitė antspaudų, o išliko greta jų.

2.11. Antspaudų medžiaga ir jos spalva

Mokslininkai, tyrinėdami antspaudus, atkreipė dėmesį, kad antspaudų medžiaga buvo skirtinga. Tokias išvadas jie darė, atsižvelgę į dokumento medžiagą (pavyzdžiui, pergamentas ar popierius), kam buvo skirtas dokumentas, tos vietovės tradicijas ir laikotarpi⁵⁸⁵.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietų teismuose taip pat buvo naudojamos skirtingos antspaudavimo medžiagos, tačiau jų tyrimus komplikuoja du dalykai. Pirma, antspaudų išlikimas ant dokumentų. Tai yra kai teismų antspaudai puikiai išlikę ant dokumentų, tuomet antspaudavimo medžiagos nesimato. Ją galime nustatyti tik tada, kai antspaudas yra šiek tiek atsiklijavęs nuo dokumento, bet dar laikosi. Tokiu atveju, kai antspaudas yra nukritęs nuo dokumento, tyrinėti antspaudavimo medžiagos neįmanoma, nes labai dažnai ji atsiklijuoja su pačiu antspaudu.

Antra, kad be specialių cheminių tyrimų neįmanoma tiksliai nustatyti tam tikrų antspaudavimo medžiagų (vaško, vaškelių, tešlos ir kt.) sudėties. Šiuo metu yra atlikta tik valdovų antspaudų cheminė analizė⁵⁸⁶. Kiekviena antspaudavimo medžiaga verta atskiro dėmesio.

Vaškas. Žvelgiant į ankstyviausius viduramžių antspaudus galima teigti, kad kaip antspaudų medžiaga buvo naudojamas natūralus vaškas⁵⁸⁷. Ilgainiui pastebėjus, kad jis nėra tvirtas, buvo panaudotos įvairios

⁵⁸⁵ G. A. Seyler, *Geschichte der Siegel*, S. 162–169; Th. Ilgen, *Sphragistik*, S. 10–12; W. Ewald, *Siegelkunde*, S. 143–155; M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka*, s. 135–136; E. Kittel, *Siegel*, S. 163–169; E. Rimša, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės antspaudų vaškas XIII–XVIII a. // *Lituanistica*. 1997. Nr. 3(31), p. 3–18; E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 44; P. D. Harvey and A. McGuinness, *A Guide to British Medieval Seals*, pp. 17–18; A. Stieldorf, *Siegelkunde*, S. 59.

⁵⁸⁶ D. Jonynaitė, E. Keršulytė, R. Mesmer, *Vaško antspaudų technologinių ir istorinių bruožų įtaka restauravimo procesui*. Prieiga internetu www.ldm.lt [žiūrėta 2018 11 02]. Toks tyrimas ateityje tikrai būtų naudingas. Iš teismų antspaudų cheminės analizės ne tik sužinotume vaško ir vaškelių sudėtį, bet ir galėtume palyginti su valdovų antspaudų chemine analize.

⁵⁸⁷ G. A. Seyler, *Geschichte der Siegel*, S. 162–169; Th. Ilgen, *Sphragistik*, S. 10–12; W. Ewald, *Siegelkunde*, S. 143–155; E. Kittel, *Siegel*, S. 163–169; P. D. Harvey and A. McGuinness, *A Guide to British Medieval Seals*, pp. 17–18; E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 45; A. Stieldorf, *Siegelkunde*, S. 59.

medžiagos, norint jį apsaugoti nuo trupėjimo. XII a. I pusėje vašką ėmus maišyti su pačių įvairiausių spalvų dažais, atsiranda ir labiausiai paplinta raudonas, juodas, žalias, baltas vaškas⁵⁸⁸. Spalvoto vaško naudojimas nebuvo kaip nors reglamentuotas, tačiau apie XIV a. vidurį nusistovėjo tam tikra tradicija, kad raudonas vaškas tampa svarbiausiu ir juo galėjo naudotis tik karaliai ir imperatoriai, o visi kiti – tik gavus valdovo leidimą⁵⁸⁹.

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje vašką pradėta dažyti 200 metų vėliau, negu Vakarų Europoje. Čia taip pat XIV–XV a. kaip garbingiausias buvo raudonas vaškas, kurį išimtinai naudojo Gediminaičių dinastija (valstybė) ir katalikų vyskupai, o kitų spalvų vaškas priklausė nuo asmenų statuso arba institucijos⁵⁹⁰. Arčiau mūsų nagrinėjamo laikotarpio apie spalvoto vaško reikšmę ir spalvinimo tradicijas sužinome XVI a. pradžioje, atsiradus dviem pirmosioms raudono vaško privilegijoms: 1522 m. Goštautams bei tais pačiais 1522 m. Lietuvos didžiajam etmonui Konstantinui Ostragiškiui⁵⁹¹. Pasirodžius šioms privilegijoms, spalvotas vaškas labai greitai pradėjo skverbtis į kitus kilmingųjų sluoksnius, žemesnių institucijų antspaudus, o netrukus raudonas vaškas tapo aukštas valstybės pareigas užimančių asmenų arba diduomenės privilegija⁵⁹².

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietų teismuose naudota vaško spalva dar nėra analizuota. Iš surastų ankstyviausių žemės teismų antspaudų sužinome, kad žemės teisme neabejotinai buvo naudojamas raudonas vaškas⁵⁹³. Natūralu, nes šių teismų dokumentai buvo išduodami valdovo vardu, todėl buvo pasirinkta raudona vaško spalva. Žemės ir pilies teismų pareigūnai naudojo keletą vaško spalvų. Dažniausiai buvo naudojama raudona spalva⁵⁹⁴, rečiau randame šias spalvas: rudą⁵⁹⁵, juodą⁵⁹⁶ ir žalią⁵⁹⁷.

⁵⁸⁸ Th. Ilgen, *Sphragistik*, s. 10–11; E. Kittel, *Siegel*, S. 163–169.

⁵⁸⁹ W. Ewald, *Siegelkunde*, S. 156 ir kt.

⁵⁹⁰ E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 45. Šiame disertacijos poskyryje bus laikomasi tos pačios autoriaus nustatytos struktūros.

⁵⁹¹ Ten pat, p. 45.

⁵⁹² Ten pat, p. 45.

⁵⁹³ 1571 m. Ašmenos žemės teismo šaukimas, VUB RS, f. 77-5; 1589 m. Upytės žemės teismo šaukimas, LVIA, f. 1294, ap. 1, b. 7; 1589 m. Vilkmargės žemės teismo šaukimas, VUB RS, f. 5-A8-2009; 1590 m. Vilniaus žemės teismo šaukimas, LMAVB RS, f. 16-75, l. 88; 1594 m. Trakų žemės teismo šaukimas, VUB RS, f. 5-A8-1927-1928; 1597 m. Breslaujos žemės teismo šaukimas, LMAVB RS, f. 16-84, l. 19; 1588 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje, LMAVB RS, f. 16-75, l. 88.

⁵⁹⁴ 1592 m. išrašas iš Vilniaus pilies teismo knygos su vietininko J. B. Svirskio antspaudu, LMAVB RS, f. 138-1384, l. 53; 1599 m. išrašas iš Gardino pilies teismo knygos su seniūno J. Klukovskio antspaudu, LMAVB RS, f. 264-343; 1590 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos su teisėjo B. F. Sapiegos bei pateisėjo P. B.

Vaškelis. Vaškas buvo ne vienintelė antspaudų medžiaga. XVII a. siekiant vašką padaryti tvirtesnį, sumažinti kainą, buvo pakeičiama ir jo sudėtis, įdedant kitų medžiagų, pavyzdžiui, dervų, kreidos, sėmenų aliejus, miltų ir kt., taip buvo sukurta nauja vaško pakaitalo medžiaga – vaškelis⁵⁹⁸. Iš karto galima pasakyti, kad plika akimi lyg ir matosi, kad nuo XVII a. teismuose pereinama prie kitos antspaudavimo medžiagos – vaškelių, tačiau be specialių tyrimų negalime būti visiškai garantuoti, kokia yra tiksli sudėtis, ar tai tikrai yra vaškelis⁵⁹⁹, todėl šiuo atveju jį vadinsime antspaudavimo (antspaudine) medžiaga. Deja, neįmanoma išskirti svarbesnių šios antspaudavimo medžiagos atsiradimo etapų ir plitimo tendencijų dėl kelių priežasčių: pirma, kai antspaudai būna nukritę kartu su antspaudavimo medžiaga arba ji yra po tvirtai prispaustu antspaudu. Kita vertus, tik tikslūs cheminiai tyrimai leistų patvirtinti šios antspaudavimo medžiagos naudojimą.

Tešla. Kita antspaudų medžiaga – tešla (pagaminta iš miltų), kuri Vokietijoje buvo žinoma nuo XVI a. II pusės, bet labiausiai paplito XVIII a.⁶⁰⁰ Tešlos sluoksnis buvo dedamas ant dokumento iš viršaus, uždėjus popierinę apsaugą, į jį išspaudžiamas antspaudas, tačiau naudojant šią medžiagą antspaudai prastai laikėsi ant dokumentų ir ji buvo mėgstama įvairių grauzikų, ypač kandžių, kurie padarydavo žalos ne tik antspaudų

Toločkos antspaudais, LMAVB RS, f. 16-79, l. 160; 1598 m. išrašas iš Breslaujos žemės teismo knygos su teisėjo H. Masalskio bei pateisėjo V. Masalskio antspaudais, LMAVB RS, f. 16-85, l. 207; 1601 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos, teisėjo F. Masalskio antspaudas, LVIA, f. 1177, ap. 1, b. 230, l. 5v. Plačiau apie vaško spalvas žemės teismo pareigūnų antspauduose: J. Sipavičiūtė, *Žemės teismų antspaudai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI–XVIII a.*, p. 72–74.

⁵⁹⁵ 1590 m. išrašas iš Trakų pilies teismo knygos vietininko J. S. Ryzgorskio, VUB RS, f. 5-A8-1926; 1594 m. išrašas iš Trakų pilies teismo knygos su vietininko I. Bakos antspaudu, LMAVB RS, f. 264-373; 1631 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos su teisėjo P. Tiškevičiaus antspaudu, LMAVB RS, f. 138-1360, l. 66.

⁵⁹⁶ 1583 m. išrašas iš Vilkmėgės žemės teismo knygos su pateisėjo S. M. Šovkovskio antspaudu, LMAVB RS, f. 16-76, l. 169; 1586 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo knygos su pateisėjo A. S. Belikovičiaus antspaudu, LVIA, f. 16-77, l. 150; 1596 m. išrašas iš Kauno žemės teismo knygos su teisėjo J. Radošinskio ir pateisėjo V. Kulvinskio antspaudais, LMAVB RS, f. 16-82, l. 146.

⁵⁹⁷ 1597 m. išrašas iš Ašmenos pilies teismo knygos su paseniūnio I. Koziolo bei teisėjo I. Polikovskio antspaudais, LMAVB RS, f. 264-162; 1600 m. išrašas iš Breslaujos žemės teismo knygos su teisėjo G. Mirskio ir pateisėjo V. I. Masalskio antspaudais, LMAVB RS, f. 43-16663.

⁵⁹⁸ E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 47–48.

⁵⁹⁹ Pavyzdžiui, 1603 m. išrašas iš Trakų pakamario teismo knygos su pakamario B. Oginskio antspaudu, LVIA, f. 1281, ap.1, b. 3261, l. 2.

⁶⁰⁰ E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 49.

apsaugoms, bet ir dokumentams⁶⁰¹. Teismų dokumentuose tešlą randame XVIII a. II pusėje⁶⁰². Čia susiduriame su ta pačia situacija, nes taip pat yra sudėtinga atskirti vaškelį nuo tešlos be specialių cheminių tyrimų. Galime tik daryti prielaidą, kad šią antspaudavimo medžiagą taip pat XVIII a. II pusėje perėmė teismai (žr. 101 iliustraciją).

101. 1750 m. Ašmenos pakamario Mykolo Dominyko Požniako antspaudas, VUB RS, f.4-(A-660)-26041.

Lakas. Dar viena antspaudų medžiaga buvo lakas, kuris atsirado XVI a.⁶⁰³ Jį naudojant, antspaudai buvo tvirti ir aiškiai matomi. Dažniausiai pasitaikančios lako spalvos: raudona, juoda ir ruda. Išliko labai nedaug teismų dokumentų ir tik XVIII a. vid., kai antspaudavimui buvo naudojamas lakas. Lakas buvo naudojamas teismų pareigūnų antspaudams⁶⁰⁴. Teismų instituciniams antspaudams atspausti (dėl jų dydžio) būtų reikėję ne tik daug lako, bet tai padaryti būtų labai nepatogu.

Tušas ir suodžiai. Dar viena antspaudų medžiaga – tušas (juodas, rečiau rudas), kuris Vakarų Vokietijoje atsirado XVII a. pabaigoje⁶⁰⁵. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismų dokumentuose nepavyko rasti tokių antspaudų, tačiau E. Rimša savo tyrime nurodo, kad 1724 m. išrašas iš

⁶⁰¹ Ten pat, p. 49.

⁶⁰² Pavyzdžiui, 1766 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos antspaudas, kurio spaudas buvo padarytas 1765 m., LVIA, f. 20, ap. 1, b. 88.

⁶⁰³ Th. Ilgen, *Sphragistik*, S. 13, W. Ewald, *Siegelkunde*, S. 159–160, M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka*, s. 141, E. Kittel, *Siegel*, S. 173; E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 48–49.

⁶⁰⁴ Pavyzdžiui, 1750 m. Ašmenos pakamario D. Požniako šaukimas su jo antspaudu – antspaudavimo medžiaga – raudonas lakas, VUB RS, f. 4-(A660)-26028.

⁶⁰⁵ W. Ewald, *Siegelkunde*, S. 132–133, M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka*, s. 129, E. Kittel, *Siegel*, S. 16, E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 49.

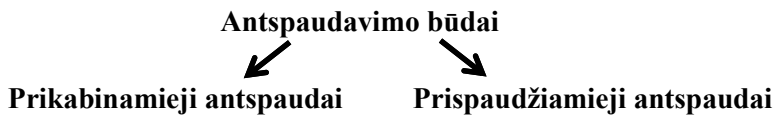
Uptytės pilies teismo knygos buvo su teisėjo S. K. Lopacinskio negatyviniu juodų suodžių antspaudu⁶⁰⁶.

Popierius. Kaip antspaudų medžiaga naudotas to paties dokumento popierius⁶⁰⁷. Toks antspaudavimas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietų teismuose buvo naudojamas nuo XVII a. II pusės⁶⁰⁸.

Apibendrinant galima teigti, kad antspaudų medžiagos ir jų spalvos nebuvo pastovios XVI a. II pusėje – XVIII a. II pusėje. Kiekviena antspaudų medžiaga turėjo skirtingą naudojimo laiką ir tradicijas. Iki XVII a. I pusės vaškas buvo svarbiausia ir vienintelė antspaudų medžiaga, kurią vėliau palaipsniui pakeitė vaškelis, tešla, lakas, tušas. Atskleisti šią raidą yra sudėtinga, nes išlikusiuose teismų dokumentuose išliko vos vienas kitas tam tikros antspaudavimo rūšies antspaudas ir neturime išsamių antspaudų medžiagų cheminių tyrimų.

2.12. Teismų dokumentų antspaudavimas

Užsienio šalių sfragistikos tyrinėtojai nesutaria dėl antspaudavimo būdų klasifikavimo⁶⁰⁹, tačiau šiuolaikiniai tyrinėtojai išskiria tik du pagrindinius antspaudavimo būdus: prikabinamieji ir prispaudžiamieji antspaudai⁶¹⁰.

Žinoma, kiekvienoje Europos valstybėje antspaudavimo būdai ir jų raida skyrėsi⁶¹¹. Kaip rodo surinkta medžiaga Lietuvos Didžiosios

⁶⁰⁶ E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 50, 79 išnaša.

⁶⁰⁷ Ten pat, p. 50.

⁶⁰⁸ 1651 m. šaukimas su Ašmenos žemės teismo antspaudu, VUB RS, f. 4-(A653)-24737; 1779 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo knygos su Ašmenos žemės teismo antspaudu, LMAVB RS, f. 43-13664; 1789 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo knygos su Ašmenos žemės teismo antspaudu, LMAVB RS, f. 43-5559; 1783 m. išrašas iš Breslaujos žemės teismo knygos su Breslaujos žemės teismo antspaudu, VUB RS, f. 67-3120; 1792 m. išrašas iš Kauno žemės teismo knygos su Kauno žemės teismo antspaudu, LVIA, f. 116, ap. 2, b. 116, l. 209.

⁶⁰⁹ Plg. W. Ewald, *Siegelkunde*, S. 164–165; E. Kittel, *Siegel*, S. 178.

⁶¹⁰ Plg. E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 91–101.

⁶¹¹ Plačiau apie tai rašė: Th. Ilgen, *Sphragistik*, S. 23–25; W. Ewald, *Siegelkunde*, S.; M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki, *Sfragistyka*, s. 145–148; E. Kittel, *Siegel*, S.

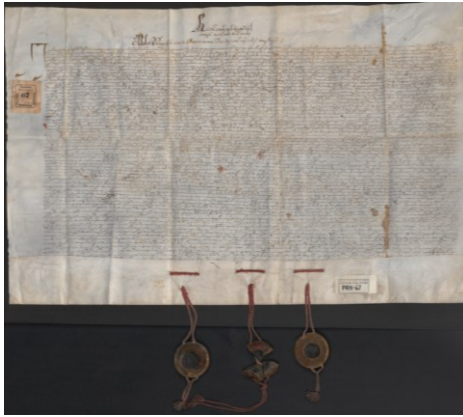
Kunigaikštystės teismai taip pat naudojo du antspaudavimo būdus: prikabinamuosius ir prispaudžiamuosius antspaudus.

Prikabinamieji antspaudai. Literatūroje nurodomas tik 1593 m. prikabinamas žemės teismo institucinis antspaudas⁶¹². Tyrimo metu nepublikuotų, prikabinamųjų teismų antspaudų⁶¹³ surasta nedaug, todėl šiuo metu platesnių, apibendrinančių duomenų apie pergamento dydį, virveles ir daugelį kitų dalykų negalima pateikti, nes tai būtų tik pavienės pastabos (žr. 102 iliustraciją). Tuo tarpu pagrindiniai ir labiausiai paplitę buvo prispaudžiamieji antspaudai.

178–180; E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 91; P. D. Harvey and A. McGuinness, *A Guide to British Medieval Seals*, pp. 18.

⁶¹² Шаланда А., Земскія печаткі Вялікага Княства Літоўскага у XVI–XVIII ст.: аснаўныя тыпы, с. 287.

⁶¹³ Pavyzdžiui, 1566 m. išrašas iš Valkavisko žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 2-66; 1580 m. išrašas iš Vilniaus pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 2-67; 1580 m. išrašas iš Vilniaus žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 2-68; 1591 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Minske, LMAVB RS, f. 2-69; 1591 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Minske, LMAVB RS, f. 2-70; 1592 m. išrašas iš Vilniaus pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 2-71; 1598 m. išrašas iš Slanimo žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 2-73; 1614 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje, LMAVB RS, f. 2-75; 1670 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje, LMAVB RS, f. 3-148.

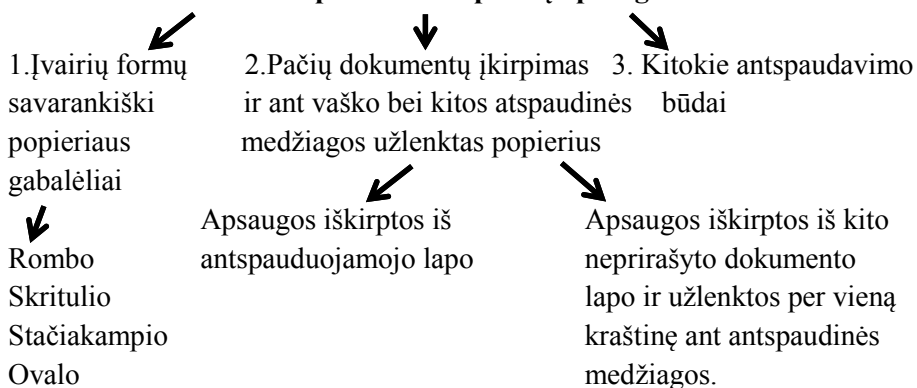
102. 1580 m. išrašas iš Vilniaus pilies teismo knygos su prikabinamais antspaudais, LMAVB RS, f. 2-67.

Prispaudžiamieji antspaudai. Prispaudžiamieji antspaudai buvo išspaudžiami į ploną vaško arba kitos antspaudinės medžiagos sluoksnį per popierines apsaugas, kurios atsiranda ir yra naudojamos ne vienu metu.

E. Rimša, tyrinėdamas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudus, visas popierinių antspaudų apsaugas skirsto į atitinkamas grupes⁶¹⁴. Atliekant šį tyrimą, tokios grupės sutapo, todėl bus remiamasi istoriko aprašyta analogiška struktūra. Visas rastas teismų antspaudų apsaugas galima suskirstyti į tokias pačias grupes:

⁶¹⁴ Plačiau apie tai rašė E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 94.

Popierinės antspaudų apsaugos

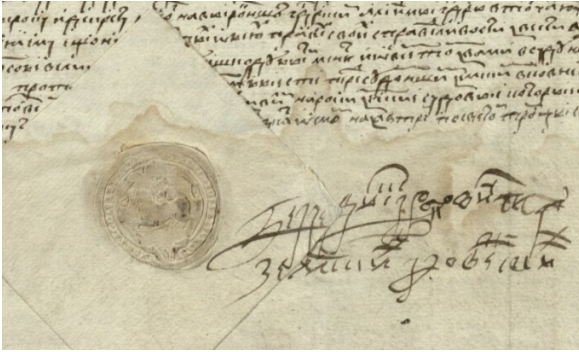

1. *Įvairių formų savarankiški popieriaus gabalėliai.* Kaip antspaudų apsauga buvo naudojami pačių įvairiausių rūšių popieriaus gabalėliai, kurie skyrėsi savo forma, atsiradimo laiku bei paplitimu teismuose. Juos iškirpdavo iš švarių arba jau nereikalingų dokumentų (juodraščių)⁶¹⁵ popieriaus. Įvairių formų savarankiški popieriaus gabalėliai kaip antspaudų apsaugos naudoti: dažniausiai žemės teismo instituciniams nuo XVI a. II pusės, pilies teismo instituciniams ir teismo pareigūnų bei Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudams nuo XVIII a. pradžios. Savarankiški popieriaus gabalėliai galėjo būti pačių įvairiausių formų: rombo, skritulio, stačiakampio, ovalo.

Teismų kancelijose rombas naudotas XVI a. II pusėje – XVIII a.⁶¹⁶ (žr. 103 iliustraciją).

⁶¹⁵ Jei naudojamas juodraštis, kitoje antspaudų apsaugos pusė būna prirašyta. Pavyzdžiui, 1576 m. išrašas iš Ašmenos pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 264-100; 1727 m. išrašas iš Kauno žemės teismo knygos LVIA, f. 716, ap. 2, b. 116, l. 100; 1765 m. išrašas iš Kauno žemės teismo knygos, VUB RS, f. 5 – f. 123-31367/20; 1766 m. išrašas iš Vilkmėgės žemės teismo knygos, VUB RS, f. 5 – f. 126-31360/4, l. 10a; 1777 m. išrašas iš Upytės žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 43-18114; 1784 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje, LVIA, f. 1178, ap. 1, b. 340, l. 60. Tai negalime sieti su kokia nors nepagarba, o greičiausiai taip buvo daroma taupant popierių, kuris nebuvo pigus. Pavyzdžiui, pavyko rasti ir tokių dokumentų, kai net valdovo antspaudų apsaugai buvo naudojamas juodraštis, pavyzdžiui, LVIA, f. 1029, ap. 1, b. 267.

⁶¹⁶ 1568 m. šaukimas į Vilniaus žemės teismą, VUB RS, f. 69-112; 1568 m. šaukimas į Ašmenos žemės teismą, VUB RS, f. 77-3; 1568 m. šaukimas į Kauno žemės teismą, LMAVB RS, f. 38-1, l. 60v. 1597 m. šaukimas į Breslaujos žemės teismą, LMAVB RS, f. 16-84, l. 19; 1599 m. išrašas iš Vilkmėgės pilies teismo knygos, LMAVB RS f.

103. Kauno žemės teismo antspaudas prispaustas ant 1568 m. šaukimo, LMAVB RS, f. 38-1, l. 60v. Panaudotas savarankiškas popieriaus gabalėlis – rombas.

Galime patikslinti, kad rombą naudojo žemės teismų instituciniams, pilies teismo instituciniams ir pareigūnų antspaudams, o Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspaudams rombas naudotas per visą XVIII a. Priešingai, XVIII a. žemės ir pilies teismo instituciniams antspaudams plačiai paplinta kitos formos: skritulio ir ovalo⁶¹⁷. Žemės, pilies bei pakamario teismų pareigūnai antspaudų apsaugas taip pat naudojo. Dažniausiai buvo naudotos tokios formos: rombo ir stačiakampio. Kai kurios antspaudų apsaugos buvo dar ir karpytais kraštais, ypač tai matyti XVIII a. II pusėje⁶¹⁸. Nereikia pamiršti, kad karpiniams atitinkamai reikėjo laiko, bet, matyt, jo raskavo ne tik karpiniams, o ir rečiau vienam kitam piešiniui dokumente, ar dailesnei intituliacinei raidei parašyti (žr. 104, 105 iliustracijas)⁶¹⁹.

207-1679; 1724 m. išrašas iš Vilniaus pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 43-17789 (institucinis pilies teismo antspaudas); 1747 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Naugarduke šaukimas, LMAVB RS, f. 201-392; 1751 m. Ašmenos pakamario sprendimas, VUB RS, f. 4-(A660)-26041; 1752 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Minske, LVIA, f. 20, ap. 1, b. 84; 1759 m. išrašas iš Kauno pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 198-285 (institucinis pilies teismo antspaudas).

⁶¹⁷ Pavyzdžiui, 1791 m. išrašas iš Vilniaus žemės teismo knygos, VUB RS, f. 5 – f. 90-26637.

⁶¹⁸ Pavyzdžiui, 1751 m. išrašas iš Vilkmėgės pilies teismo knygos, LVIA, f. 716, ap. 1, b. 2860, l. 18 (institucinis pilies teismo antspaudas); 1783 m. Vilniaus žemės teismo antspaudas, LVIA, f. 20, ap. 1, b. 100; 1784 m. Trakų žemės teismo antspaudas, LMAVB RS, f. 138-1279, l. 17, 25.

⁶¹⁹ Keli piešinių ir intituliacinių raidžių pavyzdžiai: 1600 m. išrašas iš Kauno pilies teismo knygos, VUB RS, f. 4-(A231)-17939 (intituliacinė raidė); 1601 m. išrašas iš Vilniaus pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 16-88, l. 73 (intituliacinė raidė ir

104. 1605 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje, LMAVB RS, f. 16-93, l. 44.

veidukai); 1604 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje, LMAVB RS, f. 16-92, l. 73 (intituliacinė raidė); 1605 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje, LMAVB RS, f. 16-93, l. 44 (mitiniai paukščiai, kiškiai, gyvatės ir nuspalvintos intituliacinės raidės); 1610 m. išrašas iš Ašmenos pilies teismo knygos, VUB RS, f. 4-(A756)-39436; 1614 m. išrašas iš Kauno žemės teismo, VUB RS, f. 4-(A204)-15877; 1614 m. išrašas iš Ašmenos pilies teismo knygos, VUB RS, f. 72-1339; 1614 m. išrašas iš Vilniaus žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 264-458 (intituliacinė raidė); 1623 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje, LMAVB RS, f. 16-103; 1628 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje, VUB RS, f. 4-(A221)-17955 (intituliacinė raidė); 1641 m. išrašas iš Ašmenos pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 43-5483 (pavaizduoti veidukai); 1666 m. išrašas iš Vilniaus pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 207-1352 (intituliacinė raidė); 1671 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje, VUB RS, f. 5 – f. 119-31331/5; XVII a. II pusės (1680 m.?) išrašas iš Ašmenos žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 43-11421 (pavaizduota žuvis); XVI a. II pusės išrašas iš teismo knygos, kuriame pavaizduotas lyg riteris ir pelėda, LMAVB RS, f. 16-106, l. 90 ir t. t. Pavyzdžiui, kituose paviety teismų dokumentuose randame intituliacines raides ir piešinius. Pavyzdžiui, 1600 m. Valkavisko žemės teismo dokumentas, VUB RS, f. 4-A120-8405; XVII a. pab. išrašas iš Vitebsko pilies teismo knygos (veidukas ir intituliacinės raidės), BPAN, sygn. 3587, s. 8; 1624 m. išrašas iš Žemaitijos žemės teismo knygos, VUB RS, f. 182-10; 1627 m. išrašas iš Naugarduko žemės teismo knygos, VUB RS, f. 72-1895.

105. XVI a. II pusės piešinys teismo išrašė, LMAVB RS, f. 16-106, l. 90.

Įvairių formų naudojimas lengvai paaiškinamas, tiesiog antspaudų apsaugos ir jų dydis nebuvo kaip nors reglamentuotas to meto teisėje. Tik buvo siekiama, kad apsaugos viduryje tilptų visas antspaudas.

2. *Pačių dokumentų įkirpimas ir ant vaško bei kitos medžiagos užlenktas popierius.* Tokia antspaudų apsaugos forma buvo patikimesnė, net jeigu ji atsiklijuotų, antspaudas nepasimesdavo⁶²⁰. Šias popierines apsaugas dažniausiai naudojo žemės, pilies ir pakamario teismų pareigūnai, o žemės, pilies teismo instituciniams ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo teismo antspaudams ji nebuvo naudota. Ši grupė dar atskirai skirstoma į du tipus:

2.1. Apsaugos iškirptos iš antspauduojamojo lapo.

2.2. Apsaugos, iškirptos iš kito neprirašyto dokumento lapo ir užlenktos per vieną kraštinę ant antspaudinės medžiagos.

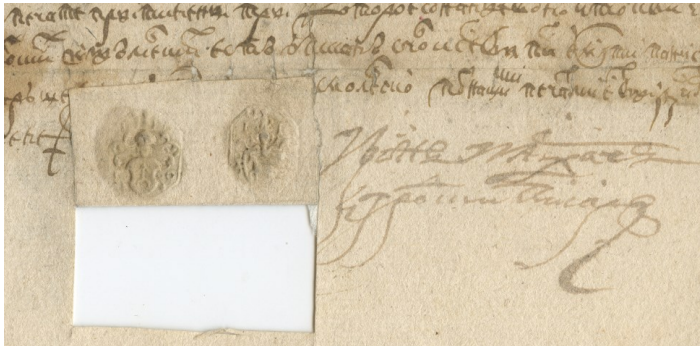
2.1. Antspaudų apsaugos, iškirptos iš antspauduojamojo lapo, po tekstu buvo įkerpamas teismo dokumento popierius ir jis užlenkiamas į viršų⁶²¹ (žr. 106, 107 iliustracijas). Apsaugos dažniausiai buvo šių formų: kvadrato⁶²², stačiakampio⁶²³, trapecijos⁶²⁴, stačiakampio arba trapecijos su

⁶²⁰ E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 99.

⁶²¹ Ten pat, p. 99.

⁶²² Pavyzdžiui, 1577 m. išrašas iš Kauno žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 38-1, l. 70.

įvairių formų smaigaliais⁶²⁵. Tokios apsaugos teismų pareigūnų antspaudams naudotos nuo XVI a. II pusės.

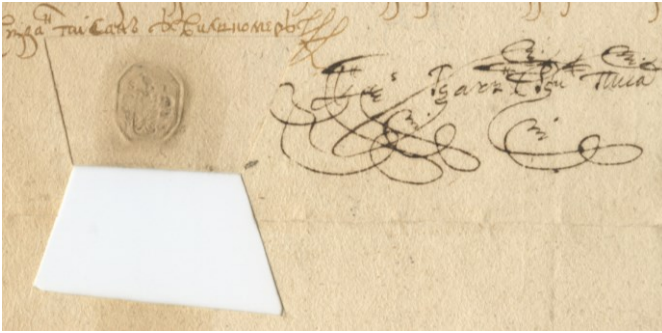

106. Ašmenos pilies teismo paseniūnio ir teisėjo antspaudai, prispausti ant 1598 m. išrašo iš Ašmenos pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 43-7684. Stačiakampio formos apsauga iškirpta iš antspauduojamojo lapo ir užlenkta į viršų.

⁶²³ Pavyzdžiui, 1581 m. išrašas iš Breslaujos žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 16-75, l. 16; 1597 m. išrašas iš Vilniaus žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 264-358; 1598 m. išrašas iš Ašmenos pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 43-7684; 1673 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo, LVIA, f. 716, ap. 2, b. 122, l. 193; 1720 m. Ašmenos žemės teismo dekretas, LVIA, f. 716, ap. 2, b. 121, l. 86.

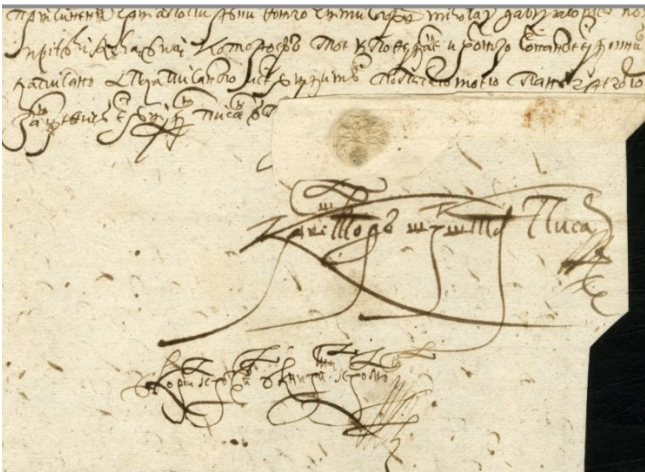
⁶²⁴ Pavyzdžiui, 1586 m. išrašas iš Vilkmėgės žemės teismo knygos, VUB RS, f. 5-A4-883; 1589 m. išrašas iš Upytės žemės teismo knygos, LVIA, f. 1294, ap. 1, b. 7, l. 8; 1593 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos, VUB RS, 69-72; 1595 m. išrašas iš Kauno žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 43-8389; 1600 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 138-1360, l. 10; 1608 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo knygos, LVIA, f. 716, ap. 2, b. 91, l. 208; 1612 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo knygos, VUB RS, f. 43-9011; 1612 m. išrašas iš Vikmėgės žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 17-148/1, l. 12; 1614 m. išrašas iš Kauno žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 20-326; 1614 m. išrašas iš Upytės pilies teismo knygos, LVIA, f. 1195, ap. 1, b. 41; 1622 m. išrašas iš Vilkmėgės žemės teismo knygos, LVIA, f. 447, ap. 25, b. 33, l. 11; 1625 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 138-252; 1635 m. išrašas iš Vilniaus žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 43-10035; 1649 m. išrašas iš Vilkmėgės pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 264-905.

⁶²⁵ Pavyzdžiui, stačiakampis smailėjantis į viršų iš to paties lapo – 1577 m. išrašas iš Gardino pilies teismo knygos, LVIA, f. 1275, ap. 1, b. 2; Trapecija viršuje smailėjanti iš to paties lapo – 1590 m. išrašas iš Trakų pilies teismo knygos VUB RS, f. 5-A8-1926. Pavyzdžiui, 1596 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 16-82, l. 69; 1596 m. išrašas iš Kauno žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 38-1, l. 95; 1598 m. išrašas iš Upytės žemės teismo knygos, BPAN, sygn. 6148, s. 16.

107. Vilkmergės pilies teismo paseniūnio S. Tovianskio antspaudas, prispaustas ant 1649 m. nuorašo iš Vilkmergės pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 264-905. Trapecijos formos apsauga iškirpta iš antspauduojamojo lapo ir užlenkta į viršų.

2.2. Apsaugos, iškirptos iš kito neprirašyto dokumento lapo ir užlenktos per vieną kraštinę ant antspaudinės medžiagos⁶²⁶. Teismo dokumentas privalėjo turėti bent vieną tolimesnį tuščią lapą, iš kurio buvo iškerpama norimos formos apsauga ir per lapų lenkimą atlenkiama į kairę pusę, po tekstu, kur buvo padėta antspaudu medžiaga (žr. 108 iliustraciją)⁶²⁷. Tokios apsaugos naudotos tik teismų pareigūnų antspaudams nuo XVI a. II pusės – XVII a.⁶²⁸

108. 1619 m. Upytės pilies teismo nuorašas, VUB RS, f. 8-1076, l. 2.

⁶²⁶ E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 100.

⁶²⁷ Ten pat, p. 100.

⁶²⁸ Pavyzdžiui, 1597 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 16-84, l. 96; 1604 m. išrašas iš Upytės pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 31-379; 1604 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 138-208; 1616 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 138-1373/1, l. 18; 1619 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos, VUB RS, f. 5-A9-2193; 1620 m. išrašas iš Vilniaus pilies teismo knygos, VUB RS, f. 4-(A733)-27964.

Buvo siekiama, kad antspaudų apsaugos viduryje tilptų visas antspaudas.

3. Be popierinių apsaugų, dar galime išskirti keturis kitokius antspaudavimo būdus⁶²⁹:

3.1. Antspaudą buvo galima išpausti ant paties teismo dokumento popieriaus, jei jis prirašytas iš vienos pusės, tačiau tolesnis lapas turėjo būti tuščias, tarp tų lapų (antspauduojamo ir tuščio), į tą vietą, kur baigėsi tekstas dedama antspaudo medžiaga ir antspaudojama po tekstu. Toks antspaudavimo būdas naudotas vėlai XVIII a. II pusėje dažniausiai instituciniams teismų ir teismo pareigūnų antspaudams⁶³⁰.

3.2. Antspaudojant paskutinį iš kitos pusės neprirašytą teismo dokumento lapą, antspaudų medžiagą pridengiant įvairių formų popieriaus gabalėliais. Pavyzdžiui, kai antspaudo medžiaga kitoje antspaudojamojo lapo pusėje buvo pridengiama sąlyginio rombo⁶³¹, paprastu arba karpytais kraštais kvadrato⁶³², skritulio⁶³³, stačiakampio⁶³⁴ bei kitų formų popieriaus gabalėliu. Toks antspaudavimo būdas naudotas vėlai nuo XVIII a. instituciniams teismų antspaudams.

3.3. Teismo dokumentas antspauduotas paprastai, tiesiog į patį dokumento popierių. Šis antspaudavimo būdas naudotas vėlai XVIII a. pabaigoje dažniausiai instituciniams žemės ir pilies teismų antspaudams⁶³⁵.

⁶²⁹ E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 101. Tokius antspaudavimo būdus taip pat naudojo miestų kanceliarijos.

⁶³⁰ Pavyzdžiui, 1759 m. išrašas iš Gardino žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 127-284; 1780 m. išrašas iš Breslaujos žemės teismo knygos, VUB RS, f. 67-3091-3092; 1773 m. išrašas iš Minsko pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 148-24.

⁶³¹ Pavyzdžiui, 1744 m. išrašas iš Kauno pilies teismo knygos, VUB RS, f. 214-240, l. 2; 1761 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje, VUB RS, f. 196-254; 1766 m. Lydos žemės teismo dokumentas, LVIA, f. 598, ap. 1, b. 812, l. 15; 1766 m. išrašas iš Vilkmargės žemės teismo knygos, VUB RS, f. 5 – f. 123-31360/4, l. 10a; Karpytas rombas 1771 m. Trakų žemės teismo dekretas, LMAVB RS, f. 138-1298, l. 6; 1771 m. išrašas iš Vilniaus pilies teismo knygos, LVIA, f. 1281, ap. 1, b. 6803, l. 67.

⁶³² 1775 m. išrašas iš Vilniaus žemės teismo knygos, VUB RS, f. 5-B2-326; 1731 m. išrašas iš Breslaujos žemės teismo knygos, VUB RS, f. 67-2812.

⁶³³ 1765 m. išrašas iš Vilniaus žemės teismo knygos, VUB RS, f. 5-A-28-4955, l. 4.

⁶³⁴ 1753 m. išrašas iš Breslaujos žemės teismo knygos, VUB RS, f. 67-3121.

⁶³⁵ Pavyzdžiui, 1779 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 43-13664; 1781 m. išrašas iš Breslaujos žemės teismo knygos, VUB RS, f. 67-3096; 1781 m. išrašas iš Vilniaus pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 264-850; 1788 m.

3.4. Antspaudavimas laku. Numatytoje antspaudo vietoje, virš jos buvo varvinama įkaitinta lako lazdelė, privarvėjus atitinkamam kiekiui, iš karto buvo įspaudžiamas spaudas. Toks antspaudavimo būdas naudotas vėlai XVIII a. II pusėje tik teismų pareigūnų antspaudams (žr. 109 iliustraciją)⁶³⁶.

109. 1750 m. Ašmenos pakamario Mykolo Dominyko Požniako antspaudas, VUB RS, f. 4-(A-660)-26028. Antspaudavimas raudonu laku.

Tokių įvairių antspaudo apsaugos formų naudojimas lengvai paaiškinamas. Antspaudų apsaugos formos ir jų dydis nebuvo kaip nors reglamentuotas. Žinoma, iš dalies tokių antspaudų apsaugos formų įvairovę lėmė to meto tradicijos. Nereikia atmesti ir kito fakto, kad tokias antspaudų apsaugas teismai galėjo „nusižiūrėti“ nuo kitų institucijų. Pavyzdžiui, kaip buvo minėta, labai daug sutapimų galime rasti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų kanceliarijose⁶³⁷. Antspaudų apsaugos ne tik apsaugojo antspaudą, jį padidindavo, bet ir kartu dar labiau pabrėždavo teismų reikšmingumą. XVI–XVIII a. didėjant teismų antspaudams, didėjo ir jų apsaugos.

Siūlų naudojimas. Žinoma, nutikdavo visko, kad antspaudo apsauga atsiklijuodavo, o su ja pasimesdavo ir antspaudas, tai pastebėjus buvo ieškoma būdų, kaip labiau jį apsaugoti, todėl teismų dokumentuose galima rasti plačiai pritaikomą papildomą antspaudo apsaugos formą: siūlų naudojimą. Tai yra po popierine apsauga dar būdavo patiesiamas siūlas, kuriuo prieš tai buvo susiūtas dokumentas, ir tada dėdavo antspaudo

Vilniaus žemės teismo dokumentas, VUB RS, f. 4-(A530)-21656; 1785 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos, BPAN, sygn. 4389, s. 12; 1791 m. išrašas iš Polocko pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 33-34, l. 78.

⁶³⁶ Pavyzdžiui, 1750 m. Ašmenos pakamario šaukimas su pakamario antspaudu, naudotas raudonas lakas, VUB RS, f. 4-(A660)-26028; 1778 m. Lydos žemės teismo teisėjo antspaudas, LMAVB RS, f. 20-3246.

⁶³⁷ E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 99–101.

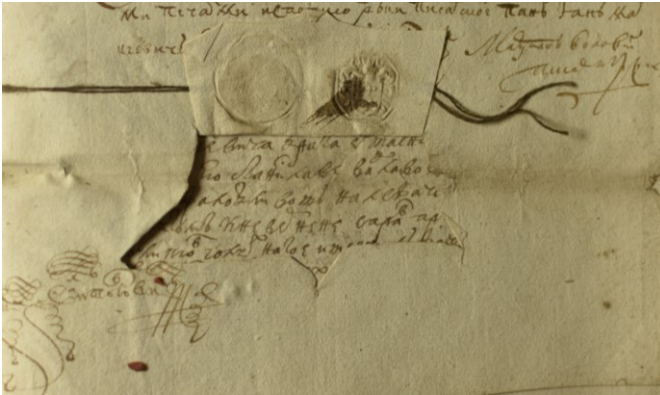
apsauga⁶³⁸. Galima atkreipti dėmesį ir į kitą faktą, kad teismų išduoti dokumentai XVI a. II pusėje dažniausiai buvo vieno lapo, tačiau XVII a., o ypač XVIII a. dokumentų apimtis ėmė didėti⁶³⁹, neretai apimdami net keliolika lapų, todėl XVIII a. siūlų naudojimas labai paplito. Siūlų panaudojimas ne tik apsaugojo nuo antspaudo pametimo, bet ir nuo dokumento lapų išsibarstymo ir jų klastojimo. XVI a. II pusėje – XVII a. siūlai randami pavieniais atvejais. XVI a. II pusėje – XVII a. I pusėje dažniausiai siūlai buvo nedažyti, pilkos⁶⁴⁰, rudos⁶⁴¹ spalvos. Siūlų dažymas teismų kanceliarijose labiau paplinta nuo XVIII a. Paprastai buvo naudojami įvairių rūšių siūlai (lininiai, šilkiniai ir kitos rūšies). Jų spalvų taip pat buvo pačių įvairiausių (žr. 110 iliustraciją).

⁶³⁸ Ten pat, p. 101–102.

⁶³⁹ Įdomu, tai kad didesnis raštas imtas naudoti, po 1697 m. *Coequatio iurium* pradėjus naudoti lenkų kalbą. Nereikia atmesti ir kito fakto, kad raštininkas kartais galėjo ir neapskaičiuoti paimdamas kelias dešimtis lapų, baigiant rašyti pamatydavo, kad keli lapai liko ir pradėdavo rašyti didesnėmis raidėmis. Plačiau apie dokumentų rašymą Lietuvos Vyriausiajame Tribunole „išplečiant ir ištempiant žodžius“, žr. A. Stankevič, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII amžiaus antroje pusėje*, p. 192.

⁶⁴⁰ 1584 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos, VUB RS, f. 5 – f. 95-27507; 1595 m. išrašas iš Breslaujos žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 16-81, l. 165; 1596 m. išrašas iš Vilkmėgės žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 264-375; 1597 m. išrašas iš Vilniaus žemės teismo knygos, VUB RS, f. 13-65; 1597 m. išrašas iš Ašmenos pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 264-162; 1599 m. išrašas iš Gardino pilies teismo knygos, LMAVB RS, f. 264-343; 1612 m. išrašas iš Ašmenos žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 264-1209, l. 3v; 1625 m. išrašas iš Kauno žemės teismo knygos, LVIA, f. 716, ap. 2, b. 113, l. 9; 1635 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos, VUB RS, f. 5-A9-2219. Ta pati situacija matoma ir kitų pavių teismų dokumentuose, pavyzdžiui, 1609 m. išrašas iš Pinsko žemės teismo knygos BPAN, sygn. 6107, s. 57.

⁶⁴¹ 1613 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 264-997; 1640 m. išrašas iš Kauno žemės teismo knygos, LVIA, f. 716, ap. 2, b. 216, l. 26; 1640 m. išrašas iš Upytės žemės teismo knygos, LVIA, f. 1294, ap. 1, b. 5, l. 58; 1607 m. išrašas iš Vilniaus žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 43-15770, l. 5v.

110. Vilniaus žemės teismo teisėjo ir pateisėjo M. Giedraičio antspaudai, prispausti ant 1640 m. išrašo iš Vilniaus žemės teismo knygos, LVIA, f. 716, ap. 2, b. 121, l. 252. Panaudoti siūlai.

Iš karto galime teigti, kad kokių nors siūlų spalvinimo tendencijų negalime nustatyti. Nebuvo naudojama viena kokia nors spalva tam tikrame teisme. Galime nurodyti tik labiausiai paplitusias spalvas žemės, pilies, pakamario ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo kanceliarijose. Pavyzdžiui, raudona⁶⁴², žalia⁶⁴³, mėlyna⁶⁴⁴, geltona⁶⁴⁵, oranžinė⁶⁴⁶, violetinė⁶⁴⁷, rausva⁶⁴⁸, balta⁶⁴⁹. Žinoma, ateityje gali būti surasta, kad kuris nors teismas galėjo naudoti dar vieną ar kitas spalvas. Kita vertus, įvairių spalvų siūlų naudojimas greičiausiai priklausė nuo to meto siūlų pasiūlos.

⁶⁴² 1766 m. išrašas iš Vilkmergės žemės teismo knygos, VUB RS, f. 5 – f. 123-31360/4, l. 10; 1783 m. išrašas iš Trakų žemės teismo knygos, LMAVB RS, f. 138-1279, l. 9.

⁶⁴³ 1727 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje su Vilniaus žemės teismo antspaudu, LVIA, f. 716, ap. 2, b. 125, l. 232; 1753 m. išrašas iš Breslaujos žemės teismo knygos, VUB RS, f. 67-3121; 1791 m. išrašas iš Vilniaus žemės teismo knygos, VUB RS, f. 5 – f. 90-26637.

⁶⁴⁴ 1765 m. išrašas iš Vilniaus žemės teismo knygos, VUB RS, f. 5-A28-4955, l. 4; 1775 m. išrašas iš Vilniaus žemės teismo knygos, VUB RS, f. 5-B2-326; 1774 m. išrašas iš Gardino žemės teismo knygos, LVIA, f. 716, ap. 4, b. 98, l. 54.

⁶⁴⁵ 1746 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje, LVIA, f. 716, ap. 1, b. 2858, l. 16; 1771 m. Trakų žemės teismo dekretas, LMAVB RS, f. 138-1298, l. 6.

⁶⁴⁶ 1750 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Naugarduke, BPAN, sygn. 4458.

⁶⁴⁷ 1752 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Minske, LVIA, f. 20, ap. 1, b. 84.

⁶⁴⁸ 1780 m. išrašas iš Breslaujos žemės teismo knygos, VUB RS, f. 67-3092.

⁶⁴⁹ 1739 m. išrašas iš Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygos Vilniuje, LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 126, l. 14.

IŠVADOS

1. Žemės, pilies, pakamario ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo teismai iš esmės pakeitė XVI a. II pusės teismų sistemą. Tiriant nepublikuotus, archyvinius šaltinius nustatyta, kad 1566 m. Antrajame, 1588 m. Trečiajame Lietuvos Statutuose, Seimo konstitucijose bei Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo nuostatuose aptartų normų, kuriose nustatytas antspaudų naudojimas teismuose, dažniausiai buvo laikomasi to meto praktikoje ir buvo naudojami šiuos teismus reprezentavę spaudai. Nuo XVI a. 7 dešimtmečio (1565–1566 m.) iki 1764 m. kiekviename pavieta žemės teisme buvo naudojamas vienas institucinis žemės teismo spaudas bei teisėjo ir pateisėjo spaudai. Tuo laikotarpiu žemės teismo šaukimai buvo išduodami su valdovo titulu ir su žemės teismo instituciniu antspaudu. Visi kiti žemės teismo dokumentai buvo antspauduoti žemės teismo pareigūnų: teisėjo ir pateisėjo antspaudais, o žemės teismo raštininkas ant tų dokumentų pasirašydavo. Po 1764 m. reformos buvo panaikintas žemės teismų pareigūnų – teisėjo ir pateisėjo – spaudų naudojimas ir iki 1792 m. kiekviename pavieta žemės teisme buvo naudojamas vienas institucinis žemės teismo spaudas, kuriuo buvo antspauduojami visų rūšių dokumentai (tiek šaukimai, tiek išrašai ir visi kiti dokumentai).

2. Nuo 1588 m. išrašai arba nuorašai iš pilies teismų knygų buvo išduodami su prisiekusio pilies teismo raštininko parašu ir su pačių vaivadų, ar seniūnų antspaudais arba su jų teismo pareigūnų – vietininko arba paseniūnio ir pilies teisėjo antspaudais. Praktikoje dažniausiai pilies teismo dokumentus antspaudavo tik paseniūnis, o pasirašydavo to pavieta pilies teismo raštininkas. Nuo XVIII a. I pusės pilies teismų dokumentuose buvo naudoti instituciniai pilies teismo antspaudai.

3. Nuo 1566 m. iki 1588 m. kiekvieno pavieta pakamario teisme dokumentai buvo išduodami su pakamario antspaudu, o nuo 1588 m. iki 1792 m. randame pakamario išduotus dokumentus ne tik su pakamario antspaudu, bet ir su jo parašu.

4. Nuo veiklos pradžios XVI a. 9 dešimtmetyje Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas naudojosi atitinkamu pavieta žemės teismo spaudu. Kai teismas vykdavo Vilniuje, naudojo Vilniaus žemės teismo spaudą, kai Naugarduke – Naugarduko žemės teismo spaudą, Trakuose – Trakų žemės teismo spaudą, Minske – Minsko žemės teismo spaudą. Nuo XVIII a. pradžios Vilniuje, Minske, Naugarduke (XVIII a. pabaigoje ir Gardine) jau buvo naudojami instituciniai Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo spaudai.

5. Antrajame ir Trečiajame Lietuvos Statutuose fiksuojamas kintantis mokestis už teismų institucinių ir pareigūnų spaudų panaudojimą. Juose taip pat reglamentuojama, kaip saugoti teismų knygas (žemės teismo knygas saugant skryniose – jas antspauduojant pareigūnų antspaudais), tačiau šaltinių trūkumas neleidžia nustatyti, ar šių normų buvo laikomasi. Nuo 1566 m. iki 1588 m. žemės teismų pareigūnai dalyvaudavo bajorų testamentų sudaryme, nors jų antspaudų panaudojimas dar nebuvo reglamentuotas. Nuo 1588 m. sudarant testamentą jau galėjo dalyvauti ne tik žemės teismo, bet ir pilies teismo pareigūnai. Jei pareigūnai dalyvauja sudarant testamentą, tada tiek testamentu sudarytojas, tiek liudininkai turėjo testamentą antspauduoti ir, jei mokėjo rašyti, ir pasirašyti. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. II pusėje – XVIII a. pabaigoje buvo nustatytos griežtos bausmės už spaudų ir antspaudų klastojimą. Numatyta mirties arba sudeginimo bausmė. Kita vertus, šiuo metu nerasta nė vieno šaltinio, kuris leistų patvirtinti, kad už teismų antspaudų arba spaudų klastojimą būtų skirta mirties bausmė sudeginant.

6. Visus teismų institucinius antspaudus pagal vaizdulio heraldiką skirstome į tris grupes: 1. Kai vaizdulyje vaizduojamas tik valstybės herbas, tokia heraldika randama žemės teismo instituciniuose ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspauduose. 2. Kai vaizdulio viršuje vaizduojamas valstybės herbas, o apačioje raštininko herbas, tokia heraldika randama žemės teismo instituciniuose ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo antspauduose. 3. Kai vaizdulio viršuje pilies teismo pareigūno herbas, o apačioje pilies teismo raštininko herbas, tokia heraldika randama pilies teismo instituciniuose antspauduose. Visus teismų pareigūnų herbinius antspaudus pagal vaizdulio heraldiką galime suskirstyti į keturias grupes: 1. Kai vaizdulyje vaizduojama herbo figūra be skydo. 2. Tik vienas herbas skyde. 3. Vienas herbas skyde, o virš skydo šalmas su jo papuošalu. 4. Kai vaizduojamas daugiau negu vienas arba jungtinis herbas skyde. Teismų pareigūnų antspauduose pavaizduoti jungtiniai herbai yra svarbus šaltinis genealoginei savimonei tirti. Tiek žemės teismų instituciniuose, tiek Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo teismų antspauduose vaizduoto valstybės herbo figūros buvo nusistovėjęsios XVI–XVIII a., tačiau skyrėsi jų vaizdavimas.

7. Teismų antspauduose pavaizduotų skydų formos buvo pavaldžios to meto skydo vaizdavimo formų tradicijoms. Priklausomai nuo laikotarpio jos keitėsi, tačiau XVIII a. buvo naudojami ir senesnių laikotarpių skydai. Teismų pareigūnai šalmsus intensyviai naudojo XVI a. II pusėje – XVII a. II pusėje, o XVIII a. jie jau naudojami retai. Teismų instituciniuose ir

pareigūnų antspauduose grotelinis herbo šalmas buvo vaizduojamas ne vienodoje padėtyje ir atsirado ne vienu metu. Herbo papuošalą teismų pareigūnai mėgo vaizduoti virš šalmo. Dažniausiai šalmo papuošalas buvo plunksnos. Ilgainiui šalmai užleido vietą rangų karūnoms ir kepurėms. Nuo XVII a. II pusės jos skverbėsi į teismų institucinius ir pareigūnų antspaudus, tačiau jų atsiradimas ir raida kiekviename teisme buvo skirtingas, priklausė ir nuo to meto tradicijų ir nuo spaudo savininko norų. Skydininkai ir mantijos buvo ne itin mėgti naudoti tiek teismų instituciniuose, tiek ir teismų pareigūnų antspauduose. Jų vaizdavimas gana vėlyvas. Skydininkai aptinkami XVIII a. I pusėje, o mantijos – XVIII a. II pusėje. Vaizdulių struktūra ir puošyba parodo, kad teismų antspauduose naudoti augaliniai motyvai ir karinė atributika atsirado XVII a. II pusėje.

8. Žemės teismų instituciniai antspaudai, lyginant XVI a. II pusę su XVIII a., didėjo ir išaugo beveik dvigubai. XVI a. II pusėje nuo visai nedidelių, apvalių (iki 30 mm), žemės teismų antspaudai XVIII a. II pusėje išaugo (iki 72 mm). Pilies ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo instituciniai antspaudai nuo XVIII a. pradžios iki XVIII a. pabaigos didėjo. Žemės, pilies ir pakamario teismų pareigūnų antspaudai, lyginant XVI a. II pusę su XVIII a., didėjo ir išaugo taip pat beveik dvigubai. Ankstyviausi žemės teismų instituciniai antspaudai buvo apvalūs, ovalas pasirodė XVII a. II pusėje, o įsitvirtino XVIII a. nustumdamas į antrą vietą apvalius antspaudus. Pilies teismas instituciniams antspaudams naudojo dvi formas: apvalius ir ovalius. Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas instituciniams antspaudams nuo XVIII a. pradžios iki pat XVIII a. II pusės dažniausiai naudojo ovalių formą. Apvali forma buvo naudojama tik XVIII a. pabaigoje. Tuo tarpu žemės, pilies ir pakamario teismų pareigūnai naudojo kelias antspaudų formas: XVI a. II pusėje – XVII a. apvalius, ovalius ir aštuoniabriaunius, o XVIII a. – apvalius ir ovalius antspaudus.

9. XVI–XVIII a. teismų institucinių antspaudų legendos buvo nenusistovėjusios. Legendose vartotas renesansinis raštas (humanistinė kapitala). Legendos rašytos lenkų kalba, labai retai randami lotyniški intarpai. Teismų pareigūnų antspaudai pagal įrašus juose skirstomi į dvi grupes: privačius ir pareigybinius. 1. Privačiuose – kai virš herbo rašomos dvi raidės (reiškė teismo pareigūno vardą ir pavardę) arba trys raidės (reiškė teismo pareigūno vardą, tėvavardį ir pavardę). 2. Pareigybiniuose – kaip ir privačiuose: dvi arba trys raidės, tačiau papildomai iš herbo šonų, žemiau atsiranda: viena lotyniška arba lenkiška didžioji raidė iš kairės bei kita iš dešinės. Jos reiškė pareigūno pareigybės ir pavieto, kuriame jis tą pareigybę turi, trumpinimą. Pareigybiniai antspaudai dar skirstomi į du pogrupius: tik

su inicialais, arba su legendomis ir inicialais. Datos teismų antspauduose atsirado XVI a. II pusėje ir išliko iki XVIII a. pabaigos. Jos dažniausiai rašytos legendos pabaigoje, rečiau vaizdulyje. Dauguma datų teismų instituciniuose antspauduose reiškė spaudo pagaminimo laiką, o teismų pareigūnų antspauduose galėjo žymėti pareigūnų darbo pradžią teisme, rodė spaudo pagaminimo arba atnaujinimo datą.

10. Antspaudavimo formules naudojo visi teismai. Priklausomai nuo dokumentų rūšies skyrėsi jų turinys ir atsiradimo laikas. Jose buvo nurodomas institucijos pavadinimas bei antspaudo rūšis, tačiau antspaudavimo formulės buvo nemotyvuotos, pažymimas tik antspaudavimo faktas. Teismų dokumentuose skyrėsi raštininko parašo vieta ir kalba, išskyrus kai kurias išimtis, jis randamas nuo XVI a. II pusės ir išlieka iki XVIII a. pabaigos. Antspaudų medžiaga ir jos spalva nebuvo pastovi XVI a. II pusėje – XVIII a., ji turėjo skirtingą naudojimo laiką ir tradicijas. Teismų instituciniams ir pareigūnų antspaudams tvirtinti buvo naudojamas prispaudžiamasis antspaudavimo būdas. Prikabinamus antspaudus randame tik kelis. Priklausomai nuo teismo antspaudo rūšies (institucinis ar pareigūnų) panaudotas ant dokumento, galime išskirti dvi popierines antspaudų apsaugų grupes bei keturis kitokius antspaudavimo būdus. XVII–XVIII a. didėjant teismų dokumentų apimčiai jie buvo surišami. Naudoti patys įvairiausi spalvų antspaudų siūlai.

SANTRUMPOS

- a. – amžius
- ap. – apyrašas
- b. – byla, bylos
- BCz. – Biblioteka XX. Czartoryskich w Krakowie (Kunigaikščių Čartoriskių biblioteka, Krokuva)
- BPAN – Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (Lenkijos mokslų akademijų Mokslinė biblioteka, Krokuva)
- f. – fondas
- kt. – kitas, kita, kiti
- l. – lapas
- lenk. – lenkiškai
- LDK – Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė
- LMAVB RS – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius
- LNMMB RKRS – Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius
- LVIA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas
- m. – metai, metų
- p. – puslapis
- pp. – page (puslapis)
- pab. – pabaiga
- plg. – palyginti
- red. – redaktorius, redagavo
- s. – strona (puslapis)
- S. – die Seite (puslapis)
- SA – Senieji aktai
- sk. – skyrius
- str. – straipsnis
- sud. – sudarytojas, sudarė
- t. – tomas
- t. y. – tai yra
- t. t. – taip toliau
- VL – *Volumina legum*
- VUB RS – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius
- žr. – žiūrėti

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

ŠALTINIAI

Nepublikuoti šaltiniai

VUB RS – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius

f. 1 (Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos Rankraščių rinkinys), b. 84.

f. 4 (Inventoriai), b.

(A120)-8405.

(A176)-12843.

(A204)-15877.

(A205)-15921.

(A212)-16651.

(A216)-17004, 17009, 17093.

(A221)-17955.

(A231)-17933, 17937–17955, 17944.

(A324)-18481.

(A530)-21656, 21732.

(A653)-24737, 24801, 24803.

(A655)-25123, 25127.

(A660)-26028, 26041, 26067, 26193.

(A733)-27964.

(A756)-39392, 39411, 39436.

(A758)-28562.

(A766)-28725, 28738.

(A769)-29138, 29243.

(A770)-29386.

(A2085)-34718.

(A2086)-34770.

(A3899)-36650.

(A3902)-36720.

(A3906)-39874.

(A7666)-28727.

f. 5 (Mišrus), b.

A3-566.

A4-720, 883, 906, 983.

A6-1589, 1603.

A8-1926, 1927–1928, 2007, 2009, 2031–2032.

A10-2331.
A12-2776, 2777.
A21-4257, 4259.
A27-4648.
A28-4955, 4975.
A54-10062.
A83-1226.
B2-228, 226, 265, 326.
B8-1323.
B16-1907.
C8-663, 670, 671, 674, 711.
f. 5 – f. 90-26541, 26637.
f. 5 – f. 93-27105.
f.5 – f. 95-27507, 27540.
f. 5 – f. 96-27657.
f. 5 – f. 114-30858.
f. 5 – f. 115-31105.
f. 5 – f. 117-31282/101.
f. 5 – f. 118-31302/6.
f. 5 – f. 119-31331/5.
f. 5 – f. 122-31353/62, 31353/77, 31353/78, 31353/86.
f. 5 – f. 123-31360/4, 31367/20, 31385/6.
f. 5 – f. 124-31400/17.
f. 5 – f. 125-31540.
f. 5 – f. 126-31787, 31822.
f. 8 (Karpijų giminės dokumentai), b. 1076, 1655, 1678, 1701, 1877, 1936, 1982, 2367.
f. 13 (Academia et Universitas Vilnensis (1579–1773)), b. 60, 65.
f. 18 (Kazimieras Kontrimas), b. 45.
f. 22 (Mykolas Balinskis), b. 500, 764.
f. 59 (Leonas, Povilas ir Aleksandras Sapiegos), b. 86.
f. 67 (Vilniaus Stepono Batoro Universiteto Lietuvos teisės istorijos seminaro dokumentų kolekcija), b. 871, 872, 1063, 2727, 2845, 3092, 3096, 3118, 3120, 3121, 3122.
f. 69 (Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dokumentai), b. 7, 8, 17, 72, 74, 105, 112.
f. 72 (Atskiri dokumentai), b. 1182, 1213, 1339, 1342, 1403, 1721, 1887, 1895, 1902.
f. 77 (Edmundo Laucevičiaus dokumentų kolekcija), b. 3, 6, 142.

f. 182 (Stanislovo Biržiškio dokumentų kolekcija), b. 10.

f. 214 (Konstantinas Jablonskis), b. 75, 240.

LMAVB RS – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius

f. 1 (Pergamentų rinkinys B1), b. 180.

f. 2 (Pergamentai rusų kalba), b. 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 75.

f. 3 (Pergamentinių raštų rinkinys), b. 148.

f. 4 (Pirmoji pergamentų kolekcija), b. 12.

f. 12 (Kauno universiteto bibliotekos varia), b. 760, 3836, 4147, 4310, 4326, 4480, 4494, 4737, 4758, 4760.

f. 16 (Rankraščių kolekcija B2), b. 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 106, 107, 112, 113.

f. 17 (Rankraščių kolekcija B3), b. 148/1, 148/2, 148/3, 148/4, 184/4.

f. 20 (Teismų aktai), b. 326, 2994.

f. 21 (Vilniaus baltarusių fondas), b. 1056, 1166, 1279, 1283, 1434, 1547.

f. 31 (Biržų valdų aktai), b. 379.

f. 32 (Budrikių dvaro dokumentai), b. 20, 47, 51, 72, 163.

f. 33 (Burbų, Belvederio ir kitų dvarų aktai), b. 34, 35, 50.

f. 34 (Joniškėlio dvaro dokumentai), b. 101, 3467.

f. 35 (Kaunatavo dvaro fondas), b. 11, 15, 66.

f. 37 (Žemaitijos dvarų kolekcija), b. 3467, 4592, 11297.

f. 38 (Kauno benediktinių vienuolynas), b. 1.

f. 40 (Lietuvos evangelikų-reformatų sinodas), b. 1044.

f. 43 (Vilniaus Kapitulos fondas), b. 680, 1168, 3900, 5481, 5483, 5559, 5790, 5820, 5824, 6025, 7623, 7667, 7684, 7968, 8390, 8739, 8745, 9011, 9912, 10711, 11245, 13664, 13716, 15770, 16663, 16723, 16787, 16841, 16853, 17783, 17789, 18042, 18114, 18275, 18621, 24074, 24304.

f. 86 (Buchoveckių giminės aktai), b. 34, 48, 53, 57, 82/1, 82/2.

f. 90 (Butvilos rankraščių kolekcija), b. 141, 147.

f. 119 (Lopacinskių giminės aktai), b. 280.

f. 127 (Obstas Janas), b. 284, 376.

f. 138 (Riomerių šeimos aktai), b. 1, 60, 138, 203, 208, 211, 247, 252, 332, 333, 429, 435, 442, 455, 460, 520, 535, 1177, 1178, 1274, 1276, 1279, 1298, 1311, 1312, 1360, 1369, 1373/1, 1376, 1377, 1384, 1548, 2330, 2331, 25021.

f. 148 (Tiškevičių šeimos fondas), b. 24, 43, 47, 431.

f. 151 (Uziembla Liucijonas), b. 85, 1262.

- f. 160** (Konvento „Polonia“ aktai), b. 106.
- f. 196** (Bažnyčių archyvų dokumentų kolekcija), b. 264.
- f. 198** (Dokumentai iš Kauno miesto archyvų), b. 285, 393, 411, 506, 550, 603, 642, 837.
- f. 201** (Morai Antanas ir Aleksandras), b. 392.
- f. 207** (Dvarų aktai), b. 373, 1216, 1236, 1352, 1371, 1679, 1707, 1792, 1795, 2424, 3026.
- f. 256** (Konstantinas Jablonskis), b. 1171.
- f. 264** (Karazija Povilas), b. 43, 100, 114, 140, 152, 153, 162, 190, 210, 240, 285, 298, 318, 343, 346, 358, 375, 408, 417, 424, 458, 481, 496, 505, 515, 520, 568, 581, 596, 618, 624, 643, 713, 717, 722, 726, 727, 737, 740, 746, 757, 785, 786, 790, 797, 820, 843, 844, 850, 854, 866, 902, 905, 996, 997, 1112, 1170, 1209, 1274.
- f. 273** (Vailokaičių rankraščiai), b. 3729.

LVIA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas

- f. 8** (Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Tribunolas), ap. 4, b. 249, 380.
- f. 20** (Vilniaus žemės teismas), ap. 1, b. 63, 69, 78, 80, 82, 84, 88, 91, 99, 100.
- f. 21** (Vilniaus pilies teismas), ap. 1, b. 176.
- f. 73** (Ukmergės pakamrio teismas), b. 7, 26.
- f. 79** (Ukmergės žemės teismas), ap. 1, b. 206.
- f. 163** (Kauno pilies teismas), ap. 2, b. 1.
- f. 344** (Trakų žemės teismas), ap. 1, b. 52.
- f. 345** (Trakų pilies teismas), ap. 1, b. 170.
- f. 447** (Vilniaus jungtiniai civilinio ir baudžiamojo teismo rūmai), ap. 25, b. 33.
- f. 525** (Vilniaus ir Kauno gubernijų žemdirbystės ir valstybės turtų valdyba), ap. 8, b. 594, 595, 596.
- f. 597** (Vilniaus viešosios bibliotekos Rankraščių skyrius), ap. 2, b. 96, 126.
- f. 598** (Druckiai–Liubeckiai), ap. 1, b. 178, 192, 198, 206, 418, 812, 898, 1450, 1913, 1929, 1938.
- f. 599** (Menickiai), ap. 1, b. 125, 136, 210, 240, 259.
- f. 716** (Tiškevičiai), ap. 1, b. 91, 122, 124, 131, 141, 2829, 2833, 2850, 2860, 3420.
- f. 716** (Tiškevičiai), ap. 2, b. 54, 71, 83, 91, 113, 121, 122, 131, 133, 137.
- f. 716** (Tiškevičiai), ap. 3, b. 5, 7, 45.
- f. 716** (Tiškevičiai), ap. 4, b. 54, 87, 90, 98.
- f. 946** (Vilniaus žemės teismas), ap. 1, b. 7.

- f. 1025 (Korsakai), ap. 1, b. 2, 12, 25.
- f. 1029 (Masalskiai), ap. 1, b. 17, 42, 46, 54, 63.
- f. 1039 (Kmitičiai), ap. 1, b. 3, 9, 13, 16, 20, 25, 57.
- f. 1040 (Podbereskiai), ap. 1, b. 85.
- f. 1135 (Vilniaus mokslo bičiulių draugija), ap. 10, b. 2.
- f. 1135 (Vilniaus mokslo bičiulių draugija), ap. 20, b. 76, 118, 125, 126.
- f. 1177 (Oginskiai), ap. 1, b. 202, 206, 214, 230, 2695.
- f. 1178 (Vilniaus Švč. Trejybės stačiatikių vienuolynas), ap. 1, b. 340.
- f. 1195 (Vimbarai ir Talmantai), ap. 1, b. 3, 12, 17, 41, 57.
- f. 1238 (Kauno gubernijos Raseinių apskrities Tytuvėnų dvaro valdyba), ap. 1, b. 3.
- f. 1275 (Belazarai), ap. 1, b. 2, 580, 716, 726.
- f. 1281 (Gorskiai), ap. 1, b. 326.
- f. 1282 (Dokumentų kolekcija), ap. 1, b. 6803, 9851, 11301.
- f. 1282 (Dokumentų kolekcija), ap. 3, b. 156.
- f. 1285 (Šaniavskiai), ap. 1, b. 87.
- f. 1292 (Sapiegos), ap. 1, b. 44.
- f. 1294 (Panevėžio pijorų vienuolynas), ap. 1, b. 4, 5, 7, 14, 19, 22, 44.
- f. 1505 (Veisenhofai), ap. 1, b. 170.
- f. 1671 (Kauno metropolijos kurija), ap. 4, b. 413.

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius

f. 91-535.

BPAN – Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (Lenkijos mokslų akademijų Mokslinė biblioteka, Krokuva)

sygn. 3373, 3390, 3597, 4384, 4389, 4397, 4425, 4458, 4477, 5679, 5680, 5823, 6083, 6107, 6148.

BCz. – Biblioteka XX. Czartoryskich w Krakowie (Kunigaikščių Čartoriskų biblioteka, Krokuva)

nr. 955 IV.

Publikuoti šaltiniai

1. *Atsiminimai* / Teodoras Jevlašauskis, iš senosios gudų kalbos vertė N. Pranckevičiūtė-Lūžienė; parengė ir paaiškinimus parašė D. Vilimas, Vilnius, 1998.
2. Kojalavičius-Vijūkas A., *Šventasis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos bei jai priklausančių provincijų giminių ir herbų vardynas* / vertė, sudarė, pratarinę ir straipsnį parašė S. Narbutas, straipsnį parašė E. Rimša, Vilnius, 2015.
3. Lappo I., 1588 m. Lietuvos Statutas. T. II. Tekstas. Kaunas, 1938.
4. Lietuvos Metrika: 50 oji-teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija), parengė L. Steponavičienė ir I. Valikonytė, Vilnius, 2014.
5. *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai 1583–1655 (Lietuvos teisės paminklai, t. 3)*, parengė V. Raudeliūnas ir A. Baliulis, Vilnius, 1988.
6. *Lietuva senuosiuose istorijos šaltiniuose*, sud. Tamulynas A., Verbiejūtė B., Vilnius, 2009.
7. Statut Litewski drugiej redakcyi (1566) // Pomniki prawa Litewskiego z XVI wieku (Archiwum komisjii prawniczej, t. 7) / Wyd. F. Piekosiński, Kraków, 1900.
8. *Volumina legum*, Petersburg, t. II, 1859, t. VI, 1866, t. VII, 1860; t. IX, Kraków, 1889.
9. Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года / Т. I. Даўнар і інш. Мінск, 2003.
10. Акты, издаваемые Виленскою археографическою коммисиею для разбора древних актов, т. 1, 8, 22, 26, 30, 32, Вильна, 1865–1907.

LITERATŪRA

1. *1413 m. Horodlės aktai: dokumentai ir tyrinėjimai*, sud. J. Kiaupienė ir L. Korczak, Vilnius, 2013.
2. *1000 років української печатки*/ Ред. кол. В. А. Смолий et al., 2013.
3. *XVII a. vidurio Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai. T. 4. Pabėgėlių iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Prūsijoje 1656 m. sąrašai*/ sud. E. Meilus, Vilnius, 2016.
4. Abramski A., Huras A., *Sądy kapturowe (1572–1764). Studium z dziejów sądownictwa i prawa sądowego podczas bezkrólewi w Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Sosnowiec, 2010.
5. Adamczewski M., *Pieczenie urzędowe władz lokalnych z obszaru Polski centralnej*, Łódź, 2010.
6. Avižonis K., *Rinktiniai raštai, t. IV*, Sudarė A. Avižonienė, spaudai parengė A. Tyla, A. Gustaitė, Vilnius, 1994.
7. Baliński M., *Historia miasta Wilna. T. 2*, Wilno, 1836.
8. Bardach J., *Statuty litewskie a prawo rzymskie*, Warszawa, 1999.
9. Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M., *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa, 2003.
10. Chmiel A., Materyały sfragistyczne. Pieczęcie ziemskie i Trybunału koronnego w Polsce // *Wiadomości Numizmatyczno–Archeologiczne*, 1897, t. III.
11. Chmiel A., Materyały sfragistyczne. Pieczęcie ziemskie (II) // *Wiadomości Numizmatyczno–Archeologiczne*, 1903–1906, t. V.
12. *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1582–1696). Spis*, pod red. A. Rachuby, opracowali H. Lulewicz i A. Rachuba, Warszawa, 2007.
13. *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1697–1794). Spis*, pod red. A. Rachuby, opracowali A. Rachuba i P. P. Romaniuk, przy współpracy A. Macuka i J. Aniszczenki, Warszawa, 2004.
14. Dieterich T. und Oepen J. (Hg.), *Historische Hilfswissenschaften. Stand und Perspektiven der Forschung*, Köln, Weimar, Wien, 2005.
15. Diederich T., *Siegelkunde, Beiträge zu ihrer Vertiefung und Weiterführung*, Köln, Weimar, Wien, 2012.
16. *Dyplomatyka staropolska* / pod. red. T. Jurka, Warszawa, 2015.
17. *Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju melneńskiego z 1422 roku* / wyd. P. Nowak i P. Pokora, Poznań, 2004.

18. Drungilas J., Etnokonfesinis mobilumas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: Gruževskių giminės pavyzdys (XVI a. antroji pusė – XVIII a. pradžia) // *Lietuvos istorijos metraštis*. 2005, 2004/2, p. 53–78.
19. *Edmundas Rimša: bibliografinė rodyklė, 1972–2008*, sud. R. Strazdūnaitė, Vilnius, 2008.
20. *Empreintes du passé – 6000 ans de sceaux*// M. Bloche, C. Dorion–Peyronnet et al., 2015.
21. Ewald W., *Siegelkunde*, München und Berlin, 1914.
22. Fox–Davies A. C., *The art of heraldry: an encyclopaedia of armory*, London, 1986.
23. *Fälschungen im Mittelalter Diplomatische Fälschungen (I): Internationaler Kongreß der Monumenta Germaniae Historica*, München, 16.19. September 1986.
24. Galkus J., *Lietuvos Vytis*, Vilnius, 2009.
25. Gritzner E., *Heraldik // Sphragistik, Heraldik, deutsche Münzgeschichte (Grundriß der Geschichtswissenschaft, Bd. 1, Abt. 4)*, Leipzig–Berlin, 1912, S. 59–97.
26. Gudmantas K., Ukmergės žemės teismo teisėjas Paulius Daumantas – Siesickis ir jo dienoraštis// *Ego dokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*, Vilnius, 2013, p. 259–275.
27. Gumowski M., Haisig M., Mikucki S., *Sfragistyka*, Warszawa, 1960.
28. Gumowski M., *Handbuch der polnischen Siegelkunde*, Graz, 1966.
29. Gumowski M., *Pieczęcie królów polskich*, Kraków, 1919.
30. Haisig M., *Studia nad legendą pieczęci miejskiej*, Wrocław, 1953.
31. *Handbuch der Heraldik: Wappenfibel*, von L. Biewer, 2002.
32. Harvey P. D. and McGuinness A., *A Guide to British Medieval Seals*, London, 1996.
33. Hauptmann F., *Wappenkunde*, München und Berlin, 1914.
34. Hedemann O., *Historja powiatu braslawskiego*, Wilno, 1930.
35. Henning E., *Auxilia Historica. Beiträge zu den Historischen Hilfswissenschaften und ihren Wechselbeziehungen*, Köln, Weimar, Wien, 2004.
36. Hlebionek M., *Katalog pieczęci przy dokumentach samoistnych w zasobie Archiwum Panstwowego w Bydgoszczy*, Warszawa, 2012.
37. Ilgen Th., *Sphragistik// Sphragistik, Heraldik, deutsche Münzgeschichte (Grundriß der Geschichtswissenschaft, Bd. 1, Abt. 4)*, Leipzig–Berlin, 1912, S. 1–58.
38. Jablonskis K., *Istorija ir jos šaltiniai*, Vilnius, 1979.

39. Jankowski Cz., *Powiat Oszmiański: materiały do dziejów ziemi i ludzi. Cz. I.* Petersburg, 1896.
40. Janulaitis A., *Vyriausiasis Lietuvos Tribunolas XVI–XVIII amž.*, Kaunas, 1927.
41. Jasiūnienė G., *Žemaitijos bajorų heraldika XV–XVIII a. pradžia. Daktaro disertacija*, Vilnius, 2018.
42. Jodkowski J., Pieczęcie polskie w muzeum Rumiancowskim w Moskwie // *Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne. T. 2*, Nr. 6. Kraków, 1910.
43. Jonynaitė D., Keršulytė E., Mesmer R., *Vaško antspaудų technologinių ir istorinių bruožų įtaka restauravimo procesui*. Prieiga internetu www.ldm.lt [žiūrėta 2018 11 02].
44. Jurkiewicz J., Polonizacja językowa szlachty w Wielkim Księstwie Litewskim u schyłku XVI wieku w świetle podpisów trybunalskich, *Eruditio et interpretatio*, red. Z. Chodyła, Poznań, 1997, s. 215–228.
45. Kiaupa Z., *Kauno istorija*, Vilnius, 2010.
46. Kiaupienė J., *Tarp Romos ir Bizantijos: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinės kultūros aukso amžius (XV a. antroje pusėje – XVII a. pirmoje pusėje)*, Vilnius, 2016.
47. Kiaupienė J., Lukšaitė I., *Veržli Naujųjų laikų pradžia. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1529–1588 metais*, Vilnius, 2013.
48. Kittel E., *Siegel*. Braunschweig, 1970.
49. Kuczyński S. K., *Polskie herby ziemskie. Geneza, treści, funkcje*, 1993.
50. *Liublino unija: idėja ir jos tęstinumas*, sud. L. Glemža ir R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2011.
51. Lulewicz H., Sąd ziemski brasławski w świetle zachowanych ksiąg ziemskich z lat 1603–1632 // *Miscellanea Historico-Archivistica. T. X. 1999*, s. 151–161.
52. Lulewicz H., *Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego. Okresy bezkrólewi*, t. 1, Warszawa, 2006.
53. Lück H., The Codification of Law in Europe during the 16th Century – Conceptions, Results, Effects // *Lietuvos Statutas: Temidės ir Klėjos teritorijos. Straipsnių rinkinys*, sudarė I. Valikonytė ir N. Šlimienė, Vilnius, 2017, p. 17–32.
54. Machynia M., Kawaleria litewska w początkowym okresie działań Komisji Wojskowej Rzeczypospolitej Wielkiego Księstwa Litewskiego. Lata 1765–1766 // *Do szarży marsz, marsz... Studia z dziejów kawalerii. Tom 2*. Pod. red. A. Smolińskiego, Toruń, 2012, s. 23–91.

55. Michalski J., Zagadnienie reformy sądownictwa i prawa sądowego w początkach panowania Stanisława Augusta // *Czasopismo Prawno-Historyczne*. T. LII. 2000, zesz. 1–2.
56. *Ministri historiae: pagalbiniai istorijos mokslai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose: mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas Edmundo Antano Rimšos 65-mečio sukakčiai*, sud. Z. Kiaupa ir J. Sarcevičienė, Vilnius, 2019.
57. Neubecker O., *Heraldry. Sources, symbols and meaning*, London, 1982.
58. Paknys M., *Mirtis LDK kultūroje XVI–XVIII a.*, Vilnius, 2008.
59. Petrauskas R., *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Politika ir visuomenė vėlyvaisiais Viduramžiais*, Vilnius, 2017.
60. Piech Z., *Monety, pieczęcie i herby w systemie symboli władzy Jagiellonów*, Warszawa, 2003.
61. Piech Z., Uwagi o typologii i nazewnictwie pieczęci w Polskich i zagranicznych badaniach sfragistycznych // *Dawne pieczęcie. Typologia-metody badań-interpretacje*, pod redakcją Z. Piecha, Warszawa, 2015, s. 15–46.
62. Plateris A., *Teisiniai Livonijos ir Kuršo santykiai su Lietuva (XVI–XVIII a.)*, Kaunas, 1938.
63. Ragauskienė R., Keletas faktų apie spaudą XVI a. LDK bajoro gyvenime (pagal Lietuvos Metrikos medžiagą) // *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos studijos. Konstantinui Avižoniui – 90*, Vilnius, 2001, p. 12–23.
64. Ragauskienė R., *Dingę istorijoje. XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės privatūs archyvai*, Vilnius, 2015.
65. Ragauskienė R., Galimybės klastoti bajorijos dokumentus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. // *Istorijos šaltinių tyrimai, t. 1*. Sud. D. Antanavičius, D. Baronas, Vilnius, 2008.
66. Railaitė-Bardė A., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kilmingųjų genealoginė savimone ir jos atspindžiai heraldikoje XVI–XVIII a.* Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2013.
67. Railaitė-Bardė A., Oginskių genealoginės savimones atspindžiai XVII–XVIII a. proginiuose leidiniuose // *Kunigaikščiai Oginskiai Lietuvos istorijoje: kultūrinės veiklos pėdsakais, T. 2*, Vilnius, 2015, p. 35–61.
68. Rimša E., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, Vilnius, 1999.
69. Rimša E., *Heraldry. Past to Present*, Vilnius, 2015.
70. Rimša E., *Lietuvos heraldika*, Vilnius, 2008.
71. Rimša E., *Lietuvos heraldika, t. II*, Vilnius, 2004.

72. Rimša E., *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, Vilnius, 2004.
73. Rimša E., *Nowe dane o litewskich pieczęciach państwowych Zygmunta III Wazy // Litwa w epoce Wazów*, pod. Red. W. Kriegseisena, A. Rachuby, Warszawa, 2006, s. 157–174.
74. Rimša E., Stepono Batoro Lietuvos didieji antspaudai ir jų atsiradimo aplinkybės // *Lietuvos istorijos metraštis*, 2001, 2, Vilnius, 2002, p. 213–228.
75. Rimša E., *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto antspaudai ir žemių heraldika*, Vilnius, 2016.
76. Rimša E., Zabiela G., Žemaitijos Kunigaikštystės Raseinių repartacijos žemės teismas // *Anykščiai: krašto kultūros ir istorijos puslapiai*, 1996, nr. 10, p. 1–4.
77. Rimša E., Kaip praeityje dokumentus antspauduodavo spaudų neturintys asmenys? // *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos kraštovaizdis*, sud. R. Šmigelskytė-Stukienė, 2012, p. 416–433.
78. *Sigilla regum et reginarum Poloniae. Pieczęcie królów i królowych Polski. Ze zbiorów archiwum Głównego Akt Dawnych*, Warszawa, 2015.
79. Sipavičiūtė J., *Antspaudų teisė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI–XVIII a.*, Bakalauro darbas, Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas, Vilnius, 2013.
80. Sipavičiūtė J., *Žemės teismų antspaudai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI–XVIII a.*, Magistro darbas, Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas, Vilnius, 2015.
81. Sipavičiūtė J., Lietuvos žemės teisė ir žemės teismų pareigūnų antspaudai 1564–1764 m. // *Antrasis Lietuvos Statutas: Temidės ir Klėjos teritorijos*. Straipsnių rinkinys, sudarė I. Valikonytė ir N. Šlimienė, Vilnius, 2017, p. 189–201.
82. Sipavičiūtė J., Pieczęcie sadów ziemskich w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1564–1792 // *Rocznik Lituanistyczny*, T. 3, Rok 2017, Warszawa, 2017, s. 27–45.
83. Seyler G. A., *Geschichte der Siegel*, Leipzig, 1894.
84. Sliesoriūnas G., *Lietuvos istorija. T. 6. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*, Vilnius, 2015.
85. Stankevič A., *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII amžiaus antroje pusėje*, Vilnius, 2018.
86. Stankevič A., Dokumentų klastojimo atvejai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo teismo praktikoje (XVIII a. antroje pusėje), *XVIII amžiaus studijos, t. 3: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: laimėjimai, iššūkiai, netektys*, sudarė R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2016, p. 250–267.

87. Stankevič A., Priežastys, dėl kurių nutrūkdavo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietų žemės ir pilies teismų veikla XVIII amžiaus antroje pusėje, *Lietuvos Statutas: Temidės ir Klėjos teritorijos*. Straipsnių rinkinys, sudarė I. Valikonytė ir N. Šlimienė, Vilnius, 2017, p. 319–331.
88. Stieldorf A., *Siegelkunde*, Hannover, 2004.
89. Šalanda A., Sąd grodzki grodzieński za czasów Wazów (1587–1668): stan badań i źródła // *Rocznik Lituanistyczny, T. 3, Rok 2017*, Warszawa, 2017, s. 47–80.
90. Šmigelskytė-Stukienė R., Brusokas E., Glemža L. et al. *Modernios administracijos tapsmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764–1794 metais: kolektyvinė monografija*, Vilnius, 2014.
91. Šmigelskytė-Stukienė R., Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavieto teismų notarinės funkcijos // *Lietuvos notariato istorija* / Sud. J. Karpavičienė, Vilnius, 2012, p. 71–94.
92. Šmigelskytė-Stukienė R., Už ar prieš reformas: Ketverių metų seimo nutarimų įgyvendinimas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietuose 1789–1792 m. // *Istorija. Nr. 2 (T. 74). 2009*, p. 13–22.
93. Šmigelskytė-Stukienė R., The Modernisation of the Court System in the Grand Duchy of Lithuania: Changes to the Organisation of the Local District Courts and Regulation of Judges' Duties in 1764–1793 // *Lithuanian Historical Studies, vol. 21 (2017)*, pp. 1–30.
94. Ślusarska M., Litewskie kaznodziejstwo Trybunalskie z czasów Stanisławowskich o miłości ojczyzny, zgodzie i jedności obywatelów, *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, red. Z. Kiaupa, A. Mickevičius, J. Sarcevičienė, Vilnius, 1997, p. 187–215.
95. *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. T. 2: Województwo Trockie XIV–XVIII wiek*. Pod red. A. Rachuby, Warszawa 2009.
96. *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. T. 1: Województwo Wileńskie XIV–XVIII wiek*. Pod red. A. Rachuby, Warszawa 2004.
97. *Unus pro omnibus: Валовічы ў гісторыі Вялікага княства Літоўскага XV–XVIII стст.* / Склад. А. М. Янушкевіч; навук. ред. А. І. Шаланда, Мінск, 2014.
98. Valikonytė I., „Skundą privalo šaukimuose išdėstyti“: šaukimų į teismą reglamentavimas Pirmajame ir Antrajame Lietuvos Statutuose, *Lietuvos Statutas: Temidės ir Klėjos teritorijos*. Straipsnių rinkinys, sudarė I. Valikonytė ir N. Šlimienė, Vilnius, 2017, p. 241–258.
99. Vilimas D., Mykolas Lietuvis ir Teodoras Jevlaševskis: du požiūriai į 1564–1566 m. LDK teismų reformą // *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, Vilnius, 1997, p. 159–172.

100. Vilimas D., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismo sistemos formavimasis (1564–1588)*, Vilnius, 2006.
101. Vilimas D., Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paviėtų žemės teismų darbo pobūdis (XVI a. pabaiga). Žemaitijos atvejis // *Acta humanitarica universitatis Saulensis. T. 19 (2014)*, p. 35–44.
102. Vilimas D., LDK pavieto žemės teismų funkcija – tarp notariato ir teismo (iki 1588 m.) (lietuviškų paviėtų atvejis) // *Lituanistica. 2011, T. 57, Nr. 4 (86)*, p. 355–364.
103. Vilimas D., Kauno žemės teismas paskutiniaisiais Stepono Batoro valdymo metais // *Lituanistica. 2011, T. 57, Nr. 3 (85)*, p. 277–242.
104. Vilimas D., *Bajoras Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teisme (1566–1600)*, Vilnius, 2019.
105. *Vocabularium Internationale Sigillographicum*, eds. K. Müller, V. Vrtel, M. Hlebionek, V. Keresztes, Bratislava, 2016.
106. Volborth C. A. von, *Heraldry of the world*, London, 1973.
107. *Wappen: Handbuch der Heraldik*, bearbeitet von L. Biewer und E. Henning, Köln, 2017.
108. Zakrzewski A. B., *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo-ustrój Społeczeństwo*, Warszawa, 2013.
109. Zakrzewski A. B., Ograniczenie przez sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego monarszego prawa mianowania urzędników sądowych w XVII–XVIII w. // *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.* / Red. Kolegija Z. Kiaupa, A. Mickevičius, J. Sarcevičienė, Vilnius, 1997.
110. Zujienė G., *Žemaitijos Kunigaikštystės teisminių institucijų sfragistika 1565–1795 m.* Magistro darbas, Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas, Vilnius, 1998.
111. Zujienė G., Lietuvos Statutų baudžiamosios teisės normų vykdymas pilies teismų praktikoje XVI amžiaus antroje pusėje – XVII amžiaus pirmoje pusėje, *Lietuvos Statutas: Temidės ir Klėjos teritorijos*. Straipsnių rinkinys, sudarė I. Valikonytė ir N. Šlimienė, Vilnius, 2017, p. 279–289.
112. Zujienė G., *Insignijos ir ceremonialas Lietuvos viešajame gyvenime (XIII–XVIII a.)*, Vilnius, 2008.
113. Аднорожанка А., Рэстр гербавых пячатак Валовічаў XVI–XVIII ст. // *Unus pro omnibus: Валовічы ў гісторыі Вялікага княства Літоўскага XV–XVIII стст.* / Склад. А. М. Янушкевіч; навук. ред. А. І. Шаланда, Мінск, 2014, с. 121.
114. Алфьоров О., Однороженко О., *Українські особові печатки XV–XVII ст. За матеріалами київських архівосховищ*. Харків, 2008.

115. Антановіч З., Гарадзенскі каптуровы суд XVII–XVIII стст. // *Гарадзенскі палімпсест 2010. Дзяржаўныя і сацыяльныя структуры, XVI–XX стст*// Под рэд. А. Ф. Смаленчука, Н. У. Сліж. Мінск, 2011, с. 57–83.
116. Довнар Т. И., Судебная реформа в Великом Княжестве Литовском и Статут 1566 года // *1566 metų Antrasis Lietuvos Statutas (Respublikinės mokslinės konferencijos, skirtos Antrojo Lietuvos Statuto 425-osioms metinėms pažymėti, medžiaga)*, Vilnius, 1993, p. 56–64.
117. Лаппо И. И., Подкоморский судъ въ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ въ концѣ XVI и началѣ XVII вѣка // *Журнал Министерства Народного Просвещения*. 1899, No. 8, с. 341–403.
118. Лаппо И., Земский суд в Великом Княжестве Литовском в конце XVI века // *Журнал Министерства Народного Просвещения*. 1897, No. 6, с. 263–301.
119. Лаппо И., *Великое Княжество Литовское за время от заключения Люблинской Унии до смерти Стефана Батория (1569–1586)*, ч. 1. С.–Петербург 1901.
120. Лаппо И., *Великое Княжество Литовское во второй половине XVI столетия: литовско-русский повет и его сеймик*, Юрьев 1911.
121. Лаппо И. И., Гродский суд в Великом Княжестве Литовском // *Журнал Министерства Народного Просвещения*, 1908, No. 1, с. 51–113.
122. Любавский М., *Литовско – русский сейм*, Москва 1900.
123. *Полоцкие грамоты XIII–начала XVI века*/ подготовили А. Л. Хорошкевич et. al. Т. 2, Москва, 2015.
124. Сапунов А. П., *Витебская старина. Т. 1*. Витебск, 1883.
125. Семянчук Г., Агульнае і асабівае ў шляхецкай геральдыцы Гарадзенскага павета другой паловы XVI–пачатку XVII ст. // *Сфрагистичний щорічник*, IV. 2013, с. 424–433.
126. Соболева Н. А., *Русские печати*, Москва, 1991.
127. Цитоу А., *Печатки старажытнай Беларусі: нарысы сфрагистыкі*, Минск, 1993.
128. Цитоу А., *Сфрагистыка і Геральдыка Беларусі*, Минск, 1999.
129. Цитоу А., *Геральдыка Беларусі*, Минск, 2007.
130. Шаланда А., Земскія печаткі Вялікага Княства Літоўскага у XVI–XVIII ст.: аснаўныя тыпы // *Сфрагистичний щорічник*. IV. 2013, с. 277–298.
131. Шаланда А., Геральдыка Валовічаў XVI–XVIII стст.: мифы і рэальнасць // *Unus pro omnibus: Валовічы ў гісторыі Вялікага княства*

Літоўскага XV–XVIII стст. / Склад. А. М. Янушкевіч; навук. ред. А. І. Шаланда. Мінск, 2014, 145–187.

132. Шаланда А., Пячаткі галоўнага Трыбуналу ВКЛ Менскай („рускай“) кадэнцыі ў XVII–XVIII ст. // *Мінск і мінчане: дзесяць стагоддзяў гісторыі (да 510–годдзя атрымання Менскам магдэбургскага права)*, Мінск, 2010, с. 48–58.

133. Шаланда А., *Таямнічы свет беларускіх гербаў: Шляхецкая геральдыка Вялікага княства Літоўскага*, Мінск, 2014.

134. Шаланда А., Гродскі суд Гарадзенскага павета ВКЛ у другой палове XVI–XVII ст. Частка I: Перадумовы, ход і вынікі рэформы гарадзенскага замкавага суда (1562–1572 гг.) // *Гарадзенскі палімпсест 2010. Дзяржаўныя і сацыяльныя структуры, XVI–XX стст* // Пад рэд. А. Ф. Смаленчука, Н. У. Сліж. Мінск, 2011, с. 12–44.

135. Шаланда А., Гербы шляхты навагрудскага павета ВКЛ у другой палове XVI – першай палове XVII ст. // *Людзі і ўлада навагрудчыны: гісторыя ўзаемадзеяння (да 500–годдзя надання Навагрудку прывілея на магдэбургскае права). Сборник научных артыкулаў*, Мінск, 2013, с. 119–129.

136. Ясинский М. Н., *Главный Литовский Трибунал, Вып. I, Происхождение Главного Литовского Трибунала*, Киев, 1901.

PRIEDAS

1566 m. ir 1588 m. Lietuvos Statutų straipsnių, Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo nuostatų bei Seimų konstitucijų straipsnių palyginamoji lentelė

Straipsniai perrašyti taip, kaip jie publikuoti. Palyginamoji lentelė sudaryta remiantis keliomis 1566 m. Antrojo⁶⁵⁰ bei 1588 m. Trečiojo⁶⁵¹ Lietuvos Statutų publikacijomis. 1581 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo nuostatai palyginti remiantis A. Janulaičio publikacija⁶⁵².

Žemės teismo antspaudai

<u>1566 m. Antrasis Lietuvos Statutas</u>	
IV skyriaus 10 straipsnis	
Nuorašas lenkų kalba, p. 80	O pieczęci hospodarski, zięmski y o pieczęciach wrzędowych, ktoremi co ma byc pieczętowano. Tesz my hospodar pod herbem tego panstwa naszego w. x. Lith. Pogonia, pieczęc do kazdego powiatu, na ktory iest napisano około herbu imię tego powiatu y pieczęc, pisarz zięmski przysięgły sąm v siebie ią a nie kto inszy chowac ma, którą pieczęcią y pod tytułem naszym pozwy maią byc pieczętowane y wydawane, a insze zadne listy, wypisy y zeznania kromia tylko samych pozwow tą pieczęcią nięmaią byc pieczętowane, ale będą pieczętowane wszelakie listy s tego wrzędu zięmskiego y sądowe wypisy, zeznania pieczęciami sędzięgo y podsętkową, a podpisane ręką tegosz pisarza zięmskiego.

⁶⁵⁰ Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года / Т. І. Даўнар і інш. Мінск, 2003, (nuorašas rusėnų kalba); Statut Litewski drugiej redakcyi (1566) // Pomniki prawa Litewskiego z XVI wieku (Archiwum komisji prawniczej, t. 7) / Wyd. F. Piekosiński, Kraków, 1900 (nuorašai lenkų ir lotynų kalba).

⁶⁵¹ I. Lappo, 1588 m. Lietuvos Statutas. T. II. Tekstas. Kaunas.

⁶⁵² A. Janulaitis, *Vyriausiasis Lietuvos Tribunolas XVI–XVIII amž.*, Kaunas, 1927.

<p>Nuorašas rusėnų kalba, p. 103</p>	<p>О печати нашей господарской земской и тежь о печатехъ владовыхъ, которми што печатано маеть быти.</p> <p>Тежь мы Господарь даемъ подь гербомъ того панства нашего Великого Князства Литовского, погонею, печать до кожного повѣту, тую печать писарь земскій присяжный въ себе самъ а не хто инший ховати маеть, которою печатью и подь тытуломъ нашимъ позвы мають быти печатованы а выдаваны, а иншые никоторые листы выписы и сознанья кромѣ только самихъ позвовъ тою печатью не маеть быти печатовано; але будутъ печатованы всякіе листы того вряду земского судовые выписы и сказанья печатьми судьиною подсудковою, а подписованы рукою того жь писара земского.</p>
<p>Nuorašas lotynų kalba, p. 80–81.</p>	<p>De sigillo nostro municipali.</p> <p>Sigillum nostrum, quod est huius Magni Ducatus insigne, equitis armati figuram repraesentans, quod vulgo Pogonia vocatur, singulis municipiis damus et attribuimus, vt circum hoc insigne nomen municipii, cuius sigillum est, exsculptum sit.</p> <p>Hoc sigillum nemo, nisi solus notarius adseruabit, quo solae citationes nostro titulo inscriptae, obsignabuntur ac edentur; relique vero litterae iudiciales, exscripta, extracta, recognitiones, sigillis iudicis et subiudicis obsignandae sunt et manu nota rij subscribendae.</p>

1588 m. Trečiasis Lietuvos Statutas

IV skyriaus 12 straipsnis

Nuorašas rusėnų kalba, p. 180

О печати нашей господарьской земской и тежь о печатехъ владовыхъ, которыми што маеть быти печатано.

Тежь мы господарь даемъ подь герьбомъ того паньства нашего Великого Князства Литовьского Погонейю печать до кожьдого повету,

на которой есть написано около геьрбу имя того повету. А тую печать писарь земьский присяжный у себе самъ, а не хьто иншимъ, ховати маеть, которую печатью и подь тытуломъ нашимъ позвы мають быти печатованы и выдаваны. А иные никоторые листы, выписы и сознанья, кроме только самыхъ позвовъ, тою печат[ь]ю не мають быти печатованы, але будутъ печатованы всякие листы того вряду земьского, судовые выписы и сознанья, листы упоминальные, увяжчие и иные печатьми суд[ь]иною подьсудьковою, а подьписованы рукою того жь писара земьского.

Pilies teismo antspaudai

<u>Trečiasis Lietuvos Statutas</u>	
IV skyriaus 13 straipsnis	
Nuorašas rusėnų kalba, p. 180–182	<p>О книгахъ земьскихъ и кгородскихъ – где мають быти хованы, и о мѣстѣцу на отправованье судовъ земьскихъ, и тежъ о выдаван[ь]ю, кому потреба укажетъ, выписовъ албо видимусовъ.</p> <p>А выписы або видимусы, такъ съ тыхъ книгъ перьшихъ воеводъ и старость, яко и кожъдый врьдъ съ книгъ своихъ справъ каждому, кому – кольвекъ того потреба указывати будеть, безъ вшелякого затрудненья и проволоки мають давати листы съ подписомъ руки писара кгородьского присяглого и съ печатми самихъ воеводъ, старость, або ихъ врьдниковъ судовыхъ – намѣстника албо подьстаростего и судьи кгородьского.</p>

<u>Trečiasis Lietuvos Statutas</u>	
IV skyrius 34 straipsnis	
Nuorašas rusėnų kalba, p. 209	<p>О позвехъ к[г]родскихъ и о року за ними завитомъ.</p> <p>Уставуемъ, ижъ во всехъ таковыхъ речахъ, на судъ кгородский вынятыхъ мамърамы на позвы мають быти даваны подъ печатми пановъ воеводъ, а въ поветѣхъ, где воеводъ нет, ино старость судовыхъ, а не ихъ намесниковъ. А рокъ за кожъдыми позвы кгородскими маеть быти завитый, подъ страченьемъ права. А ведъже писарь на томъ мамрамѣ маеть рукою своею написать дату – которого дня выдаеть тотъ позовъ, справуючи се далей водле арьтыкулу осмьнадцатого въ томъ же разделѣ.</p>

Antrasis Lietuvos Statutas

Nuorašas lenkų kalba, p. 155

Artikul wtory nowo wczyniony.

Tesz ktoby chciał osiadłości wiecznością komu wczyczyc(s) y między roki sądowemi, bez których sąd niezwykły zasiadac, y xięgi podle statutu lezec, ten ma przysc przed wżąd grodzki, abo dworny, gdzie sąd od nas hospodara zasadzony, y tenze zapis sprawiony przed woiewodą abo starostą, abo dzierzawcą, gdzie iakie sądy są, pokazac y wyznac y dac do xiąg zamkowych słowo od słowa wpisac y wypis wziądz, takowy będzie trwac do roku a niedali, y w tēm roku ma byc przeniesion on zapis do xiąg ziemskich y przy wżednikach ziemskich abo dworu naszego; a kto nieprzeniesie tym obyczaiēm, tedy takowy zapis zadny moci miec, ani za niēm tey rzeczy, co komu zapisano, oddierzec nięma. A w niebytnosci woiewod, starostow y dzierzawiec sądowych na takich urzędziech i miestcach, takie zapisy za listy wyznanęmi przędsię oczewisto osob będących samych, to co zapisuie, wyznawszy y takie zapisy samisz okazawszy tēmu wżędowi, mogą byc przed postarosciēm y namiestniki, przyszedszy przed pisarza przysięgłego zamkowego, y wypisy mają byc dawane pod ich pieczęciami, s podpisy rąk ich, a przynamni iesliby wszyscy pisac nieumieli.

Antrasis Lietuvos Statutas

VII skyriaus 2 straipsnis

Nuorašas rusėnų kalba, p. 149

Если будеть кому потреба запись учинити кромь роковъ земскихъ отъ лежачихъ книгъ.

Тежь хто бы хотѣль записати оселость кому вѣчностью межи роки судовыми, безъ которыхъ судъ не звыкъ засѣдывати на судѣ, и книги подлугъ статуту лежати не будуть; тогды маеть прійти передь врьдъ замкоый дворный, гдѣ судъ отъ насъ Господара засажоный, и тамъ же запись справеный передь воеводою або старостою альбо державцою, где такіе суть, оказати, вызнати и дати его до книгъ записати замковыхъ слово отъ слова, и выпись взяти, который выпись замкоый будеть тривати до году а не далей. А въ томъ году маеть быти оный запись перенесеный до книхъ земскихъ и при врьдникохъ земскихъ в тые жъ книги земскіе дати записати, тымъ обычаемъ таковой запись маеть быти при моцы захованъ, и тотъ, што имъ кому будеть записано, маеть то одержати. А гдѣ бы такъ доводу не вчинилъ; тогды таковой запись жадное моцы мѣти а за оным тую реч, што кому записано, одержати не маеть. А въ небытности воеводъ старость и державецъ судовыхъ на таковыхъ урядехъ и мѣстьцахъ ихъ; такіе записи за листы вызнаными предся очевисто особы, будучы сами, хто што записуеть, визнавшы и такіе записы сами жъ оказавши врьду тому, то есть передь подъстаростимъ намѣстниками и при судьи, отъ таковыхъ особъ урядовыхъ могутъ быти и выписы даваны подъ ихъ печатями съ подъписаньемъ рукъ ихъ, а при намней двухъ, естли бы три писати не вмѣли.

Trečiasis Lietuvos Statutas

IV skyriaus 6 straipsnis

Nuorašas rusėnų kalba, p. 172–173

Устава доходов писаромъ земьскимъ и кгодскимъ и о позвехъ писару въ его речи, такъ же иньшимъ врьдникомъ и тежъ противъ врьдниковъ.

Тежъ, естли бы писаръ земьский хотель кого позвати ку праву въ томъ же повете до того жъ суду земьского, тогды маеть самъ себе позвы запечатати тою жъ печатью нашою, оному повету даною, а судья альбо подьсудокъ маеть ихъ ему подьписати. Такъ же и на себе самого повинень писаръ земьский позвы печатью нашою запечатати и подьписати рукою своею албо мамрамъ дать...

...

Гдѣ бы тежъ хто листовъ упоминальныхъ и иныхъ правныхъ потребовалъ противъ которого съ тыхъ врьдниковъ земьскихъ, судьи, подьсудька або писара, тогды противъ одному два ихъ таковыя листы печатовати мають а писаъ подьписывати, а противъ писара судья або подьсудокъ маеть подьписати.

Trečiasis Lietuvos Statutas

VII skyriaus 2 straipsnis

**Nuorašas
rusėnų
kalba,
p. 316–317**

**Если бы кому потреба запись учинити кромь роковъ
земьскихъ.**

Тежь уставуемъ: хто бы хотель оселость свою вечностью пустити межи роки судовыми, безъ которыхъ судъ земьский не звыкль заседати, тогда маеть прийти передь врьдъ кгородьский, где судъ отъ насъ господара засажоный, и тамъ запись справлєнный передь воеводою, старостою, где суды кгородьские суть, показати, вызнати и дати его до книгъ замковыхъ слово отъ слова вписати и выпись взяти съ печатью и съ подписомъ руки его властное, который запись и выпись такой будеть тръвати до роковъ двоихъ земьскихъ, судовьне отправуючыхъ, а надалей на которыхъ съ тыхъ роковъ земскихъ оный запись маеть быти перенесєнь до книгъ земскихъ и въ книги вписанъ, и выпись съ книгъ подь печатми ихъ врьдовыми взяти. А где бы таковой запись до врьду земского на тые роки перенесєнь не былъ, тогда таковой запись жадное моцы мети а за нимъ тое речы, што кому записано, одержати не маеть. А въ небытности воеводъ, старость судовыхъ на такихъ врьдехъ и мєстьцахъ такие записы за листы вызнаными предь се очевисто особы, будучы сами (хто што записуеть), вызнавъшы такие записы сами жъ, оказавши врьду тому, мають быти передь врьдомъ ихъ кгородскимъ зупольнымъ – подьстаростимъ, судьею и писаромъ – оповеданы и сознаваны, и выписы даваны подь ихъ печатми съ подьписаньемъ рукъ ихъ, а приамней двухъ, естли бы третий писати не умель. А естли бы который запись, на вечность кому даный, не водлугъ сего Статуту былъ справлєнный, таковой запись маеть быти никчемный, и речы въ немъ описаное, ниhto одержати не можетъ толко, бы давности земьское ку збурєнью того запису жалобникъ не омешкаль.

Pakamario antspaudai

<u>Antrasis Lietuvos Statutas</u>	
IV skyriaus 71 straipsnis	
Nuorašas lenkų kalba, p. 127–129	Wzrząd podkomorzego (71). <p>We wszelakiech roznicach ziemnych y granicach za odesłaniem sądu ziemskiego ma podkomorzy mocą zwierzchnosci naszej y władzą wrzędu swego dac pozwy po strony pod imieniem y pieczęcią swą y rok zawity składac na wyiast, na grunt za cztery niedziele, na wszelakie roznice ziemne abo granice, a wyachawszy y oglądawszy, wywod prawa, listy y znaki graniczne iawniejsze y swiadkowie słusniejszy będą, tę stronę ma ku dowodu przypuscic y wysłuchawszy dowodu, podle statutu ma grunt pewny y granice skazac y kopce y znaki graniczne vczynic y na to list sądu swoiego y s podpisem ręki swey dac.</p>
Nuorašas lotynų kalba, p. 126–128	De praediatoris officio 71. <p>Omnes finales quaestiones et controuersias, quae inter vicinos fundorum possessores saepe incidere solent, a iudicio terrestri ad succamerarium remissas, succamerarius auctoritate nostra decidendi habebit potestatem, et citandi ac in iudicium suum partes controuertentes vocandi citatione nomine suo edita et sigillo suo signata, in qua diem in fundo controuerso se sistendi et in rem praesentem veniendi seu terminum peremptorium quattuor septimarum praefiniet et re subiecta oculis, visis ac perlectis litterarum inscriptionibus, iuribus, signis et metis finalibus, testimoniis allisque probationibus examinatis, cuius euidentiora apparebunt monumenta et conuenientiora testimonia, ei intentionis suae probationem decernet, exauditaque probatione in hoc statuto inferius praescripta, sententiam pronuntiet, decernat, fines regat</p>

	ac circumscribat tumulisque effosis signet et terminet, decreti sui sententiam scripto edat, manu subscribat ac sigillo obsignet.
Nuorašas rusėnų kalba, p. 132–133	<p>Nenumeruotas kitas, po 70 straipsnio.</p> <p><i>Врядъ подкоморого</i></p> <p>По всякихъ розницахъ земельныхъ и граничныхъ за одосланьемъ отъ суду земского маеть подкоморый моцью звирхности нашеое а владзы уряду своего давати позвы по стороны подь именовемъ и печатью своею, и рокъ завитый складати на выѣздъ на кгрунтъ за чотыри недѣли на всякіе розници земельные або граничные, и выѣхавшы и огледавши выводовъ права листовъ и знаковъ граничныхъ и свѣдковъ, чіе листы лѣпшые и знаки граничные явнѣйшые и свѣдки слушнѣйшые будутъ, тую сторону ку доводу маеть припусти, и выслухавшы доводу подлѣ статуту маеть кгрунтъ певный сказати, и границы копцы знаки граничные учинуты, и на то листы суду своего подь печатью и съ подписомъ руки своее дати.</p>
<p><u>Trečiasis Lietuvos Statutas</u></p> <p>IX skyriaus 2 straipsnis</p>	
Nuorašas rusėnų kalba, p. 345	<p>О повинности и владзы вряду подкоморского.</p> <p>Во всехъ розницахъ земельныхъ и граничныхъ за отосланьемъ отъ суду земского або кгородского мають подкоморые моцью зверхности нашеое и владзы уряду своего давати позвы по стороны подь именовемъ и печатью своею съ подписью руки своее...</p>

<u>Trečiasis Lietuvos Statutas</u>	
IX skyriaus 9 straipsnis	
Nuorašas rusėnų kalba, p. 355	<p>О доходехъ подкоморого и о книгахъ его.</p> <p>... А вси справки, позвы и листы, и выписы всякие подкоморый рукою своею подьписовати маеть...</p>

Antspaudavimo mokestis

<u>Antrasis Lietuvos Statutas</u>	
IV skyriaus 28 straipsnis	
Nuorašas rusėnų kalba, p. 113	<p>О позвѣхъ и о року, якій за позвы будетъ складанъ, а каждый жалобу свою меновите маеть на позвѣ описати, и о збиванью позвовъ.</p> <p>Вѣдже гдѣ бы сторона сама хотѣла собѣ позвы написати; тогды кгда принесеть готовые написанные водлѣ права, писарь, отъ него взявшы доходъ свой грошъ, записовати ихъ будетъ повиненъ, и теми позвы передъ каждымы роками судовыми мають се позывати, даючы ихъ очевисто и кладучы на имѣньяхъ ихъ, съ которыхъ се кривда дѣеть.</p>
Nuorašas lotynų kalba, p. 96–97	<p>Qui terminini in citationibus assignandi sunt et quomodo causa exprimenda, et de exceptionibus contra citationes.</p> <p>... Quod si quis ipse citationem scribere arbitrio suo volet, eam notarius obsignabit, solario unius grossi contentus, atque ea citatio ei, qui citandus est, vel coram ac personaliter offeratur, vel in bonis illis seu fundis, ex quibus cuique iniuria infertur, deponatur.</p>

<p>Nuorašas kalba, p. 97</p> <p>lenkų</p>	<p>O braniu pozwow, o kładzeniu ich przed roki, o zbiianiu ich przed roki, o zbiianiu ich na wtorych y na trzeciech, y o pozywaniu o grabiesz za dwie niedzieli przed roki.</p> <p>Wszakze gdzieby strona chciała sama pozwy sobie napisac, tedy gdy przyniesie gotowe napisane wedle prawa, pisarz wziąwszy od niego dochod swoy, iedęn grosz, zapieczętowac ich będzie powinięn, y tęmi pozwy przed kazdęmi rokami sądownęmi maią sę pozywac, daiąc ich oczewisto y kładąc ych na imionach, s ktorych się krzywda dzieie...</p>
---	--

<p><u>Trečiasis Lietuvos Statutas</u></p> <p>IV skyrius 18 straipsnis</p>	
<p>Nuorašas kalba, p. 186–187</p> <p>rusėnų</p>	<p>O позъвехъ и о року, який за позвы будеть складанъ, и о грабежохъ.</p> <p>...А где бы сторона сама хотела себе позвы написати, тогда, принесеть ли готовые написанные, писарь, взявъши отъ нее доходъ свой, грошъ, запечатовати ихъ и подьписати будеть повинень...</p>

Trečiasis Lietuvos Statutas

IV skyriaus 5 straipsnis

Nuorašas rusėnų kalba, p. 170–172

Устава о пересудехъ и о паметномъ судьи а подсудьку, такъ же вряду кгородскому и иньшимъ врядникомъ нашимъ.

Къ тому тежъ отъ печатованья вечностей, кгда хто кому именье продаетъ, даруетъ, записуетъ на вечность, заменяетъ и даетъ сознаньемъ своимъ, обличне пришедши до вряду нашего земьского зъ записомъ своимъ властнымъ, тогда тотъ, хто именья набываетъ, суд[ь]и паметного чотыри гроши а подьсудьку два гроши, а за запечатованье выпису съ книгъ того сознанья вечности другие чотыри гроши суд[ь]и а подьсудьку отъ печати его два гроши маеть дати. А надъ тую уставу не мають врядники наши земьские болшь пересуду, паметного и отъ печатей брати подь виного на сторону, въ которое бы надъ тую уставу болшь поневольне было взято, дванадцатьма копами грошей...

<u>Antrasis Lietuvos Statutas</u>	
IV skyriaus 3 straipsnis	
Nuorašas lenkų kalba, p. 74–75	<p>O przesudziech sędziemu, podśetkowi y pisarzowi.</p> <p>...y rzecz nawaznieysza, pisarze nięmaią więcy brac od listu pergaminowego, iesli strona potrzebuie, z zawieszonęmi pieczęćiami, za pracę pisarzowi 12 groszy, a pergamin, sznury y воск strona będzie powinna dac.</p>
Nuorašas lotynų kalba, p. 74–75	<p>De praemis iudicum et notariorum et adiudicatis.</p> <p>... a litteris autem patentibus pergameneis cum sigillis appensis grossi viginti notario pendantur et charta pergamenea, cera et zonae pensiles ei suppeditentur.</p>
Nuorašas rusėnų kalba, p. 99	<p>О пересудах судьи подсудку або писару.</p> <p>... бы тежь наибольшей письма и працы было и речь наиважнѣйшая, писари не мають больше брати оть листу паркгаминового, если сторона потребуеть съ привѣсистыми печатями, за працу писару дванадцать грошей, а паркгаментъ шнуры и воскъ сторона будеть повинна дати.</p>
<u>Trečiasis Lietuvos Statutas</u>	
IV skyriaus 6 straipsnis	
Nuorašas rusėnų kalba, p. 172–173	<p>Устава доходовъ писаромъ земьскимъ и кгодскимъ и о позвехъ писару въ его речи, такъ же инъшимъ врьдникомъ и тежь противъ врьдниковъ.</p> <p>...а на паркамене бы и наважнейшая речь – грошей сорокъсомъ осмъ, а паркаминъ, шнуръ и воскъ сторона повинна дать...</p>

Antspaudų ir spaudų klastojimas

<u>Antrasis Lietuvos Statutas,</u> I skyriaus 12 straipsnis	
Nuorašas lenkų kalba, p. 9	<p>Ktoby pieczęci albo listy nasze fałszował, czym ma bydz karan.</p> <p>Kiedyby kto listy albo pieczęci nasze fałszował albo na kształt ręki naszej, tak tesz canclerza y inszych pisarzow naszych tego panstwa podpisował albo ktoby tesz pieczęci nasze sobie reł, v siebie ich chował, ich vżywał, takowy za okazaniem y iasnością pewną y dowodem słusznym, niczem innym, tylko ogniem karan bydz ma. Ktemu ieśli kto pieczęci y wypisy vrzędowe przeprowował, testamenty, zapisy, cirografy, na długi listy y na zastawy fałszował albo odbieraiącz pieczęci od listow ku drugim przykładał ku pomocy a pożytku sobie ku szkodzie stronie swey przeciwny, a toby się na prawie nalazło y okazało, tęn tę rzecz, o co te listy idą, y o co za niemi prawo idzie, traci, a gardłem przecię za to ma bydz karany...</p>
Nuorašas rusėnų kalba, p. 56–57	<p>Хто бы листы або печати наши фалшоваль, чымь быти карань.</p> <p>Коли бы хто листы або печати наши фалшоваль, або на кшталть руки нашее также съ канцлярейныхъ писаровъ нашихъ того панства подписоваль, аво хтобы тежь печати наши соберывъ и въ себе ховаль и ихъ ужываль; таковой за оказаньемъ слушнымъ явностью певною и доводомъ слушнымъ ничимъ инымъ толко огнемъ каранъ быти маеть.</p> <p>Ку тому если бы тежь хто печати и выписы владовые переправоваль, тестаменты на заставу фалшоваль, або одбираючи печати отъ листовъ къ другимъ прикладаль ку помочы и ку пожитку собѣ а ку шкодѣ стороны своее противное, а то бы се на праве нашло и оказало; тотъ тую речъ, о што тые листы идутъ и о што за ними право ведеть, тратить и горломъ каранъ</p>

	предсе маеть быти...
Nuorašas lotynų kalba, p. 9–10	<p>De falsariis litterarum sigillorumque nostrorum aut chirographorum.</p> <p>Si quis litteras vel sigilla nostra falsa confecerit, vel chirographum nostrum, cancellariorumque aut notariorum nostrorum imitatus fuerit, sigillave nostra sculpserit, et apud se adseruauerit, vsusque iis fuerit, conuictus euidentibus probationibus igne cremabitur. Praeterea qui sigilla ac instrumenta magistratus publici falso conficta aut testamentum aut obligationem aut vllum mutui, commodati, pignoris alteriusue generis contractum falsum fecerit in iudiciumque produxerit et ceras aliasue consignationes auulserit, suisque instrumentis falsis applicuerit commodi sui comparandi, damni vero aduersario dandi caussa, is et litis et caussae, de qua contrauertitur, damno, praeterea etiam capitis damnandus est...</p>

Trečiasis Lietuvos Statutas

I skyriaus 16 straipsnis

**Nuorašas
rusėnų kalba,
p. 82–83**

**Хто бы листы або печати наши и врядовые
фальшоваль, чымъ маеть быти карань.**

Коли бы хто листы або печати наши фальшоваль, або на кшталть руки наше, такъ тежъ каньцлера, подканьцлерого и писаровъ нашихъ дворныхъ, земьскихъ, кродьскихъ и подькоморскихъ того паньства Великого Князства Литовьського, листы альбо привилья якие змысливши, подьписоваль, або хто бы тежъ печати наши и врядовъ нашихъ себе рыль и у себе ихъ ховаль и ихъ уживаль, таковый съ права, за оказаньемъ явностью певною и доводомъ слушнымъ, инчимъ инымъ, только на горле огнемъ карань быти маеть.

Ку тому, естли бы тежъ хто печати и выписы врядовые переправоваль, тестаменты, записы, церокграфы на долги, листы на заставы фалшоваль або, одбираючи печати отъ листовъ, ку другимъ прикладаль ку помочи и ку пожитку себе а ку шкоде стороны своее противное, а то бы се на праве знашло и оказало, тотъ тую речъ, о што тые листы идутъ и о што за ними право ведеть, тратить и горломъ предъ се за то маеть быть карань.

Teismų knygų saugojimas

<u>Antrasis Lietuvos Statutas</u>	
IV skyriaus 11 straipsnis	
Nuorašas lenkų kalba, p. 81–82	<p>O xięgach ziemskiech w kazdym powiecie, gdzie maią byc chowane.</p> <p>...maią te xięgi złożyc y zachowac w skrzynię moczną ze trzema zamkami, od których iedęn klucz będzie v sędziego, drugi v podsetka, trzeci v pisarza y pieczęciami swoiemi zapieczętowac maią...</p>
Nuorašas lotynų kalba, p. 81–82	<p>Vbi acta iudiciara in municipiis adseruanda sunt.</p> <p>Discessuri autem acta in arcam firmam recondant, sigillis suis obsignatam et tribus seris occlusam, quibus aperiendis vnam clauem iudex, alteram subiudex, tertiam notarius adseruent qui rursus triduo ante diem iudiciis destinata, praesto addese debent...</p>
Nuorašas rusėnų kalba, p. 103	<p>О книгахъ земскихъ, въ каждомъ повѣтѣ гдѣ будутъ хованы.</p> <p>... а разѣѣждаючися мають тые книги вложить и заховати въ скриню мощную за трема замками, отъ котоыхъ одинъ ключъ будетъ у судьи другой у подсудка третій у писара, а печатьми своими запечатовати мають.</p>

Trečiasis Lietuvos Statutas

IV skyriaus 13 straipsnis

Nuorašas rusėnų kalba, p. 180–182

О книгахъ земскихъ и кгородскихъ – где мають быти хованы, и о мѣстцу на отправованье судовъ земскихъ, и тежъ о выдаван[ь]ю, кому потреба укажетъ, выписовъ албо видимусовъ.

... А, раз[ъ]еждаючи се, мають иньшиє перъвшихъ роковъ книги вложити и заховати въ скриню мощную за трима замъками, отъ котоыхъ одинъ ключъ будеть у судьи, другий у подъсудька, трети[й] у писара, и печатъми своими запечатати мають.

Trečiasis Lietuvos Statutas

IX skyriaus 9 straipsnis

Nuorašas rusėnų kalba, p. 355

О доходехъ подкоморого и о книгахъ его.

... А книги подъкомор[о]го по смерти его мають быти отдаваны до вряду земского судового того повету ку захованью ихъ пры книгахъ земскихъ; а кому з нихъ выписовъ якихъ потреба будеть, тому мають быти выдаваны съ подъписью писара земского и съ печат[ь]ю судьи и подъсудька.

Teismų pareigūnų antspaudai testamentuose

<u>Antrasis Lietuvos Statutas</u>	
VIII skyriaus 2 straipsnis	
Nuorašas rusėnų kalba, p. 158–159	О testamentъ на речы рухомые и на имения набытые, яко мають чинены быти. Коли бы хто на речы рухомые або на имѣнье набытое хотѣлъ testamentъ чинити; тогда таковой будь здоровъ або форъ, коли бы только былъ при доброй памяти, моцомъ будетъ речы свое и имѣнье набытое таковое отказовати, кому хочеть такъ духовнымъ парсунамъ яко и свѣцкимъ, призвавши къ тому врьдъ земскій судью подсудка писара каплана, а глѣ бы врьду мѣти не могъ, ино передъ трема свѣдками вѣры годными можетъ testamentъ чинити. А коли сам потомъ умертъ, а тую волю свою остатнюю смертью подтвердить, хотя бы и печати не приложилъ; таковой testamentъ маеть при моцы зостати, толко бы по смерти его не омѣшкали testamentу перед нами Господаремъ або передъ врьдомъ земскимъ оповѣдати на рокохъ першыхъ судовыхъ...
Nuorašas lotynų kalba, p. 165–167	Quamadmodum testamenta fiant. Qui res mobiles vel immobiles aduenticii et castrensis peculii testamento legare vult, siue integrae siue infirmae valetudinis, modo mentis compos sit, id ei facere et caussa mortis donatione dare, donare, legare tam spiritalibus, quam saecularibus licebit, accitis ac praesentibus iudice, subiudice, et notario municipali et sacerdote; si iudex, subiudex et notarius acciri non possunt, tres testes fidedigni ad testamenti fidem roborandam sufficient, defunctoque trestatore, quamuis ipse testamentum non obsignauerit, ratum nihilominus

	<p>erit, modo ne post mortem neglexerint ii, quorum interest, testamentum illud apud nos vel apud iudicium terrestre, quod primum celebrabitur, publicare. Post conditum autem testamentum si testator superuixerit, in arbitrio illius erit, ratum vel irritum testamentum illud habere et nouum condere et quoties volet, mutare; ultimo autem conditum, legitime factum et morte confirmatum, vires suas obtinebit: vniciuique enim bona profectitia mobilia et immobilia alienandi, donandi, legandi potestas est...</p>
<p>Nuorašas lenkų kalba, p. 165–166</p>	<p>O testamencie na rzeczy ruchome z na imiona nabyta.</p> <p>Gdyby kto na rzeczy swoje ruchome abo na imiona nabyte chciał testament czynic, tedy takowy bądź chorym abo zdrowym, gdyby iedno był przy dobry pamięci, mocen będzie rzeczy swoje y imięnie nabyte takowy odkazac, komu zechce, tak duchownym personom, iako y swieckiem, przyzwawszy ku sobie wrząd ziemski: sędziego, podsętka, pisarza y kapłana; gdzieby wrzędu miec nięmogł, tedy przed trzema swiatkami wiarygodnemi moze testament czynic, a gdy sam potem vmrze a tego wolą swą ostateczną śmiercią swą potwierdzi, choציaby y pieczęci nieprzyložel, takowy testament ma przy mocy zostac, tylko skoroby po smierci iego nieomieszkali tego testamentu przed nami hospodarem abo wrzędem ziemskiem opowiedziec na pierwszych rokach sądowych. A iesliby kto po vczynieniu testamentu zyw został, wolno takowemu testament swoy do kielku razow, poki zechce, odmienic a ostateczny tych wszystkich testamentow śmiercią potwierdzony, wrzędownie vczyniony, v kozdego prawa ma przy mocy zostac...</p>

Trečiasis Lietuvos Statutas

VIII skyriaus 2 straipsnis

Nuorašas rusėnų kalba, p. 338–339

О тестаментъ на речы рухомые и на имения набытые – яко мають быти справованы.

... Ведже при справованью тестаменту маеть мети врадъ нашъ земьскій або кгородьскій оного повету, где ся тотъ тестаментъ справовати будетъ, а где бы вряду, такъ земьского, яко и кгодьского, зупольного къ собе взяти не могъ, тогды хотя одна особа урядовая прибудеть, маючы при враднику двухъ шляхтичовъ; а не можетъ ли быти и одинъ который урядникъ, тогды передъ трема шляхтичами, въ тотъ паньстве нашомъ Великомъ Князстве Литовьскомъ оселыми, людми веры годными, можетъ тестаментъ справити. А кгда сама тая особа, хто тестаментомъ кому што записаль, по томъ умеръ и тымъ вжо остаточную волю свою потвердилъ, приложивъшы до того тестаменту печать свою, а если бы хто умель и могъ еще писати, тогды руку свою подьписати маеть; такъ же и печатники, хто з нихъ писати умети будетъ, мають руки свои у тестаменту подьписать; ведже подьпись рукъ не маеть быти на кустодеи, одно на самомъ тестаменте, або на листехъ всякихъ записныхъ, и тыхъ особъ звышь предъречоныхъ повинень будетъ о приложенье печати ихъ до того тестаменту своего просити...

Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo nuostatai, 1581 m.

13 straipsnis, p. 140–141.

A. Janulaičio išversta į lietuvių kalbą	Vyriausiųjų teisėjų dekretų išdavimo būdas <p>Visi anų teisėjų dekretai turi būti antspauduojamai tos vaivadijos žemės antspaudu, kur yra daromi teismai, vadinasi: Vilniuje Vilniaus žemės antspaudu, Trakuose – Trakų, Naugardėly – Naugardėlio antspaudu, o Minske – Minsko; prie šitų teismo lapų vyriausieji teisėjai iš kiekvienos vaivadijos turi pasirašyti po vieną žmogų savo ranka, o taip pat žemės raštininkas, kuris tas bylas įrašinėš į žemės knygas, turi pasirašyti savo ranka ir niekam bylų neišduoti, o tik vyriausiems teisėjams leidus ir perskaičius prieš juos.</p>
Lenkų kalba	Sposob wydania dekretow Sędziow głównych <p>Wszystkie Dekreta onych Sędziow maią być pieczętowane Pieczęcią Ziemską onego Woiewodztwa, gdzie się Sądy odprawuią, to iest, w Wilnie Pieczęcią Ziemską Wileńską: a w Trokach Trocką: w Nowogrodzku Nowogrodzką Pieczęcią: a w Mińsku Mińską: do których listow sądowych Sędziowie główni z każdego Woiewodztwa po iedney Osobie ręce swe podpisować maią, także y Pisarz Ziemski, który te sprawy w księgi Ziemskie wpisować będzie, ma podpisować ręką swoią, a nikomu spraw nie wydawać, aż za wiadomością Sedziow głównych, y przeczytawszy przed niemi.</p>

<p>Rusėnų kalba</p>	<p>Способъ выданья декретовъ судей головныхъ</p> <p>Вси декреты оныхъ судей мають быти печатованы печатью земскою оного воеводства, гдѣ ся суды отпрвуютъ, то есть у Вильни печатью земскою Виленскою, а въ Трокахъ Троцкою а в Новгородку Новгородскою печатью а въ Менску печатью Менскою, до которыхъ листовъ судовыхъ судьи головные съ каждого воеводства по одной особѣ руки свое подписовати мають, такъ же и писары земскіе, которые тые sprawy у книги земскіе записывати будутъ, мають подписовати рукою своею, а никому справъ не выдавати ажъ за вѣдомостью судей головныхъ и прочитавши передъ ними.</p>
----------------------------	--

PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS

J. Sipavičiūtė, Lietuvos žemės teisė ir žemės teismų pareigūnų antspaudai 1564–1764 m.// *Antrasis Lietuvos Statutas: Temidės ir Klėjos teritorijos*. Straipsnių rinkinys, sudarė I. Valikonytė ir N. Šlimienė, Vilnius, 2017, p. 189–201. ISSN 1822–4016.

J. Sipavičiūtė, Pieczęcie sądów ziemskich w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1564–1792// „*Rocznik Lituanistyczny*“, T. 3, Rok 2017, Warszawa, 2017, s. 27–45. ISSN 2450–8446.

Justina
SIPAVIČIŪTĖ

Antspaudas Lietuvos Didžiosios
Kunigaikštystės teismų sistemoje
XVI–XVIII a.

DAKTARO DISERTACIJA

Humanitariniai mokslai,
Istorija ir archeologija H 005

2020 08 07. 12,67 leidyb. apsk. l. Tiražas 12 egz.
Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108
Spausdino UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, Vilnius